

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı
Türk Halk Bilimi Bilim Dalı

KAZAK MİZAHİ
VE ÖNEMLİ KAZAK MİZAH TİPLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nazym ABDİKADYROVA
(920603048)

Danışman:
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN

İZMİR-2009

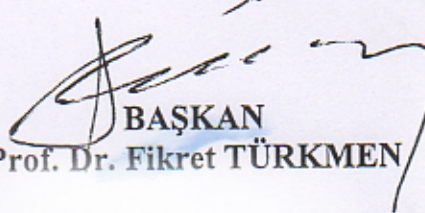
Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü M¼d¼rl¼ę¼'ne sunduğum ‘‘Kazak Mizahı Ve ¼nemli Kazak Mizah Tipleri’’ adlı y¼ksek lisans tezimi bilimsel ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırladığımı, tezimde yararlandığım kaynakları kaynakçada ve dipnotlarda g¼sterdięimi onurumla doğrularım.

Nazym ABDİKADYROVA
Bornova, 2009

TUTANAK

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 22/06/2009 tarih ve 25/18 sayılı kararı ile oluşturulan jüri Türk Halk Bilimi anabilim dalı yüksek lisans öğrencisi Nazym ABDİKADYROVA'nın aşağıda (Türkçe / İngilizce) belirtilen tezini incelemiş ve aday 08/07/2009 günü saat 10.30'da 92 dakika süren tez savunmasına almıştır.

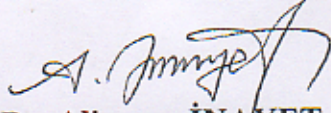
Sınav sonunda adayın tez savunmasını ve jüri üyeleri tarafından tezi ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları değerlendirerek tezin başarılı/başarısız/düzeltilmesi gerekli olduğuna oybirliğiyle / oyçokluğuyla karar vermiştir.

BAŞKAN
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN

Başarılı ☒

Başarısız ☐

Düzeltilme (Üç ay süreli) ☐

ÜYE
Prof. Dr. Alimcan İNAYET

ÜYE
Yard. Dç. Dr. Selami FEDAKAR

Başarılı ☒

Başarısız ☐

Düzeltilme (Üç ay süreli) ☐

Başarılı ☒

Başarısız ☐

Düzeltilme (Üç ay süreli) ☐

Tezin Türkçe Başlığı : Kazak Mizahı Ve Önemli Kazak Mizah Tipleri

Tezin İngilizce Başlığı : Kazakh Humour And Important Kazakh Humour Types

-
- * 1. Yüksek Lisans Tezi savunma süresi asgari 45 azami 90 dakikadır.
2. Tutanak (jürinin karar ve imzaları haricinde) bilgisavarda doldurulmalıdır.
3. Tez başlığı (İngilizce ve Türkçe) mutlaka belirtilmelidir.
4. Yüksek Lisans Tez savunmasında üyelerden en az birinin anabilim dışından olması zorunludur.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
KISALTMALAR	iii
GİRİŞ: GÜLME VE MİZAH NEDİR?	1-20
A. Gülme Nedir?	1
A.1. Gülmenin Özellikleri	4
A. 1. 1. Gülmenin Doğuştan Bir Nitelik Olması Özelliği	4
A. 1. 2. Gülmenin Saldırganlık Özelliği	5
A. 1. 3. Gülmenin Toplumsal Özelliği	7
B. Mizah Nedir?	11
B. 1. Felsefî Yaklaşım	11
B. 2. Psikolojik Yaklaşım	13
B. 2. 1. Bilişsel Yaklaşım	13
B. 2. 2. Biyososyal Yaklaşım	14
C. Gülme Kuramları	16
 I. BÖLÜM: MİZAH, KURAMLAR VE YÖNTEMLER	21-71
I. 1. Batı Dünyasında Mizah	21
I. 2. Doğu Dünyasında Mizah	38
I. 3. Mizahi Kuramlar	45
I. 3. 1. Üstünlük Kuramları	45
I. 3. 2. Uyumsuzluk Kuramları	48
I. 3. 3. Rahatlama Kuramları	52
I. 3. 4. Yeni Kuramlar	54
I. 4. Rusya’da Mizah Anlayışı ve Önemli Mizah Çalışmaları	56
I. 5. Kazakistan’da Mizah Anlayışı ve Önemli Mizah Çalışmaları	66
 II. BÖLÜM: KAZAKİSTAN’DAKİ ÖNEMLİ MİZAH TİPLERİ	72-104
II. 1. Mizah Tipleri	72

II. 2. Kazak Mizahi Yaratmalarının Tasnifi Meselesi	75	
II. 3. Kazakistan'daki Önemli Mizah Tipleri	77	
II. 3. 1. Kojanasır	77	
II. 3. 2. Aldar Köse	83	
II. 3. 3. Tazşa Bala	88	
II. 3. 4. Jiyrenşe Şeşen	90	
II. 4. Bu Tiplerin Diğer Türk Boylarındaki Paralelleriyle Karşılaştırılmaları	96	
 III. BÖLÜM: FIKRA VE HİKAYECİK* GİBİ ÜRÜNLERİN		
YENİ MİZAH YÖNTEMLERİNE GÖRE ÇÖZÜMLEMESİ	105-115	
III. 1. Üstünlük Kuramı	105	
III. 2. Uyumsuzluk Kuramı	113	
III. 3. Rahatlama Kuramı	114	
 IV. BÖLÜM: METİNLER		116-295
IV. 1. Kojanasır Fıkraları	116	
IV. 2. Aldar Köse Masalları	179	
IV. 3. Tazşa Bala Masalları	214	
IV. 4. Jiyrenşe Şeşen Hikayeleri	248	
 SONUÇ		296
NOTLAR VE AÇIKLAMALAR		298
KAYNAKÇA		300

* Yabancı Sözlere Karşılıklar Kılavuzuna göre (Haz. Ş. H. Akalın) “anekdot” kelimesinin Türkçe karşılığı

ÖNSÖZ

Bilindiği gibi Kazakistan Cumhuriyeti, Türk boylarının altın beşiği olan Türkistan topraklarında kurulmuş olan bir Türk devletidir. Yüz ölçümü 2.724.900 km²dir. Kazakistan, doğudan batıya 3.000 km, kuzeyden güneye 1.700 km.lik geniş bir coğrafya ile dünyanın 9. büyük yüzölçümüne sahip ülkesidir. Kuzey ve kuzeybatısında Rusya, doğusunda Çin, güneyinde Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan, batısında ise Hazar Denizi yer almaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığına kavuşan Kazakistan'ın başkenti Astana'dır. Ülkenin nüfusu 18 milyondur. Kazakistan'da birlik ve barış içinde 130'dan fazla millet yaşamaktadır. Önemli şehirleri Almatı, Astana, Şımkent, Kızılorda, Karagandı, Türkistan (Yesi)dir.

Kazakistan toprakları, Türk dili ve edebiyatı bakımından çok önemli yere sahiptir. Çünkü Türk tasavvufunun kurucusu diyebileceğimiz Hoca Ahmet Yesevi bu topraklarda doğmuş (Şımken/Sayram) ve burada (Türkistan/Yesi) vefat etmiştir. Türk dünyasının ortak hazinesi olan Korkut Ata'nın memleketi olarak kabul edilen Sırderya ırmağının kıyısındaki ebedi istirahatgahı da Kazakistan'ın Kızılorda sınırları içerisinde.

Çalışmamız **Önsöz** ve **Giriş**'in dışında dört bölümden oluşmaktadır. Eserimizin **Giriş** kısmında, ilk önce “Mizah ve gülme nedir?” sorusunu cevaplamaya çalışarak gülme ve mizahın tanımlamaları ve özellikleri hakkında bilgi verdik.

Birinci Bölüm'de mizah kuramları hakkında bilgi vererek, Doğu ve Batı'daki mizah anlayışını inceledik; yazar, eleştirmen ve bilim adamlarının mizah ile gülme konusunda öne sürdükleri fikirleri kronolojik olarak verdik. Mizah üzerinde başta Kazakistan ve Rusya olmak üzere dünyada yapılmış önemli çalışmalar ve yöntemler hakkında değerlendirme yaptık. Ayrıca ortak kabul olunan üç önemli mizah kuramını da inceledik.

İkinci Bölüm'de, çalışmamızın asıl konusu olan Kazak mizahını ele aldık. Hoca Nasreddin ve Aldar Köse gibi Türk boylarında ortak olan mizahi tiplerden başlayarak bazı Türk boylarında mevcut olan Jiyrenşe Şeşen, Tazşa Bala (Keloğlan) tiplerini inceledikten sonra bu tiplerin Kazak mizahındaki yeri ve önemi üzerinde durduk. Ayrıca

Kazak halkının sözlü edebiyat geleneğindeki mizahı ele alırken karşımıza çıkan tür değişimleri hakkında da değerlendirmeler yaptık.

Çalışmamızın **Üçüncü Bölüm**'ünü ise fıkra ve hikayecik (anekdot) gibi ürünlerin yeni mizah yöntemlerine göre incelenmesine ayırdık. Söz konusu fıkra ve hikayecikleri, güldürü masal ve hikayeleri, çalışmamızın birinci bölümünde bahsettiğimiz mizah kuramlarına göre sınıflandırdık.

Metinler başlığı altında verdiğimiz **Dördüncü Bölüm**, çalışmamızın en hacimli bölümünü oluşturdu. Yukarıda adlarını saydığımız mizah tiplerine bağlı olarak anlatılan fıkra, efsane ve masalları hem orijinal metinleriyle hem de Türkiye Türkçesi ile, mizahi hikayelerden bir kısmını da sadece Türkiye Türkçe'si ile verdik.

Çalışmamızın sonunda ulaştığımız sonuçları **Sonuç** başlığı altında sunduktan sonra, faydalandığımız kaynakları **Kaynakça**'da verdik. Söz konusu kaynakçada, mizah ve mizahi tipler konusunda Batıda, Türkiye'de, Rusya ve Kazakistan'da yapılmış önemli çalışmaları yazar adına göre alfabetik olarak sunduk.

Başladığım bilim yolunda ilk adımlarımı atmamda yol göstericim olan, gerek yöntem, gerekse malzeme temini gibi konularda hep yardım eden değerli hocam Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN'e sonsuz şükranlarımı arz ederim.

Türkiye Türkçesini ilerletmemde ve engin Türk kültürünü daha yakın tanımamda yardım eden, çalışmalarımın başından beri büyük yardımını gördüğüm değerli Bülent BAYRAM'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca yazım aşamasındaki katkılarından dolayı Erhan AKTAŞ ve Osman ÖZKAN'a teşekkür ederim.

Saygılarımla
Nazım ABDİKADYROVA
İZMİR – 2009

KISALTMALAR

agc.	: Adı geçen cilt
agd.	: Adı geçen dergi
age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
akt.	: Aktaran
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
haz.	: Hazırlayan
nu.	: Numara
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar
S.	: Sayı
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğeri
yay.haz.	: Yayına hazırlayan
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ: GÜLME VE MİZAH NEDİR?

A. Gülme Nedir?

Filozoflar, psikologlar, biyologlar, sosyologlar ve halk bilimciler gülme üzerinde durmuşlar, onun sebeplerini, sosyal ve psikolojik işlevlerini ve toplumların sosyal yapılarındaki rollerini açıklamaya çalışmışlardır¹. Böylece bugünlerde her bilim dalı gülme probleminin bir yönünü ele alıp incelemektedir.

İnsan davranışları içinde en karmaşık ve önemlilerinden biri gülmedir. Gerçekten de insanoğlu için yeme-içme, uyku, kendini koruma, neslini devam ettirme kadar gülmek de önemlidir. Her ne kadar alışılmış bir davranış olarak kabul olunsada çok nadir olarak “Gülme nedir?” ve “Niçin güleriz?” soruları insan zihninde oluşmaktadır. Oysa daha konuşmayı bilmeyen bebekler bile gülümserler. Gülme doğuştan var olan ilginç bir yetenektir.

Mizah ve gülme konusunda yapılan inceleme ve kuramların sayısı o kadar çok ki onların içinden önemli olanları ayırarak belirtmek zordur. Çalışmamızın I. Bölümünde dünyadaki mizah anlayışının zaman ve mekan içinde nasıl değiştiğini kronolojik olarak belirtmek, ayrıca Kazakistan ve Rusya’daki mizah anlayışını daha ayrıntılı vermek üzere burada “gülme” ve “mizah”ın ne olduğu, bu iki kavramın özellikleri ve farklılıkları, ayrıca mizah tarihi konularına kısaca değineceğiz.

Gülmenin çok çeşitli sebepleri vardır: Kendi zaferimize, başkalarının zaafına güleriz; memnun olduğumuz, sevindiğimiz hatta korktuğumuz zaman da tepkimizi gülerek gösteririz. Bazen de gülme, kötü bir duruma maruz kaldığımız zaman kendini koruma içgüdüsü olarak diğer hislerden önce harekete geçer. Bu konuda Mc Dougall’ın kanısı “*Gülme, insan ırkında duygudaşlığa karşı bir panzehir, diğer insanların kusurlarının bunaltıcı etkisine karşı kalkan oluşturan koruyucu bir tepki olarak doğmuştur.*” olsa da, Bergson için gülme toplum tarafından toplum dışı bireye verilen düzeltici cezadır: “*Gülmede her zaman, açıkça ifade edilmeyen, komşumuzu aşağılama ve bunun sonucunda da onu düzeltme amacını görürüz.*” diye yazmaktadır. Max Beerbohm ise, “halk mizahında iki unsur” bulmuştur ve mizahın “acı çekilmesinden

¹ Fikret Türkmen; Osmanlı, 9 cilt içinde *Osmanlı Döneminde Türk Mizahı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 162-168.

zevk alma, bildik olmayana karşı iğrenme” olduğuna inanmıştı. Modern ruhbilimin kurucularından olan Bain, genel olarak aynı kuram izlemiştir: “Yalnızca fiziksel izlenimler karşısında değil, bir rakibe üstün gelmekle ya da onu rahatsız etmekle, insanın ani bir üstünlük elde edebildiği her durumda gülme isteği açıkça görülür”² diye düşünmekteydi.

Mizahi olmayan gülme durumları: Gıdıklama, bebeklerde cee yapma, yolda eski bir dostla karşılaşma, piyangodan para çıktığını öğrenme, utanç duyma, histeri, azot oksit koklanması sonucu oluşan gülmeler, istem dışı gülme olarak adlandırılmıştır. Azot oksit, nitrik oksit ve bazı ilaçlar, doğrudan değil ama bir psikolojik değişim yaratarak gülmeye neden olurlar. Söz konusu bu maddeleri alan insanlar kendilerini bir anda sıkıntılardan, gerginliklerden kurtulmuş hissederler. Kişinin kendisini her şeye karşı aniden boş vermiş hissetmesi bile gülmenin ortaya çıkması için yeterli bir sebeptir. Çünkü bu maddeler insanın duygusal yapısında ani bir değişim oluşturur ve bunun sonucunda da gülme oluşur³.

Gülmenin sebepleri üzerinde yapılan çalışmalardan biri de Monro’ya aittir. “1951 yılında, D. H. Monro, gülmenin sebeplerini: “Sinirlilik, gıdıklama, rahatlama, boş verme, neşe, oyun, aldatmaca ve yarışma”⁴ olarak saymıştır (D. H. Monro, *Argument of Laughter*, Melbourne Un. Press, 1951). Ayrıca, gülmenin iç veya dış etkenlerle birbirine zıt veya farklı dizilerde birçok bilginin yer aldığı düşünce şekilleriyle ortaya çıktığını belirtmiştir.”⁵

Gülme ve mizah çalışmaları konusunda Macar düşünür Arthur Koestler şunları yazmaktadır: “Greig’in 1923’te yayımlanan *Psychology of Laughter and Comedy* (Gülme ve Güldürü’nün Ruhbilimi) adlı yapıtının kaynakçası konuyla kısmen ya da tamamen ilgili – Platon ve Aristoteles’ten Kant’a, Bergson ve Freud’a kadar – üş yüz altmış üç çalışmanın adından söz etmiştir. Yüzyılın başında T. A. Ribot bir gülünç kuramı formüle ederek bu girişimleri özetledi: “Gülme, kendisini öyle çeşitli ve farklı

² Arthur Koestler; *Mizah Yaratma Eylemi*. Çev. Sevinç-Özcan Kabakçıoğlu. Iris Yayınları, İstanbul 1997, s. 40-41.

³ John Morreall; *Gülmeyi Ciddiye Almak*. Çev. Kubilay Arsever – Şenay Soyar. Iris Yayınları, İstanbul 1997, ss. 84-85.

⁴ Fikret Türkmen; *Söz Sanatlarına ve Kelime Oyunlarına Dayalı Nasreddin Hoca Fıkraları Üzerine*, “Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988”, 26 Eylül 1988 – 3 Ekim 1988, Ankara 1996, s. 351.

⁵ TÜRKMEN, agm., 1996, s. 351.

nitelikteki şartlar altında gösterir ki, bütün bu nedenlerin tek bir nedene indirgenmesi sorun dolu bir girişim olarak kalır. Böylesine önemsiz bir olgu üzerinde bu kadar çok emek harcadıktan sonra, sorun tamamen açıklanmış olmaktan hala uzaktır.” (Ribot, T. A., *La Psychologie des Sentiments*, Paris: F. Alcan, 1896). Bunlar 1896’da yazılmıştı; o zamandan bu yana yalnızca iki yeni ve önemli kuram eklendi listeye: Bergson’un *Le Rire*’i (Gülme) ve Freud’un *Wit and its Relation to the Unconscious* (Nükte ve Bilinçaltıyla İlişkisi) adlı çalışmaları.”⁶

Asırlarca filozoflar ve psikologlar başta olmak üzere pek çok bilim adamı gülmeye ilgi duymuştu. XIX. yüzyıldan itibaren “gülme” üzerinde çalışmalar hızlanmıştır. Fikret Türkmen’in dediği gibi: “Gülme üzerinde kuram geliştiren araştırmacılar ve filozoflar gülmeyi komik olan ile mizah olarak ayırtmaktadırlar. Mesela 1651’de Hobbes ile 1880’de Bain, mizahı, bizim başkalarından üstün olduğumuz duygusu ile açıklamaya çalışmışlardır.”⁷

Barry Sanders mizah ile gülmenin arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamaktadır: “Gülmeyi mizahtan ayırtan unsurlardan biri, hatta en önemlisi, gülmenin bir refleks olmasıdır. Çünkü insanlar yaşamları boyunca birçok olayla karşılaştıkları zaman, hayatın gösterdiği ruhu okşayan benzer hadiselerle gülerler. İnsan kendini mutlu hissettiğinde, morali iyi olduğunda ya da her şey yolunda gittiği zaman güler. Aynı şekilde çocuklar, güzel oyuncakları veya annelerini görünce gülerler. Bu tür yalın gülmede hiç mizahi unsur yoktur. Buna benzer durumları kanıtlayan birçok örnek gösterilebilir. Ancak sadece insan gülebilme özelliğine sahiptir. Hatta filozofların birçoğu insanı “gülmesini bilen bir hayvan” olarak tarif ederler.”⁸ diye gülmenin bir refleks olduğunu yazmaktadır.

Komik ve mizahi olanın ne olduğu konusunda da pek çok fikir öne sürüldü. F. Türkmen “Komik sanat, en yüksek kompleks yapı içerisinde belirtici olarak kullanılabilen refleks düzeyinde, cevabın yoğun olarak alındığı bir ortamı hazırlayan yaratıcı güçtür.”⁹ diye yazmaktadır. Henri Bergson ise komik olanı “... insanların grup

⁶ Koestler, age. s. 11.

⁷ Türkmen; agm., 1996, s. 352.

⁸ Barry Sanders; *Kahkahanın Zaferi: Yıkıcı Tarih Olarak Gülme*. Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001, s. 22.

⁹ Fikret Türkmen; *Nasrettin Hoca Latifelerinin Şerhi, Burhaniye Tercümesi, Transkripsiyon-İnceleme-Metin*. Akademi Kitabevi, İzmir 1999, ss. 21-22.

halinde toplanarak bütün dikkatlerini, duygularını susturup sadece zekalarını işletmek suretiyle, aralarından birisi üzerinde toplanmalarından doğuyor... Çünkü komik, zekaya, sırf zekaya hitabeder.”¹⁰ şeklinde tarif etmektedir. Böylece gülmenin zekayla ne kadar bağlantılı olduğunu vurgulamaktadır.

A. 1. Gülmenin Özellikleri

Bütün bu çalışma ve kuramlar, gülmenin çok çeşitli özellikleri ve işlevleri üzerinde durmaktadır. Onları genel olarak şöyle toplayabiliriz:

A.1.1. Gülmenin doğuştan bir nitelik olduğu özelliği - bebeklerin, hatta bazı hayvanların da gülme hissine sahip olmalarıdır (Plinius, Darwin, Meyer, Dmitriyev’in çalışmaları). Şu noktada Bergson’un “...dikkatimizi, her şeyden önce; insanlık dışında hiçbir şey gülünç değildir, noktasına çekeceğim. Bir peyzaj güzel, zarif, ulvi, manasız olabilir; fakat hiçbir zaman gülünç olamaz. Herhangi bir hayvana gülebilirsiniz, fakat onda bir insan tavrı, bir insan ifadesiyle karşılaştığınız için gülersiniz”¹¹ diye yazdığını belirtmek gerekmektedir.

Gülmenin fizyolojik temelleriyle ilgilenen bilim adamlarının başında Darwin gelmektedir. XIX. yüzyılda Herbert Spencer ise gülmenin genellikle (ama her zaman değil) eğlenmeyle bir arada olmasının, yüz kasları ve solunum sisteminden kaynaklanan bir artık enerji taşmasına bağlı olduğunu öne sürer. Gülen kişinin ciddi beklentilerinin gerçekleşmemesi ve dikkatinin eften püften şeylere yönelmesinden ya da Spencer’in kendi deyişiyle “bilincin, önemli şeylerden önemsiz şeylere hazırlıksız olarak aktarılmasından”¹² doğar. Psişik “enerji” fazlasının gidecek yeri yoktur, bu nedenle gülme olarak açığa çıkar. Fazladan üretilmiş enerjinin gülmeye akıtılması sonraki birçok kuramcıyı, özellikle de Freud’u çok etkiler.¹³

Gülme, fizyolojik ihtiyaçları gidermekten doğan bir haz ya da ilkel bir olay mıdır, yoksa içgüdüsel bir özelliğe sahip olmasına rağmen gülme, aklın en yüce ifadesi olarak

¹⁰ Bergson; *Gülme (Le Rire)*. Çev: Ord.Prof.Mustafa Şekip Tunç. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997, s. 15,17.

¹¹ Bergson; age. s. 14.

¹² John Allen Paulos; *Matematik ve Mizah*. Çev: Tuncer Doğan, Volkan Ofset, İstanbul 2003, s.8.

¹³ Paulos, age., 2003, s.8.

mı karşımıza çıkmaktadır? Bu konuda yorum yapmak zordur, ama şunu da belirtmeliyiz ki hadiselerle göre Buddha olsun, Hz. İsa veya Hz. Muhammed de sadece gülümserlermiş, kahkahalarla güldüklerine dair hiçbir delil ve kanıt yoktur ve gülümseyen bir ikona bile rastlanmaz. Antik dönemin en büyük düşünürü Aristoteles için çirkinlik ve küçük düşme ile ilgili olan gülme¹⁴, üstün toplum eleştirmeni sıfatıyla tanınan Çiçero'nun deyişiyle gülme “... belli bir alçaklıkta ve biçim bozukluğunda yatar”¹⁵. Bunun gibi aşırı gülme aptallığın ifadesi tavrı da yaygındır.

Ama her ne kadar aşırı gülme kınansa da her birimiz hala memnuniyet veya sevincimizi gülümseme, gülme veya kahkaha ile ifade etmekteyiz. Ayrıca gülmenin olumlu etkisi konusunda Rusça’da “*Gülme, en iyi şifadır*”, “*Gülmek, hayatı uzatır*” gibi sözler yaygındır. İngilizce’de ise *Teach me how to laugh, save my soul* (Bana gülmeyi öğret, canımı kurtar) atasözü vardır. Kazak Türklerinde *gülme, yemek ve uyumak* gibi temel içgüdü ile birlikte “Üç arsız” olarak bilinmekte ve kaçınılmaz olduğu kabul edilmektedir.

Gülmenin doğuştan gelen bir yetenek olduğunu hayvanlardaki gülme ile ilgili yapılan çalışmalarda da görmek mümkündür. Pek çok bilim adamı çeşitli hayvanlarda, özellikle maymunlarda ve köpeklerde gülme olayını tespit etmektedir. Bu konuda “Atlas” Dergisinde: “*Bowling Green Eyalet Üniversitesi’ndeki laboratuvarında tavuklar, köpekler, Gine domuzları ve farelerin duygularına ilişkin deneyler yapan sinirbilimci Prof. Jaak Panksepp’in araştırmaları, farelerin oynarken güldüğünü gösteriyor. Yavru fareler, oynarken insan kulağının duyamadığı sesler çıkarıyor. Panksepp ve ekibi özel bir cihazla bu sesleri inceledi. “Önceleri bunların gülüş olabileceğini anlamadık” diyor Prof. Panksepp. Bilim insanları, fareleri gıdıklamaya başladı. Fareler yine bu sesleri çıkarıyordu!*”¹⁶ Bu makalede bazı hayvanların da güldükleri ve böylece gülmenin doğuştan gelen bir yetenek olduğu anlaşılmaktadır.

A.1.2. Gülmenin saldırgan özelliği - Robert R. Provine’a göre saldırganlığın kökeni “*iyi bir kişiden göre daha çok kötü birisine bir şeyin olduğunda biz daha istekli*

¹⁴ Aristoteles; *Poetika*. Çev. İsmail TUNALI, 6. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, Nisan 1995, s. 14, 1449a şiiiri.

¹⁵ Koestler; age., 1997, s. 40.

¹⁶ Selcen Pirge; “*Hayvanım Ama Duyguluyum*”, Atlas Aylık Coğrafya ve Keşif Dergisi, Sayı: 193 – Nisan 2009, Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama A. Ş., İstanbul, ss. 38-39.

güleriz”¹⁷ konusunda yapılmış tecrübeler sonucu kanıtlanmaktadır. S. Freud ve onun taraftarları gülmenin bu özelliği üzerinde durmaktadır. Bu konuda Albert Rapp ve onun takipçileri “*Gülme, nefret ve saldırganlıktan doğmaktadır. Eğer insanoğluna saldırganlık has olmasaydı gülme de olmazdı. Nüktecilik ve mizahın bütün türleri, saldırganlık köklerini hala korumaktadır. Bazı esprilerde bu daha açık ortaya çıksa, bazılarında üstü kapalı ima edilmektedir.*” (Albert Rapp, *The Origin of Wit and Humor*, New York: Dutton, 1951)¹⁸ diye yazmaktadır. Martin Grojahn ise “...gerçi kültürümüz bunu gizlememize zorluyor ama nüktecilik, zarar verme arzusu ile başlamaktadır... Bunu her ne kadar iyi gizlersek esprimiz o kadar başarılı olur.” (Martin Grojahn, *Beyond Laughter*, New York: McGraw-Hill, 1957)¹⁹ diye yazar. Bu konuda William Fry ise daha ileri gidip gülmeye sürüklenen fertlerin arasındaki ilişkileri ele alırken “*gülme, bir ferdin ikincisine karşı duyduğu saldırganlığı içermektedir*” (William Fry, *Sweet Madness*, Palo Alto, CA: Pacific Books, 1963)²⁰ diye yazarak söz düellosu ile hakiki bir güreşteki çarpışma arasında bir koşutluk kurmaktadır.

İlginç bir gelişme de, gülmeyi, ilk insanların saldırgan tutumlarından çıkarsamaya yönelik bir gelişim çizgisi içinde anlama çabasıdır. Örneğin, etolog Konrad Lorenz, gülmeyi kontrol altına alınmış bir saldırganlık durumu olarak görür (Konrad Lorenz, *On Aggression*, Çev. Marjorie Wilson, New York: Harcourt, Brace and World, 1960). Birçok kuramcı, fiziksel gülme davranışının saldırgan tutumlardan nasıl kaynaklandığı ve hala bu düşmanca özelliğini nasıl koruduğu konusunda çeşitli düşünceler ileri sürmektedir²¹.

Gülmenin saldırganlık özelliğinin yanı sıra onun savunma özelliği de söz konusudur. Toplum hiyerarşisindeki “güçlülere” yenilenlerin “kullandıkları silah” olan gülmenin bu işlevi, saldırganlığa karşı savunma işlevidir. Bu, Mark Twain’in

¹⁷ Konstantin Glinka; *Теория юмора (Gülme Kuramı)*, № 389, 22 Ağustos, 2004, <http://www.lebed.com/2004/art3870.htm> (15. 03. 2009.)

¹⁸ Glinka, agm., 2004, <http://www.lebed.com/2004/art3870.htm> (15. 03. 2009.)

¹⁹ Glinka, agm., 2004, <http://www.lebed.com/2004/art3870.htm> (15. 03. 2009.)

²⁰ Glinka, agm., 2004, <http://www.lebed.com/2004/art3870.htm> (15. 03. 2009.)

²¹ Morreall, age. s. 11-12.

“İnsanoğlunun gerçekten etkili olan tek bir silahı var, o da gülmedir”²² dediğini hatırlatmaktadır.

Gülmenin saldırganlık özelliği konusunda A. Kozintsev de “İnsan ve Gülme” adlı kitabında bilgi vermektedir. XVII. yüzyılda Thomas Hobbes tarafından ortaya atılan “üstünlük kuramı”ndan başlayarak, bugünlerde batı dünyasında Hobbes kuramının taraftarları arasında çok yaygın olan “malicious joy” kuramı yani başkasının kötü duruma düştüğü için sevinme kuramından (McGhee, 1979; Morreall, 1983; Sanders, 1995; Gruner, 1997; Martin, 2006) bahsetmektedir. İlk gülmenin sert ve insafsız olduğundan pek çok bilim adamı kuşku duymaz.²³

A.1.3. Gülmenin toplumsal özelliği – Bu, “Kimin için güleriz?” sorusuna cevap vermektedir. Gerçekten insan tek başına nefes alır, yemek yiyer, su içer, yani başka birisinin onu izlemediği anda belli başlı bir hareketler yapabilir, gülünç olan şeylere de yine gülebilir. Ama aynı insan kendini bir toplum içerisinde bulurken gülme karşısındaki tavrı değişir. Bu konuda yine Bergson’un “Eğer yalnızsanız komiği duyamazsınız. Öyle görünüyor ki gülme bir yankıya muhtaçtır.”²⁴ dediği bunun bir kanıtıdır. Çünkü toplum içerisindeki fertlerin kurdukları “gülme ilişkileri”, onların bu toplumda beğenilip beğenilmediği durumunu, kıymeti ve yerini gösteren bir ayna gibidir. Beğenmediğiniz veya değer vermediğiniz bir kişinin başarılı bile olsa esprilerine kaçımız güleriz?

Gülme, bir kişinin belli bir topluma ait olma durumunu da göstermektedir. Örneğin, “Gülüşün Zengin Anlamları” adlı kitabın yazarı Kris, gülmeyi “toplumsal gülüş, ortak bir saldırı veya geri çekilmeye çağrı”²⁵ olarak düşünmektedir ve gülüşün toplumdaki unsurları “bizden” ve “bizden olmayan” olanlara da ayırdığını göstermektedir.

Bergson’a göre: “Eğer sosyetelerinde olsaydınız onlar gibi siz de gülecektiniz. Fakat olmadığınız için gülme arzusu gelmez... Yine kaç defa dikkat edilmiştir: Komik şeylerin bir çoğu bir dilden diğerine çevrilemiyor, çünkü ayrı bir cemiyetin adetlerine,

²² P. İ. Marikovskiy; *Мудрость жизни (Hayat Bilgeliği)*, KO “Paritet” Yayınları, Alma-Ata 1992, s. 82.

²³ A. G. Kozintsev; *Человек и смех (İnsan ve Gülme)*, Saint Petersburg: Aleteya Yayınları, 2007, http://www.krotov.info/lib_sec/11_k/koz/inzev_01.htm#1, (15. 02. 2009).

²⁴ Bergson, age. s. 16.

²⁵ Fikret Türkmen; *Nasrettin Hoca Latifelerinin Şerhi Burhaniye Tercümesi Transkripsiyon İnceleme Metin*. Akademi Kitabevi, İzmir 1999, ss. 22-23.

fikirlerine tercüman oluyor."²⁶ diye gülmenin bütün insanlığa has olan bir olay olmasına rağmen, milletlerin gelenekleri ve kültürel değerleri gibi toplumdan topluma değişen bir olgu olduğunu belirtmektedir. Yabancı bir dil öğrenirken, o dilde anlatılan esprileri anlayacak dereceye ulaşmışsanız, artık o dili çözmüş sayılırsınız. Çünkü her dilin kendi mantığı vardır ve o mantık kendini esprilerde çok iyi göstermektedir.

Gülmenin toplumsal özelliği konusunda çalışma yapan bilim adamı R. Provine, mesleki bir toplulukta bir dizi deneme işlerini gerçekleştirmişti. Örneğin, psikologlar topluluğunda gerçekleştirdiği deneme sonucu şunu yazmaktadır: *Rütbesi daha yüksek olanlar kişi başına 7,5 espri, daha aşağı bir rütbeye sahip olanları 5,5 espri ve yardımcı üyeler ise sadece 0,7 espri gerçekleştirmişler.* Üniversite öğrencileriyle yaptığı denemeler sonucu ise, 75 öğrencinin topluluk içindeyken güldüklerinin, yalnız oldukları zaman güldüklerinden 30 kat daha çok olduğunu²⁷ belirtmektedir.

Gülme ve mizahı incelerken, onun zıt kavramını vererek tarif etmek de yaygındır. "Gülünç veya mizahi olmayan nedir?" sorusuna her düşünür kendi cevabını vermektedir. Böylece mizah, birtakım tezatlar halinde de karşımıza çıkmaktadır: *Cüzi ve yüce (Aristoteles), tuhaf ve makul (Jean Paul, Schopenhauer), otomatik ve canlı (Bergson)*²⁸.

Gülme ve mizah konusunda kabul olunan önemli üç kuramı inceleyen John Morreall'a göre gülmenin önemli üç özelliği mevcuttur. Sözünü ettiğimiz özellikler şunlardır: *"İlkini, gülmenin psikolojik durumumuzdaki değişimler nedeniyle ortaya çıkmasıdır. Adı geçen değişimler, bizim kavrama kalıplarımıza uyan ciddi bir anlama ve düşünme sürecinden, uyumsuz bir şey yüzünden eğlendiğimiz gayri ciddi duruma kadar düzenli bir değişimdir. İkinci özelliği ise, değişimin aniden olmasıdır. Gülme, çok savunmasız kaldığımız bir anda, karşı karşıya kaldığımız herhangi bir duruma karşı yumuşak bir tepki veremediğimiz anlarda ortaya çıkar. Gülme durumlarını belirlerken, eklenmesi gereken üçüncü bir özellik, psikolojik değişimin hoş bir durum olduğudur. Kendi zaferimizin hoşumuza gitmesi, herhangi bir uyumsuzluğun bizi güldürmesi,*

²⁶ Bergson, age, s. 16.

²⁷ Glinka, agm., 2004, <http://www.lebed.com/2004/art3865.htm>, (15. 03. 2009).

²⁸ Yuriy Borev, *Эстетика: Учебник (Estetik, Ders Kitabı)*, Moskova, 2003, "Mizah" maddesi, s. 88.

biriken enerjinin serbest bırakılması – tüm bu iyi duygular bizim gülmemize yol açar”²⁹ diye yazmaktadır.

Leonard Feinberg, “Mizahın Sırrı” başlıklı makalesinde gülmenin “hoş sürpriz” kuramının geniş çapta kabul olunduğundan bahsederken diğer kuramları da dile getirmektedir: “*Baudelaire göre, insanın, hayvanların yukarısında ama Tanrı’nın çok aşağısında olan durumundaki anormallikten keyif aldığını ileri sürer. Dr. Edmund Bergler, kişinin her güldüğünde, suçluluk duygusundan kaynaklanan, toplumdan öç alma gereksinimini ifade ettiğini vurgular. William McDougall ise insanın, başkalarının ufak problemleriyle uğraşacak halleri olmadığını, bu yoğun sevgi taleplerinin insan için çok ağır olacağını dile getirmiştir. Bu yüzden McDougall, Tanrı’nın bizlere içgüdüsel bir kahkaha mekanizması verdiğini ve bununla diğer insanların bu küçük sıkıntılarını, utançlarını ve talihsizliklerini kendileri için hoşnutluğa çevirdiklerini söyler*”³⁰ diye değişik fikirler konusunda bilgi vermektedir.

İnsanoğlunun asırlar denizinde yüzdüğü zamanlarda gülme ve mizah karşısındaki tavrı hemen hemen aynı olmuştur. Gülme konusunda insanların bakış açısı yaşadığı dönem veya topluma göre değişse de bazı noktalarda benzerlikler gösteriyordu. İnsanoğlunun gülmeye karşı tutumu “bol miktardaki ilacın zehir olabileceği kadar az miktardaki zehrin de ilaç olabileceği” tavrına benzemektedir. Gülmenin “yeri”, “zamanı”, “nedeni” ve “miktarı” vardır; onlara uymayan gülme ise kınanır. Örneğin, Fikret Türkmen’in makalesinde belirttiği üzere: “*Aristoteles de Platon gibi gülmeyi alayın bir türü olarak algılar. “Nükte” bile küstahlığın nezaket kılıfına sokulmuş şeklidir. Aşırı gülme ise hayatla bağdaşmaz. Şakacı tutum, insanı önemli şeylere karşı gayri ciddi yapar. Ancak insanlar kendilerine gülünmesinden hoşlanmayacakları için, gülme insanları doğru yola getiren sosyal bir düzenleyici olarak rol oynayabilir*”³¹ dediği günümüz toplumları için de geçerlidir.

²⁹ John Morreall; *Gülmeyi Ciddiye Almak*. Çev. Kubilay Arsever – Şenay Soyar. Iris Yayınları, İstanbul 1997, ss. 84-85.

³⁰ Leonard Feinberg; “Mizahın Sırrı”. Çev. Ali Çelik ve F. Gül Özyazıcıoğlu Koçsoy. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar* 2. Haz.: M. Öcal Oğuz ve Selcan Gürçayır, Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2005, ss. 487-502.

³¹ Fikret Türkmen; *Gülme Teorileri ve Bursa Yöresi Yörük Fıkralarının Analizi*, “Bursa Halk Kültürü” I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu: Bildiri Kitabı (4-6 Nisan 2002), C. 2, s. 368.

Batı ve Doğu toplumlarında dinin yayılmasıyla gülme karşısındaki tavır da değişti. Örneğin, İslam’da gülmenin yakışıksız ve günah olduğunu düşünen ilahiyatçılar ve mutasavvıflar da vardır. Ciddiliğe olan eğilim, oyun ve gülmeye karşı olan isteksizlik, ilerideki dindarlığın bir işareti olarak düşünülmüştür... Hz. Muhammed’in kendisinin neşeli bir tabiatı olduğu bilinmektedir. Müslümanlar da onun izinden şaka ve latifelere daima ilgi duymuşlardır³². Batı dünyasında da çile ve gözyaşları dindarlığın simgesi ise, vücut ve haz duyma ile ilgili olan her şey şeytana işaret ediyordu. Böylece “vücuti gülme” ile birlikte “akıl gülmesi” de yasaklanmıştı³³. Bu yasaklama ve sınırlamalar sonucu Orta Çağ döneminden başlayarak halk arasında “gülme ile isyan” sıfatında olan çeşitli karnaval eğlenceleri yaygın olmaya başladı. Ayrıca soytarılar, Avrupa’da *şpilmanlar* (külâh giyen), palyaçolar, *payatslar*; Slav halklarında ise *skomoroh*, *şut* adıyla bilinmekte olup zamanında çok yaygındılar.

Gülmenin akademik çevrelerde bilimsel olarak incelenmesinin ciddiye alınmaması, hatta böyle bir girişimin alay konusu olması söz konusu idi. Bu yüzden gülme ile ilgili kuramlar sayı bakımından fazla olmamıştır. Günümüz batı toplumunda gülmenin olumlu bir duygu olduğu, hatta gülmeye dikkatimizi vermezsek, insan hayatının tam bir resminin çıkarılabileceğini ummanın imkansız olduğu anlaşılmış bulunmaktadır³⁴. Gülme ve mizah konusundaki incelemeler geçen yüzyılın 70-80. yıllarında artış gösterip bu konuda Cardiff’teki (Wales) 1976 yılında gerçekleşen ilk konferans başta olmak üzere Uluslararası Mizah Konferansları da gerçekleşti.

Gülme, gerçekten tarifi son derece zor bir davranış biçimidir. Temel zorluk değişik durumlarda gülmemizle ilgilidir. “Mizah” ve “Gülme” arasındaki ilişkide bu zorluktan doğan karmaşıklığı görmek mümkündür. Pek çok gülme sebebi ve durumu mizah dışıdır. Mesela, gıdıklama, azot oksit soluma, bir yarışma kazanma sonunda meydana gelen gülmeler mizahla ilgili değildir. Aynı şekilde gülme durumunun bir duygu mu yoksa bir davranış biçimi mi olduğu konusu da açıklığa kavuşmuş gibi görünmüyor. Mesela, “gülme” esnemek veya öksürmek gibi bir davranış olarak

³² Fikret Türkmen; *Doğu ve Batı Dünyasında Mizah Anlayışı*, Türk Kültür Araştırmaları, Yıl:XXXIV/1-2, Ankara 1998, s. 175-176.

³³ L.V. Karasiyov; *Смех – вестник нового мира (Gülme, Yeni Bir Dünyanın Habercisi)*, Çelovek 1999, №6, http://www.krotov.info/libr_min/11_k/kar/asev.html, (27. 01. 2009).

³⁴ Fikret Türkmen; *Gülme Teorileri ve Bursa Yöresi Yörük Fıkralarının Analizi*, “Bursa Halk Kültürü” I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu: Bildiri Kitabı (4-6 Nisan 2002), C. 2, s. 367.

açıklanabilir mi? Yoksa tamamen coşkuyla, küçümseme ile bağlantılı bir duygu mudur³⁵? Gülme ve mizahın iyi bir kuramı *insan neye ve niye güler?* sorularına cevap vermelidir.

Gerçekten de günümüzde *gülme* ve *mizaha* dair pek çok çalışma ve kuram mevcuttur, ama onlar büyük bir pastanın birer parçası gibidir; çünkü gülme ve mizahın ne olduğu konusunda hala ortak bir görüş yoktur. Gülme ile mizahın ilişkisi üzerine de değişik fikirler ileri sürülmektedir. Ancak genel kanı, gülme ile mizahın farklı olduğu yönündedir. John Morreall'ın "Gülmeyi Ciddiye Almak" adlı eserinde gülmeyi "mizahi olan" (fıkra dinleme, garip ve komik bulduğumuz şeyleri görme, v.s.) ve "mizahi olmayan" (gıdıklama, bebeklerde cee yapma, sihirbazlık numarası izlemek, utanç duymak, v.s.)³⁶ olarak iki ayrı grupta değerlendirmesi, gülme ve mizahın ayrı ayrı ele alınması gerektiğini bir daha kanıtlamaktadır.

B. Mizah Nedir?

Mizah incelemelerinin tarihinde bütün çalışmalar iki önemli yaklaşımda ilerlemiştir: Birincisi, Aristoteles ve Antik dönemin diğer felsefecilerinin başlattığı ve günümüzde de devam eden klasik veya felsefi yaklaşım, ikincisi ise, daha sonraları gelişen insan ile hayvanı inceleme konusu edinen belli başlı bilim alanlarının gelişmesiyle (psikoloji, fizyoloji, lengüistik, v.s.) ortaya çıkan psikolojik yaklaşımdır³⁷.

B.1. Felsefi Yaklaşım. Komik olanın ne olduğu konusunda Aristoteles'in: "...acı vermeyen ve zararsız olan hata ve çirkinlik"³⁸ dediği klasik yaklaşımın ilk ve en ünlü sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zamanla bu yaklaşım içinde mizahın ne olduğu konusunda gelişen görüş ve fikirler her ne kadar çeşitlilik gösterse de onların çoğu aslında Aristoteles'in öne sürdüğü fikri açıklamaktadır ve mizahın önemli sıfatı olarak

³⁵ Türkmen, 2002, agm. s. 367.

³⁶ Morreall, age. ss. 3-4.

³⁷ A. D. Koşev; *O природе комического и функции смеха, Язык в движении. К 70-летию Л. П. Крысина* (Mizahın Sıfatı ve Gülmenin İşlevine Dair // Hareketteki Dil. L.P.Krısın'ın 75 Yıl Armağanı), Moskova 2007, ss. 277-278, http://www.krotov.info/lib_sec/11_k/kosh/elev.htm, (15. 03. 2009).

³⁸ Aristoteles. *Poetika*. Çev. İsmail TUNALI, 6. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, Nisan 1995, ss. 14-18, 1449a şiiiri.

“zihinsel bir kontrast”, “hissedilebilen bir absürd”, “görülür bir saçmalık”, “normdan sapma” gibi çelişkinin bu ya da şu şeklini esas göstermektedir³⁹.

Aristoteles’in fikrini kanıtlayarak H. Bergson: *“Theophile Gautier, aşırı gülünç için; saçma mantığıdır demişti. Birçok gülme felsefeleri de buna benzer bir fikir etrafında birleşirler. Bu filozoflara göre her komik tesirde bir taraftan mutlaka bir çelişim (contradiction) vardır. Halbuki aşırı gülünçte bizi güldüren şey, somut şekle sokulmuş bir saçma, “görülür bir saçmalık”, yahut önce kabul edilmesiyle birlikte hemen arkasından düzeltilen bir saçmalık, yahut daha iyisi bir yandan da tabii olarak anlaşılabilirlik olacaktır.”*⁴⁰ diye yazmaktadır.

Çelişkinin mizah yarattığı konusunda şunu da belirtmek gerekiyor, ki Bergson başta olmak üzere diğer araştırmacıların ifadesine göre, herhangi bir çelişki belli bir kalıba sokulmuş olsa bile mizah etkisi yaratmaz. Bu yüzden birçok önemli çalışma mizah yaratan çelişkinin ne olduğu ve bu çelişkinin meydana gelmesi için gerekli olan sebepler üzerinde durmuştu⁴¹.

Bu çalışmaların içinde İ. Kant’ın ortaya attığı görüş ilgi çekicidir. İ. Kant “Yargı Yetisinin Eleştirisi” adlı eserinde “gülmeye sebep olan” “estetik düşünceler oyunu”nu şöyle tasvir etmektedir: *“Güçlü ve kasıtlı bir gülmeye yol açacak her şeyde saçma bir şey olmalıdır. Gülme birden bir hiçliğe dönüşen gergin bir beklentiden doğan yeğin heyecandır. Anlak için kesinlikle keyifli olmayan bu dönüşüm gene de bir an için dolaylı olarak çok diri bir keyfe yol açar... Eğer bir öykü anlatırken bizde büyük beklentiler yaratırsa, ve sonunda hemen onun gerçek olmadığını görürsek, bu bizde bir hoşnutsuzluk yaratır; örneğin büyük üzüntüden ötürü saçları bir gecede ağaran kimi insanların öyküsü gibi. Öte yandan bu tür bir öyküye karşılık olarak şakacı başka biri... duyduğu üzüntü yüzünden aynı gece peruğu kırılan birisinin hikayesini anlatırsa biz buna güleriz”*⁴² diye yazmaktadır. Kısacası, nükteli bir şaka mutlaka öyle bir şey içermeli ki dinleyeni ilk önce anlatılan şeyin gerçek olduğuna inandırmalı ve böylece

³⁹ Koşelelev, agm. ss. 277-278, http://www.krotov.info/lib_sec/11_k/kosh/elev.htm, (15. 03. 2009).

⁴⁰ Bergson, age. s. 117.

⁴¹ Koşelelev, agm. s. 278, http://www.krotov.info/lib_sec/11_k/kosh/elev.htm, (15. 03. 2009).

⁴² İ. Kant; *Yargı Yetisinin Eleştirisi*. Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2006, ss. 206-209.

onu yanıltmalıdır; ama hemen sonra bir hiçliğe dönüşüp kakhaha yaratmalıdır. İ. Kant’a göre gülmenin mekanizması işte budur.

İ. Kant, nükteli şakaların yarattığı psikolojik durumu incelemiş olmasına rağmen kullandığı “hiç” veya “hiçlik”in ne olduğunu belirtmiş değildir. Ama eserinde verdiği örneklere göre şunu düşünebiliriz: İ. Kant’ın “hiçlik” dediği şey tuhaflıktan başka bir şey değildir. Tabi ki bütün tuhaflıklar nükteli ve gülünç olamaz. Gülme yaratması için tuhaflık dediğimiz şey özel bir yolla sunulmalıdır. İşte Kant düşünce yapısının veya “düşünce oyunu”nun gülme yaratabileceğini ilk söyleyen kişilerdendir.

B.2. Psikolojik yaklaşım. Psikolojik yaklaşımda iki önemli yaklaşım sergilenmektedir: Birincisi, mizahı yapısal olarak tanımlamak amacıyla çeşitli özel kavramlar kullanmaya odaklanan *bilişsel yaklaşım*, ikincisi ise mizah ve gülmenin sıfatını (yani biyolojik ve sosyal kökenlerinin ne olduğunu) anlamaya yönelik *biyososyal yaklaşımdır*⁴³.

B.2.1. Bilişsel yaklaşım. Bu yaklaşım, mizah etkisini yaratan insan bilincinin zihinsel yapısı ve süreçlerini tanımlar. XX. yüzyılın ortalarına kadar bütün bilişsel görüşler genellikle “mizahi şok” kuramının bir varyantı olarak karşımıza çıkmaktadır. Adı geçen “mizahi şok” kuramına göre, bir şakayı anlama süreci üç aşamadan oluşmaktadır. Bu aşamalar; sırasıyla, a) mizah objesinin yeniliği ve dolayısıyla tuhaflığı karşısında duyulan şaşkınlık yani “şok aşaması”, b) “aydınlanma” aşaması, c) sinirsel gerilimden kurtulmadan sonraki duyulan mizahi sevinç aşamasıdır. Bu yaklaşımın ilk varyantları arasında yine İ. Kant’ın adı geçen “*gergin bir beklentinin birden bire bir hiçliğe dönüşmesinden doğan yeğîn heyecan*” görüşünü göstermek mümkündür⁴⁴.

Ama çağdaş bilişsel incelemelerin başında A. Koestler’in 1964 yılında yazdığı ve sanat psikolojisi ve onun içinde özellikle mizahı konu eden eseri gelmektedir. Mizahın ve daha da geniş alanların temelini oluşturan ortak bir şemayı tanımlarken A. Koestler, *bisosityallik kavramını* yani herhangi bir yaratma eylemi sırasında tamamen farklı olup

⁴³ Koşev, agm. ss. 277—326, http://www.krotov.info/lib_sec/11_k/kosh/elev.htm, (15. 03. 2009).

⁴⁴ Koşev, agm. ss. 278-279 nazaran V.Z. Sannikov / В. З. Санников, *Русский язык в зеркале языковой игры (Dil Oyunu Aynasında Rusça)*, Moskova 1999, ss. 21-22, http://www.krotov.info/lib_sec/11_k/kosh/elev.htm, (15. 03. 2009).

da aynı olayı temsil eden ama insan biliminin veya tecrübesinin çok farklı alanlarına ait olan iki “matris”in (durum, plan) aniden bir araya gelmesi kavramını oluşturmaktadır⁴⁵.

Bu alandaki bir başka önemli çalışma ise Ruskin’in 1985 yılında yayımladığı (Semantic Mechanisms of Humor. Dordrecht) eseridir. Bu çalışmada mizahın semantik (lengüistik) bir yaklaşımla çözümlenmesi anlatılmaktadır. V. Ruskin’in bu kuramı S. Attardo’nun (Linguistic Theories of Humor. Berlin; N. Y., 1994) çalışmalarında ve S. Attardo ve V. Ruskin’in mizahın dille ilgili çeşitli yönlerine dair (semantik, pragmatik, semiotik) yazılmış bir sürü ortak makalelerinde devamını bulmaktadır⁴⁶.

B.2.2. Biyososyal yaklaşım. Araştırmacıların belirttiklerine göre mizah konusundaki sorular, gülmenin sıfatı ve işlevini anlamadan cevaplanamaz. Bu amaca yönelen biyososyal (veya bazen biyokültürel olarak da adlandırılan) yaklaşımın merkez algılayışı, gülmeyi “oyun saldırısı” olarak, mizahı ise “kabul olunmuş normları bozma” oyunu olarak algılamaktadır. Gülmenin adı geçen görüşü XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında J. Salli ve L. Robinson’un çalışmalarında oluşturulmuştu⁴⁷.

Mizahı tanımlarken John Morreall *“Mizahı basit bir kahkahadan ayıran şey, onun insanlara canlılık katmasıdır. Mizah, kavrayış değişikliğine, olmasını umduğumuz şeylerin resminin hemen değiştirilmesine dayanır. Ve aynı çocuklardaki mizah kavrayışının gelişmesinde olduğu gibi, bu değişim, yalnızca, basit bir şaşkınlığa ya da bir şeyi tuhaf bulmaya dayanabilir. Yalnızca şaşkınlıktan kaynaklanan mizah, insanı yeni çeşit bir şeyle ya da yeni bir olayla karşı karşıya bırakır. Yetişkinlerin mizah anlayışı, genellikle şaşkınlığın yanı sıra, durumları uyumsuz bulmalarına da dayanır.”*⁴⁸ diye yazmaktadır. Ancak J. Morreall’a göre uyumsuzluk konusunda dikkat etmemiz gereken tek şey, mizahi durumun uyumsuzluğun kendisi olarak değil, söz konusu uyumsuzluğun kavrayışımızla olan ilişkisiyle ortaya çıkmasıdır. Yani bir şeyin uyumsuz olması kişiden kişiye değişmektedir.

Macar düşünür Arthur Koestler ise “Mizah Yaratma Eylemi” adlı eserinde mizahı şöyle tanımlamaktadır: *“Mizah, yüksek karmaşıklık düzeyindeki bir uyarının, fizyolojik tepkeler düzeyinde büyük ve kesinlikle belirlenen bir tepki yarattığı tek yaratıcı eylem*

⁴⁵ Koşelelev, agm. s. 278, http://www.krotov.info/lib_sec/11_k/kosh/elev.htm , (15. 03. 2009).

⁴⁶ Koşelelev, agm. ss. 279-280, http://www.krotov.info/lib_sec/11_k/kosh/elev.htm , (15. 03. 2009).

⁴⁷ Koşelelev, agm. s. 280, http://www.krotov.info/lib_sec/11_k/kosh/elev.htm , (15. 03. 2009).

⁴⁸ Morreall, age. ss. 89.

alanıdır.”⁴⁹ Yazar buradaki *tepke* kelimesini, “otomatik”, “istemeden yapılan” yani kestirebilir, kalıplaşmış bir davranış anlamında kullanmaktadır. A. Koestler eserinde yaratıcılığın birbirinden kesin sınırlarla ayrılamayan üç alanını – Mizah, Buluş ve Sanatı – incelemektedir. Yazar kitabında önce “gülme paradoksu”nu, sonra da mizahın çeşitlerini ele almaktadır.

Leonard Feinberg, “Mizahın Sırrı” başlıklı makalesinde, D. H. Monro’nun mizah kuramlarını “Uyuşmazlık”, “Kısıtlamadan Kurtulma”, “Dengesizlik” ve “Üstünlük” başlıkları altında sınıflandırmasına atıfla, bu başlıklara dahil edilen kuramların önemli yönlerini vurgulamaktadır. L. Feinberg, *“ne zaman mizah varsa, onda, dilinin şeklini bozmaktan doğan hafif memnuniyetten, küçük düşürücü bir eşek şakası seyretmeden doğan sinsi zevke kadar değişen geniş bir çeşitlilikte bir saldırı ögesinin bulunduğu”*⁵⁰nu vurgular.

Mizahi olanın içeriğinin; kültürden kültüre, dilden dile, durumdan duruma değişiklik gösterdiğini ancak yapısının evrensel olduğunu varsayarak yola çıkan John Allen Paulos “Matematik ve Mizah” adlı kitabında şunları yazmaktadır: *“Platon, ‘Philebus’ adlı eserinde, gülme eyleminde rahatsızlığın ve zevkin karışık bir halde bulunduğunu söyler. Çiçero da ‘gülünç olanın, değersiz ve biçim itibarıyla bozuk olanda bir yer bulduğunu’ belirtir. Kuşkusuz eski ‘mizah’ anlayışı bizimkinden dar; çoğunlukla maskaralık, alay ve şakayla sınırlıdır.”*⁵¹ diye mizah anlayışının zamanla nasıl değiştiğini göstermektedir.

Böylece bütün bu çalışmalar sonucu mizah anlayışının zamandan zamana, mekandan mekana, hatta yaştan yaşa göre değişiklik gösterdiği kanısına varmaktayız. Aristoteles ve Platon’un irdelemeye başladığı mizah anlayışı, zamanla daha da genişletilerek, çeşitli kuramlar kapsamında incelenmeye başlandı. Öyle görünüyor ki insana has özel bir olgu olan mizah, koca bir dağ gibidir; ve her ne kadar farklı bakış açılarından incelenmiş olsa da bütün bunlar söz konusu koca dağın sadece farklı açılardan görünüşüdür. Mizahın ne olduğunu ve söz konusu mizahın temel özelliklerini daha iyi anlamak için kabul olunmuş önemli mizahi kuramları inceleyelim.

⁴⁹ Koestler, age. s. 10.

⁵⁰ Feinberg, agm., 2005, ss. 487-502.

⁵¹ John Allen Paulos, *Matematik ve Mizah*. Çev. Tuncer Doğan, Volkan Ofset, İstanbul 2003, s.8.

C. Gülme Kuramları

Gülme ve mizah konusunda antik dönemden günümüze kadar çeşitli kuramlar ileri sürülmüş, bu kuramlara göre gülme ve mizahın çözümlenmesi ve sınıflandırılması yapılmaya çalışılmıştır. Ancak bugünlerde bile onların arasından belli bir çalışmayı ayırıp göstermek kolay değildir. Ortak kabul olunan bir fikre göre gülme hakkındaki bütün bu kuramlar, genel olarak şu başlıklar altında toplanabilir:

- a) Üstünlük veya Şiddet Kuramları (hostility theories)
- b) Uyumsuzluk Kuramları (incongruity theories)
- c) Rahatlama Kuramları (release theories)
- d) Yeni Kuramlar

C.1. Üstünlük (veya Şiddet) Kuramları, en eski ve en yaygın taraftar bulan kuramlardır. Bu kuramın ortaya çıkışı Platon’a kadar gitmektedir. Platon’a göre gülme, *“insani şeytanlık ve budalalıktır”*. Bu görüş bazı değişikliklerle Aristoteles ve Çiçero, daha sonra da A. Schopenhauer, A. Rapp, T. Hobbes’un eserlerinde devamını bulmaktadır. Bu kuramlara göre, bir kişinin diğer insanlar veya nesneler üzerinde, yahut belli bir engeli aşınca, veyahut şiddet ve saldırı öncesi hissettiği üstünlük duygusunda mizah yatmaktadır. Yani insan kendini başkalarından üstün gördüğü veya kendisini önceki durumundan daha iyi bulduğu sürece güler ve kendini zafer kazanmış gibi hissederek kendini kutlar.

Üstünlük kuramından bahsederken A. Koestler şunları yazmaktadır: *“Aristoteles zamanlarından bu yana önerilen gülme kuramları arasında “küçük düşürme kuramı” en dayanıklısı gibi görünüyor. Aristoteles için gülme, çirkinlik ve küçük düşmeyle yakından ilgiliydi; Çiçero için “gülüncün alanı... belli bir alçaklıkta ve biçim bozukluğunda yatar”; Descartes için gülme, “şaşkınlık, nefret ya da kimi zaman da her ikisiyle karışan” bir nesnenin açığa vurulmasıdır; Francis Bacon’ın gülünç nesneler listesinde, ilk sırayı “biçim bozukluğu” alır. “Küçük düşürme kuramı”nın özü, Hobbes’un Leviathan yapıtında şöyle tanımlanır: “Gülme tutkusu, başkalarının zayıflığıyla ya da geçmişteki kendi zayıflığımızla yapılan karşılaştırma sonucu kendimizdeki bir üstünlüğün birden anlaşılmasından doğan ani bir zafer duygusundan başka bir şey değildir.” Modern ruhbilim kurucularından olan Bain, genel olarak aynı kuramı izlemiştir: “Yalnızca fiziksel izlenimler karşısında değil, bir rakibe üstün*

gelmekle ya da onu rahatsız etmekle, insanın ani bir üstünlük elde edebildiği her durumda gülme isteği açıkça görülür.”⁵² diye bu kuramın taraftarlarını ve söz konusu kuramın temel anlayışlarını dile getirmektedir.

“Gülmeyi Ciddiye Almak” adlı eserin yazarı J. Morreall ise mizah kuramlarını incelerken, üstünlük kuramı konusunda şu bilgiyi vermektedir: “T. Hobbes’un “ani zafer duygusu” (sudden glory) kuramının evrimsel bir versiyonunu dile getirenlerden biri saldırganlık kuramının taraftarlarından Anthony Ludovicidir (The Secret of Laughter, New York: Viking Press, 1933). Gülme, der Ludovici, “herhangi bir duruma, düşmana ondan daha güçlü ve daha iyi uyum sağladığımızı anlatma yolumuzdur. Birisi bize güldüğünde kendimizi korkmuş hissederiz, tıpkı bir hayvanın ağzını açıp bize dişlerini göstermesi gibi; çünkü gülen kişi kendisini, kendisine meydan okuyan bir düşman yerine koyar. İnsan gelişiminde, tıpkı fiziksel cesarete olduğu gibi, bir kişinin bir başka kişiden üstün olabildiğini göstermenin kuşkusuz birçok yolu vardır, ve bu nedenle gülmede ‘üstün uyum’ iddiası yalnızca güç ve çeviklik üzerine değil, aynı zamanda akıllılık, genel olarak anlayış ve sağlık üzerine de odaklanır.” Ludovici’ye göre, bireyin gelişimiyle gülme arasında bir koşutluk vardır: Çocukların güldükleri ilk şey, başkalarının fiziksel uyumsuzluklarıdır. Çocuklar büyüdükçe ruhsal ve kültürel uyumsuzluklara da gülmeye başlarlar⁵³.

Kısacası, üstünlük kuramcılarının ortak görüşü, başkalarına gülerken kendimizin gülünç duruma düşmediğimize seviniriz şeklindedir. Bazen de daha önceki durumumuzdan daha iyi olduğumuz duygusuyla güleriz.

C. 2. Bir başka grup altında toplanan görüşler ise, Uyumsuzluk (veya Zıtlık) Kuramları adıyla anılmakta olup “Endişeli bir bekleyişin aniden hiçe dönüşmesi” (Kant)⁵⁴, “Bir nesne ile o nesnenin değerini değiştiren soyut kavram arasındaki münasebetsiz durum” (Schopenhauer)⁵⁵ veyahut “Birleşik uyumsuzluğa karşı normal reaksiyon” (Willmaun)⁵⁶ olarak özetleyebildiğimiz bu görüşlere göre, birbirlerine zıt veya birbirleriyle ilgisiz iki fikrin birleşmesi “gülmeyi” doğurmaktadır. İlk önce

⁵² Koestler, age. s. 40-41.

⁵³ Morreall, age. ss.12-13.

⁵⁴ Glinka, agm., 2004, <http://www.lebed.com/2004/art3865.htm>, (15. 03. 2009).

⁵⁵ Glinka, agm., 2004, <http://www.lebed.com/2004/art3865.htm>, (15. 03. 2009).

⁵⁶ Glinka, agm., 2004, <http://www.lebed.com/2004/art3865.htm>, (15. 03. 2009).

Aristoteles tarafından ortaya atılan bu görüş daha sonra İ. Kant’la tekrar tartışılmaya başlar. En bilinen taraftarları arasında Kant, Schopenhauer, Willmaun, Koestler, Paulos (matematiksel kaza kuramı), Hazlitt, Locke, Monro, Nerhardt, Suls, Shultz, McGhee gibi isimleri sayabiliriz.

Bu kurama ilk kez Aristoteles’in *Rhetoric* adlı eserinde rastlarız, ancak İ. Kant’a kadar bu kuramdan bahsedilmez. Bu durumu ve kuramın gelişimini J. Morreall şöyle açıklamaktadır: *“Aristoteles bu (üstünlük) kuramı Poetics ve Nicomachean Ethics’indeki üstünlük kuramıyla uyuşmaması nedeniyle hiç geliştirmeye girişmemiştir. Bu kuramın en meşhur savunucuları Kant ve Schopenhauer tarafından ancak XVII. ve XIX. yüzyılda ayrıntılı bir biçimde işlendi. Kant’ın gülme kuramı yalnızca uyumsuzluğu içermiyordu; o bir duygusal boşalma düşüncesini de içermekteydi. Ancak uyumsuzluk düşüncesi Kant’ın gülmeye ilişkin açıklamalarında merkezi bir rol oynar. Kant: “Her şey katılırcasına gülmeyi başlatabilir. Gülme, yıkılan bir umudun hiçliğe doğru ani değişiminden doğan bir duygudur” demekte ve bu sözlerini birkaç örnekle kuvvetlendirmektedir. Schopenhauer’in uyumsuzluk kuramı, Kant’inkinden biraz farklıdır. Schopenhauer, bir fıkranın can alıcı cümlesinden ya da başka gülme durumlarından edindiğimiz duygulanımın, Kant’ın hiçbir şey diye öne sürdüğü gibi, olamayacağını söyler; beklentilerimiz yıkılmış falan değildir, ve bu da konuyu sona erdirir. Biz aslında beklemediğimiz bir yaklaşımda duygulanım ediniriz. Bu (fıkra da verilen) her ne ise, öyküyü tamamlar ya da bir biçimde duruma tam uyar.”⁵⁷* diye Aristoteles’in ortaya attığı görüşün daha sonraları İ. Kant ve A. Schopenhauer’in görüşünde netleştiğini belirtmektedir.

C. 3. Gülmeye ilgili diğer görüşler ise, Rahatlama Kuramları altında toplanmaktadır. Descartes, üstünlük ve zıtlık kuramları için *“tehlike”nin birden bire ortadan kalkmasıyla duyulan “haz”ın önemi yerine “kötülüğe karşı kayıtsız olduğumuzda veya ondan zarar gelmeyeceğini anladığımızda meydana gelen sevinç”⁵⁸* olarak gülmeyi tarif etmektedir. Gülmeyi genel olarak, *“Bir mücadeleden galip çıkma, düşmanın etkisizliğinin farkına varma, dil ve davranış üzerindeki sosyal baskıdan*

⁵⁷ Morreall, age. ss. 24-28.

⁵⁸ Glinka, agm., 2004, <http://www.lebed.com/2004/art3865.htm>, (15. 03. 2009).

kurtulmanın yarattığı rahatlık”⁵⁹ olarak tarif eden bilim adamları Freud (1905), Spencer (1860), Penjon (1893), Kline (1907), Gregory (1924), Eastman (1936) ve Monro (1951) da bu kuramın taraftarlarındandır.

Rahatlama kuramı konusunda J. Morreall “Gülmeyi Ciddiye Almak” adlı eserinde şunları yazmaktadır: “Rahatlama kuramına, en erken, Shaftesbury’nin 1711 yılında yayımlamış olduğu “The Freedom of Wit and Humor” (Nükte ve Mizahın Özgürlüğü) başlıklı makalesinde rastlıyoruz. O makalede rahatlama kuramının olası bir biçimde Hobbesçu kuramla örtüştüğünü görebiliriz. Baskıdan kurtularak gülmek, aynı zamanda, insan baskı yapana kaş çatarak gülmek olabilir. Hobbesçu kuramı savunmak ve geliştirmek konusunda en çok çalışan kuramcılardan biri olan Alexander Bain (onun eseri *The Emotions and the Will*, 3. Baskı, London: Longmans and Green, 1875), aslında psikolojik baskıları ve bu baskılardan kurtulmada gülmenin rolünü araştıran ilk düşünürlerden biriydi.”⁶⁰ diye rahatlama kuramının ilk taraftarları konusunda bilgi vermektedir.

C. 4. Gülmeye ilgili son zamanlarda ortaya atılan ve sadece bazı bilim adamları tarafından paylaşılan kuramları **yeni kuramlar** altında topladık. John Morreall’ın dediği gibi: “Üstünlük, Uyuşmazlık ve Rahatlama kuramlarının her biri gülmenin önemli bir özelliğine dikkat çekmektedir. Gerçekte bu kuramların karşılaştırılması gülme durumlarının üç genel özelliğini tavsiye eder, ki bunlar daha kapsamlı bir kurama temel oluşturabilir” demektedir. Ve söz konusu üç özelliğin hepsini birlikte bir formül içine koyan J. Morreall, *Memnuniyet Verici Bir Psikolojik Değişkenlikten Doğan Gülme* kuramını ortaya atar.⁶¹

Daha önce ortaya atılan önemli kuramları çözümleyerek J. Morreall kendi kuramını şöyle tanımlar: “Bizim formülümüz olan gülme; psikolojik bir değişiklikte memnuniyetin bir ifadesi tezi, listemizdeki problem durumları bile içine alacak şekilde görülebilir. Çünkü gülme, yalnızca memnuniyetin doğal bir ifadesi değil, aynı zamanda bizim istekli kontrolümüz altındadır ve memnuniyetin yokluğunda da meydana gelebilir.

⁵⁹ Glinka, agm., 2004, <http://www.lebed.com/2004/art3865.htm>, (15. 03. 2009).

⁶⁰ Morreall, age. ss. 32-33.

⁶¹ Gülin Ögüt Eker, Metin Ekici, M. Öcal Oğuz, Nebi Özdemir; *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*, Milli Folklor Yayınları, Ankara 2003 içinde John Morreall “Gülmede Yeni Bir Kuram” (Çev. M. Ekici), ss. 407-408.

Gülme, bir kısmı itibarıyla isteklidir ve sadece bir insan zevk almadığı zaman zorlanabileceği gibi, aynı zamanda kişi zevk aldığı zamanda da bastırıla bilinir. Kısacası, zevk alma örnekleri ve gülme örnekleri arasında birebir uygunluk yoktur. bununla birlikte bizim, gülme zevk almanın tabii ifadesidir, formülü gülmenin bütün durumlarını anlamak için bir anahtardır.”⁶²

Buna benzer pek çok bilim adamının gülme ve mizahı açıklayan görüşleri mevcuttur. Ancak gülmenin tabiatını; tam, mantıklı ve inandırıcı bir şekilde açıklayan hiçbir kuram yoktur. Ayrıca gülme ve mizahın ilişkisini, mizah yaratan durumları ele alan ve inandırıcı bir şekilde kanıtlayan tek bir kuram yoktur.

⁶² Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar, 2003, ss. 435-436.

I. BÖLÜM: MİZAH, KURAMLAR VE YÖNTEMLER

Her ne kadar “önemsiz” sayılsa da gülme insanoğlunun ilgisini hep çekmiştir. Papirüs veya petrogliflerin icadıyla insanoğlu hayatındaki önemli şeyleri yazmaya başladı. Bazı kaynaklara göre tarih öncesinde bile gülme ve mizah konusunda bilgi verilmektedir; Eski Mısır firavunların döneminden kalan papirüslerde mizah ile gülme hakkında bilginin bulunduğu dair fikirler de mevcuttur. Ama ciddi olarak mizah ve gülmeyi ele almış ve bu konuda yazılı kaynak denebilecek eser bırakmış olanların ilki Platon’dur. İnsanların komik bulduğu veya üzerinde güldükleri şeyler, tarihin çeşitli dönemlerinde, aynı kültürü paylaşıyorlar bile, farklılıklar göstermektedir. Platon’dan bu yana filozof, psikolog, yazar ve eleştirmenlerin gülme ve mizahla ilgili görüşlerinin bir özetini kronolojik olarak vermeye çalışacağız.

I. 1. Batı Dünyasında Mizah

Gülme ile mizah, batı dünyasında Platon’dan beri tartışmalara konu olmuştur. **Platon** (M.Ö. 427-348), bu konuda olumsuz bir fikirdeydi ve gülmede hiçbir güzel şey bulamadı. Glinka’nın makalesinde, *“Platon, ‘Cumhuriyet’ adlı eserinde deli gülmenin olumsuz sonuçlarını ele aldı; ‘Filebus’unda ise gülen bir kişiyi sadece olumsuz nitelendirdi. Platon’a göre mizah olumsuz bir olaydır; çünkü temelinde öfke ve kıskançlık vardır. Özellikle de başkalarının acısı veya şansızlığından veyahut daha aşağı bir mevkie sahip olan birini alaya almaktan doğan gülme çok kötüdür. Onun görüşüne göre mizah, zayıf ve zararsız olmak şartıyla, kendini bilmeyenlerin işidir. Platon, gülünç olanın tabiatına dair izahta bulunmadı, ancak gülmenin, hatta bir cumhuriyet için dahi kötü sonuçlar vereceğine dair önemli fikir öne sürmektedir.”*¹ diyerek, Platon için gülmenin, temelinde öfke ve kıskançlık yattığını belirtir.

Gülmenin olumsuz bir olgu olduğu görüş, **Aristoteles**’te (M.Ö. 384-322 yıllar) biraz daha netleşmiş. “Poetika” adlı eserinde alayı, kültürlü bir kibir olarak tasvir eden Aristoteles, “beklenmedik” veya “triggerlik bir gülme” kavramını ilk olarak ortaya

¹ Konstantin Glinka; *Теория юмора (Gülme Kuramı)*, № 388, 15 Ağustos 2004, <http://www.lebed.com/2004/art3865.htm>, (15. 03. 2009).

koyar. Ama bu düşüncesi unutulup sadece iki bin yıl sonra İ. Kant ve A. Schopenhauer'in eserlerinde yeniden ele alınır.”²

Platon'dan farklı olarak Aristoteles, sınırlı miktardaki gülmenin faydalı olabileceğini de kabul etmektedir³. Aristoteles'in *Poetika*'sında şunları okuyoruz: “*Komedyā, her kötü olan şeyi taklit etmez; tersine, gülünç olanı taklit eder; bu da soylu olmayanın bir kısmıdır. Çünkü, gülünç olanın özü, soylu olmayışa ve kusur'a dayanır. Fakat bu kusur, hiçbir acılı, hiçbir zararlı etkide bulunmaz. Nasıl ki komik bir maskenin, çirkin ve kusurlu olmakla birlikte, asla acı veren bir ifadesi yoktur.*”⁴ Aristoteles aynı zamanda gülmenin zararlı etkide bulunmadığını yazmaktadır.

Aristoteles aynı eserinde bugünlerde kullandığımız “komik”, “komedyā” gibi kelimelerin etimolojisini de vermektedir: “*Köyler*” anlamına gelen “*komai*” kelimesi vardır. Oyuncuların “*komai*”ı (yani köyleri) dolaşmalarından türemiştir; çünkü oyuncular, kentlerde hiçbir ilgi bulamıyorlardı. Komedyā kelimesini, komedyayı bulduklarını bulmuş olduklarını kanıtlamak için Megara'lılar tarafından öne sürülmüştür.”⁵ Ayrıca, komedyā ve tragedyā arasındaki farkı da dile getirmektedir.

Gülmenin olumsuz etkisinin yanı sıra onun toplumdaki düzeltici işlevini de belirtmek gerekmektedir. F. Türkmen'in makalesinde yazdığı gibi: “*Gülmenin en uygun nesnesi insani şeytanlık ve budalalıktır. İnsanı komik yapan şey, kendini bilmemektir. Kendini olduğundan farklı gören ve öyle sanan insanlara güleriz. Gülme bir kötülemeyi ifade eder. Kötüleme de zararlı bir şeydir. Yani, Platon'un ifadesiyle “ruh acısı”dır. Gülmede dikkatimizin odak noktası, bir kusur üzerindedir. Bu yüzden gülmeyi beslememeliyiz der. Şiddetli gülüşmelerde insani olan yanımızı da kaybederiz. Özellikle komedilerdeki basma kalıp haldeki gülmeler ahlaka zarar verir. Aristoteles ise gülmeyi “alay”ın bir şekli olarak düşünür, hatta nükte için bile “adam edilmiş küstahlıktır” der. Ancak insanlar gülünç duruma düşmemeye çalışacakları için, onları doğru yola sokan toplumsal bir düzenleyici işlevine sahiptir.*”⁶

² Glinka, agm. <http://www.lebed.com/2004/art3865.htm>, (15. 03. 2009).

³ Glinka, agm. <http://www.lebed.com/2004/art3865.htm>, (15. 03. 2009).

⁴ Aristoteles. *Poetika*. Çev. İsmail TUNALI, 6. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, Nisan 1995, ss. 14-18, 1449a şiiri.

⁵ Aristoteles, age. s.14, 1449a şiiri.

⁶ Fikret Türkmen; *Doğu ve Batı Dünyasında Mizah Anlayışı*, Türk Kültür Araştırmaları, Yıl:XXXIV/1-2, Ankara 1998, s. 181.

Yunan filozoflarının gülmeyi olumsuz bir olgu olarak tasvir ederken, kendisi bir hekim olan **Demokritos** ise, gülmeye dair farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Hippokrates'in "Gülmeye ve Deliliğe Dair" adlı kitabının önsözünde M. A. Kılıçbay Demokritos hakkında şunları yazmaktadır: "*Bir hiciv üstadı olarak Demokritos'a göre ince alay filozofun silahıdır. Filozof, kapıları açan adamdır, delen ve parçalayan kişidir. Demokritos'un yüzünde taşıdığı ve Abderalıları çok ürküten bu sırıtma, tam da onun dehasının işaretidir, derinlere en fazla nüfuz edebilen aklın sahibinde bıraktığı izdir. Bilgi aracı olan entelektüel ve ahlakçı gülüşü, Demokritos'un gülüş bir cins teşrih işlemi gerçekleştirmektedir*"⁷. Demokritos'un dile getirdiği gülmenin bir silah olduğu görüşü bugünlerde de geçerlidir.

Demokritos'tan iki bin yıl sonra, felsefi gülüş veya bu adı hak eden her felsefe açısından, gülüşün meydana getirdiği esrar üzerinde düşünen Georges Bataille de aynı görüşü paylaşmaktadır. O, "İç Deney" adlı eserinde: "*Gülüş vahiydi, şeylerin özünü açıyordu...*"⁸ diye yazmaktadır.

Antik dönemdeki mizah çalışmaları konusunda John Morreall'un dediği gibi "*İ. S. birinci yüzyılda, Roma Quintilian'ında (Hatiplik Kurulu) o zamana değin birçok kişinin denemiş olmasına karşın hiç kimsenin henüz gülmenin ne olduğunu açıklayamamasından yakınılmıştı.*"⁹ Buradan yola çıkarak, Platon, Aristoteles ve Demokritos'un eserleri dışında elimize ulaşmayan çok sayıda diğer çalışmaların olduğu da görülmektedir.

Aristoteles "Poetika" adlı eserinde trajediye oldukça fazla yer vermektedir; ama söz konusu eserin bize tam olarak ulaşmadığını hatırlarsak, "Poetika"nın bize ulaşmayan diğer kısımlarında komedi konusunda geniş bilgi verilmiş olması muhtemeldir. Antik döneme ait elimize ulaşan eserlerde, mizah ve gülmenin değersiz ve bayağı olduğu düşünülmüştür.

Antik dönemdeki mizah anlayışını J. A. Paulos'un sözleriyle özetleyebiliriz. Paulos, "Matematik ve Mizah" adlı eserinde şunları yazmaktadır: "*Aristoteles'e göre:*

⁷ Hippokrates, *Gülmeye ve Deliliğe Dair (Sur le rire et la folie)*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. 1. Baskı, İris Yay., İstanbul 1997, ss. XV-XVI.

⁸ Georges Bataille; *İç Deney (L'Experience Interieure)*, Çev. Mehmet Mukadder Yakupoğlu, İstanbul 1995, Yapı Kredi Yay., 1. Baskı, s. 86.

⁹ John Morreall; *Gülmeyi Ciddiye Almak*, Çev. Kubilay Asever – Şenay Soyer, İstanbul, 1997, s. 3.

'Komedi, düzeyi düşük insanlara ait bir temsildir. Gülünebilir olan, tam anlamıyla 'kötü' olmasa da bir tür değersizlik ve çirkinliktir. Üzmeyen, rahatsız etmeyen bir budalalık ve çirkinlik. En açık örneği de, yüzlerine taktıkları çarpık çurpuk, çirkin ama rahatsızlık vermeyen komik maskelerdir' (Aristoteles, Poetika, 1449a şiiiri). Platon, 'Philebus' adlı eserinde, gülme eylemine rahatsızlığın ve zevkin karışık bir halde bulunduğunu söyler. **Çiçero** da 'gülünç olanın, değersiz ve biçim itibarıyla bozuk olanda bulunduğunu' belirtir. **Aristofanes** ve diğer Yunan komedi yazarlarının oyunlarında soytarılar saçma sapan, iğrenç hareketler yaparak sahnede dolanıp dururlar."¹⁰ Antik dönemde işlenen mizah, orta çağlarda pek ilgi görmemiş olmalı ki, mizah incelemelerindeki bir sonraki önemli dalga Rönesans dönemine rast gelmektedir.

Batı dünyasında mizah anlayışının gelişmesini edebiyat açısından inceleyen bir başka bilim adamı **Barry Sanders** "Öküzün A'sı" adlı eserinde Orta Çağ mizah anlayışı konusunda ilginç bilgi vermektedir: "XIII. yüzyıla gelindiğinde, taklitçi denen eski Yunan aktörlerinden ("oyunculardan") türemiş bu göstericileri tanımlarken tek bir Fransızca sözcük kullanılmaya başlandı, 'jongleur'. Fransızca bir sözcük olan jonglörün günümüzdeki İngilizce karşılığı olan 'juggler' (gözbağcı), "şaka" ("joke") sözcüğüyle aynı Latince kökten, 'iotus'tan gelir. Köyden köye gezen bu gözbağcı anlatıcılar kırsal bölgeleri artlarında bir kahkaha tufanı bırakarak aşarlardı. XIV. yüzyılda yaşayan bir tarihçi İngiltere'yi 'terra ridentum', "kahkahaya kapılmış ülke" olarak adlandırıyordu. (J. D. A. Ogilvy, "Mimi, scurrae, historiones: Entertainers in the Early Middle Ages", Ortaçağ'ın gezici göstericileri üzerine yapılan ilginç bir araştırmadır. Taklitçi komedyası üzerine yazılmış en iyi yapıt Herman Reich'in Der Mimus'udur. Antik dünya ile Ortaçağ dünyası arasındaki köprü konusunda bkn. Allardyce Nicoll, Masks, Mimes and Miracles: Studies in the Popular Theatre. Jongleur hakkında en tanınmış yapıt Edmond Faral'ın Les Jongleurs en France du Moyen Âge'dir.) Dini heyetlerin, manastırların, kilise meclislerinin kayıtlarından, katedral yönetmeliklerinden (Frankların yasalarından) anlaşıldığı kadarıyla din adamları ve kadınlarının 'jokulatores'leri izlemeleri yasaktı. Özellikle katedral yönetmelikleri, anlatılan 'gestae'lerin – yani öykülerin – üstü kapalı anlatılan 'jocista'ler (fıkralar) olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu öykülerin çoğu Çiçero'nun verdiği isimle,

¹⁰ John Allen Paulos; *Matematik ve Mizah*. Çev. Tuncer Doğan, Volkan Ofset, İstanbul 2003, ss. 7-8.

*'facetiae' olarak anılır; yani kısa, genellikle güldürücü ve müstehcen öykü. Bunlar henüz biçim olarak değilse de konu olarak modern fıkraları andırır. 'Facetiae' ilk önce yüzlerce yıl, canlılık ve esnekliğini koruyarak sözellikte ağızdan ağza dolaştı. İşin pek söz edilmeyen, oysa en şaşırtıcı tarafı şimdi geliyor: Fıkralar herkes tarafından anlatılmaz, daha çok kadınların dilinde yer alırdı. Bu gerçeği fark ederek okuryazarlık tarihinin en önemli, ancak en gizli yönlerinden birine ulaşabiliyoruz: Dilsel oyun ve şaka ruhu kadınlar tarafından ayakta tutuluyordu. Bu olağanüstü ayrıntı okuryazarlığın tarihinde yitip gitmiştir.'*¹¹

B. Sanders'in söz konusu kitabından Orta çağ dönemi batı dünyasındaki mizah anlayışı konusunda bilgi almaktayız. Yukarıda belirttiğimiz eser, Aristo ve Platon'dan sonraki dönemlere ait mizahi çalışmalar konusunu ele almamış olsa da edebiyattaki mizah açısından zengin bilgi içermektedir.

Yine Paulos'un dediği gibi, XVII. yüzyıla gelinceye kadar yazarlar, arada bulunan 1500 yıllık mizahi zenginliğe karşın (Shakespeare, Rabelais, Chaucer, v.s.'yi de buraya ekleyebiliriz) klasik mizah çözümlemeleriyle yetinirler.¹²

Antik çağdaki çalışmalardan yüzlerce yıl sonra, ancak 1651 yılında İngiliz filozof **Thomas Hobbes** (1588-1679) mizahı yeniden ele alır. Platon ve Aristo'nun öne sürdüğü fikri, yani gülmenin bir üstünlük ifadesi olduğunu savunan bakış açısını daha da genişletir ve bugünlerde "üstünlük kuramı" olarak bilinen bir kuramı ortaya koyar. Söz konusu üstünlük veya kötüleme kuramı daha sonra gelen kuramcılar tarafından da bazı değişikliklerle benimsenir.

Thomas Hobbes'un ortaya attığı görüş hakkında geniş bilgiyi J. Morreall'in eserinde bulmak mümkündür. "Gülmeyi Ciddiye Almak" adlı eserinde J. Morreall: *"Hobbes'a göre insan türü, birbirleriyle sürekli mücadele eden bireylerin bir koleksiyonudur. İnsanın genel eğilimi, ancak ölümle sona eren sonsuz bir güç arzusudur. Dolayısıyla daha önce kendimize ait olan zaaflla karşılaştığımızda, birden içimizi bir yücelik duygusu kaplar. O anda daha önceki zayıflığımızdan kurtulduğumuza seviniriz. İşte bu, gülmenin sebebidir. Buradaki temel duygu kendimizi kutlamadır. Aynı*

¹¹ Barry Sanders; *Öküzün A'sı. Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi (A is for ox. The Collapse of Literacy and the Rise of Violence in an Electronic Age)*. Çev. Şehnaz Tahir, Ayrıntı Yay., İstanbul 1999, ss. 94-96.

¹² Paulos, age. s.8.

şey bir başkasının zayıflığını gördüğümüzde veya ondan daha iyi olduğumuz için yine güleriz. Bu da kendimizi kutlamadan başka bir şey değildir¹³ diye yazmaktadır.

J. A. Paulos ise, Hobbes'un: "Ani mutluluk gülüş denilen bu yüz ekşitici şeyleri yapan tutkudur ve buna da hoşlarına giden hareketleri ya da başkasında bozuk olan bir şeyi öğrenerek kendilerini beğenmeleri neden olur"¹⁴ görüşünü dile getirmektedir.

Aristo'nun temelinden hareket eden Blaise Pascal (1623 - 1662), "kişiyi umduğu ile bulunduğu arasındaki şaşırtıcı oransızlık güldürür"¹⁵ demektedir. Yani ona göre mizah; umulmadık, mantıksız, şöyle veya böyle uygunsuz olan her şeye karşı duyulan zihinsel tepkidir.

Bugünlerde rahatlama kuramı olarak anılan kuramının en erken taraftarlarından sayılan **Lord Shaftesbury** 1711 yılında "The Freedom of Wit and Humor" (Nükte ve Mizahın Özgürlüğü) başlıklı makalesini yayımlar. Morreall'in dediği gibi: "Adı geçen yazar makalesinde: "Açık yürekli insanların doğal ve rahat ruh halleri kısıtlandığında ya da denetim altına alındığında, içinde bulundukları sıkıntılı durumdan kurtulmak için başka hareket yolları arayacaktır; ister taşlanmayla, öykünmeyle, ister soytarılıkla olsun, bu insanlar az ya da çok kendilerini gösterdikleri için bu durumdan hoşnut olup, üzerindeki baskılardan öç almış olacaklardır."¹⁶ diye gülmeyi olumlu bir olgu olarak görmekte ve rahatlama kuramının olası bir biçimde Hobbesçu kuramla örtüşmektedir.

İmmanuel Kant (1724-1804) "Arı Usun Eleştirisi" adlı çalışmasında "her şey, katılırcasına gülmeyi başlatabilir. Yıkılan bir umudun, hiçliğe doğru ani değişiminden doğan bir duygu mizahı yaratır." diye yazmaktadır. Ama İ. Kant, buradaki "hiç" kavramını açıklamadı; ancak verdiği örneklerle göre İ. Kant'ın "hiç" dediği şey basit bir tuhaflıktan başka bir şey değildir. Ama elbette bütün tuhaflıklar gülünç olmayabilir. Tuhaflığın gülme yaratması için onu ayrı bir yöntemle sunmak gerekmektedir. İ. Kant da söz konusu yöntemi iyice analize etmiş ve bunun sonucu ilk olarak "düşünce yapısının (düşünce oyununun), gülmeyi yaratabildiği" fikrini ortaya koymuştur.¹⁷

¹³ Morreall, age. s. 10-11

¹⁴ Paulos, age. s. 8.

¹⁵ Fikret Türkmen; "Doğu ve Batı Dünyasında Mizah Anlayışı" Türk Kültür Araştırmaları, Yıl:XXXIV/1-2, Ankara 1998, s. 181

¹⁶ Morreall, a.g.e., ss. 32-33.

¹⁷ Glinka, agm., 2004, <http://www.lebed.com/2004/art3865.htm>, (15. 03. 2009).

İ. Kant “Yargı Yetisinin Eleştirisi” adlı eserinde “gülmeye sebep olan” “estetik düşünceler oyunu”nu şöyle tasvir etmektedir: *“Güçlü ve kasımlı bir gülmeye yol açacak her şeyde saçma bir şey olmalıdır. Gülme birden bir hiçliğe dönüşen gergin bir beklentiden doğan yeğin heyecandır. Anlak için kesinlikle keyifli olmayan bu dönüşüm gene de bir an için dolaylı olarak çok diri bir keyfe yol açar... Eğer bir öykü anlatırken bizde büyük beklentiler yaratırsa, ve sonunda hemen onun gerçek olmadığını görürsek, bu bizde bir hoşnutsuzluk yaratır; örneğin büyük üzüntüden ötürü saçları bir gecede ağaran kimi insanların öyküsü gibi. Öte yandan bu tür bir öyküye karşılık olarak şakacı başka biri... duyduğu üzüntü yüzünden aynı gece peruğu kırılan birisinin hikayesini anlatırsa bir buna güleriz.”*¹⁸

Kısacası, nükteli bir şaka mutlaka öyle bir şey içermeli ki, dinleyeni ilk önce anlatılan şeyin gerçek olduğuna inandırmalı ve böylece onu yanıltmalıdır; ama hemen sonra bir hiçliğe dönüşüp kahkaha yaratmalıdır. İ. Kant’a göre gülmenin mekanizması işte budur. Ayrıca Kant, *“Voltaire göğün bize yaşamın birçok sefilliğine karşı dengeleyici olarak iki şeyi, umudu ve uykuyu verdiğini söyledi. Bunlara gülmeyi de ekleyebilirdi”*¹⁹ diye gülmeyi olumlu nitelendirmektedir.

Arthur Schopenhauer (1788-1860) bir kavramla, o kavramın ilişkisi içinde düşünülen gerçek nesneler arasındaki uyumsuzluğun algılanmasını mizah olarak değerlendirmektedir. Olaylar, nesneler ve nesnelerin özellikleri belli kalıplar ve belli düzen içindedir. Bu kalıplara ve düzene uymayan herhangi bir şeyi fark edince güleriz der. Bu da bazen bir unsurun eksilmesi, bazen sıranın değişmesi, bazen umulan şeyin olmayışı gibi durumlar olarak karşımıza çıkar²⁰.

J. Morreall ise A. Schopenhauer’in görüşünü şöyle tanımlamaktadır: *“Schopenhauer kendi gülme kuramında, bir kavramla, doğası gereği genel olan, ve tek, bireysel şeyleri sanki o kavramın tıpatıp benzeşen anlık durumlarıymış gibi, rast gele bir araya yığan o şeylerin kendisi arasında bir uyumsuzluk bulunması gerektiğini belirtir. “Her durumda gülmenin nedeni, bir kavramla, o kavram ilişkisi içinde*

¹⁸ İ. Kant; *Yargı Yetisinin Eleştirisi*. Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yay., Birinci Baskı, İstanbul 2006, ss. 206-209.

¹⁹ Kant, age. ss. 209.

²⁰ Fikret Türkmen; *Gülme Teorileri ve Bursa Yöresi Yörük Fıkralarının Analizi*, “Bursa Halk Kültürü” I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu: Bildiri Kitabı (4-6 Nisan 2002), c. 2, s. 372

düşünülen gerçek nesneler arasındaki uyumsuzluğun aniden algılanmasıdır, ve gülmenin kendisi bu uyumsuzluktan başka bir şey değildir (A. Schopenhauer, The World as Will and Idea, Çeviren: R. B. Haldane ve J. Kemp, London: Routledge and Kegan Paul, 1964). ”²¹

J. A. Paulos’un kaleme aldığı eserinde mizahı inceleyen bir başka filozof James Beattie hakkında bilgi mevcuttur: “XVII. yüzyılda yaşamış, mizah ve gülme üzerine önemli çalışmalar yapmış (1776) İskoçyalı şair ve filozof **James Beattie**’ye göre “Gülme, iki ya da daha çok tutarsız, uygunsuz, bağdaşmaz, aykırı kısım ve koşulun karmaşık bir nesne ya da toplam oluşturuyormuş gibi düşünülmesinden ya da zihnin onları, kendine özgü bir şekilde, bir tür karşılıklı ilişki içinde görmesinden doğar.” demektedir. Böylece, J. Beattie uyumsuzluk kuramını açıkça ortaya koyan ilk kişi olmanın yanı sıra (kısa bir süre önce John Locke benzer fikirleri daha kapalı bir şekilde yazmıştı), gülme ve hafif korkunun, sinirden kıkırdama durumunda olduğu gibi, bir arada bulunabildiğine ilk dikkat çekenlerden biridir de.”²²

Morreall’in ise J. Beattie hakkında şu bilgileri vermektedir: “İ. Kant’ın çağdaşı, J. Beattie kendi gülme kuramında (J. Beattie, On Laughter and Ludicrous, Essays’inde, 3. Baskı, London, 1779), uyumsuzluktan yararlanır ve İ. Kant ve A. Schopenhauer gibi aynı dili kullanır, ancak o, yalnızca bazı gülme durumlarının uyumsuzluktan yararlanarak açıklanabileceğini açık hale getirir. Beattie, “duygusal gülme” ve “hayvansal gülme” diye adlandırdığı iki gülme türü arasında ayrım yapar. İlk gülme türü, mizahi gülme nedeninin karmaşık bir nesne ya da bütün içinde birleşmiş olan ve aklın da bunun farkına vardığı iki ya da daha fazla uyuşmaz, uygunsuz ya da bağdaşmaz kısımlar ya da koşullar olduğu söyler. Beattie’nin sözünü ettiği ikinci gülme türü, “hayvansal gülme”, zihinsel bir düzeyde oluşmaz. Hayvansal gülme, der Beattie, yalnızca duygulardan ya da gülünç düşüncelerin algısından değil, hayvansal ruh diye adlandırılan, bütünüyle maddesel olan nedenlerin işleyişinden kaynaklanan ya da kaynaklanıyormuş gibi görünen bazı bedensel duygulardan ya da ani tepkiden doğar.”²³ diye iki türlü gülmeden söz eder.

²¹ Morreall, age. ss. 25-28.

²² Paulos, age. s.8-9.

²³ Morreall, age. ss. 28-29.

XVIII. yüzyılın sonraları ve XIX. yüzyılın başlarında eleştirmen **Hazlitt**, A. Schopenhauer ve İ. Kant'ın öne sürdükleri fikri daha da geliştirir. Hazlitt 1819 yılında, *“Gülünebilir olanın özü aykırı olandır: Bir fikri diğerinden koparmak ya da bir duygunun diğerine karşı uyarılması, harekete geçirilmesi”*²⁴ diye yazar.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında ünlü filozof **Herbert Spencer**, mizah yaratan durumu ve o durumun yapı-dokusunu yeniden ele alır ve mizahla ilişkin görüşlere yeni bir fikir ekler. “Gülmenin Psikolojisi Üzerine” adlı denemesinde sinir sistemimizdeki gülme enerjisi ve hareketlerimizin arasında yakın bir bağ olduğunu ve dolayısıyla herhangi bir duygunun gülme yaratabileceğini söyler. Spencer şöyle devam eder: *“Böyle duygusal sarsılışlar da sinir enerjisinin yoğunlaşmasına yol açar. Bu duyguların dalgası çıkar yol arayarak, az kütleden dolayı az sürdürüme sahip olan kaslardan dışarı çıkar, bu kaslar ilk önce, ağız kasları, mimik kasları, konuşma ve soluk alma organlarıdır. Eğer bu yollar da yetersiz kalırsa bütün vücut sarsılmaya başlar. Basit duyguların yarattığı gülme budur.”*²⁵

J. A. Paulos'un ise Spencer ile ilgili şunu yazar: *“Spencer, gülmenin genellikle (ama her zaman değil) eğlenmeyle bir arada olmasının, yüz kasları ve solunum sisteminden kaynaklanan bir artık enerji taşmasına bağlı olduğunu öne sürer. Gülen kişinin ciddi beklentilerinin gerçekleşmemesi ve dikkatinin eften püften şeylere yönelmesinden ya da Spencer'in kendi deyişiyle “bilincin, önemli şeylerden önemsiz şeylere hazırlıksız olarak aktarılmasından” doğar. Psişik “enerji” fazlasının gidecek yeri yoktur, bu nedenle gülme olarak açığa çıkar. Fazladan üretilmiş enerjinin gülmeye akıtılması sonraki birçok kuramcıyı, özellikle de Freud'u çok etkiler.”*²⁶

Komik olandan meydana gelen gülmeyi ise Spencer farklı şekilde tanımlamaktadır: *“Komik olan mutlaka bir uyumsuzluktur; ancak bu uyumsuzluk mutlaka nazil olması gerekmektedir, yani çoktan aza kadar gitmelidir.”*²⁷ Başka sözlerle, komik bir durumda biz her zaman büyük bir şeyi beklerken daha az bir şey buluruz. Nazil uyumsuzluk da budur. Aksi takdirde, eğer beklenen azın yerine, daha

²⁴ Glinka, agm. <http://www.lebed.com/2004/art3865.htm>, (15. 03. 2009).

²⁵ Glinka, agm. <http://www.lebed.com/2004/art3865.htm>, (15. 03. 2009).

²⁶ Paulos, age. s.8.

²⁷ Glinka, agm. <http://www.lebed.com/2004/art3865.htm>, (15. 03. 2009).

fazlasını bulursak, yükselen bir uyumsuzluk karşısında hayranlık hissedeceğimizi belirtir.

XIX. yüzyıl edebiyat eleştirmeni **George Meredith** mizahın farklı bir yönünü vurgular. Meredith'in bu görüşünden Paulos şöyle bahseder: “*Komedi Üzerine Bir Deneme*” (*An Essay on Comedy, 1918*) adlı eserinde ‘Komik Ruh’un bir tür toplumsal düzeltici olduğunu söyler. Meredith’e göre komik ruh “insanın ne zaman dengesi bozulur, sıkıntıdan patlar, bir şeyden çok etkilenir, gösteriş budalası ve ikiyüzlü olursa, yüksekte atıp bilgiçlik taslarsa; insanların kendi kendilerini aldattığını ve göz boyadıklarını düşünürse; onları dar görüşlü planlar yapıp kaçık niyetlerle dolaplar çevirerek, bilinçsiz sevgiler peşinde koşarken görürse öne çıkar.” diye yazar. Daha sonra da birçok yazar mizahın bu düzeltici yönüne işaret eder. Meredith, mizah, toplum sağlığı ve toplumda kadın-erkek eşitliğinin birbirleriyle sıkı ilişki içinde olduğunu söyler.”²⁸ Böylece Meredith, mizah anlayışı tarihinde mizahın toplumsal ve düzeltici yönünü ele alan ilk kuramcılar arasında yer almaktadır.

Fransız şair **Baudelaire** (1868), gülmenin, fiziksel ve ruhsal yönlerine sahip olmaksızın; hem gülünç hem de yüce duygular taşımamızın farkına varmamızdan kaynaklandığını dile getirir. J. A. Paulos, Baudelaire’in bu görüşüne de yer vererek, “*Gülme, insandaki kendi üstünlüğü düşüncesinin bir sonucudur. Gülme insani olduğu için özü itibarıyla çelişkilidir. Başka bir deyişle, aynı zamanda hem sonsuz yüceliğin (insanın Mutlak Varlık’a benzeyen yönü açısından) hem de sonsuz yoksulluğun (hayvanlara benzeyen açısından) bir örneğidir. Gülme, bu iki sonsuzluğun sürekli çatışmasından doğar. Komiklik ve gülme kapasitesi gülendedir; gülünende değil*”²⁹ diye yazar. Böylece şair mizahın karmaşıklığını da açıklamaktadır. Gülen insan, niyetleri, değerleri, gülünen şey, çelişki, sonsuz yücelik ve yoksulluk, bunların hepsi karmaşadır.

XX. yüzyıla gelindiğinde mizah konusunda yapılan en ciddi araştırmacılardan biri Fransız yazar **Henri Bergson**dur. Bergson “*Le Rire*” (Gülme) adlı kitabında gülme konusunda, “...dikkatimizi, her şeyden önce; insanlık dışında hiçbir şey gülünç değildir, noktasına çekeceğim. Bir peyzaj güzel, zarif, ulvi, manasız olabilir; fakat hiçbir zaman gülünç olamaz. Herhangi bir hayvana gülebilirsiniz, fakat onda bir insan tavrı, bir

²⁸ Paulos, age.s.10.

²⁹ Paulos, age. ss. 10-11.

insan ifadesiyle karşılaştığınız için gülersiniz”³⁰ diyerek gülmenin ilk özelliğini sonra da: “*komik, zekaya sırf zekaya hitap eder*”³¹ ve “*dikkat etmenizi istediğim üçüncü olgu da şudur: Eğer yalnızsanız komiği duymazsınız*”³² diyerek gülmenin temel üç özelliğini – insanlık dışında olmadığını, zekaya hitap ettiğini ve toplumsal özelliğini – dile getirir.

Sigmund Freud’un ortaya atmış olduğu görüş de ilgi çekicidir. Freud 1905 yılında yayımladığı “*Nükte ve Bilinçaltı ile İlişkileri*” adlı eserinde psikanaliz kuramının ayrılmaz bir parçası olan fikirlerini kısaca verelim. Freud’a göre *şaka ve espriler, gizlenip bastırılan saldırgan ve seksüel duygularla endişelerin eğlendirici bir şekilde açığa çıkarılması için insanı yüreklendirir*³³. Ayrıca, Freud gülmenin üç türünü birbirinden ayırır: *şakalar, komik durumlar, mizah. Bu kuramın özü şudur: Tüm gülünecek durumlar için insanlar belli bir ruhsal enerjiyi ayırmışlardır, bu enerji belli bir ruhsal durumda harcanmak için ayrılmış ama gerekli olmamıştır, bu gereksiz enerji daha sonra gülme biçiminde kullanılır*³⁴.

Bunun gibi yasakların da, sanılanın tam tersine, yapma arzusunun artmasına sebep olduğu bilinmektedir. Hedefine ulaşmamış arzu kendisini zihinsel enerji olarak gösterebilir. Gülmeye yol açan yasakların bir kısmı cinsellik ve şiddet gibi toplumsal yasakları da akla getirmektedir. Bütün toplumlarda cinsellikle ilgili konuşmalara belli sınırlamalar getirilmiştir. Bu yasaklar cinsellik ve düşmanlığın, baskı altında tutulan gülmeyi ortaya çıkaran tek etken olduğunu ileri süren Freud’un kuramı hafife alınıp çok eleştirilse de pek çok taraftarı vardır.

S. Freud’un ortaya koyduğu kuramın temelinde hareket eden birçok yazarın arasında **D. Flager**, *toplum psikolojisi sözlüğünde “Mizah ve Gülme” başlığı altındaki makalesinde, kültürel gelenekler ve sosyal kitlelerin durumunu vurgulamaktadır. Flager: “Mizah ve gülme ile ilgili enerjinin boşalması, sosyal yasakların yıkılmasıyla ilgilidir*”³⁵ der.

³⁰ Bergson; *Gülme (Le Rire)*. Çev: Ord.Prof.Mustafa Şekip Tunç. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997, s. 14.

³¹ Bergson age. s. 15.

³² Bergson, age. s. 16.

³³ Paulos, age. ss. 11-12.

³⁴ Morreall, age. ss. 40-47.

³⁵ Glinka; agm. <http://www.lebed.com/2004/art3865.htm>, (15. 03. 2009).

Buna benzer bir düşünce, **M. Choysie**'nin "Gülme Korkusu" adlı eserinde vardır. Ona göre gülme, *"yasak korkusuna karşı duyulan korunma tepkisidir. Böylece insan; babası, annesi, otoriteler, cinsellik, şiddet v.s. karşı duyduğu korkusunu gülme vasıtasıyla yenmektedir. Demek sosyal anlamına göre gülme; sanat, nevroz, alkolizme eşittir"*³⁶. **E. Kris** "Ego Gelişmesi ve Komizm" adlı eserinde *komizmi sadece enerjinin boşalma vasıtası olarak değil, ama bunun yanı sıra çocuk tecrübesine geri dönme*³⁷ olarak kabul eder.

D. Levayne ve **R. Koser** adlı yazarlar da Freud'un öne sürdüğü düşünceyi genel sosyal davranışa yansıtıp, *belli bir nesneye karşı olsa da olmasa da, gülmenin her zaman kendinde bir şiddet içerdiğini* belirtirler. Onlara karşı **Max Eastman** "Nüktedanlık ve Anlamsızlık: Freud'un Hatası" adlı eserinde *"anlamsız şaka"* kavramını ortaya koyar ve: *"mizah, cinsellik ve şiddetle ilgili nedenlerin yanı sıra insanın beğenmediği bir gerçekten kaçma isteği nedeninden de doğar"*³⁸ diye yazar.

M. Eastman daha az tanınmış olsa da J. A. Paulos'un belirttiğine göre mizahın yapısını daha iyi kavrayan kuramcı yazarlardandır. Eastman, mizahın oyunla bir süreklilik içinde olduğunu ve mizahın değerlendirilmesinde önyargısız ve eğlenceli (şakacı, oyuncu) bir tutumun önemini vurgulamaktadır. Paulos eserinde Eastman'ın 1936 yılında yazdığı şu bilgiyi vermektedir: *"Bir mizah atomu, eğlendirici bir şekilde ele alınan memnuniyetsizlik veya sinirlilik halidir. Nükteli bir şaka, bu memnuniyetsizlik ve sinirliliğin, insanın kısa süreli tatmin bulabileceği bir düşünce ya da duyguyla birleştirilmesinden oluşur."*³⁹

Mizahı inceleyen bir başka bilim adamı Anthony Ludovici hakkında F. Türkmen şunları yazmaktadır: *"Anthony Ludovici "Gülmenin Sırrı" adlı eserinde fertlerin gelişimi ile gülme arasında büyük bir paralellik bulur. Hobbes'un "Ani zafer duygusu"nu Ludovici "bir kişinin bazı özel durumlara veya çevreye olağanüstü uyum duygusunun ifadesi" der. Gülerken dişlerin görünmesini fiziksel cesaretin kanıtlanması olarak yorumlar ve karşı tarafın korkmasının anlamı üzerinde durur. Buna "Üstün*

³⁶ Glinka;agm. <http://www.lebed.com/2004/art3865.htm>, (15. 03. 2009).

³⁷ Glinka, agm. <http://www.lebed.com/2004/art3865.htm>, (15. 03. 2009).

³⁸ Glinka, agm. <http://www.lebed.com/2004/art3865.htm>, (15. 03. 2009).

³⁹ Paulos, age. s.12.

Uyum” kuramı de denmektedir. En çok çocukların gülüşü üzerine duran bu görüşe göre, çocuklar daha çok fiziksel uyumsuzluklara gülerler”⁴⁰.

F. Türkmen bir başka makalesinde ise Albert Rapp’ın mizah görüşünü dile getirmektedir: *“Kendi kendimize gülerken, mesela çocukluk resimlerimize bakarken gülmemiz gibi, tam anlamıyla ikinci benliğimizle özdeşleşmediğimiz için, o benliğe güleriz. Çünkü yapan da gülen de biziz demektedir.”⁴¹* K. Glinka da Rapp’ın görüşlerine yer verir: *“Albert Rapp “Nükte ve Mizahın Kaynağı” adlı eserinde, gülmenin ilkel bir davranıştan kaynaklandığını öne sürer. Bir zaferin sese dönüşmesi insanın gelişiminde ilk döneme, dillerin ortaya çıkmasından da önceki dönemlere aittir”⁴²* der.

H. Bergson (1859-1941) ise “Gülme” adlı eserinde komik olanın sosyal tabiatını inceler. Platon’dan farklı olarak Bergson, gülmenin esas amacı toplumu düzeltmek der. Ona göre gülme, sosyal kitle dışında kalınca anlamını kaybeder. Bergson, komik olanı kişi ile veya kişiyle ilgili olan her şeye bağlı olarak kabul eder ve insanlık dışında hiçbir şeyin gülünç olmadığını belirtir. Örnek olarak da bir manzaranın güzel, fevkalade, çirkin veya itici olabileceğini, ama hiç bir zaman komik olamayacağını gösterir. O, nükteli sözle, komik olanı ayırmaktadır. Ayrıca, *“komik denen söz, sözü söyleyene güldüren sözdür; nükteli sözde ise üçüncü bir şahısa veya kendimize güleriz”⁴³* der. Gülmenin, kişi tek başınayken meydana gelmeyeceğini de ekler.

Glinka’nın dediği gibi: *“Bergson, Gaultier’in “komizmi saçmalığın mantığı” olarak belirlediği düşüncesinden yola çıkar ve birçok kuramın aynı düşünceye geldiğini fark eder. Her komik olayda belli bir saçmalık vardır ve belli bir kalıpta timsal eden bu saçmalık da gülmeyi yaratır der. Ayrıca, klişeleşmiş insan tavırları, dış dünyaya uyumda çekilen zorluktan kaynaklanan unutkanlıklar, aşağılanmaktan muzdarip bir kişinin görünümü de gülme doğurur demektedir. Kelime oyunları, aynı formüle uyan olayların doğal akışındaki sapmalar da gülme sebepleridir”⁴⁴.*

⁴⁰ Fikret Türkmen; *Mizahta Üstünlük Teorisi ve Nasreddin Hoca Fıkraları*, “Türk Kültürü”, S. 403, Yıl: XXXIV, Kasım 1996, s. 654 (14)

⁴¹ Fikret Türkmen; *Gülme Kuramları ve Bursa Yöresi Yörük Fıkralarının Analizi*, “Bursa Halk Kültürü” I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu: Bildiri Kitabı (4-6 Nisan 2002), cilt 2, s. 369

⁴² Glinka, agm. <http://www.lebed.com/2004/art3865.htm>, (15. 03. 2009).

⁴³ Bergson, age. ss. 14-15.

⁴⁴ Glinka, agm. <http://www.lebed.com/2004/art3865.htm>, (15. 03. 2009).

Bergson'un değindiği gülmenin toplumsal özelliğini inceleyen bilim adamı **Robert R. Provine** hakkında Glinka şu bilgileri vermektedir: “*Provine “Laughter. A Scientific Investigation” (2001) adlı kitabında Bergson’un mizahın sosyal tabiatına dair düşüncesini deneme sonucu inceler. O, 72 öğrencisine gülme günlüğünü yapmalarını yani güldükleri olay ve durumları kaydedip, yalnız oldukları zaman veya toplum içindeyken daha çok güldüklerini tespit etmelerini önerir. Deneme sonucu, öğrencilerin toplum içindeyken hatta 30 kat daha fazla güldükleri öğrenilir*”⁴⁵. Öyleyse, Provine da, Bergson gibi, gülmenin yalnızlıkta, yani dinleyici kitlesi olmayan bir durumlarda meydana gelmeyeceğini söyler.

“Act of Creation” (1964) kitabının yazarı Macar düşünür **Arthur Koestler** ve **John Morreall** ise Bergson’un, gülmenin sosyal tabiatına dair düşüncesine, “*Eğer buzdolabında çelik çomak oyununun topunu bulursam bu durum bana komik gelebilir, ama bu durumda ben bu topu bir fert olarak kabul etmem*”⁴⁶ diyerek karşı çıkarlar.

Koestler ise gülme hakkında, “*belli bir amaç gütmeyen, hayatta kalma arzusuyla ilgili olmayan bir eylemdir. Gülme, belli bir biyolojik amacı olmayan yegane reflekstir. Bu refleksin bizim zihinsel ve fiziksel gelişmemizde büyük etkisi vardır. Gülme, bizi özgürlüğümüzü sınırlayan korkudan kurtarmaktadır*”⁴⁷ demektedir.

Gülmenin sadece fizyolojik bir davranış biçimi olduğunu ileri süren bilim adamları, gülme anındaki fizyolojik değişiklikleri incelemiştir. Bu konuda örneğin, J. Morreall’in eserinde şu bilgiyi vermektedir: “*Gülme fizyolojik rahatsızlıklarla ilgilidir. Soluk alma bir an kesilir, kaslarda güç yitimi görülür, hatta şiddetli gülmelerde kas denetimi bile yitirilebilir, elinde olmadan idrarını kaçırabilir vb.*”⁴⁸ Böylece gülmenin fizyoloji ile ilgisine dikkat çekmektedir.

Mizahın unsurlarının neler olduğu meselesi üzerinde duran bir başka bilim adamı ise **Darwin**’dir. F. Türkmen kaleme aldığı bir makalesinde, “*Darwin ise “Gülme sırasında ses, diyaframın kesintili kısılmasından sonra derin bir iç çekme ile ortaya çıkar. Sesin çıkmasından hoşnut olma durumunun varlığı anlaşılır. Çünkü hayvanlar*

⁴⁵ Glinka, agm. <http://www.lebed.com/2004/art3865.htm>, (15. 03. 2009).

⁴⁶ Morreall, age. ss. 40-47.

⁴⁷ Arthur Koestler; The Logic of Laughter, 1964 (Act of Creation kitabı içinde), Türkçesi: Mizah Yaratma Eylemi, Iris Yay., Çev. Sevinç – Özcan Kabakçıoğlu, 1. Baskı, İstanbul 1997

⁴⁸ Morreall, age. s. 8-23.

aleminde gürültülü ve enstrümantal sesler birbirlerini cinsel yönden etkilemek için çıkarılır. Bu sesler ızdırap anında çıkarılan çığlık ve haykırıışlardan farklıdır” diyerek tamamen fizyolojik bir açıklama getirir.⁴⁹

Aynı konuda araştırma yapan **Andrew** ise, insanın gülüşünü ilkel memelilerdeki sırtıtmaya benzeterek “savunucu bir ısırma veya ağızdan birtakım maddeleri atmaya yönelik koruyucu bir cevap verme” olarak niteler⁵⁰. “Gülüşün Zengin Anlamları” üzerine çalışan Kris ise gülmeyi, “toplumsal gülüş, ortak bir saldırı veya geri çekilmeye çağrı” olarak düşünmektedir⁵¹.

Glinka makalesinde: “**John Locke**, nükteli bir ifade ile basit bir fikir yürütme arasındaki farkı belirlemeye çalıştı. Ona göre nüktedanlık, ilk önce düşünce ve ilkelerin yakınlaşmasında, hızla ve çeşitli yollarla birleşmesinde yatmaktadır; ve bunların birleşmesinden memnuniyet duygusu doğar”⁵² diye J. Locke’un görüşünü dile getirmektedir.

Sonra da buna şu bilgileri ekleyerek: “Locke’un bu düşüncesini kanıtlayan J. Eddison ise, düşünce ve ilkelerin her birleşmesi değil ama sadece beklenmedik birleşmesi nüktedanlık yaratır⁵³ diye detaylandırmaktadır. Ayrıca, nüktedanlığın temelinde ilkeler ve düşüncelerin aynı olması kadar da onların zıt olması da yatmaktadır der. Nüktedanlığa dair düşüncelerini Hegel “Mantık Bilimi” adlı kitabında söz eder. Ona göre nüktedanlık, bir düşünce tarzıdır”⁵⁴ J. Eddison ve Hegel’in görüşlerini de belirlemektedir.

Başta Descartes olmak üzere, 1924’te J. Gregory’ye kadar pek çok filozof, gülmenin sebepleri çeşitli olabilir, ancak hepsinde rahatlama şuuru mevcuttur demek suretiyle rahatlama kuramını ortaya atmışlar⁵⁵. John Morreall ise rahatlama kuramı ele alırken söz konusu kuramın değişik yorumlarının olduğunu ancak bütün bu yorumların

⁴⁹ Fikret Türkmen;; *Mizahta Üstünlük Teorisi ve Nasreddin Hoca Fıkraları*, “Türk Kültürü”, S. 403, Yıl: XXXIV, Kasım 1996, s. 650 (10)

⁵⁰ Fikret Türkmen;; *Nasrettin Hoca Latifelerinin Şerhi Burhaniye Tercümesi Transkripsiyon İnceleme Metin*. Akademi Kitabevi, İzmir 1999, ss. 22.

⁵¹ Fikret Türkmen;; *Mizahta Üstünlük Teorisi ve Nasreddin Hoca Fıkraları*, “Türk Kültürü”, S. 403, Yıl: XXXIV, Kasım 1996, s. 650 (10)

⁵² Glinka, agm. <http://www.lebed.com/2004/art3865.htm>, (15. 03. 2009).

⁵³ Glinka, agm. <http://www.lebed.com/2004/art3865.htm>, (15. 03. 2009).

⁵⁴ Glinka, agm. <http://www.lebed.com/2004/art3865.htm>, (15.03.2009).

⁵⁵ Fikret Türkmen;; *Söz Sanatlarına ve Kelime Oyunlarına Dayalı Nasreddin Hoca Fıkraları Üzerine*, “Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988”, 26 Eylül 1988 – 3 Ekim 1988, Ankara, 1996, s. 352

ortak noktasının olduğunu belirtmektedir. Bu ortak nokta da gülmenin, sinirsel enerjinin ortaya çıkışı olarak görüldüğü, üç aşağı-beş yukarı fizyolojik olan bakış açısı olduğunu belirtir ve rahatlama kuramı konusunda şunları ekler: “*Rahatlama kuramına, en erken, Shaftesbury’nin 1711 yılında yayımlanmış olduğu “The Freedom of Wit and Humor” (Nükte ve Mizahın Özgürlüğü) başlıklı makalesinde rastlıyoruz. Burada, rahatlama kuramının olası bir biçimde Hobbesçu kuramla örtüştüğünü görebiliriz. Baskıdan kurtularak gülmek, aynı zamanda, insana baskı yapana kaş çatarak gülmek olabilir. Hobbesçu kuramı savunmak ve geliştirmek konusunda en çok çalışan kuramcılardan birisi olan Alexander Bain (onun eseri The Emotions and the Will, 3. Baskı, London: Longmans and Green, 1875), aslında psikolojik baskıları ve bu baskılardan kurtulmada gülmenin rolünü araştıran ilk düşünürlerden biriydi.*”⁵⁶ Böylece rahatlama kuramının tarihçesini ortaya koymaktadır.

Bütün bu görüşler F. Türkmen’in makalesinden anladığımız üzere D. H. Monro tarafından özetlenmiştir. Türkmen makalesinde, “*Gülmenin sebepleri üzerinde yapılan çalışmaları D. H. Monro özetlemiştir. Bu özete göre, dış veya iç etkinin, birbirlerini zıt ve farklı dizide birçok bilginin yer aldığı düşünce biçimleri ile gülmenin şekillendiği ortak görüş olarak belirtmektedir*”⁵⁷ diye yazmaktadır. Türkmen şöyle devam eder: “*Farklı kuramları inceledikten sonra 1951 yılında D. H. Monro, gülmenin sebeplerini; sinirlilik, gıdıklama, rahatlama, boş verme, neşe, oyun, aldatmaca ve yarışma gibi başlıklar altında toplamıştır.*”⁵⁸ Bu başlıklar da kendi içinde iki ana grupta toplanır. Bunlar; “Mizah” ve “Nükte”dir. Türkçe’de mizah, nükte, fıkra, gülme gibi terimler günlük hayatımızda aynı anlamda kullanılmakla birlikte, araştırmacılar bunların aynı anlamda olmayıp birbirinden farklı olduğunu haklı olarak belirtmektedirler.

Bununla birlikte gülmenin, dış veya iç etkenlerle birbirine zıt veya farklı dizilerde birçok bilginin yer aldığı düşünce biçimleri ile şekillendiğini de belirtmektedir. Bu tür gülmelere de mizahi gülme (komik) denmektedir. Mizah ve nüktenin bu grupta yer aldığı ileri sürülür. Ancak bunlar arasında da farklar vardır. “*Mizah, kendi içinde gülünçlüğü tarif eden, olayın içinde sanki kazara olan bir şeye bağlı komik durumdur.*

⁵⁶ Morreall, age. ss. 32-33.

⁵⁷ Fikret Türkmen; *Mizahta Üstünlük Teorisi ve Nasreddin Hoca Fıkraları*, “Türk Kültürü”, S. 403, Yıl: XXXIV, Kasım 1996, s. 650 (10)

⁵⁸ Türkmen, agm. s. 649 (9)

“Nükte” ise, iki durum arasında kıyaslama yaparak, bu kıyaslamada sanatkarane ve hayal gücünü birleştirmek suretiyle yaratılan yeni bir durumdur”⁵⁹.

Monro’nun belirttiği unsurlar başka sınıflandırmalara da esas olmuştur. **Fowler**’in 1926 yılında yaptığı çizelge, bugün mizah araştırmalarında dikkate alınan önemli ipuçları vermektedir.

Fowler’ın Mizah Tasnifi				
Haz: Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN				
<i>Çeşit</i>	<i>Motif ve Amaç</i>	<i>Alan</i>	<i>Yöntem ve Araç</i>	<i>Dinleyici</i>
Mizah	Keşfetme	İnsan tabiatı	Gözlem	Sempatik tipler
Nükte	Aydınlatma	Kelimeler ve fikirler	Sürpriz	Zeki tipler
Hiciv	Düzeltilme	Ahlak ve davranış	Vurgulayarak etkileme	Kendinden emin tipler
Acı Şaka	Izdırap verme	Hatalar ve zaafılar	Tersine Çevirme	Kurban (fail) ve seyirciler
Tahkir	İtibarı zedeleme	Kötü muamele	Doğrudan söyleme	Kamu (halk)
İroni	Kendi çevresine has olma	Efsaneleştirme	Efsaneleştirme	Daha dar bir çevre
İstihza	Kendini kanıtlama	Ahlak	Açık seçik (Bütün çıplaklığıyla ortaya koyma)	Saygıdeğer tipler
Alay	Kendini rahatlatma	Düşmanlık	Kötümser	Kendisi

Bu çizelge incelendiğinde görülecektir ki bütün dünyada gülme konusu olan olaylar, sekiz başlık altında toplanmakta ve bu başlıklar altındaki olayların motif ve amaçları, alanları, yöntem ve kullandıkları araç ile dinleyicileri farklıdır⁶⁰.

⁵⁹ Türkmen, age., s. 351

I. 2. Doğu Dünyasında Mizah

F. Rosenthal, gülmeyi “özel olarak karmaşık fizyolojik bir olay”⁶¹; mizahı ise “genel uygulanabilirliğinden ötürü en makul gözüken tanım, fiziksel ve sosyal çevrenin insan üzerinde uyguladığı birçok sınırlamadan birinin birdenbire ortadan kalkmasıyla duyulan rahatlık”⁶² olarak tanımlamakta ve kendisinin “Erken İslam’da Mizah” adlı kitabında Doğu’daki mizah konusunda şu bilgiyi vermektedir: “Müslüman yazarlar mizahı tanımlamazlar. Gülmenin kaynağı ve nedeni, hekimler ve filozofları ilgilendirmiş ve onlar tarafından tartışılmıştır... Erken Ortaçağ Müslüman çevresinde yaşayan bilginler, Yunan tıbbi ve felsefesine ait genel malzemeye ek olarak gülme konusunda kendi düşünceleri için belli bir özel temele sahip olmuşlardır. Bu temelden hareketle onlar kendi hareket noktalarını oluşturmuşlar ve herhangi bir dikkate değer ve kesin sonuçlar ortaya koymamış olmakla birlikte bize gülmenin nedenleri ve kaynağına ilişkin olarak probleme derin nüfuzlarını gösteren az sayıda ifadeler bırakmışlardır. Batı XVI. yüzyıl sonu ve XVII. yüzyılın ilk yıllarına doğru gülme üzerine oldukça geniş bir literatürün ortaya çıkmasına tanık olduğunda hiç olmazsa bu görüşlerden biri sık sık zikredilmiştir.”⁶³ diye yazmaktadır.

İslam Ansiklopedisi’nde mizah konusunda şu bilgiyi almaktayız: “Mizah, aslı “şaka ve latife yapmak” anlamındaki **mezh** kökünden mastar ismidir. Kelime Kur’an’da geçmemekle beraber hadislerde mezh kökünden çeşitli türevler bulunuyor. Mizah – düşünceleri şaka ve nüktelerle süsleyerek anlatan söz ve yazı çeşidi olmakla birlikte zaman içinde daha ağır türleri de içine alan bir terim haline gelmiştir. Mizahta temel hedef güldürme ise de çok defa güldürmenin altında fert ve toplumdaki aksaklıkları, çirkinlikleri eleştirme ve iğneleme, düzeltme amaçları da gizlidir. Kin ve intikam duygusundan kaynaklanmayan mizahta küçük düşürme amacı yoktur; daha ağır şekilleri olan istihzada ise hedef, üstü örtülü ve iğneleyici alaydır. Mizah halk zekasının ürettiği bir savunma aracı olup gülünç hikaye ve fıkraların en az saldırgan olan biçimine dayanır. Mizahın özü şaka sayesinde duygu patlamasının önüne geçmektedir.

⁶⁰ Fowler Çizelgesi, Hazırlayan: Prof. Dr. Fikret Türkmen, Nasreddin Hoca Latifelerinin Şehri (Burhaniye Tecrübesi), İzmir: Akademi Kitabevi, 1999, s. 20

⁶¹ Franz Rosenthal; Erken İslam’da Mizah, Çev. Prof. Dr. Ahmet Arslan, 1. Baskı, İris Yay., İstanbul 1997, s. 209.

⁶² Rosenthal, age. s. 3.

⁶³ Rosenthal, age. ss. 3 ve 209-210.

*Gerçeklerin sebep olduğu acılara boyun eğmeyen mizah, cemaat kimliğini dile getirme biçimlerinden biri olduğu gibi zulme dayanan yönetimlere karşı aşağı tabakalardan gelen bir direniş biçimidir. Cahiliye devrinde bazı şairlerin hicivlerinde mizahi unsurlara rastlandığı gibi Lahmiler'in sarayında kralları güldüren soytarılar da bulunuyordu. Irak Kralı Cezime el-Ebraş'ın nedimleri Malik ve Akıl kardeşler hiçbir fıkra ve sohbeti tekrar etmeden kırk yıl nedimlik yapmışlar ve bu konuda darbimesel haline gelmişler. Kur'an'ın tefekkürü emredip alayı ve hicvi yasakladığı, İslam ahlakının ağır başlılık ve vakarı temel ilkeler kabul ettiği bilinmektedir. Bazılarına göre ideal Müslüman tipi fazla gülmeyen, daima ölümü hatırlayarak hüznü duman kimsedir. Bu sebeple şakaları ve mizahçı karakteriyle tanınmış Müslümanların şahitliği, güvenilirliği ve hadis raviliği sorgulanmıştır. Şeytanın tuzağı ve nefsin aldatması olduğu şeklindeki bazı hadis ve rivayetlerine dayanılarak mizah ve şakanın insanın vakarını ortadan kaldıran bir davranış olduğu ileri sürülmüştür. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in şaka yapmayı tasvip ettiğini, kendisinin de şaka yaptığını gösteren rivayetler vardır. Ayrıca Hz. Ali'nin, "Kalpler de bedenler gibi yorulur, onları hikmetli sözlerle dinlendirin, şaka yapan yaşlanmaz" dediği bilinmektedir. Bazı alimlerle şair ve ediplerin şaka ve mizahın yararlarını öven görüşleri de mevcuttur."*⁶⁴

F. Rosenthal'e göre Yakın Doğu mizahı şimdiye kadar başlıca folklorik bakış açısından ve onun çağdaş ifadeleriyle bağlantılı olarak incelenmiştir. Doğu mizahının iki önemli tipi Nasreddin Hoca ve Cuha üzerinde bilimsel çalışmalar yapan A. Wesselski (*Der Hodscha Nasreddin*, Weimar, 1911) ve R. Basset (*Mille et Une Contes, Récits et Légendes Arabes*, 1924-26) bu tiplerin değerleri üzerinde durmuşlardır. Hem Wesselski, hem Basset modern Yakın Doğu'nun komik hikayelerinin diğer toplayıcıları gibi işlerine birer folklor uzmanı gibi yaklaşmışlardır. Müslüman mizahına dair en eski malzeme doğrudan doğruya zamanımıza kadar korunamadığından ve bizim için birçok malzemeyi korumuş olan sonraki yazarlar kitaplarını yazarlarken hiçbir tarihsel bakış açısıyla ilgilenmediklerinden, tarihsel bir analiz girişimi için şartların tamamen uygun olmadığı bir gerçektir. Arap edebiyatında çok büyük bir miktarda şaka ve fıkralar vardır. Bunların birçoğu anonimdir ve kurnaz veya yarım akıllı Bedeviler, karılar ve

⁶⁴ İslam Ansiklopedisi, "Mizah" Maddesi, 30. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2005, s. 205

*kocalar, yargıçlar, farklı meslek üyeleri, zanaat ve yaş gruplarına ait üyeler gibi ana figürler sık sık mizah konusu olmuştur.*⁶⁵

Doğu mizahında ise gülme, IX. yüzyıla kadar “*sevincin görünür hale geldiği bir noktaya kadar ruhun genişlemesi ve kanın tam kıvamında saflaşması*” şeklinde fizyolojik bir sebebe bağlanıyordu. Doğu filozoflarına göre aşırı gülme, melankolik bir delilik işaretidir. Sarhoşların ve çocukların gülmeleri, onların yaratılıştan kaynaklanan “*ruhun sevinci*” olarak açıklanabilir⁶⁶.

IX. yüzyılın başında hem Süryanice hem de Arapça yazan **Urfalı Eyub** (Job of Edessa), ki kendisi Hristiyan’dır, Süryanice *Book of Treasures*’da (Hazinele Kitabı) adlı eserinde gülmeyi tartışmıştır. O, olayı salt fizyolojik nedenlerle açıklamaya çalışmış görünmektedir. Yayımlanmış olan metin bozuktur; bununla birlikte bir deneme kabilinden şöyle çevrilebilir: “Gülme, dairesel hareketin homojenliği sonucu olarak ortaya çıkan bir özellik, bir fiildir. Gülme bedene haz verir. Beden, ılımlı gıdıklanmadan haz duyduğu her seferinde gülme hazı bu gıdıklanmadan doğan hazza eklenir ve (gülme) bedeni hareket ettirir.”⁶⁷ Böylece IX. yüzyılda Doğu’daki mizah anlayışı, gülmenin tamamen fizyolojik bir olay olduğu kanısındaydı.

Bir sonraki kuşağa ait olan hekim **Ali bin Rabban et-Taberi** tıp ansiklopedisi *Firdevs el-Hikme*’de gülmeyi ele almıştır. O diğer bilginlerin tartışmalarında yeniden karşımıza çıkan *psikolojik şaşırma unsurunu* ilk defa ortaya koymuştur. Taberi’ye göre “*gülme, kanın kaynamasının sonucudur. Bu olay ise insani bir varlık, kendisinin alıştığı yönden saptıran ve böylece şaşırtan ve heyecanlandıran bir şeyi gördüğü veya duyduğu zaman ortaya çıkar. Eğer bu durumda, o bu olayla ilgili düşünme yeteneğini kullanmazsa gülmeye yakalanır.*” Bu sözlerin arkasından, gülen bir hayvan (zoion gelastikon) olarak insanın ünlü Aristotelesçi tanımına bir gönderme gelmektedir. Bu tanımın kaynağı ise bütün hayvanlar içinde yalnızca insanın gülme gücüne sahip olduğu yönündeki Aristoteles’in görüşüdür.⁶⁸

⁶⁵ Rosenthal, age. ss. 4-6.

⁶⁶ Fikret Türkmen; “Doğu ve Batı Dünyasında Mizah Anlayışı” Türk Kültür Araştırmaları, Yıl:XXXIV/1-2, Ankara, 1998, s. 175

⁶⁷ Rosenthal, age.s. 210

⁶⁸ Rosenthal, age. ss. 210-211.

İslam'ın kaderciliği ve ahreti ön planda tutan düşüncesi, mizahi anlayışı fazla etkilememiştir. Hatta Hz. Muhammed'in neşeli bir tabiatı olduğu bilinmektedir. Müslümanlar da onun izinden şaka ve latifelere daima ilgi duymuşlardır. Gülmenin yakışksız ve günah olduğunu düşünen ilahiyatçılar ve mutasavvıflar da vardır⁶⁹.

X. yüzyılın ikinci yarısında Mukabesat adlı eserinde gülmeye de temas eden **Ebu Hayvan el Tevhidi** adlı Arap filozofu, gülmeyi insanın şaşkınlık uyandırıcı bir olayı açıklama çabasının ardından ortaya çıkan zıt heyecanlarının sonucu olan öfkeyle ilgili bulur.⁷⁰ Bu konuda F. Rosenthal "Erken İslam'da Mizah" adlı kitabında el-Tevhidi'nin eserinden şu metni getirmektedir: *"Gülme, aklın güçleriyle hayvansallık arasında ortaya çıkan bir güçtür. Gülme bazen ruhun üstlendiği bir araştırma tutumunun sonucu olan bir haldir. Bu araştırma tutumu, şaşırmanın aynıdır ve şaşırma da meydana gelen şeylerin sebebi ve nedenini araştırmanın aynıdır. Öte yandan o hayvansal güce ve bu sonuncunun ruhtan başlayarak insan bedeni üzerine dağılmasına bağlıdır. Hayvansal güç ya iç yönde ya dış yönde hareket eder... Eğer o önce bir iç yönde hareket eder, sonra dış yönde hareket ederse çeşitli haller meydana getirir. Bu hallerden biri gülmedir."*⁷¹

İbn El-Cezvi ve **El-Cahiz** gibi bilginler ciddiyet ve şakacılık üzerinde eserler yazmışlar ve yazılan eserlerin sebeplerini anlatmışlardır. Mesela, El-Cezvi; *Budalaların hikayeleri ile, akıllı insanlar öyle yaratıldıkları için Allah'a şükretmeleri gerektiğini, budalalığın doğuştan olduğunu kabul edenlerin de insanların bunu değiştiremeyeceğini anlayıp rıza göstermelerinin gerektiğini ve en önemlisi de çok ihtiyaç duyulan doğal bir rahatlama sağladığı için uğraştığını*⁷² söyler.

Gülmenin günah sayıldığını düşünen pek çok mistik olmasına rağmen, Hz. Muhammed'in şakadan hoşlandığını belirten yazarlar da mevcuttur. O'nun *"ihtiyarlar cennete girmeyecek"* diyerek yaşlı bir kadına şaka yaptığı rivayet edilir. Bu konuda Rosenthal'ın kitabının birinci bölümünde geniş bilgi verilmektedir⁷³. Bir başka kaynağa göre: *"İslam tarihinde Hz. Peygamberin yaptığı şakalar ve şakalarındaki seviyeyi gören*

⁶⁹ Türkmen, agm. s. 175.

⁷⁰ Türkmen, agm. s. 175.

⁷¹ Rosenthal, age. ss. 216-217.

⁷² Fikret Türkmen; *Anadolu Mizahındaki Bazı İran ve Arap Kökenli Mizahi Tipler*, Türk Dünyası İncelemeler Dergisi, İzmir, 1996, s.1.

⁷³ Rosenthal, age. s. 7.

*dört halife de zaman zaman Hz. Peygamber ve diğer insanlarla şakalaşmışlar, kendilerine yapılan şakaları ve anlatılan nükteleri hoş karşılamışlardır. Bu mizah örnekleri, Arap edebiyatında, derlenen edebiyat kitapları ve biyografi kitapları vasıtasıyla günümüze kadar ulaşmıştır.”*⁷⁴ diye yukarıdaki fikir bir başka kanıt bulmaktadır.

Arap mizahında sevinç asli unsurlardan biridir. Erken dönem mizahında gülme konusu ile ilgili münakaşaların yapıldığı bilinmektedir. Ancak münakaşalardan kesin bir sonuçlar alınmamakla birlikte, gülmenin kaynağı ve sebepleri üzerinde görüşler mevcuttur. Bu konudaki F. Rosenthal’ın yukarıda sözünü ettiğimiz “Erken İslam’da Mizah” adlı incelemesinde, Taberi’nin, İshak bin İmran’ın, Süleyman el-İsraili’nin, İbn el Matran’ın son olarak da Ebu Hayvan el-Tevhidi’nin görüşlerini vermektedir. Bunların hepsindeki ortak nokta her tarihi devirde, gülmede hem toplayıcı hem de dağıtıcı bir başlangıç vardır şeklinde özetlenebilir⁷⁵.

Ortaçağ Müslüman ideolojisinde kendi mistik ve estetik felsefesi içinde kuralcılık, dünyanın faniliği, anlaşmazlık gibi duygular hakimdir. Gülüşle ilgili eserlerde zıt tipler feodal bir karakterle karşılaştırılır. Asli tipler sefil, ahmak veya deli (divane) öğrünüşlü halk filozoflarıdır. Bunlar aslında kendi dönemlerinin sistemlerine, ahlak normlarına, adet ve ananelerine karşı çıkan akıllı ve entelektüel tiplerdir. Sıfatları arasında nedimlik, dervişlik, hocalık, divanelikler ön plandadır. Nedimlik kendi dönemlerinin en şerefli sanatıdır. Nedimlik bütün kanun ve kaideleri bilen, musiki alet çalan, Kur’an’ı ezberden okuyabilen, padişahların tarihlerini bilip anlatabilen tiplerdir. Karşılarına çıkarılan tipler ise padişahlar, şahlar, vezirler gibi güçlü tiplerdir⁷⁶.

İslam’ın ilk asrından itibaren mizah üreticilerinin anekdotlarına dair eserler yazıldığı gibi zekiler, ahmaklar, deliler, yalancı peygamberler, cimriler, asalaklar gibi toplumun değişik katmanları ile meslek gruplarına mensup mizah üreticilerinin hikayelerini toplayan birçok eser kaleme alınmıştır. **İbnü’n-Nedim**’in *el-Fihrist*’inde yer alan bu tür teliflerin çoğu zamanımıza ulaşmamıştır. Ancak bunların bir kısmı

⁷⁴ Yusuf Doğan; Raşit Halifelerin Mizah ve Nükte Anlayışları, Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, Yıl: VI, S. 22, Ankara 2006, s. 96-112.

⁷⁵ Fikret Türkmen; Doğu ve Batı Dünyasında Mizah Anlayışı, Türk Kültür Araştırmaları, Yıl:XXXIV/1-2, Ankara 1998, s. 177.

⁷⁶ Türkmen, agm. s. 177.

Cahiz'den itibaren çeşitli müelliflerin eserlerinde görülmektedir. **İbnü'l-Cevzi**'nin bu alanda muhtelif çalışmaları vardır. Günümüzde de mizah edebiyatına dair birçok eser kaleme alınmıştır. **Abbas Mahmud el-Akkad**'ın *Cuha ed-dahikü 'l-mudhik*'i (Kahire, 1956) mizahın felsefesine, **Zekkeriya İbrahim**'in *Sikuluciyyetü 'l-fükake ve 'd-dıhk*'ı (Kahire, 1986) mizahın psikolojik boyutuna dairdir. Bunlardan başka **Enis Füreyyha**'nın *el-Fükahe 'inde 'l- Arab* (Beyrut, 1962), **Abdülkerim el-Yafi**'nin *Dirasat fenniyye fi 'l-edebi 'l – Arabi* (Dimaşk, 1972), **M. Receb en-Neccar**'ın *Cuha el- 'Arabi* (Kuveyt, 1978), **Franz Rosenthal**'in *Erken İslam 'da Mizah* (trc. Ahmet Aslan, İstanbul 1979), **İ. Genoglio – F. Georgeon**'un *Doğuda Mizah* (trc. Ali Berkay, İstanbul 2000) adlı kitapları zikredilebilir⁷⁷.

Fars kültüründe de aynı durum dikkati çeker, yani genellikle padişahlar, şahlar, vezirler mizaha konu olmuştur. İran yazılı kaynaklarında bu konuda oldukça zengin bilgiler mevcuttur. Meşhur **Ferudiddin Attar**'ın “Kabusname” adlı eserinde bu konu ile ilgili ayrı bir fasıl bulunmaktadır. İran'da nedimlerin sadece hükümdarları eğlendirmediklerini, aynı zamanda latifeli sözlerle saray kanunlarını, acımasız bürokratları, cimri zenginleri de hicvettikleri görülür. Bu bakımdan gerek İran, gerekse Arap mizahında her hükümdarın yanında bir nedim bulunur. Harun Reşit'in yanında Behlul Dana ve Gazneli Sultan Mahmut'un yanında Telhek, Ebu Nivas görülmektedir⁷⁸.

Fars edebiyatındaki mizah konusunda İslam Ansiklopedisinde şu bilgi verilmektedir: “İran'da mizah için genellikle yine Arapça kökenli **tanz** kelimesi kullanılmış ve kavram olarak da buna kişisel çıkardan uzak, topluma hizmet amacına yönelik mizahtan ziyade “fert ve toplumun kusurlarını eleştirme, alay etme ve eğlenme” anlamı verilmiştir. Mizah ilk dönemlerde, özellikle kisraları ve devlet ricalini eğlendirmekle görevli saray soytarılarının komik söz ve hareketlerinden ibaretti. Sasani Hükümdarı Behram-ı Gur zamanında (420-438) halkın eğlendirilmesi için Hindistan'dan binlerce oyuncu ve dansçı çingenenin getirtilerek ülkeye dağıtıldığı, Hüsrev I. Enuşirvan zamanında da (531-579) Hint menşeli Kelile ve Dimne ile birlikte bazı mizah içerikli eserlerin Pehlevice'ye çevrildiği bilinmektedir. İslami dönemde diğer hükümdarlar gibi İran'a hükmedenlerin de erkek ve kadın soytarılarının (delikek)

⁷⁷ İslam Ansiklopedisi, “Mizah” Maddesi, 30. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2005, s. 206.

⁷⁸ Türkmen, agm. s. 177.

söz ve taklitleriyle eğlendikleri, bunlar arasından en becerikli ve kurnazların yöneticilere nedim oldukları belirtilmektedir. Fars edebiyatında Gazneli Mahmud ve nedimi Ayaz'la ilgili birçok anekdot yer almıştır."⁷⁹

Arap ve İran mizah tiplerinin temel özelliği, ilamiyet dolayısıyla mistik olmalarıdır. Hazırcevap olmalarının yanında, divane görünürler. Daha sonraki yüzyıllarda meşhur olmuş alimler, düşünürler, şair ve edipler, devlet adamları fıkralara kahraman olmuşlardır. Anadolu halk mizahında pek çok Arap ve İran tip bulunmaktadır. Onların bazıları: Araplardan; Cuha, Behlül ve Ebu Nivas, İranlılardan da Telhek ve Daho halen de halk kültüründe yaşamaktadırlar⁸⁰.

Anadolu halk kültüründeki mizahın yer aldığı türlerin başında fıkra gelir. Önceleri Osmanlı edebiyatında latife adıyla bilinen fıkralarda hayattaki olumsuzluklar, aile, hukuk, terbiye, yardımlaşma, eğitim gibi konular halkın güleçliğiyle dile getirilir. Nasreddin Hoca, İncili Çavuş, Tıfli, Bekri Mustafa, Kemine gibi kişi adlarına veya çeşitli mahalli tiplere bağlı olan fıkralar yanında Bektaşî, Mevlevî, Yörük, Tekerleme, Tahtacı gibi inanç gruplarına ve topluluklara; Karadenizli, Kayserili, Konyalı, Çemişkezekli gibi yörelere; Yahudi ve Rum gibi Anadolu azınlıklarına; Behlül-i Dana ve Karakuşî Kadısı gibi İslam kültürü içinde yer alan kimselere bağlı olan fıkralar da vardır⁸¹.

Anadolu'da halk kültürünün XIII. yüzyıldaki Nasreddin Hoca'sının XIV. yüzyılda yaşamış olan Timur'un karşısında ve hatta Orta Asya Türkleri arasında XX. yüzyılda çarlık Rusya'sı devrinin yöneticilerinin karşısında görmekteyiz. Doğuda mizah tiplerini temsil edenleri Arap-Fars ve Türk kaynaklı olarak görmekteyiz. Arapları Cuha, Behlül, Ebu Nivas; Farsları Telhek, Dana; Hintleri Berbal temsil etmektedir. Türk kaynaklı tipi de en güçlü figürü olan Nasreddin Hoca temsil etmektedir⁸².

⁷⁹ İslam Ansiklopedisi, "Mizah" Maddesi, 30. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2005, ss. 206-207.

⁸⁰ Türkmen, agm. s. 178.

⁸¹ İslam Ansiklopedisi, "Mizah" Maddesi, 30. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2005, ss. 208-209

⁸² Türkmen, agm. ss. 176-177.

I. 3. Mizahi Kuramlar

Mizahi kuramlara geldiğimizde, bu konuda karmaşık bir tabloyla karşı karşıya kalırız. Kuşku, korku ve endişe ile ilgili pek çok inceleme yazılmış olmasına rağmen gülme gibi daha olumlu bir duygu için, diğerlerine oranla daha az makale ve kitap yazılmıştır. Hatta birkaç yıl öncesi kadar akademik çevrelerde gülme ve mizahın incelenmesi ile ilgili çalışmalar ciddiye alınmıyordu. Bu yüzdendir ki gülme ve mizah konusunda da hala yeterli ve her şeyi kapsayabilen bir kuram mevcut değildir.

Bu konuda John Morreall: “İ. S. birinci yüzyılda, Roma Quintilian’ında (Hatiplik Kurulu) o zamana değin birçok kişinin denemiş olmasına karşın hiç kimsenin henüz gülmenin ne olduğunu açıklayamamasından yakınılmıştı. Daha sonraki yüzyıllarda çok sayıda düşünür ve psikolog bu sorunu irdelemiş olsalar da durumda pek bir değişiklik olmamıştır – hala yeterli genel bir gülme kuramından yoksunuz. Buradaki temel güçlük, çok değişik durumlarda güldüğümüzden, bütün gülme durumlarını kapsayacak tek bir tanıma varmanın, olanaksızlığı değilse de, zorluğudur.”⁸³ diye yazmaktadır.

Gülme konusunda antik dönemden günümüze kadar çeşitli görüşler ortaya atılmış ve bu görüşlere göre gülmenin çözümlemesi ve sınıflaması yapılmaya çalışmıştır. Ancak bugünlerde bile onların arasından belli bir çalışmayı ayırıp göstermek kolay değildir. Genel özellikleri itibariyle, bu kuramların her biri gülmenin tek bir yönüne veya özelliğine dikkat çekmektedir. Bütün kuramların birleştikleri nokta ise gülmenin hayati bir öneme sahip olmasıdır. Ortak kabul olunan bir görüşe göre gülme hakkındaki bütün bu kuramlar, genel olarak şu başlıklar altında toplanabilirler:

- a) Üstünlük veya Şiddet Kuramları (Hostility Theories)
- b) Uyumsuzluk veya Zıtlık Kuramları (Incongruity Theories)
- c) Rahatlama Kuramları (Release Theories)
- d) Yeni Kuramlar

1. 3. 1. Üstünlük (veya Şiddet) Kuramları

Üstünlük veya Şiddet Kuramları en eski ve en yaygın taraftar bulan kuramlardır. Bu kuramın ortaya çıkışı Platon’a kadar gitmektedir. Platon’a göre gülme, “*insani*

⁸³ Morreall, age. s. 3

şeytanlık ve budalalıktır”⁸⁴. Platon için, bir kişiyi gülünç kılan şey, onun kendisini bilmemesidir. Gülünç kişi Bu kuram bazı konularda Aristo ve Çiçero, daha sonra da A. Schopenhauer, Rapp, Hobbes ve Gruner (1978, 1997)’in eserlerinde devamını bulmaktadır. Bu kuramlara göre, bir kişi diğer insanlar veya nesneler üzerinde veya belli bir engeli aşınca veyahut şiddet ve saldırı öncesi hissedilen üstünlük duygusunda mizah yaratılmaktadır. Yani “*insan kendini başkalarından üstün gördüğü veya kendisini önceki durumundan daha iyi bulduğu sürece güler ve kendini zafer kazanmış gibi hissederek kendini kutlar*” demektedirler.

Üstünlük kuramından bahsederken A. Koestler şunları yazmaktadır: “*Aristoteles zamanlarından bu yana önerilen gülme kuramları arasında “küçük düşürme kuramı” en dayanıklısı gibi görünüyor. Aristoteles için gülme, çirkinlik ve küçük düşmeyle yakından ilgiliydi; Çiçero için “gülüncün alanı belli bir alçaklıkta ve biçim bozukluğunda yatar”; Descartes için gülme, “şaşkınlık, nefret ya da kimi zaman da her ikisiyle karışan” bir neşenin açığa vurulmasıdır; Francis Bacon’ın gülünç nesneler listesinde, ilk sırayı “biçim bozukluğu” alır. Küçük düşürme kuramı’nın özü, Hobbes’un Leviathan yapıtında şöyle tanımlanır: “Gülme tutkusu, başkalarının zayıflığıyla ya da geçmişteki kendi zayıflığımızla yapılan karşılaştırma sonucu kendimizdeki bir üstünlüğünün birden anlaşılmasından doğan ani bir zafer duygusundan başka bir şey değildir.*”⁸⁵ diye bu kuramın taraftarlarını ve söz konusu kuramın temel anlayışlarını dile getirmektedir.

Böylece Aristoteles ve Platon tarafından ortaya konan üstünlük kuramı, daha sonraki düşünürler üzerinde etkili olmuştur. Zamanla bu kurama eklemeler yapılırsa da üstünlük kuramını Thomas Hobbes güçlendirmişti. Yukarıda sözünü ettiğimiz Leviathan (1651) eseri bu konuda önemli çalışmalarının arasında yer almaktadır. Hobbes için, insan ırkı birbiriyle sürekli savaşım içinde olan bireylerin bir koleksiyonudur. “*İnsanlığın genel eğiliminin, yalnızca ölümlerle sona eren, bitmez tükenmez bir güç arzusu olduğunu öne sürüyorum*” diye yazar eserinde. Bir kavgayı kazandığımızda “gülme” işin içine karışır. Hobbes’un gülme konusundaki verdiği

⁸⁴ Platon, Devlet V 452; ve Philebus, 48-50.

⁸⁵ Arthur Koestler; *Mizah Yaratma Eylemi*. Çev. Sevinç-Özcan Kabakçıoğlu. Iris Yay., İstanbul 1997, s. 40-41.

açıklaması, üstünlük kuramı için klasik bir tanım olarak kabul edildi ve son üç yüz yıl içinde birçok kereler savunuldu.⁸⁶

Bu konuda Mc Dougall'ın kanısı “*Gülme, insan ırkında duygudaşlığa karşı bir panzehir, diğer insanların kusurlarının bunaltıcı etkisine karşı kalkan oluşturan koruyucu bir tepki olarak doğmuştur.*” şeklindedir. Bergson içinse gülme, toplum tarafından toplumdışı bireye verilen düzeltici cezadır: “*Gülmede her zaman, açıkça ifade edilmeyen, komşumuzu aşağılama ve bunun sonucunda da onu düzeltme amacını görürüz.*” Max Beerbohm ise, “halk mizahında iki unsur” bulmuştur ve “*acı çekilmesinden zevk alma, bildik olmayana karşı iğrenme*” olduğuna inanmıştı. Modern ruhbilimin kurucularından olan Bain, genel olarak aynı kuram izlemiştir: “*Yalnızca fiziksel izlenimler karşısında değil, bir rakibe üstün gelmekle ya da onu rahatsız etmekle, insanın ani bir üstünlük elde edebildiği her durumda gülme isteği açıkça görülür*”⁸⁷ diye düşünmekteydi.

“Gülmeyi Ciddiye Almak” adlı eserin yazarı J. Morreall ise mizah kuramlarını incelerken, üstünlük kuramı konusunda şu bilgiyi vermektedir: “*T. Hobbes’un “ani zafer duygusu” (sudden glory) kuramının evrimsel bir sürümünü (versiyon) dile getirenlerden biri saldırganlık kuramının taraftarlarından Anthony Ludovicidir (The Secret of Laughter, New York: Viking Press, 1933). Gülme, der Ludovici, “herhangi bir duruma, düşmana ondan daha güçlü ve daha iyi uyum sağladığımızı anlatma yolumuzdur. Birisi bize güldüğünde kendimizi korkmuş hissederez, tıpkı bir hayvanın ağzını açıp bize dişlerini göstermesi gibi; çünkü gülen kişi kendisini, kendisine meydan okuyan bir düşman yerine koyar. İnsan gelişiminde, tıpkı fiziksel cesarete olduğu gibi, bir kişinin bir başka kişiden üstün olabildiğini göstermenin kuşkusuz birçok yolu vardır ve bu nedenle gülmede ‘üstün uyum’ iddiası yalnızca güç ve çeviklik üzerine değil, aynı zamanda akıllılık, genel olarak anlayış ve sağlık üzerine de odaklanır.*” Ludovici’ye göre, bireyin gelişimiyle gülme arasında bir koşutluk vardır: *Çocukların güldükleri ilk şey, başkalarının fiziksel uyumsuzluklarıdır. Çocuklar büyüdükçe ruhsal ve kültürel uyumsuzluklara da gülmeye başlarlar*”⁸⁸.

⁸⁶ Morreall, age. s. 10.

⁸⁷ Koestler, age. ss. 40-41.

⁸⁸ Morreall, age. ss.12-13.

Üstünlük kuramcılarına göre insan gülerken yahut alay ederken, bilinen benliğinden ayrı bir benlik de devreye girer. Kişi kendisini sanki bir başkasıymış gibi görür. İkinci benlikteyken olaylardan, başkasına olan saldırıdan uzaklaşmış; saçmalıklardan soyutlanmış, zayıflıklara yönelmiş olanın karşısında; kısaca daha zeki olduğumuz veya başka insani özellikler itibarıyla daha çok üstünlük duyduğumuz için, kişi ve olaylara güleriz. Aynı zamanda, başkalarına gülerken gülünç duruma düşmediğimize seviniriz. Bazen de daha önceki durumumuzdan daha iyi olduğumuz duygusuyla güleriz.

Sonuç olarak, üzerinde durduğumuz üstünlük kuramının, kapsamlı ve çok inandırıcı bir kuram olamayacağı kanısına varmaktayız. Çünkü temelinde yatan üstünlük ya da şiddet duygularıyla ilgili olmayan, hem mizahi hem de mizah dışı pek çok durum vardır.

I. 3. 2. Uyumsuzluk (veya Zıtlık) Kuramları

Bir başka grup altında toplanan görüşler ise, **Uyumsuzluk (veya Zıtlık) Kuramları** adıyla anılmaktadır. O görüşlerin temel anlayışı şu şekildedir: “*Endişeli bir bekleyişin aniden hiçe dönüşmesi*” (Kant), “*Bir nesne ile o nesnenin değerini değiştiren soyut kavram arasındaki münasebetsiz durum*” (Schopenhauer) veyahut “*Birleşik uyumsuzluğa karşı normal reaksiyon*” (Willmaun) olarak özetleyebildiğimiz bu görüşlere göre, birbirlerine zıt veya birbirleriyle ilgisiz iki fikrin birleşmesi “gülmeyi” doğurmaktadır. İlk önce Aristoteles tarafından ortaya atılan bu görüş daha sonra İ. Kant’la tekrar tartışılmaya başlar. En bilinen taraftarları arasında Kant, Schopenhauer, Willmaun, Koestler, Paulos (matematiksel kaza kuramı), Hazlitt, Locke, Monroe, Nerhardt, Suls, Shultz, McGhee gibi isimleri sayabiliriz. Son zamanlarda Hofstader and Gabora (1989), Coulson (1996, 2001)’nın bilgilenme uyumu kuramı (cognitive blending theories) de ortaya konuldu.

Uyumsuzluk kuramına ilk kez Aristoteles’in *Rhetoric* adlı eserinde rastlarız, ancak İ. Kant’a kadar bu kuramdan bahsedilmez. Bu durumu ve kuramın gelişimini J. Morrell şöyle açıklamaktadır: “*Aristoteles bu (üstünlük) kuramı Poetics ve Nicomachean Ethics’indeki üstünlük kuramıyla uyuşmaması nedeniyle hiç geliştirmeye girişmemiştir. Bu kuramın en meşhur savunucuları Kant ve Schopenhauer tarafından*

ancak XVII. ve XIX. yüzyılda ayrıntılı bir biçimde işlendi. Kant'ın gülme kuramı yalnızca uyumsuzluğu içermiyordu; o bir duygusal boşalma düşüncesini de içermekteydi. Ancak uyumsuzluk düşüncesi Kant'ın gülmeye ilişkin açıklamalarında merkezi bir rol oynar. Kant: “Her şey katılırcasına gülmeyi başlatabilir. Gülme, yıkılan bir umudun hiçliğe doğru ani değişiminden doğan bir duygudur” demektedir ve bu sözlerini birkaç örnekle kuvvetlendirmektedir. Schopenhauer'in uyumsuzluk kuramı, Kant'inkinden biraz farklıdır. Schopenhauer, bir fikranın can alıcı cümlesinden ya da başka gülme durumlarından edindiğimiz duygulanımın, Kant'ın hiçbir şey diye öne sürdüğü gibi, olamayacağını söyler; beklentilerimiz yıkılmış falan değildir ve bu da konuyu sona erdirir. Biz aslında beklemediğimiz bir yaklaşımda duygulanım ediniriz. Bu (fıkra da verilen) her ne ise, öyküyü tamamlar ya da bir biçimde duruma tam uyar.”⁸⁹ diye Aristoteles'in ortaya attığı görüşün daha sonraları İ. Kant ve A. Schopenhauer'in görüşünde netleştiğini belirtmektedir.

J. Morreall, Aristoteles tarafından *Rhetoric* 'inde irdelenmeye başlanılan üstünlük kuramı hakkında bilgi verirken şunları da yazmaktadır: “Aristoteles *Rhetoric* 'de, dinleyicileri arasında belli bir beklenti yaratıp sonra da onları beklenmedik bir şeyle vurmanın, bir konuşmacı için iyi bir güldürme yolu olduğuna dikkati çeker. Örnek olarak bilinmeyen bir komediden biz dize aktarır: “Ve yürüdükçe o, oluştu ayaklarının altında – mayasillar (Aristotle, *Rhetoric*, III, 2). Aynı sonuç, bir telaffuz değişikliğine ya da sözcük oyununa dayalı fıkralarda da ortaya çıkar, diye belirtir Aristoteles. Ama gülmenin kaynağı olarak olumsuzluk hakkında daha fazla bir şey söylemediğinden, yapıtlarını yorumlayanların çoğu bu düşünceye değinmemişlerdir bile. Dinleyicileri şaşırtarak güldürme hakkında Aristoteles'in söylediklerini yineleyen, ancak işi, bu tür gülme biçimini Aristoteles'in üstünlük kuramı içinde eritmeye kadar götüren Çiçero, bu yorumcuların dışında kalmıştı.”⁹⁰

18. yüzyılda yaşamış, mizah ve gülme üzerine önemli çalışmalar yapmış bir başka bilim adamı İskoçyalı şair ve filozof James Beattie'dir. Onun 1776'da yazdığına göre “Gülme, iki ya da daha çok tutarsız, uygunsuz, bağdaşmaz, aykırı kısım ve koşulun karmaşık bir nesne ya da toplam oluşturuyormuş gibi düşünülmesinden ya da zihnin

⁸⁹ Morreall, age. ss. 24-28.

⁹⁰ Morreall, age. ss. 24-28.

onları, kendine özgü bir şekilde, bir tür karşılıklı ilişki içinde görmesinden doğar.” Böylece, J. Beattie uyumsuzluk kuramını açıkça ortaya koyan ilk kişi olmanın yanı sıra (kısa bir süre önce John Locke benzer fikirleri daha kapalı bir şekilde yazmıştı), gülme ve hafif korkunun, sinirden kıkırdama durumunda olduğu gibi, bir arada bulunabildiğine ilk dikkat çekenlerden biridir de.⁹¹

Uyumsuzluk kuramı ve bu kuramı ortaya atanlara dair John Morreall’in kaleme aldığı “Gülmeyi Ciddiye Almak” adlı eserinde geniş bilgi bulunmaktadır. Morreall’in dediğine göre: “Uyumsuzluk kuramı, en meşhur savunucuları olan İ. Kant ve A. Schopenhauer tarafından ancak XVII. ve XIX. yüzyılda ayrıntılı bir biçimde işlendi. İ. Kant’ın gülme kuramı yalnızca uyumsuzluğu içermiyordu; o bir duygusal boşalma düşüncesini de içermekteydi. Ancak uyumsuzluk düşüncesi İ. Kant’ın gülmeye ilişkin açıklamalarında merkezi bir rol oynar. İ. Kant: “Her şey katılcasına gülmeyi başlatabilir. Gülme, yıkılan bir umudun hiçliğe doğru ani değişiminden doğan bir duygudur” demekte ve bu sözlerini birkaç örnekle kuvvetlendirmektedir. A. Schopenhauer’in uyumsuzluk kuramı, Kant’inkinden biraz farklıdır. A. Schopenhauer, bir fıkranın can alıcı cümlesinden ya da başka gülme durumlarından edindiğimiz duygulanımın, İ. Kant’ın hiçbir şey diye öne sürdüğü gibi, olamayacağını söyler; beklentilerimiz yıkılmış falan değildir ve bu da komuyu sona erdirir. Biz aslında beklemediğimiz bir doğrultuda duygulanım ediniriz. Bu (fıkra da verilen) her ne ise, öyküyü tamamlar ya da bir biçimde duruma tam uyar.”⁹²

Uyumsuzluk kuramına dair John Allen Paulos ise şunları yazmaktadır: “Uyumsuzluk (aykırılık, acayiplik) fikrinin mizahın temelini oluşturduğu görüşünü XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyılın başlarında eleştirmen Hazlitt, filozof A. Schopenhauer ve İ. Kant geliştirir. Hazlitt, 1819’da “Gülünebilir olanın özü aykırı olandır: Bu fikri diğerinden koparmak ya da bir duygunun diğerine karşı uyarılması, harekete geçirilmesidir” diye yazar. İ. Kant sürpriz öğesini, aykırılığın beklenmedikliğini vurgular. Bilinen bir ifadesinde “Gülme, gergin bir bekleyişin aniden hiçliğe dönüşmesinden doğan etkidir” der. Ve A. Schopenhauer da (1818): “Mizah genellikle şöyle doğar; iki ya da daha fazla gerçek nesne bir kavram altında düşünülür.

⁹¹ John Allen Paulos; *Matematik ve Mizah*. Çev. Tuncer Doğan, Volkan Ofset, İstanbul 2003, s.8-9.

⁹² Morreall, age. ss. 24-28.

Buna bağı olarak, nesnelerin diğer yönleri açısından birbirlerinden ne kadar farklı oldukları ve kavramın nesnelere yalnızca tek bir yön itibarıyla uygulanabilir olduğu, dikkat çekecek şekilde ortaya çıkar” der. “Acayip” ve “eğlenceli” sözcüklerinin birçok bağlamda birbirlerinin yerine kullanılıyor olması da bu kuramdaki mizah anlayışının doğallığının bir işaretidir. İ. Kant ve A. Schopenhauer (“kasvetli” karamsar) gibi pek çok noktada uyuşamayan filozofları, mizah ve güldürü kavramları altında birleştirmenin uyumsuzluğunun kendisi de okuyucuya bir miktar “eğlenceli” gelebilir.”⁹³

Yine Paulos’un dediği gibi, uyumsuzluk kuramının sınırlılıklarının farkına varan ilk kuramcı, İ. Kant’ın çağdaşı, James Beattie’ydi (James Beattie, On Laughter and Ludicrous, Essays’inde, 3. Baskı, London, 1779). Kendi gülme kuramında Beattie, uyumsuzluktan yararlanır ve İ. Kant ve A. Schopenhauer gibi aynı dili kullanır, ancak o, yalnızca bazı gülme durumlarının uyumsuzluktan yararlanarak açıklanabileceğini açık hale getirir⁹⁴.

J. Morreall’in dediğine göre: “Beattie, “duygusal gülme” ve “hayvansal gülme” diye adlandırdığı iki gülme türü arasında ayrım yapar. İlk gülme türü, mizahi gülme nedeninin “karmaşık bir nesne ya da bütün içinde birleşmiş olan ve aklın da bunun farkına vardığı iki ya da daha fazla uyuşmaz, uygunsuz ya da bağdaşmaz kısımlar ya da koşullar olduğu söylenir. Beattie’nin sözünü ettiği ikinci gülme türü, “hayvansal gülme”, zihinsel bir düzeyde oluşmaz. Hayvansal gülme, der Beattie, yalnızca duygulardan ya da gülünç düşüncelerin algısından değil, hayvansal ruh diye adlandırılan, bütünüyle maddesel olan nedenlerin işleyişinden kaynaklanan ya da kaynaklanıyormuş gibi görünen bazı bedensel duygulardan ya da ani tepkiden doğar.”⁹⁵ diye bu ikinci tür gülmeyi uyumsuzluk kuramının terimleriyle çözümlemeye kalkışmaz ve söz konusu “hayvansal gülme” konusunda sadece birkaç cümle sarf etmiştir.”

Uyumsuzluk kuramına edebiyat açısından değinen bir başka yazar ise Barry Sanders’tir. “Öküzün A’sı” adlı kitabında şunları yazmaktadır: “Tüm şakalar temel bir unsura, en eski kahkaha felsefecilerinin bile kabul ettiği bir unsura, tutarsızlığa

⁹³ Paulos, age. s.9.

⁹⁴ Paulos, age. Ss. 9-10.

⁹⁵ Morreall, age. ss. 28-29.

dayalıdır. XVIII. yüzyıl şairlerinden James Beattie, kahkahanın doğasını tanımlayan yazılarında kahkahanın “karmaşık bir nesne ya da kesyapta (kolâj) bir araya gelen en az iki uyumsuz, uygunsuz ya da tutarsız nesne ya da olay”dan doğduğuna inanıyordu. Bu karmaşık tanım, antropolog Elliot Oring tarafından “Jokes and Their Relations” (Şakalar ve İlişkileri) adlı kitabında yeniden şöyle yazıldı: “Mizahın algılanması uygun bir tutarsızlığın, yani genellikle birbiriyle tutarsız oldukları düşünülen alanlardan gelen unsurlar arasında uygun bir ilişkinin algılanmasına bağlıdır. Oring “uygun” sözcüğüyle anlaşılabir demek istiyor. Tutarsızlık, bildik bir bağlam içinde anlam taşımalıdır. Oring buna örnek olarak şu bilmeceyi veriyor: “Bir kapı ne zaman bir kapı değildir?”⁹⁶

Sonuç olarak, John Morreall’in dediği gibi, gülmenin uyumsuzluğa karşı verilen bir tepki olduğu gibi bir açıklamayı evrensel bir doğru olarak kabul edemeyiz. Uyumsuzluk, bütün mizahi durumlarda rahatlıkla söz konusu olabilir, ancak mizahi olmayan birçok gülme durumunda söz konusu olmamaktadır. Bu nedenle, uyumsuzluk kuramı, genel bir gülme kuramı olarak kabul edilmeyecektir.

I. 3. 3. Rahatlama Kuramları

Gülmeyle ilgili bir başka görüşler ise, Rahatlama Kuramları altında toplanmaktadır. Glinka, kaleme aldığı makalesinde: “Descartes, üstünlük ve zıtlık kuramları için “tehlike”nin birden bire ortadan kalkmasıyla duyulan “haz”ın önemi yerine “kötülüğe karşı kayıtsız olduğumuzda veya ondan zarar gelmeyeceğini anladığımızda meydana gelen sevinç” olarak gülmeyi tarif etmektedir. Gülmeyi genel olarak, “Bir mücadeleden galip çıkma, düşmanın etkisizliğinin farkına varma, dil ve davranış üzerindeki sosyal baskıdan kurtulmanın yarattığı rahatlık” olarak tarif eden bilim adamları S. Freud (1905), Spencer (1860), Penjon (1893), Kline (1907), Gregory (1924), Eastman (1936) ve Monro (1951) da bu kuramın taraftarları olmuşlardır.” diye rahatlama kuramını tanımlar ve söz konusu kuramı savunan bilim adamlarına dair bilgi vermektedir.

⁹⁶ Barry Sanders; *Öküzün A’sı. Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi (A is for ox. The Collapse of Literacy and the Rise of Violence in an Electronic Age)*. Çev. Şehnaz Tahir, Ayrıntı Yay., İstanbul 1999, s. 91.

Mizahla ilişkin görüşlere yeni bir fikir, XIX. yüzyılda Herbert Spencer tarafından eklenir. Herbert Spencer da bugünlerde rahatlama kuramı altında tanınan görüşü ortaya atmıştır. Bu konuda J. A. Paulos şunları yazmaktadır: “*Spencer, gülmenin genellikle (ama her zaman değil) eğlenmeyle bir arada olmasının, yüz kasları ve solunum sisteminden kaynaklanan bir artık enerji taşmasına bağlı olduğunu öne sürer. Gülen kişinin ciddi beklentilerinin gerçekleşmemesi ve dikkatinin eften püften şeylere yönelmesinden ya da Spencer’in kendi deyişiyle “bilincin, önemli şeylerden önemsiz şeylere hazırlıksız olarak aktarılmasından” doğar. Psişik “enerji” fazlasının gidecek yeri yoktur, bu nedenle gülme olarak açığa çıkar. Fazladan üretilmiş enerjinin gülmeye akıtılması sonraki birçok kuramcıyı, özellikle de Freud’u çok etkiler.*”⁹⁷ Spencer’in ortaya attığı “psişik enerji” kavramı daha sonra Freud’un çalışmalarında bilinçaltıyla ilgili olan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Herbert Spencer, Macar düşünür Arthur Koestler’in dediği gibi, kahkahanın “sinirsel enerji”nin boşalma mekanizması olduğunu ilk kez ortaya koyan ilk bilim adamıdır. A. Koestler’in dediği gibi: “*Herbert Spencer, “Kahkahanın fizyolojisi” (Physiology of Laughter, 1860) üzerine yazdığı deneme şu sonuca varıyor: “bilinç, bilmeden büyük şeylerden küçüklere yöneltildiğinde,” “açığa çıkan sinirsel güç” kendini en az direnme gördüğü kanallar boyunca genişletip akar; bunlar da kahkahanın yarattığı kas hareketleridir. Spencer’in kuramının ayrıntıları, zamanla geçersiz olmuştur (kimi bölümlerini Freud kendi kuramına almıştır); ama bu kuramının temel tezi olan “duygu bedensel harekete dönüşme eğilimindedir” düşüncesi, kanıtlanmakla kalmamıştır, çağdaş nöron-fizyolojide öylesine olağan sayılmıştır ki onu nitelendirme gereksinimi çoğu kez unutulur.*”⁹⁸

Herbert Spencer’in gülme kuramı, kendinden sonra gelen pek çok düşünürü konu bakımından etkilemiştir. Örneğin, John Dewey, gülmeyi “sinirlerin aniden boşalması” olarak tanımlamıştır. (John Dewey, The Theory of Emotion, Psychological Review, 1, 1894: 559). Freud da, Spencer’in kuramının düzeltilmeye gereksinimi olduğuna

⁹⁷ Paulos, age. s.8.

⁹⁸ Koestler, age. s. 43-44.

inanmakla birlikte, onun kuramına değinir. Daha ayrıntılı bilgi için John Morreall'in "Gülmeyi Ciddiye Almak" adlı kitabına bakınız.⁹⁹

Spencer'in önesürdüğü rahatlama kuramının daha karmaşık şekillerini daha önce değindiğimiz gibi Freud'un *Jokes and Their Relation to the Unconscious* (Şaka ve Bilinçaltıyla İlişkisi) adlı çalışmasında buluyoruz. Morreall'in dediği gibi: "Bu kitabında Freud, gülmenin üç türünü birbirinden ayırır: Şakalar, komik durumlar, mizah. Freud'un söz konusu kuramının özü şudur: Tüm görünecek durumlar için insanlar belli bir ruhsal enerjiyi ayırmışlardır, bu enerji belli bir ruhsal durumda harcanmak için ayrılmış ama gerekli olmamıştır, bu gereksiz enerji daha sonra gülme biçiminde kullanılır."¹⁰⁰

Sonuç olarak John Morreall'in dediği gibi Freud'un karmaşık olan rahatlama kuramı daha basit bir rahatlama kuramı kabul edilirse ve gülme durumlarının bazıları, kimi zaman sinirsel enerjinin boşaltılmasını kapsıyorsa makul bulunabilir. Bununla birlikte, basit gülme kuramı, gülme hakkında anlaşılabilir bir kuram olarak nasıl ayakta kalamıyorsa, Freud'un kuramı da aynı biçimde ayakta kalamıyor.¹⁰¹

I. 3. 4. Yeni Kuramlar

Gülmeyle ilgili son zamanlarda ortaya atılan ve sadece bazı bilim adamları tarafından paylaşılan kuramları **yeni kuramlar** altında topladık. John Morreall'in dediği gibi: "Üstünlük, Uyuşmazlık ve Rahatlama kuramlarının her biri gülmenin önemli bir özelliğine dikkat çekmektedir. Gerçekte bu kuramların karşılaştırılması gülme durumlarının üç genel özelliğini tavsiye eder ki bunlar daha kapsamlı bir kurama temel oluşturabilir"¹⁰² demektir. Ve söz konusu üç özelliğin hepsini birlikte bir formül içine koyan J. Morreall, *Memnuniyet Verici Bir Psikolojik Değişkenlikten Doğan Gülme* kuramını ortaya atar.

Daha önce ortaya atılan önemli kuramları çözümleyerek J. Morreall kendi kuramını şöyle tanımlar: "Bizim formülümüz olan gülme; psikolojik bir değişiklikte

⁹⁹ Morreall, age. ss. 38-39.

¹⁰⁰ Morreall, age. ss. 22, 43-44.

¹⁰¹ Morreall, age. ss. 56-57.

¹⁰² Gülin Ögüt Eker, Metin Ekici, M. Öcal Oğuz, Nebi Özdemir; *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*, Milli Folklor Yayınları, Ankara 2003 içinde John Morreall "Gülmede Yeni Bir Kuram" (Çev. M. Ekici), ss. 407-408.

memnuniyetin bir ifadesi tezi, listemizdeki problem durumları bile içine alacak şekilde görülebilir. Çünkü gülme, yalnızca memnuniyetin doğal bir ifadesi değil, aynı zamanda bizim istekli kontrolümüz altındadır ve memnuniyetin yokluğunda da meydana gelebilir. Gülme, bir kısmı itibarıyla isteklidir ve sadece bir insan zevk almadığı zaman zorlanabileceği gibi, aynı zamanda kişi zevk aldığı zamanda da bastırılabilir. Kısacası, zevk alma örnekleri ve gülme örnekleri arasında birebir uygunluk yoktur. Bununla birlikte bizim, gülme zevk almanın tabii ifadesidir, formülü gülmenin bütün durumlarını anlamak için bir anahtardır.”¹⁰³

Kabul olunan bu kuramların yanı sıra her bilim adamı kendine göre sıralama yapmaktadır. Örneğin mizah konusunda araştırma yapan Rus bilim adamı B. Dzemedok (Б. Дземидок, О комическом, Moskova 1974) “Komik Olan Üzerine” adlı eserinde komik olanın ne olduğu hakkındaki görüşlerini aşağıdaki gruplara ayırmaktadır¹⁰⁴:

- a) Olumsuz Nitelik Kuramı
- b) Yozlaşma Kuramı
- c) Kontrast Kuramı
- d) Zıtlık Kuramı
- e) Normdan Sapma Kuramı
- f) Karışık Tipteki Kuramlar

Ayrıca uyumsuzluk kuramları arasında Patricia Kate-Spigel¹⁰⁵’in öne sürdüğü kuramını de belirtmek mümkündür. O’na göre:

a) Kıyaslanmazlık (Uncongruence) kuramı, yani mizahın farklı türlerden veya birbiriyle zor uyum sağlayan fikirlerin veyahut alışılmış davranış biçimlerin dışına çıkan bazı durumların bir araya gelmesinden doğduğunu savunan görüş;

b) İkili duygu uyandırma (Ambivalence) kuramı. Bu kurama göre bir insan ikili duygu hissederken onun gülesi gelmektedir. Kıyaslanmazlık kuramına göre daha çok fikir ve algılayışlar ön planda ise söz konusu kuram daha çok duygulara vurgu yapmaktadır. Burada haz ve kaygının birbirinin yerine geçmesi söz konusudur.

c) H. Hegel ise nüktedanlığa düşünme şekli olarak yaklaşmaktadır. Hegel’e göre nüktedanlık, “zıtlığı kavrar ve söz konusu zıtlığı ifade eder”, eşyaları birbiriyle ilişkine

¹⁰³ Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar, 2003, ss. 435-436.

¹⁰⁴ Glinka, agm. <http://www.lebed.com/2004/art3865.htm>, (15. 03. 2009).

¹⁰⁵ Glinka, agm. <http://www.lebed.com/2004/art3865.htm>, (15. 03. 2009).

sokar, belli bir kavramın zıttı sayesinde “parlamasını” sağlar ama eşyaların kavramlarını ve söz konusu eşyaların ilişkilerini ifade etmez. Böylece, varlık ve olay arasındaki “parlayan zıtlık”, bütün nüktedanlığa has olan ortak noktadır. Ne yazık ki, “parlayan zıtlık”ın özü hala çözülememiştir.

Buna benzer pek çok bilim adamının gülme ve mizahı açıklayan görüşleri mevcuttur. Ancak gülmenin doğası sandığımızdan daha geniştir. Dolayısıyla hiçbir kuram gülmeyi; tam, mantıklı ve inandırıcı bir şekilde açıklamaya yetmemektedir.

I. 4. Rusya’da Mizah Anlayışı ve Önemli Mizah Çalışmaları

Rusça’da “mizah” kelimesi yerine “yumor” kelimesi kullanılmaktadır. “Yumor” kelimesinin etimolojisine bakarsak bu kelime XVIII. yüzyılda “keyif”, “moral” anlamını veren “gumor” (Almanca’daki *humor* kelimesinden) olarak bilinmekteydi. Günümüzdeki anlamı ise İngilizce’deki *humour* yani “mizah”, “keyif”, “huy” (ilk baştaki anlamı Yunanca’daki “sıvı”, “nem”; “ab-ı hayatla dolu” anlamındaki *humor* kelimesinden gelmektedir) anlamını veren kelime ise Rus dilinde XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren kullanılmaya başlamıştır.

Ansiklopedik bilgilere göre “yumor”, “yanıltmaca aksidir, kişisel kayıtlıdır. İroni ile “yumor”, unsurların birleşimi ve söz konusu unsurların birbirine zıt olmasına göre benzerlik göstermektedir; ancak ironide gülünç olan olumsuz olarak gösterilerek ciddiyet maskesi altında, “yumor”da ise ciddi olan, genelde, olumlu olarak kabul olunup gülünç maskesi altında saklanmaktadır. “Yumor” ile satirin ilişkisi, satirin temelinde noksanlık ve kusurun bulunmasında; mizah ise bizim kusur ve zaaflarımızı daha çok bizim iyi taraflarımızın ters yüzü veya söz konusu iyiliklerimizin abartılması veyahut devamı olarak karşımıza çıkarmaktadır. “Yumor”, arkaik gülmeden farklı olarak kişisel bir başlangıca sahip olmasıyla belirlenmektedir. Nasıl ki bir toplumca kutlama, kişiselliği yutarak herkesi birbirine benzetirse (karnavalın haykırışı: “Bizim gibi yap, herkes gibi yap”), “yumor” ise farklılaştırmaktadır yani “ben”i herkesin içinden ayırt etmektedir. “Yumor”un söz konusu kişisel özelliğinin sebebi, komikliğin diğer türlerinin Erken Doğu ve Antik çağlardan itibaren kuramsal olarak ortaya

konulması, “yumor”un ise daha geç dönemlerde XVIII. yüzyılda estetikler tarafından dikkate alınmaya başlamasıdır.”¹⁰⁶

Rusça’da “fikra” kelimesini yerine “anekdot” kelimesi kullanılmakta ve “*tuhaf, gülünç içerikli olan ve beklenmedik bir sonuca varan çok kısa hikaye*”¹⁰⁷ olarak anlaşılmaktadır.

Anekdot kelimesinin anlamını R. N. Soboleva “Пикантные анекдоты” (Müstehcen Anekdotlar) adlı kitabının giriş bölümünde şöyle açıklamaktadır: “Vladimir Dal’ın “Anlatım Sözlüğü”ne göre *anekdot*, güzel ve gülünç olan ve içeriği bakımından kısa, anlatım bakımından da sıkıştırılmış olan bir hikayedir. Rusça’ya bu kelime XVIII. yüzyılın başında eğitilmiş aristokrasi ortamında başlayan Fransa “hastalığı” ile birlikte Fransızca’dan girmişti. Fransızca’daki “*anekdote*” kelimesi ise eski Yunanca’daki “*anekdotos*” yani yayınlanmamış olan anlamındaki bir kelimedenden gelmektedir. Bu kelimenin ilk baştaki anlamı ve büyük dildimizin verdiği bir açıklama arasında ne kadar fark olduğunu görüyoruz. Anlam değişmesi aşağıdaki fikirle çok iyi açıklanmaktadır. Asırlar boyunca fodal Bizans imparatorları yaptıkları bütün fatihler ve iyiliklerinin vakanüvisleri tarafından kağıda geçirilmesini konusunda titizce istekle bulunuyorlardı. Bu tarihi yazıların arasında da yaptıklarının torunlar için ilginç olmayan veya kendilerinin itibarını zedeleyebilen bazı ayrıntıları ise atlatmaya da özen gösteriyorlardı. Ama hükümdarının “parlayan” biyografisini kabul edemeyen bazı çağdaşları, onların özel hayatına dair hatırladığı birçok bilgiyi ağızdan ağza anlatmaktaydı. Bu durum böyle devam etmekteydi ta ki antik döneminin ünlü tarihçisi olan Prokopiy Kesariyeli Bizans imparatorlarının tarihini yeniden yazmıştı. Yazdığı eserinde önceki kitapların sayfalarından “düşmüş” olan birçok alıntıyı, Bizans sarayının özel hayatına dair bilgiyi vermekteydi. Bu kitap “*Anekdotos*” olarak adlandırılmıştı. Sonraları “*anekdot*” terimi ünlüler hakkında anlatılan ve mutlaka gülünç olma kaygısını taşımayan her çeşit hikayeleri karşılamaya başlamıştı.”¹⁰⁸

¹⁰⁶ ABBYY Lingvo 12 Multilingual Trial, “Yumor” maddesi, Vipusk: 12.0.0.356. Artikel: 5061.

¹⁰⁷ S. İ. Ojegov, Yu. Şvedova; Толковый словарь Русского языка. Российская академия наук, институт Русского языка имени В. В. Виноградова (Rusça Anlatım Sözlüğü) 7. Baskı, Moskova 2005, “*Anekdot*” Maddesi, s. 25.

¹⁰⁸ Пикантные анекдоты (Müstehcen Anekdotlar), Haz. R. N. Soboleva; Jalın Yayınları, Almatı 1995, ss. 3-4.

Rusya’da XVII. yüzyıldan itibaren yazılı edebiyatın gelişmesiyle bu zamana kadar sözlü edebiyatta yaşayan mizah Rus edebiyatında yerini almaya başlamış. O dönemde yazarlar sözlü edebiyat ürünlerinin zenginliğinden yararlanarak, halk mizah tiplerinin maceralarını temel alarak ilk eserlerini, küçük mizah hikayelerini yayınlamışlardır.

Bu konuda geniş araştırmalar yapan V. P. Adrianova – Perets: “*Mizahi unsurlar, eski Rus edebiyatının kalıntılarında (letopis’) gözlenmektedir. Mizahi unsurlar ve halk şiirinin mizahi özü ile arasında organik bir bağ oluşmaktadır. Mizahın XVII. yüzyılda Rus edebiyatının bir sanat türü olarak gelişimi, hızla gelişen ve feodallerle çatışan halkın mizahı ile yan yana gelişmektedir.*”¹⁰⁹ diye yazmaktadır. Buradan Rus mizahının köklerinin geçmişe, sözlü halk edebiyatına kadar uzandığı anlaşılmaktadır.

Rus edebiyatındaki mizah Antioh Dimitrievici Cantemir’den başlayıp (bütün eserleri A. Д. Кантемир, “Собрание стихотворений” adlı kitapta, Şiirler Külliyyatı, Leningrad: Sovetskiy Pisatel’ Yayınları, 1956 yayınlanmıştır)¹¹⁰ XIX. yüzyılda gelişmesinin en üst seviyesine ulaşmıştır. Rus mizahi edebiyatının bu dönemi; D. Fonvizin (Д. Фонвизин), N. V. Gogol (Н. В. Гоголь), M. E. Saltıkov-Şedrin (М. Е. Салтыков-Щедрин), V. Ya. Çehov (В. Я. Чехов), A. S. Griboyedov (А. С. Грибоедов) gibi birçok önemli isimlerin çalışmalarıyla sürmüştür. Sovyet edebiyatında ise D. Bedniy (Д. Бедный), V. Mayakovskiy (В. Маяковский), İ. İlf ve E. Petrov (И. Ильф и Е. Петров), S. Mihalkov (С. Михалков) hiciv türünün gelişmesinde katkıda bulunmuştur¹¹¹. N. A. Dobrolübov’un (Н. А. Добролюбов) deyişiyle: “*Edebiyatımız mizahtan başlamış, mizahla beraber gelişmeye devam etmekte ve hala mizahın üzerine durmaktadır*”¹¹².

Rusya’daki mizah konusunda ilk kuramlar XIX. yüzyılda V. G. Belinskiy (В. Г. Белинский), N. G. Çernişevkiy (Н. Г. Чернышевский), A. İ Hertsen (А. И. Герцен) tarafından ortaya konulmuştur. Adı geçen düşünürlerin ortaya attıkları görüşleri, başta

¹⁰⁹ V. P. Adrianova – Perets; *Русский юмор 17 века (17. yüzyılın Rus Mizahı)*, Uçoniye zapiski MGU. S. 173, 1954. ss. 37-47.

¹¹⁰ Adı geçen eser <http://www.rvb.ru/18vek/kantemir/toc.htm> adresinde bulunmaktadır.

¹¹¹ Z. Ahmetov, T. Şanbayev; *Edebiyat Bilimi. Terimler Sözlüğü*. “Sıkak” Maddesi, Ana Tili Yayınları, Almatı 1998, s. 308.

¹¹² İ. P. Marikovskiy; *Мудрость жизни (Hayat Bilgeliği)*, КО “Paritet” Yayınları, Alma-Ata 1992, s. 137.

Hegel olmak üzere Alman klasik felsefesi geleneğinin devamı olarak karşımıza çıkar ve gülmeyi yaşamdaki olayların zıttı olarak kabul etmektedir.

Yukarıda adı geçen düşünörlere göre gülmenin amacı, toplumdaki bazı olayların mantıksız ve tuhaf taraflarını söz konusu olayların sağduyu ve sosyal adaletle bağdaşmazlığını açığa kavuşturmaktır. Bu konuda klasik Rus mizah yazarları olan N. V. Gogol (H. B. Гоголь) ve M. E. Saltıkov-Şedrin'in (M. E. Салтыков-Щедрин) görüşleri ilgi görmektedir¹¹³.

XX. yüzyıla gelindiğinde Rus mizah kuramları iki ana gelenek içerisinde ilerlemektedir. Bunların birincisi, Karl Marx ve Friedrich Engels'in çalışmaları ile Rus demokrat eleştirisi temelinde gelişen gelenek, gülmenin esasını satirik, sosyal-eleştirel ve yıkıcı olarak kabul etmektedir. Bu gelenek içerisinde yapılmış önemli çalışmalar V. A. Alekseyev (B. A. Алексеев), A. S. Buşmin (A. C. Бушмин), A. V. Lunaçarskiy (A. B. Луначарский), D. P. Nikolayev (Д. П. Николаев), Ya. E. Elsberg (Я. Е. Эльсберг) gibi bilim adamlarına aittir. M. M. Bahtin (M. M. Бахтин), V. Ya. Propp (B. Я. Пропп) ve O. M. Freydenberg'in (O. M. Фрейденберг) çalışmalarında ortaya konulan gülme konusundaki ikinci gelenek ise gülmenin kanıtlayıcı temelini savunmaktadır.

Batıda Darwin, C. Lévi-Strauss, B. Malinowski, B. Terner'in yanı sıra Rus bilim adamlarından Pol Radin (Пол Радин, Трикстер, СПб, "Евразия", 1999) ve T. Stepanenko (Т. Степаненко) çalışmalarında gülme fenomenini, ritüel hayatın bir parçası olarak değerlendirmektedirler. M. L. Butovskaya (M.Л. Бутовская), L. V. Karasiyov (Л.В. Карасев), A. G. Kozintsev (А.Г. Козинцев) başta olmak üzere bir başka grup, gülmeyi, sosyal ve kültürel anlam alanlarının verimli başlangıcı olarak görmektedirler.

L. Karasiyov (Л.В. Карасев) bir kültürün oluşması, söz konusu kültürün en önemli değersel yöneltmelerinin oluşmasındaki gülmenin rolünü ele almaktadır. M. Butovskaya (M.Л. Бутовская) ve A. Kozintsev (А.Г. Козинцев) ise gülme evrimini ontogenez kapsamında incelemektedirler. L. S. Vigotskiy (Л. С. Выготский) ise gülmenin özellikle sosyal rolünde durmaktadır; B. Dzemidok ise (Б. Дземидок) cezalandırıcı işlevlerin kapsamındaki gülmenin işlevini belirtmektedir¹¹⁴.

¹¹³ Glinka, agm. <http://www.lebed.com/2004/art3865.htm>, (15. 03. 2009).

¹¹⁴ Glinka, agm. <http://www.lebed.com/2004/art3865.htm>, (15. 03. 2009).

Komik olanının ve gülme kültürünün ayrıntılı incelenmesi A. Arhipova (A. Архипова), M. M. Bahtin (М. М. Бахтин), A. V. Dmitriyev (А. В. Дмитриев), V. V. İvanov (В. В. Иванов), V. İ. Karasik (В. И. Карасик), R. Ya. Kleinmann (Р. Я. Клейнман), D. S. Lihaçov (Д. С. Лихачев), A. Luk (А. Лук), D. P. Nikolayev (Д. П. Николаев), A. M. Pañçenko (А. М. Панченко), N. V. Ponırko (Н. В. Понырко), V. Ya. Propp (В.Я. Пропп), M. T. Rümına (М. Т. Рюмина), V. Sannikov (В. Санников), A. Sıçov (А. Сычев), E. A. Şmelov (Е. А. Шмелев), Ya. Elsberg (Я. Эльсберг) başta olmak üzere pek çok bilim adamı tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bu konuda M. M. Bahtin gülmeyi, F. Rabelais, Ortaçağ kültürü ve Rönesans örnekleri üzerinde ele aldığı çalışması kayda değer eserlerdendir (M. Бахтин. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса, М: Худ. Лит., 1990). Propp ise “ritüel gülme” kavramını incelemiş ve aynca gülme çeşitlerinden alaycı gülmenin önemli olduğunu savunmuştur (Пропп В. Я. Проблемы комизма и смеха. Насмешливый смех и другие виды смеха. – М.: Искусство, 1976). Eski Rus dönemindeki gülme fenomeni üzerinde D. S. Lihaçov, A. M. Pañçenko ve N. V. Ponırko’nun eserini de belirtmek gerekmektedir (Д. С. Лихачев, А. М. Панченко, Н. В. Понырко. Смех в Древней Руси, Л: Наука, 1984).

Mizah konusunda Rus biliminin XX. yüzyılın sonu ve XXI. yüzyılın başındaki dönemde daha çeşitli kuramlar ortaya konulmuştur. Örneğin gülmenin **sosyolojisi** (A. V. Dmitriyev / А. В. Дмитриев); **psikolojisi** (L. S. Vıgodskiy / Л. С. Выготский, A. N. Luk / А. Н. Лук, P. V. Simonov / П. В. Симонов, M. P. Erşov / П. М. Ершов), **estetiği** (Yu. B. Borev / Ю. Б. Боров, A. Z. Vulis / А. З. Вулис, A. F. Losev / А. Ф. Лосев, M. T. Rümına / М. Т. Рюмина, L. N. Stoloviç / Л. Н. Столович, V. P. Şestakov / В. П. Шестаков), **felsefesi** (L. V. Karasiyov / Л. В. Карасев), **politolojisi** (V. V. Razuvayev / В. В. Разуваев), **linguistiği** (V. Z. Sannikov / В. З. Санников), **edebiyat bilimi** (P. N. Berkov / П. Н. Берков, V. İ. Dömin / В. И. Демин, A. E. Kunilskiy / А. Е. Кунильский, A. P. Moskovskiy / А. П. Московский, D. P. Nikolayev / Д. П. Николаев, L. A. Spiridonova / Л. А. Спиридонова, Yu. V. Stennik / Ю. В. Стенник, M. N. Çernyavskiy / М. Н. Чернявский), **kültür tarihi** (S. S. Averintsev / С. С. Аверинцев, D. S. Lihaçov / Д. С. Лихачев, A. M. Pañçenko / А. М. Панченко, N. V. Ponırko / Н. В. Понырко),

antropolojisi (A. G. Kozintsev / A. Г. Козинцев) v.s. üzerinde yoğunlaşan konseptler ileri sürülmüştür.

Komik olanın çeşitli türleri üzerine de çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında **komedi** (N. M. Fed / Н. М. Федь, V. N. Yarho / В. Н. Ярхо), **satir** (V. İ. Adrianova – Perets / В. И. Адрианова – Перетц, L. A. Plotkin / Л. А. Плоткин), **parodi** (V. L. Novikov / В. Л. Новиков, Yu. M. Tinyanov / Ю. М. Тынянов, O. M. Freydenberg / О. М. Фрейденберг), v.b. bilim adamları.

Rusça çalışma yapan bilim adamlarının ele aldıkları bir başka konu, **fıkralar** üzerinde ise (E. Ya. Kurganov / Е. Я. Курганов, V. P. Rudnev / В. П. Руднев, E. Ya. Şmelöva / Е. Я. Шмелева, A. D. Şmelöv / А. Д. Шмелев) v.b. çalışmalar mevcuttur. Gülme ve gülme kültürünün çeşitli yönleri A. S. Ahizer / А. С. Ахиезер, Yu. M. Boroday / Ю. М. Бородай, P. Vayl / П. Вайль, A. Genis / А. Генис, A. Ya. Gureviç / А. Я. Гуревич, A. D. Sinyavskiy / А. Д. Синявский, S. S. Gusev / С. С. Гусев, G. L. Tulçinskiy / Г. Л. Тульчинский, v.b. bilim adamları tarafından incelenmiştir.

Bugünlerde batı düşüncesinde mizah konusunun hemen her yönü üzerinde yüzlerce çalışma yapılmış ve görüşler ileri sürülmüş. Ancak Rus bilim adamı V. Ya. Propp'un (В. Я. Пропп) dediği gibi batıdaki bu çalışmalar, bütün problemleri çözmüş değildir. Bu anlayış ve görüşler, bazen edebi eserlerde, bazen fizyolojik etkilenmelerde şekillenmektedir. O'na göre "Mizahın temelinde alaycı gülüş vardır. Çünkü her gülünen şeyde, bir şeyin veya bir kimsenin görünen veya gizli bir kusuru görünmektedir. Her durumda, çok açık olmasa da varlığı kesindir. O halde mizahın özü aynıdır. mizahı incelerken öz ve biçim arasındaki ilişki gülmenin sebebidir"¹¹⁵ demektedir.

M. M. Bahtin (М. М. Бахтин), D. S. Lihaçov (Д. С. Лихачев), V. Ya. Propp (В. Я. Пропп), L. E. Pinskiy (Л. Е. Пинский), S. S. Averintsev (С. С. Аверинцев) gibi "Gülme Kültürü" (культура смеха) kavramı üstünde duran bilim adamları, mizah ve gülme dünyasını incelerken, bu konudaki problemleri tarihi-kültürel bağlamda çözmektedir. Her dönem ve her halk kendine has ve bazen de diğer dönemlerde pek anlaşılabilen bir gülüş ve mizah anlayışına sahiptir demektedir¹¹⁶.

¹¹⁵ Vladimir Yakovşeviç Propp; Проблемы комизма и смеха. Насмешливый смех и другие виды смеха (Mizah ve Gülme Problemleri. Alaycı Gülme ve Gülmenin Diğer Çeşitleri), Moskova, İskusstvo, 1976, s. 18-19.

¹¹⁶ Glinka, agm. <http://www.lebed.com/2004/art3865.htm>, (15. 03. 2009).

Gülme ve mizah hakkındaki çalışmaların içinde gülmenin dinleyici kitlesi veya mizahın hitap ettiği kitlesine dair çalışmalar da mevcuttur. Yu. M. Lotman (Ю. М. Лотман) ve B. A. Uspenskiy (Б. А. Успенский) adlı bilim adamları: “...gülme daha çok dinleyiciye hitap ediyordu”¹¹⁷ diye yazsalar; bu düşünceye karşı D. S. Lihaçov (Д. С. Лихачев), A. M. Pañçenko (А. М. Панченко) ve N. V. Ponırko (Н. В. Понирко) ise, mizahı daha çok “kendin için oynanan bir tiyatro” olarak tasvir etmektedir¹¹⁸.

Bir başka bilim adamı Leonid Karasiyov’ın (Л. Карасев) çalışmaları ise 90-yılların başında Rusya, Fransa ve Polonya yayınlarında ortaya çıktı. Çalışmalarında mizah ve gülmenin yeni anlayışını sunan Karasiyov gülmeyi, “anlamı onu etrafındaki sembollerle kıyaslayınca anlaşılan bütünsel kültürel-tarihi ve ontolojik bir fenomen” olarak tasvir ettikten sonra, mizahın bütün çeşitlerini iki ana tip olarak değerlendirir.

Karasiyov’un bahsettiği birinci tipteki gülme, insanın fiziksel hazı ve memnuniyetinden doğan gülmedir. Bu tip gülmeleri Karasiyov “vücut gülmeleri” olarak adlandırır ve sadece insana has bir durum olmadığını ve buna benzer bir durumun hayvanlarda da görüldüğünü ifade eder. İkinci tipteki gülme ise, ortamın mizahi olarak değerlendirilmesiyle ilgilidir. Bu tip gülme ise, daha önce sözünü ettiğimiz gülme tipini de içerebilir, ancak onun bir farkı, duygu ve düşüncenin birleşmesindedir. Bu tip gülme, “akıl gülmesi” olarak adlandırıldı¹¹⁹.

Büyük Rus düşünürlerinden biri Mihayıl Bahtin (М. М. Бахтин) ise insan yaratmalarının her türlü safhalarındaki halk mizahı ve gülme çeşitleri konusunda kültürel bir açıklama verir. “Mısırlılar piramitlerini inşa ederken, Yunanlılar tiyatrolarını kurarken, halk kültürü ise karnaval yarattı der. Bu karnaval ve bayram keyfindeki neşeli gülüşler ise mizah tarihinde önemli yere sahiptir. Ortaçağda bütün kültür ciddi bir üsluptaydı. Gerçeği veya herhangi önemli şeyi ifade etmekte bu ciddiyet üslubu kullanılıyordu. Bahtin’e göre gülme, en az ciddiyet kadar evrenseldir. Zira o, kendisinde toplum tarihi ve dünya idrakini içermektedir. Rönesans döneminde ise gülme; o dönemin yeni, özgür, eleştirci ve tarihi yönünün ifadesine dönüştü. Gülme,

¹¹⁷ Yu. Lotman, B. A. Uspenskiy; “Новые аспекты изучения культуры Древней Руси”, Вопросы литературы (Eski Rusya Kültürünün Yeni Açılardan İncelenmesi, Edebiyat Problemleri Dergisinden), 1977, № 3, ss. 148-167.

¹¹⁸ D.S. Lihaçov, A.M. Pañçenko, N.V. Ponırko; Смех в древней Руси (Eski Rusya’daki Gülme), Leningrad, Nauka Yay. 1984, s. 251.

¹¹⁹ Glinka, agm. <http://www.lebed.com/2004/art3865.htm>, (15. 03. 2009).

her zaman korkunun zıtlıydı. Rönesans ise yeni ahlaki ortaya koydu. Daha Ortaçağ döneminde mizahın korkuyu yeneceğine dair bir sezgi vardı; ama Ortaçağda sadece dış korku yenildi diye yazmaktadır. Bahtin'e göre Rönesans devri ise iç korkuyu da yendi."¹²⁰

Bahtin'in karnaval ve soytarı festivali düşüncesini B. Sanders'in "Öküzün A'sı" adlı eserindeki şu fikir kanıtlamaktadır: "Özel bir soytarı geleneği olmayan kültürler de ciddiyete mizah katmanın yollarını bulur. Örneğin Ortaçağ'da İngiltere, Fransa ya da Almanya'da en kutsal dini törenleri bile gülünç bir biçime sokarak alaya alan festivaller düzenlenmişti. Fransızlar Meryem'in Mısır'a göçünü anmak için özel bir ayin düzenlerlerdi. Törenin ciddiyetini dağıtmak için sahte bir papaz ayarlanır, bu papaz arkasında bir eşekler kafilesiyle katedrale gelir ve ayinin sonunda dua okunurken, cemaatten amin demen yerine bir eşek sürüsü gibi anırmalarını isterdi. Herkes, Meryem, papaz, cemaat, eşek taklidi yapardı. Meryem'in göçü Kilise gelenekleri içinde önemli bir yeri olan, ciddi bir törendir ama sonuçta onu sözcüklerle anlatmaya, dilde bir anlam vermeye çalıştığımızda her birimiz birer eşeğe dönüşür, Shakespeare'in Bottom'undan farksız oluruz. Harflerden yapılan bir dünya gerçekten de "Bir Yaz Gecesi Rüyası" gibidir, burada hem lafta hem de eylemde her şey olasıdır. İşin sırrı da buradadır zaten: Dil bizi soytarıdan beter eder ama tek kurtuluşumuz yeni dildir. Kıssadan hisse: Her şeyi fazla ciddiye almayın; olayların gülünç yanını da görün. Hepimiz kendi cümlelerimizin içinde sıkışmış, kendi dilbilgisel yapılarımız içinde hapsolmuş durumdayız." diye yazmaktadır.

Rus bilim adamlarının mizah konusundaki incelemeleri arasında A. Luk'un *Mizah Duygusu ve Nüktedanlığa Dair*, 1977; A. Dmitriyev'in *Mizahın Sosyolojisi. Denemeler*, 1996, (А. Дмитриев. Социология юмора. Очерки, 1996); A. Arhipova'nın *Anekdot ve Onun Prototipi: Metin Genezisi ve Janrın Oluşması*, 2003, (А. Архипова. Анекдот и его прототип: генезис текста и формирование жанра, 2003); E. ve A. Şmelov'ların *Rus Anekdotundaki Çevre Bilgisi*, (Е. и А. Шмелевы. Фоновые знания в русском анекдоте) ve M. Voynarovskiy'nin (М. Войнаровский) çalışmasını da söylemek mümkündür.

¹²⁰ Mikhail Bahtin; *Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса*, (François Rablais Eserleri ve Ortaçağ ve Rönesans Halk Kültürü), Hudojestvennaya Literatura Yayınları, Moskova 1990, ss. 21-36.

Yukarıda belirttiğimiz A. Luk'un kitabı (*Mizah Duygusu ve Nüktedarlığa Dair*) Rus okuyucuları arasında çok tanınmış bir eser olmakla birlikte gülme konusunda araştırma yapan Sovyet bilim adamlarının mutlaka belirttikleri bir kitap sıfatındadır. Çünkü Luk, Sovyet döneminde yapılan çalışmaların içinde gülme kuramlarını sınıflandıran ve kayda değer özgün fikirler sunan ilk yazardır. Ayrıca gülme yaratan yöntem ve eylemlerin özgün sınıflandırması da adı geçen bilim adamının imzasını taşımaktadır.

Mizahın edebi-estetik tarafını inceleyenlerin başında Yu. Borev (*Mizaha Dair, M., 1957*), Ю.Борев (О комическом, М. "Искусство", 1957); D. Nikolayev (*Gülme, Mizahın Aletidir, M., 1962*), Д. Николаев (Смех - оружие сатиры, М. "Искусство", 1962); B. Minçin (*Mizah Kuramları, Kiyev, 1959*), Б. Минчин (Деякі питання теорії комічного, Киев, 1959); V. Frolov (Sovyet Komedisine Dair: M. 1954), В. Фролов (О советской комедии, М "Искусство", 1954); Ya. Elsberg (*Mizah Kuramı Soruları, M., 1957*), Я. Эльсберг (Вопросы теории сатиры, М. 1957); V. İ. Karasik (*Dilblimin İnceleme Nesnesi Olarak Anekdot*), В. И. Карасик (Анекдот как предмет лингвистического изучения) gibi bilim adamları gelmektedir.

Kelime oyunlarına dair Vladimir Sannikov'un "*Rus Sözlü Şakaları. Puşkin'den Günümüze*" (M., 2003), (В. Санников, "Русская языковая шутка. От Пушкина до наших дней", Москва, 2003) adlı eseri vardır.

Rusya'da mizah konusunda pek çok çalışma yapan bilim adamlarından biri felsefeci L. V. Karasiyov'dur. Mizaha dair çalışmalarının arasında: Карасёв Л. В. Антитеза смеха // Человек. – 1993. - № 2 (*Gülmenin Zıttı*); Карасёв Л. В. Философия смеха. – М., 1996 (*Gülmenin Felsefesi*); Карасёв Л. В. Лики смеха // Человек. – 1993. - № 4 (*Gülmenin Yüzleri*); Карасёв Л. В. Смех и зло // Человек. 1992. № 3 (*Gülme ve Kötülük*) ; Карасёв Л. В. Мифология смеха // Вопросы философии. 1991. № 7 (*Gülmenin Mitolojisi*); Карасёв Л. В. Смех и будущее // Человек. 1994. № 1 (*Gülme ve Gelecek*); Карасёв Л. В. Опыт несмеяния // Человек. – 1992. - № 5. – С.39-47 (*Gülmeme Tecrübesi*); Карасёв Л. В. Парадокс о смехе // Вопросы философии. – 1989. - № 5. – С.47-65 (*Gülmeye Dair Paradoks*); Карасёв Л. В. Феноменология смеха // Человек. – 1990. - № 2. – С.175-183 (*Gülmenin*

Fenomonolojisi) v.b. onun kaleme aldığı eserlerinden sadece birkaç örnektir. L. V. Karasiyov'a göre gülmenin zıttı, ağlamak değildir, gülmenin zıttı utançtır¹²¹.

Bir başka bilim adamı da Aleksandr Kozintsev'dir. Onun başlıca eserleri şunlardır: Козинцев А. Г. Смех и антиповедение в России: Национальная специфика и общечеловеческие закономерности // Смех: Истоки и функции / Ред. Козинцев А.Г. СПб: Наука, 2002а. С. 147-174 (*Gülme ve Rusya'daki Ters Davranış: Milli Özellikler ve Ortak İnsani Kanunlar // Gülme: Kökeni ve İşlevi*); Козинцев А. Г. Фома и Ерема; Макс и Мориц; Бивис и Батхед: Клоунские (шутовские, трикстерские) пары в трех культурах // Смех: Истоки и функции / Ред. Козинцев А.Г. СПб: Наука, 2002б. С. 186-210 (*Foma ve Eriyoma; Max ve Moric; Bivis ve Badhed: Üç Kültürdeki Soytarılar Çifti // Gülme: Kökeni ve İşlevi*); Козинцев А. Г. Кант и смех // Актуальность Канта / Ред. Разеев Д.Н. СПб: изд-во СПбГУ, 2005. С. 105-114 (*Kant ve Gülme // Kant'ın Önemi*); Козинцев А. Г. Смех, плач, зевота: Психология чувств или этология общения? // Этология человека на пороге XXI века / Ред. Бутовская М.Л. М., Старый сад, 1999. С. 97-121 (*Gülme, Ağlama, Esneme: Duyguların Psikolojisi veya İletişimin Etiolojisi? // XXI. Yüzyıl Eşiğindeki İnsanın Etiolojisi*); Козинцев А. Г. Антропология смеха // Ритуальное пространство культуры / Ред. Сурова Е.Э. СПб, изд-во Санкт-Петербургского философского общества, 2001. С. 152-157 (*Gülmenin Antropolojisi // Kültürün Ritüel Uzayı*); Козинцев А. Г. Об истоках антиповедения, смеха и юмора (этюд о щекотке) // Смех: Истоки и функции / Ред. Козинцев А.Г. СПб: Наука, 2002а. С. 5-43 (*Ters Davranışın, Gülmenin ve Mizahın Kökenine Dair (Gıdıklamaya Dair Etüt)*); Козинцев А. Г., Бутовская М.Л. О происхождении юмора // Этнографическое обозрение. 1996. Вып. 1. С. 49-53 (*Butovskaya M. L. ile birlikte Mizahın Kökenine Dair*); Козинцев А. Г. Послесловие: Карнавализация и декарнавализация // Смех: Истоки и функции / Ред. Козинцев А.Г. СПб: Наука, 2002. С. 211-221 (*Sonsöz: Karnavallanma ve Dekarnavallanma*), v.b. makaleleri mevcuttur.

Аyrıca son yayınlanmış eserleri arasında Козинцев А. Г. Человек и смех. Санкт-Петербург: Алетейя, 2007 (*İnsan ve Gülme*) adlı kitabını belirtmek gerekmektedir. Söz konusu kitabında Kozintsev, ilk önce Aristoteles'ten bu yana, ortaya atılan

¹²¹ L. V. Karasiyov; *Философия смеха (Gülme Felsefesi)*, Moskova, 1996, ss. 67-74.

kuramları incelemektedir; gülme ve mizaha dair pek çok bilgi sunmaktadır. Hem batı hem de Rus bilim adamlarının çalışmalarından söz eder, onların ortaya attıkları kuramları çözümlemektedir.

Rus mizah çalışmaları bu şekilde özetlenebilir.

I. 5. Kazakistan’da Mizah Anlayışı ve Önemli Mizah Çalışmaları

Kazakistan’da *mizah* kelimesi yerine “*yumor*” veya “*ezil*” kullanılmaktadır. Ayrıca M. Tilevjanov Rusçadaki mizahla ilgili kelimelerinin Kazak Türkçesinde kullanılan karşılıklarının bir tasnifini yapmıştır. M. Tilevjanov’un tasnifine göre: Rusçadaki; “*yumor*” (mizah) kelimesinin karşılığı “*kaljın külki*” (kaljak) veya “*ezil külki*”dir (Türkiye Türkçesi şaka, latife), “*sarkazm*” (alay) kelimesinin karşılığı “*mıskıl külki*” veya “*zildi ulıv külki*”dir (Türkiye Türkçesi hiciv, alay, yergi), “*izdövka*” (alay) kelimesinin karşılığı “*keketе-mukata külki*”dir (Türkiye Türkçesinde “*keketüv*”-alay etmek, “*mukatu*” ise dalga geçmek’tir), “*parodiya*” (parodi) kelimesinin karşılığı “*kağıta külki*” (laf atmak, sözle sataşmak), “*şeney külki*” (dalga geçmek, alaya almak), “*ospaktay külki*” (imalı, üstü kapalı konuşmak)tır, Rusçadaki “*basnya*” (fabl) kelimesinin karşılığı “*mazaktay külki*” (alay etmek, dalga geçmek), “*nasmeşka*” (alay) kelimesinin karşılığı “*moşkav külki*” (kasten yapılan şaka)dır.¹²²

Akademisyen Z. Ahmetov’a göre: “*Ezil, gülünç bir kelime, alaydır, hicvin şakayla gelen hafif bir türüdür. Ezildev (ezil etmek), insanın kendisindeki, onun hareketi veya konuşma tarzındaki eksiklikleri kibarca söylemektir. Şakanın sivriligi ise eksik ve zaafları görebilen ve yerinde söyleyebilen kıvrak zekadan doğmaktadır.*”¹²³

Kazak Türklerinin mizah anlayışına gelirsek bu konuda geniş araştırma yapan bilim adamı T. Kojakeyev’in dediği gibi: “*Kazak Türklerinin sözlü edebiyat geleneği çok zengindir. Mizah ise söz konusu sözlü edebiyatın düğün şiirlerinden başlayarak masal ve efsanesine kadar her türünde mevcuttur. Kazak halkı da hayatı boyunca her türlü eşitsizlik ve adaletsizliğe, kötülük ve eziyete maruz kalmıştır. Dertlere kızmış, dil ve şiir vasıtasıyla karşı çıkmış. Böylece kendisini sivri dilli, söz ustası ve doğaçlama*

¹²² Bu konuda bakınız: Temirbek Kojakeyev, *Satira Negizderi (Hiciv Temelleri)*, Almatı 1996, s. 14-15.

¹²³ Z. Ahmetov, T. Şanbayev; *Edebiyat Bilimi. Terimler Sözlüğü. “Ezil” Maddesi*, Ana Tili, Almatı 1998, s. 87.

konuşan, şakacı bir halk olarak tanıtmıştı.”¹²⁴ Kazak mizah anlayışı, zengin sözlü edebiyat geleneğinin her türünde mevcuttur.

Halk arasında Hoca Nasreddin, Aldar Köse, Jiyrenşe Şeşen gibi önemli mizahi tipler ve onlarla ilgili pek çok güldürü masal-hikaye mevcuttur. Asırlarca halk bu “mizahi kahramanlar”ına sahip çıkmış, onlarla ilgili güldürü hikayeleri anlata anlata nesilden nesle devam ettirmiştir. Söz konusu hikayeler ve mizahi tipler ile bunların taşıdıkları önemli özellikler, halkın aynası rolünü üstlenip halkın yaşadığı dönemi, o dönemdeki önemli sorunları, halkın mizah gücüyle yenmeye çalıştığı zorlukları dile getirmektedir.

Cimrilik, korkaklık, ukalalık, ahmaklık gibi insan bünyesindeki olumsuz nitelikleri eleştirmek ve böylece toplumdaki bazı olumsuz etkileri de düzeltmek amacıyla fıkralar ve çeşitli güldürü hikayeleri anlatılırdı. Kazak halkının nüktedanlıktaki üstün kabiliyeti ise geçen asırda V. Levşin (В. Левшин), V. V. Radlof (В. В. Радлов), P. M. Melioranskiy (П. М. Мелиоранский), N. M. Yadrintsev (Н. М. Ядринцев), T. N. Potanin (Т. Н. Потанин) gibi önemli Rus bilim adamlarının bilimsel çalışmalarında belirtilir.

D. Erimbetova, bu sözlü geleneğin derlenmesi ve kitaplaşmasını, “Aldar Köse Fıkraları” adlı eserinde şöyle anlatır: “*Kazak Türklerinin hiciv ve güldürü hikayeleri, 1930 yıllarından itibaren Kazakistan İlimler Akademisi’nin Dil, Edebiyat ve Tarih İlmi Araştırma Enstitüleri, üniversitelerin ders programları içerisinde özel bir çalışma düzenlenerek, halk ağzından diğer folklor ürünleri ile birlikte toplanmaktadır. Güldürü fıkralarını ya da hikayelerini bir araya getirip yayınlayan M. O. Avezov (М. О. Аvezов), E. Divayev (А. Диваев), S. Mukanov (С. Муканов), B. Kenjebayev (Б. Кенжебаев), Ö. Turmanjanov, (О. Турманжанов) E. İsmailov, (Е. Исмаилов) K. Seydehanov (К. Сейдахенов) gibi yazarlar da derleme çalışmalarına katkıda bulunanlar arasındadır. Bu yapılan derlemeler sonucu pek çok kitap yayınlanmıştı. H. Abdikadirov’un (Х. Абдикадиоров) “Aldar Köse Hikayeleri” (1959), T. Abdırahmanov’un (Т. Абдрахманов) “Nasreddin Hoca Hikayeleri” (1965-1977), B. Kenlebayev – T. Jarkınbekova’nın (Б. Кенлебаев – Т. Жаркынбекова) “Halk Ağzından” (1985) adlı*

¹²⁴ Temirbek Kojakeyev; *Satira Negizderi (Hiciv Temelleri)*, Almatı 1996, s. 195.

eserleri bunlar arasında sayılabilir."¹²⁵ diye Erimbetova, M. Avezov, A. Divayev gibi bilinen araştırmacıların yanı sıra güldürü hikayelerini ve masalları derlemiş olan diğer bilim adamları hakkında bilgi vermektedir.

Elimizdeki malzemeye göre Nasreddin Hoca (Kojanasır), Aldar Köse, Jiyrenşe Şeşen, Tazşa Bala gibi önemli mizahi tiplerin yanı sıra halk arasında sevilen mahalli tiplerden Kiyasbay, Aydarbek, Torsıkbay, Süleymen, Elenke, Şarke Sal, Mınjasar, Akımşa, Buzavbay, Kazanbay, Tölebay, Dayrabay, Bostan, Tontay, Jetes gibi isimleri saymak mümkündür. Kazak Türklerinin "Şeşendik söz" dedikleri söz ustalığı, hazırcevap olma, hatiplik ve nüktedanlık anlamındaki halk edebiyatı türünün temsilcileri arasında en tanınanı Jiyrenşe Şeşen'in yanısıra Böltirik Şeşen, Sırım Datoğlu, Maykı Biy, Ayaz Biy, Töle Biy, Eyteke Biy, Kaz Davıstı Kazıbek Biy, Bala Biy yer almaktadır.

Kazakların "şeşendik söz" geleneği Maykı Biy ve Ayaz Biy'lerden başlayıp (XII.-XII. yüzyıllar), Jiyrenşe Şeşen, Asan Kaygı (XIV.-XV. yüzyıllar) ismiyle daha da gelişmiştir. Bu gelenek Şalkiyiz Jıray, Buhar Jıray (XV.-XVII. yüzyıllar), Şortanbay, Dulat, Murat, Töle, Kazıbek, Eyteke Biylerle devam etmiştir. "Şeşendik söz"ün doruğuna ulaştığı dönem XV.-XVII. yüzyıllara denk gelmiştir. Söz konusu dönemde Kazak halkı; Cungarlara, Kalmaklara ve Çin istilacılarına karşı mücadele etmek, kendi bağımsızlığı ve vatanını korumak zorunda kalmıştı.

Kazak halkının "şeşendik söz" örneklerini sözlü halk ürünlerinde – masal, efsane, güldürü hikayeler, fabl, badik, ölen-jır, destanlarda görmek mümkündür. Halk edebiyatı ürünlerini derleyen ve inceleyen bilim adamı V. V. Radloff şeşendik sözlerin nüshalarını da derlemiş ve bu konuda şunları belirtmişti: "*Kazaklar... hiç duraksamadan, es vermeden ayrı bir tempo (ekpin) ile konuşurlar. Düşüncelerini açık bir şekilde aktarırlar. Nüktedanlığı da ustaca kullanırlar...*"¹²⁶. Böylece Kazakların nüktedanlığının ve hatipliğinin kendisini ne kadar etkilediğini dile getirir.

Kazak mizah anlayışını inceleyen bilim adamlarının başında Prof. Dr. Temirbek Kojakeyev (1926 – 2003) gelmektedir. Mizah konusunda yapılan bilimsel çalışmalar genelde edebiyat alanındaydı. T. Kojakeyev, Kazak mizahı ve hicvinin tarihi ile onun

¹²⁵ Daneş Erimbetova; *Aldar Köse Fıkraları*, İstanbul, Yesevi Yayıncılık, 2003, s. 18-19

¹²⁶ T. Akşolakov, T. Jumajanova, S. Kaliyev, S. Düysebayev; *Kazak Edebiyatı Ders Kitabı*, Mektep Yayınları, Almatı 2005, s. 60-61.

tür-estetik özelliklerine dair eserler yazdı. *Kazak Hicvi* (1970), *Hiciv Yazarı Abay* (1970), *Kazak Sovyet Hiciv Yazarları* (1975), *Hiciv ve Dönem* (1976), *Bugünkü Kazak Hicvinin Meseleleri* (1978), *İnsan, Toplum, Hiciv*. (1980), *Hiciv Türleri* (1983), *Hiciv, Güçlülerin Aleti* (1985), *Hicvin Temelleri* (1996) yayınladığı kitaplar arasındadır. Eserlerin adından da anlaşılacağı üzere T. Kojakeyev, genelde edebiyattaki hiciv meseleleri üzerinde durmuştur.

Folklor ve edebiyat üzerinde çalışmalar yapan bilim adamları içinde Seyit Kaskabasov ve Muhtar Avezov, önemli bir yere sahiptir. Bunun yanı sıra halk edebiyatını araştıran bilim adamları Malik Gabdullin'in "Kazak halkının avız edebiyeti" (Kazak Halkının Sözlü Edebiyatı, Almatı, 1958) ve Avelbek Konıratbayev'in "Kazak folklorunun tarihi" (Kazak Folklorunun Tarihi, Almatı, Ana Tili, 1991) gibi eserler Kazak folkloru hakkında geniş bilgi içermektedir. Ayrıca M. Gabdullin ve A. Konıratbayev'in söz konusu eserleri, üniversite öğrencileri için ders kitapları olarak kullanılmakta ve Kazak folklorunun önemli mizah tipleri olan Aldar Köse, Tazşa Bala (Keloğlan) ve Jiyrenşe hakkında bilgi vermektedir.

Kazakistan'daki mizah çalışmalarına gelirsek, Kazak halk edebiyatındaki mizah konusu ile ilgili günümüze dek çok sayıda ciddi ilmi araştırmalar yapılmamıştır. En yaygın mizahi tipler olan Aldar Köse, Jiyrenşe Şeşen (hatip), Tazşa Bala (Keloğlan) gibi önceden yaşamış edebi tipler hakkındaki düşünce ve fikirler çoğu kez efsane, hikaye ve masallarla birlikte ele alınarak ortaya konmuştur.

Kazak Türkçesinde *hiciv* kelimesi yerine Rusça'daki *satira* kelimesi kullanılmaktadır. Kojakeyev ise: "Şimdi *satira* (*hiciv*) terimi her türlü anlamda kullanılır. Bazıları onu edebiyatın bir türü olarak anlatmaktadır. 1941 yılında yayınlanmış *Yabancı Kelimeler Sözlüğü*'nde "*hiciv*" kelimesi: "*Hiciv, yaşamın olumsuz yanlarını acı gülüşe dönüştüren edebiyatın bir türüdür.*"¹²⁷ diye tanımlanmaktadır.

Folklor ve edebiyat üzerinde çalışma yapan bilim adamları içinde Seyit Kaskabasov ve Muhtar Avezov'un çalışmaları önemli yere sahiptir. Halk edebiyatını araştıran bilim adamları Malik Gabdullin ve Avelbek Konıratbayev, Kazak Folkloru

¹²⁷ Kojakeyev, age, s. 6

üzerine üniversiteler için hazırladıkları ders kitaplarında Kazak folklorunun önemli mizah tipleri olan Aldar Köse, Tazşa Bala (Keloğlan) ve Jiyrenşe'yi incelemektedir¹²⁸.

“Söz Ustalığı” adlı kitabın önsözünü yazan Aysulu Beysengaliyeva ise Kazak güldürü hikayelerinin tarihini ve bu konuda yapılmış önemli çalışmaları saymaktadır: *“Halk arasında geniş yayılmış olan ve halkla birlikte doğup, onunla beraber gelişen güldürü hikayeler, birçok halkın dilinde eskiden beri derlenerek her türlü yayınlarda bir araya gelmiştir.”* diye belirttikten sonra bu alanda yapılmış önemli çalışmaları sıralamaktadır. Rusların birçok güldürü hikayesi N. Kuganov’un (Н. Куганов) derlemesiyle 1769 yılında Sankt-Petersburg’da “Pismovnik” (Письмовник) adıyla yayınlanmıştır. 1798 yılında V. S. Berezayskiy’nin (В. С. Березайский) “Eski Elkezbelerdin Küldirgi Hikayaları” adlı kitabı yayınlanmıştır. 1896’da ise M. Kırvoşlık’ın (М. Крышовник) “Tarihi Güldürü Hikayeler” adlı kitabı, 1900 ise M. Şevlyakov’un (М. Шевляков) “Rusların Ünlüleri Hakkında Güldürü Hikayeler” adlı kitabı yayınlanmıştır. Ayrıca, Özbek halkının ünlü ozanı Maşrab (1657-1711) adıyla ilgili güldürü hikayeler 1896 yılında Taşkent’te “Şok Maşrab” adlı kitap olarak yayınlanmıştır. Tatarların güldürü hikayeleri ise Şihabetdin ve Gabdelgaziz adlı kişilerin derlediği ve 1896’da “Gerçek Söz”, 1909’da “Gerçek Hikaye” adıyla yayınlanmış olduğunu belirtmektedir.¹²⁹

Güldürü hikayelerin incelenmesi konusunda Rus bilim adamları A. Peltser, (А. Пельцер) A. Potebnya (А. Потебня) ve N. Sumtsov (Н. Сумцов) gibi kişilerin isimlerini söylemek gerekir. Ancak onların eserlerinde de güldürü hikayeler ayrı bir halk edebiyatı ürünü gibi değil, çoğu zaman masallarla kıyaslayarak incelenmiştir. Kazak halkının güldürü hikayelerine gelirsek, 1917 Bolşevik Devrimi öncesi dönemlerde halkımızın zengin sözlü edebiyatını derleyen, inceleyen ve çoğu zaman yayımlayan aydınlar, Rusya Coğrafya Toplumu’nun üyeleri: Ş. Valihanov (Ш. Уалиханов), V. V. Radlof (В. В. Радлов), İ. Berezin (И. Березин), A. Vasilyev (А. Васильев), A. A. Alektorov (А. А. Алекторов), G. Potanin (Г. Потанин), N. İlminski (Н. Ильминский) adlı bilim adamlarıydı.

¹²⁸ Avelbek Konıratbayev; *Kazak folklorunun tarihi*, Almatı, Ana Tili, 1991; Malik Gabdullin, *Kazak halkının ağız edebiyeti (Kazak Halkının Sözlü Edebiyatı)*, Almatı, 1958

¹²⁹ Aysulu Beysengaliyeva, Sızdık Abılğazin, Seyitkali Karamendin; *Söz tapkanga kolka jok. Küldirgi engimeler, şeşendik sözder, tolgau-termeler (Söz Ustalığı)*, Almatı, Jazuşı, 1988, s. 9

Bunun gibi halk irfanının cevherlerini derleme işinde Abay (Абай Кунанбаев), Ыбырай (Ыбырай Алтынсарин), A. Divayev'in (А. Диваев) da uaptıkları özel bir yere sahiptir. Ayrıca M. Terentyev'in (М. Терентьев) 1875 yılında Petersburg'da yayınladığı "*Türk, Fars, Kırgız ve Özbek Okuma Kitabı*" adlı eseri ve Ya. Lütş'in (Я. Люш) 1883'de Taşkent'te yayınladığı "*Kırgız Okuma Kitabı*" adlı eserinde de güldürü hikayelere dair bilgi bulunmaktadır. Bunun gibi A. Divayev'in (А. Диваев) 1924 yılında çıktığı "*Armağan*" ve 1927'de çıkan "*Çocuklara Armağan*" adlı kitaplarını da belirlemek gerekir¹³⁰.

Kazak mizahına dair belli başlı çalışmalar bunlardır.

¹³⁰ Beysengaliyeva, age, s. 10-11

II. BÖLÜM: KAZAKİSTAN'DAKİ ÖNEMLİ MİZAH TİPLERİ

II. 1. Mizahi Tipler

Kazak Türklerinin sözlü edebiyat geleneği çok zengindir. Mizah ise söz konusu sözlü edebiyatın düğün şiirlerinden başlayarak masal ve efsanesine kadar her türünde mevcuttur. “Gülme yüzyıllardır her türlü eşitsizlik ve adaletsizliğin şahidi olmuştur. Ama böyle bir eşitsizliğin koyduğu engellere rağmen her halkın alay etmeyi seven fakir-yoksulları hep alay etmiş, böylece çektikleri eziyeti eleştirmiş ve hakim sınıfa karşı çıkmış, mizah vasıtasıyla onlara karşı savaşmış. Kazak halkı da hayatı boyunca her türlü eşitsizlik ve adaletsizliğe, kötülük ve eziyete maruz kalmıştı. Öyle dertlere kızmış, dil ve şiir vasıtasıyla karşı çıkmış. Böylece kendisinin sivri dilli, söz ustası ve irticalen konuşan, şakacı bir halk olduğunu tanıtmıştı.”¹

Sözlü edebiyat geleneğindeki mizah tiplerini bütün Türk boyları çapında sınıflamak mümkündür. Genel olarak söz konusu mizahi tipleri şöyle üç gruba ayırmaktayız:

- 1) Bütün Türk boylarında ortak olan mizah tipleri;
- 2) Bazı Türk boylarında bilinen mizah tipleri;
- 3) Sadece bir boyda veya bir bölgede bilinen mizah tipleri.

1) Bütün Türk boylarında ortak olan mizah tipinin en büyük örneği *Nasreddin Hoca*'dır. Türklerin yaşadığı bütün coğrafyalarda bilinen bu ünlü mizah ustası ayrıca Türklere komşu olan milletlerde de bilinmektedir. Gürcü, Ermeni, ve Tacikler arasında Nasreddin Hoca fıkralarının yayılması buna misal gösterilebilir². Gerçekten de “Hoca Nasreddin demiş ki...” diye başlayan birçok fıkra, efsane ve hikaye dünyanın her tarafına yayılmış ve bugünlerde Orta Asya ve Yakın Doğu halklarının yanı sıra Rusya, Avrupa (İtalya ve İspanya), Çin ve Hindistan'a kadar geniş topraklarda bilinmektedir³.

¹ Temirbek Kojakeyev, *Satira Negizderi (Hiciv Temelleri)*, Almatı 1996, s. 195.

² Gulnara İsmailova, *Kırgız Mizahı ve Mizah Tipleri*, İzmir 2005, s. 44

³ Askar Abdualioğlu, *Kay Jerdensin Kojanasır?* Orta Asya, Kazakistan, <http://www.aikyn.kz/print.php?lan=kaz&id=129&pub=19983> (12.01.2009).

2) Bazı Türk boylarında bilinen ancak tamamında bilinmeyen tipler arasında *Aldar Köse* (Kazak, Kırgız, Özbek, Karakalpak ve Türkmen⁴), *Jıyrenşe Şeşen/Hatip* (Kazak, Kırgız, Karakalpak, Türkmen⁵), *Tazşa Bala* (Keloğlan) (Kazak, Karakalpak, Kırgız⁶), *Behlil Dana*⁷ gibi isimler vardır.

3) Sadece bir boyda meşhur olan tiplerin sayısı oldukça fazladır. Kırım'da *Ahmet Alay*, Türkmenistan'da *Kemine*, *Ata Köpek Mergen*, Kırgızlarda *Sarıuçuk*⁸, Karakalpaklarda *Ömirbek Lakki*⁹, Kazaklarda *Böltirik Şeşen*, *Sırım Datoğlu* bu tiplere örnek olabilir. Ayrıca sadece bir bölgede meşhur olmuş mahalli tipler de pek çok sayıda mevcuttur.

Kazak halk edebiyatı ürünlerinde mizah konusu, güldürü hikayeler ve efsanelerde, söz ustalığı olarak bilinen şeşendik sözlerde ve güldürü masallarda işlenmektedir. Kazak Türkçesinde fıkra kelimesinin karşılığı Rusça'dan girmiş olan “*anekdot*” kelimesi kullanılmaktadır. Z. Ahmetov ve T. Şanbayev'in yazdıkları “*Edebiyat Bilimi. Terimler Sözlüğü*”ne göre: “*Anekdot (Yunanca'daki “anekdotos” yani yayımlanmamış kelimesinden gelmektedir) kısa ve gülünç olan bir hikayedir ve folklorun her bir döneminde yaşayan bir türdür. En önemli özellikleri, anlatımın gerçekçiliğinden daha çok kıvrak zekayı gerektiren ilginçliğe ve gülünmek amacıyla söylenen ustalığa sahip olmasıdır. Olayın hiç beklenmedik bir sonuca vardığı, anlatılan süjelerin beklenmedik bir anda değiştiği ve alışılmış olan durum veya hareketin bambaşka bir tarafından gösterildiği bir hikayedir. Anekdotun özelliği işaretlerle verilen mecazi anlamda ve bir fikrin her zamankinden daha sivri olmasındadır.*”¹⁰ Fıkra karşılığı kullanılan anekdotun anlamı kısaca budur, ve Kazak halkı arasında anekdot kahramanı olarak genellikle Kojanasır (Hoca Nasreddin) ve Aldar Köse karşımıza çıkmaktadır.

Kazak Türklerinin hiciv ve güldürü hikayeleri, 1930 yıllarından beri Kazak İlimler Akademisi'nin Dil, Edebiyat ve Tarih İlmi Araştırma Enstitüleri, üniversitelerin ders

⁴ Muhtar Avezov, *Er Jıldar Oyları, Kazakşa Jane Orışsa Jazılğan Zertteveler Makalalar, (Farklı Yıllar Düşünceleri, Kazakça Ve Rusça Yazılmış İncelemeler Makaleler)*, Haz. I. Düysembayev, Kazak Devlet Edebi Eserler Yay., Almatı 1959, s. 242.

⁵ Kazakistan Milli Ansiklopedisi, “*Jıyrenşe Şeşen*” Maddesi, C. 3, Almatı 2001, s. 689.

⁶ Ali Berat Alptekin, *Kazak Masallarından Seçmeler*, Akçağ Yay., Ankara, 2003, ss. 63-64.

⁷ İsmailova, age. 2005, s. 44.

⁸ İsmailova, age. 2005, s. 44

⁹ Kabil Maksetov, *Karakalpak Halkının Edebi Sözlü Eserleri*, Bilim Yay., Nökiş 1996, s. 215-216.

¹⁰ Z. Ahmetov, T. Şanbayev, *Edebiyat Bilimi. Terimler Sözlüğü “Anekdot” Maddesi*, Ana Tili Yay., Almatı 1998, s. 44.

programları içerisinde özel bir çalışma düzenlenerek, halk ağzından diğer folklor ürünleri ile birlikte toplanmaktadır. Güldürü fıkralarını ya da hikayelerini bir araya getirip yayınlayan *Muhtar Avezov, Ebübekir Divayev, Sabit Mukanov, Beysembay Kenjebayev, Ötebay Turmanjanov, Maşhür Jüsip Köbeyev, Aysulu Beysengaliyeva, Sızdık Abilgazin, Janat Elşibek, Seyitkali Karamendin, E. İsmailov, K. Seydehanov* gibi yazarlar, bu işe ilgi duyan bazı insanlar da derleme çalışmalarına katkıda bulunmuşlar. Ayrıca güldürü fıkraları derleyip onlar hakkında fikir yürüten yazarlar *Saken Seyfullin, İlyas Jansügirov, Alkey Margulan, M. Jarmukamedov, Muzafar Alimbayev, Baltabay Adambayev, N. Törekulov, M. Joldasbekov, Ş.Smahanulı, J. Dadebayev, S. Davütov, N. Ürkimbaykızı* gibi isimleri saymalıyız.

Bir araya getirilen güldürü hikayeleri bu zamana kadar birkaç defa değişik isimlerle kitap olarak yayınlanmıştır. Örneğin, *H. Abdikadırov*'un “Aldar Köse Hikayeleri” (1959), *T. Abdırahmanov*'un “Nasreddin Hoca Hikayeleri” (1965-1977), *B. Adambayev – T. Jarkınbekova*'nın “Halk Ağzından” (1985), bu eserin devamı sayılabilen *A. Beysengaliyeva – S. Abilgazin – S. Karamendin*'in derleyip yayınladıkları “Söz Tapkanga Kolka Jok” (Söz Hüneri) (1988) adlı kitabı, *Janat Elşibek*'in “Avıl Aytkıştarı” (Köyün Söz Ustaları) adlı iki kitapçık (1993) bunların arasında sayılabilir.

Aldar Köse, Kojanasır ve Jiyrenşe Şeşen adıyla bilinmekte olan ortak mizahi tipler iyi bilinmektedir, ancak *M. Avezov*'un “anekdot tipindeki” dediği bu hikayeler gerektiği kadar ilgi görmeyip ayrı bir başlık altında incelenmemiştir. Kazak folklorundaki efsane, hikaye ve masallar ayrı bir yere sahiptir ve mizahi tipler hakkındaki elimizdeki malzemeyi gözden geçirdiğimizde güldürü hikayelerin bir parçasının, masallar; diğerlerinin ise efsane-hikaye veya “şeşendik söz” dediğimiz konuşma ustalığı sözler veya vecizeler başlığı altında incelenmiş olduğunu görmekteyiz.

Aldar Köse, Kojanasır, Jiyrenşe Şeşen, Karaşaş ortak mizahi tiplerdir. Mizahın kendisi gibi onlar da ölümsüzdür. Bu tiplerin mirasçıları gibi onların işine devam edenler o zamandan bu yana halk arasında yaşamaktadır. Örneğin, Kazak halkının söz hüneri *Maykı Biy* ve *Ayaz Biy*'lerden başlayıp (XII-XIII asırlarda yaşamış), *Jiyrenşe Şeşen, Asan Kaygı* (XIV-XV) isimleriyle devam eder. *Şalkiyiz, Buhar* (XV-XVIII), *Şortanbay, Dulat, Murat* (XV-XVI), *Töle, Kaz Davustı Kazıbek, Ayteke, Sırım Datulı*

(XVII-XVIII) ile daha da gelişir. XIX asırdan bu yana ise bu mirası *Böltirik, Baydalı, Mahambet, İsatay, Ötemis, Asavbay, Maylıkoja, Dosbol, Tontay, Bekbay, Aktaylak* gibi hatipler, bunların yanısıra *Kiyasbay, Aydarbek, Torsıkbay, Süleymen, Elenke, Şarke Sal, Minjasar, Akımşa, Buzavbay, Kazanbay, Tölebay, Dayrabay, Bostan, Jetes* v.s. “uyanıkların” güldürü hikayeleri de mevcuttur.

Kazakistan’ın Torgay bölgesinde – meşhür *Joldas Mukametjanov, Aysa Egizbayev, Karboz Almagambetov*; Jambıl bölgesinde – *Mahanbet Şökişulı*; Kızılorda bölgesinde – *Serik Seyitmaganbetov, Davletbek Baydırahmanulı, Şaripbek Mahatayev, Anuarbek Sapakov*; Taldıkorgan bölgesinde – *Şerimbet*; Akmola bölgesinde – *Jaku Şahmanov, Tölegen İmatulı, Jamay Jumanov, Aktogaylı İzak*; Karagandı bölgesinde – “*Kaken*” adıyla bilinen *Konstantin Petroviç Botov*; *Tursın Töregojin*; Kostanay bölgesinde – *Sagınay Omarov, Ötey Kaliyev*; Kereku bölgesine – *Sızdıkbay Rüstemov, Bolat Küldin*; Batı Kazakistan bölgesinde – *İşan Makulov, Murat Nasimollin, Tihon Alipkaliyev* ve başkaların söyledikleri sözleri halk arasında vecizelere dönüşmüştür.

II. 2. Kazak Mizahi Yaratmalarının Tasnifi Meselesi

Kazak halk mizahındaki önemli mizahi tiplere geçmeden önce şunu da belirtmek istiyoruz: Kazak mizahı üzerinde çalışan bilim adamları, mizahi ürünlerin tasnifinde farklı eğilimler sergilemektedir. Örneğin, “Kazak Halk Nesirleri” üzerinde çalışma yapan Seyit Kaskabasov, Aldar Köse ile ilgili hikayeleri “hiciv masallar” (küldirgi ertegiler) kısmına almıştır. Aldar tipini bu bölüme alma nedenini E. Tursinov’un “Kazakların Hiciv Masalları” (1969) adlı doktora tezine dayanmasındandır diye açıklar¹¹. Kazak halk edebiyatının diğer bir ustası Avelbek Konratbayev, Kazak folkloru üzerine hazırladığı üniversite ders kitabında da Aldar Köse, Kojanasır ve Jiyrenşe Şeşen hikayelerini efsane (anız) kısmına almıştır. Fakat onlardaki olayların efsanevi olmasından ötürü, bir masala ya da bir güldürü içeren fıkra ya da yakın olduğu söylenmektedir¹². Yazar, bu konu üzerinde kesin bir karara varamamıştır.

Hiciv ve mizah üzerine çalışma yapan bir başka Kazak bilim adamı Temirbek Kojakeyev’dir. O, “Hiciv Temelleri” (“Satira Negizderi”) isimli kitabında genel olarak

¹¹ Seyit Kaskabasov, *Kazak Halk Nesirleri*, Almatı 1984, s. 231

¹² Avelbek Konratbayev, *Kazak Folklorunun Tarihi*, Ana Tili Yay., Almatı 1991; Malik Gabdullin, *Kazak Halkının Ağız Edebiyeti (Kazak Halkının Sözlü Edebiyatı)*, Almatı 1958, s. 96

edebiyattaki hiciv meseleleri üzerinde durmuştur. Kazak Türkçesinde hiciv kelimesi yerine Rusça'daki satira kelimesi kullanılmaktadır. Temirbek Kojakeyev, Aldar Köse hakkında güldürü hikayeleri “güldürü efsane masal”, Kojanasır hikayelerini ise “güldürü hikayeler” olarak belirtir¹³.

Halk edebiyatını araştıran Malik Gabdullin, Tazşa Bala (Keloğlan) hikayelerini “gülünç masal” (küldirgi ertegiler), Aldar Köse ve Jiyrenşe Şeşen hikayelerini ise “efsane hikayeler” (anız engimeler) başlığı altında verir. Yazar bu efsane hikayelere dair şunu söyler: “Kazak halkı konuyu gerçek hayattan alarak sözlü şekilde meydana getirdiği edebi eserlerin bir türü, efsane hikayelerdir. Efsane hikayelerin ilk nüshaları halk için çalışan ve yaşamış olan insanların işini, yaşamını hikaye tarzında anlatmakla ortaya çıkmıştır. Böyle insanların halk için, halk uğruna yaptığı çeşitli işler halk edebiyatında efsane-hikayeye dönüşerek, nesilden nesle ulaşmıştır.”¹⁴

T. Akşolakov, T. Jumajanova, S. Kaliyev ve S. Düysebayev'in hazırladıkları “Kazak Edebiyatı” lise-1 ders kitabında (“Kazak edebiyeti. Jalpı bilim beretin mekteptin 9-sınıbına arnalğan okuluk.”) ise Jiyrenşe Şeşen, Aldar Köse, Kojanasır hakkındaki hikayeler “efsane hikayeler” (anız engimeler) başlığı altında verilir. Bu konuda yazarların fikri şöyledir: “Kazak halkının olaylarını gerçek hayattan aldıkları sözlü edebi eserlerin bir türü – efsane hikayeleridir. Efsane-hikayeler, hayatta olan belli bir insanların adına, yaptıkları işe göre doğar. Efsane-hikayelerde genellikle cimrilik ve cömertlik, tembellik ve inatçılık alay edilerek genç kuşağın, kötü adet ve huylardan uzak olması amaç edilir.”¹⁵

Kazak halk edebiyatını inceleyen önemli Kazak bilim adamı Muhtar Avezov ise “Kazak Edebiyatı Tarihi” (1960) adlı eserinde Tazşa Bala (Keloğlan) tipini “güldürü masallar” (küldirgi ertegiler) başlığı altında vermektedir. Bu konuda yazar şöyle der: “Gerçekçi masallar (bitovaya skazka) grubunda yer alan ve kendine has özellikleri bulunan masallardır. Bu masallar, çocuklara ve büyüklere ders vermek, belirli sonuçlar çıkarmak için kıvrak zeka ile gülünç olaylara kurulmuştur.” Aldar Köse, Jiyrenşe Şeşen

¹³ Kojakeyev, age., 1996, s. 5

¹⁴ Malik Gabdullin, *Kazak Halkının Ağız Edebiyeti. Joğarı derejeli oku orındarının studentterine arnalğan oku kuralı (Kazak Halkının Sözlü Edebiyeti. Üniversite Öğrencileri İçin Ders Kitabı)*, Almatı 1958, s. 135

¹⁵ T. Akşolakov, T. Jumajanova, S. Kaliyev, S. Düysebayev; *Kazak Edebiyatı Ders Kitabı*, Mektep Yay., Almatı 2005, s. 32-33

ve Kojanasır hikayelerini ise “efsane masallar” (anız ertegiler) başlığı altında verir¹⁶. Bir başka eseri olan “Vakit ve Edebiyat”ında ise: “*Kazak efsaneleri iki gruba ayrılmaktadır. Birinci gruba dahil olanlar – Korkıt, Asan Kaygı, Aldar Köse gibi tarihte olan gerçek şahıslar hakkındaki efsaneler ve Kojanasır hakkındaki efsane anekdotlarının Kazakça nüshalarıdır. İkinci gruba ise küy¹⁷ efsaneleri dahildir*”¹⁸ diye yazmaktadır.

II. 3. Kazakistan’daki Önemli Mizah Tipleri

Elimize ulaşan malzemeye göre Kazak mizahi tiplerinin başta bütün Türk boylarında ortak olan Kojanasır olmak üzere Aldar Köse, Tazşa Bala ve Jiyrenşe Şeşen gibi isimleri üzerinde daha ayrıntılı durmak istiyoruz.

II. 3. 1. Kazakistan’daki Kojanasır Tipi

Bütün Türk boylarında çeşitli adlarla anılıp aynı tipi canlandıran Kojanasır, bir Türk bilgesi, bir kültür koruyucu, bir yaygın eğitimci ve bir din adamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumdaki değer ve davranış bozukluklarını tenkit etmektedir. Güldürürken düşündüren, düşündürürken güldüren bu ortak akıl hazinemiz olan Kojanasır’ı bir ucuyla Dede Korkut’a bağlamak mümkündür. Bazıları ise onu başka milletlere bağlamak eğilimindedir.

Örneğin, ünlü Türkolog, akademisyen V. A. Gordlevskiy “Великий плут смеется” (Ulu Bir Hilekar Gülerken) adlı eserinde şunu demektedir: “*Nasıl olsa da şüphesiz olan şudur ki: Kültürel değerlerin karşılıklı değişimi sırasında Doğudaki bütün Müslüman halklar, Hoca Nasreddin tipinin gelişmesine katkıda bulundular. Önce Cuha ve Talhak’ta tecessüm eden bu nükteci bir tip sonra Hoca Nasreddin tipine dönüştü, nihayetinde de ünlü riyakar, keskin zekalı, kurnaz ve nükteli tipler olan Özbeklerin Molla Müşviki ve Kazakların Aldar Köse’sinde cisimleşti.*”¹⁹

¹⁶ Muhtar Avezov, *Kazak Edebiyatının Tarihi*, Almatı 1960, C. 1, s. 255

¹⁷ Küy – Kazak Türklerinin halk ezgisi, nağme.

¹⁸ Muhtar Avezov, *Uakit Jene Adebiet (Zaman ve Edebiyat)*. Kazak Devlet Edebi Eserler Matbuası, Almatı 1962, s. 55.

¹⁹ R. İbrayeva, *Тысяча и один восточный анекдот (Bin Bir Doğu Fıkrası)*, Jazuvşı Yay., Almatı 1997, ss. 3-4.

Kazak Ansiklopedisinde ise Kojanasır hakkında şu bilgi verilmektedir: *“Kojanasır, Kazak güldürü hikayelerinin kahramanıdır. Hikayelerde Kojanasır bazen bir hilekar, bazen de bir saf olarak karşımıza çıkmaktadır. Kojanasır hakkında hikayeler sadece Kazaklarda değil, bütün Orta Asya, Anadolu, Yakın Doğu, Arabiya, Yunanistan, Romanya, Sırbistan, İdil boyu ve Kavkaz halkları folklorunda Molla Nasreddin, Hoca Nasreddin ve Nasreddin Apendi isimleriyle geniş yayılmış. Bunun hepsi Kojanasır tipinin, Asya ve Avrupa arasında ekonomik – kültürel ilişkilerin en gelişmiş döneminde meydana geldiğini göstermektedir. Kojanasır hakkındaki güldürü hikayelerinin süje hazinesi yukarıda belirtilen halklarının hepsine ortaktır; bu hikayelerin nerede ve ne zaman ilk söylendiği bilinmemektedir. Bazı araştırmacılar, Orta çağda yaşamış olan Kojanasır adlı kişileri bu tipin prototipi saymaktadır, ancak bunun delillerini veremediler. Bir başka araştırmacılar göre Kojanasır hakkında hikayeleri, farklı zamanda farklı yerlerde meydana gelen süjelerden oluşmaktadır. Evvela falkı kişilerin isimlerine bağlı olarak anlatılan bu hikayeler, zamanla Kojanasır’a ait olmuş ve anlatmalara yeni hikayeler ve yeni süjeler de eklenmiş. Bir yerden ikinci bir yere, bir halktan başka bir halka geçince Kojanasır hikayeleri, diğer tipler hakkındaki uzun-kısa hikayeleri de içine almaya başladı. V.Gordlevskiy, İ.Braginskiy, K.Davletov ve başka bilim adamlarının fikirlerine göre, Kojanasır adıyla ilgili hikayeler orta asırların son dönemlerinde meydana gelmiş. Kojanasır, gerçekten hayatta olmuş biri değildir, o, Müslüman halklarının arasında geniş yayılmış mizah tipidir.”²⁰*

Peki, Kojanasır tipi ne zaman ve nasıl meydana geldi? Kojanasır tarihte olan yaşamış gerçek bir kişi mi? Bu konuda çeşitli görüşler mevcuttur. Akademisyen Muhtar Avezov’un dediğine göre: *“Kojanasır’ın kendisi bir Kazak değildir ve O’nun hakkında anlatılan hikayeler de Kazak toplumunda doğmuş olan hikayeler değildir... Kojanasır hikayeleri komşu Özbeklerden geçmiş olan “gezme” hikayeleridir.”²¹*

Muhtar Avezov bu fikrini şöyle kanıtlamaktadır: *“Kojanasır hakkındaki efsaneleri alırsak, hepsinde geçen “pazar”, “kadı”, “şakirt” gibi işaretlerin hepsi o hikayeleri yaratan ortamın Kazak halkının eskilerdeki yaşadığı ortamdan farklı olduğunu göstermektedir. Hikaye, genellikle Kojanasır’ın bir şehirde oturduğunu anlatmaktadır.*

²⁰ Kazak Soviyet Ansiklopedisi, “Kojanasır” Maddesi, Almatı 1975, C.6, , s. 580

²¹ Muhtar Avezov, Kazak Edebiyatının Tarihi, Almatı 1960, C. 1, s. 255

Bazen de onun şakirtleri (öğrencileri) de mevcuttur. Bunların hepsini değerlendirdiğimizde Kojanasır hikayelerinin Kazak topraklarında doğmuş olup buradan yayılmış olan hikayeler olduğunu kimse söyleyemez. Bu olayı yaratan ortam yerleşik, şehirli halkların ticaret ortamıdır.”²²

Mizah konusunda araştırmalar yapan T. Kojakeyev ise Muhtar Avezov’un bu fikrine şöyle cevap vermektedir: “Bize göre böyle demek, yani Kojanasır’ın bir Özbek veya bir Türkmen veyahut da bir Kazak olduğunu söylemek yanlış gibidir. Çünkü o, Orta Asya halkları ve Kazakların ayrı ayrı halk olarak oluşmasından önce meydana gelen bir kahramandır. Bu yüzdendir ki, Kojanasır’ın kendisini ve onun ismiyle ilgili anlatılan hikayeleri de Türk halklarının hepsinin ortak temsilcisi ve ortak mirası olarak değerlendirmek doğru olur.”²³ diye yazmaktadır.

Kojanasır hikayelerine gelirsek aynı T.Kojakeyev şunları yazmaktadır: “Kojanasır hikayeleri de güldürücü (küldirgi), alay-mizahlı (mıskıl-yumorlu) hikayelerdir. Ama Kojanasır hikayelerinin Aldar Köse efsanelerinden hem konu hem de içerik bakımından büyük farklılıklar gösteren özellikleri vardır. Halk, Aldar Köse hikayelerinde kendi kahramanını başkalarıyla alay ettirir ve ahmak gösterirse, Kojanasır hikayelerinde ise okuyucu Kojanasır’ın ahmaklığı ve saflığına gülmektedir. Ancak bu, Kojanasır’ın eleştirilip küçük gösterilmesi değildir. Çünkü onun saflığı ve ahmaklığının altında acı şaka, akılla örtüşen kıvrak zekalık vardır. Böylece Kojanasır karşı taraftakileri saf olarak gösterir ve onlarla alay eder.”²⁴ diye yazmaktadır.

Kazak güldürü hikayeleri üzerinde çalışmalar yapan akademisyen M. Avezov, Kojanasır hikayelerine dair şunları yazmaktadır: “Genel kuruluşu, içeriği yönünden ele alındığında Kojanasır fıkralarının çeşitli güldürü, nükte usulünde oluşmuş fıkralar olduğu anlaşılır. Bu güldürülerin kendine has özellikleri vardır. Genellikle dış görünüşü saftır. Saflığının özünü gülünçlüğü oluşturmaktadır. Bu saflığın temelinde kinaye, alay etme ve söz üstatlığı vardır. Esasında saflık, hiçbir zaman kurnazlıkla yan yana bulunmayacak huydur. Kojanasır, çoğu fıkralarında hem saf, hem açık göz, hem de ortama uygun hareket eden hazırcevap biridir. Kojanasır fıkralarında her zaman hiciv

²² Avezov, agc., 1960, s. 281.

²³ Kojakeyev, age., 1996, ss. 223-224.

²⁴ Kojakeyev, age., 1996, ss. 223-224.

veya alay vardır. Rüşvetçi kadı, açığöz tüccar, yağmacı hırsız, şakacı öğrenciler v.b. Temada yer alan kişilerin tümü de gülünç duruma düşerler.”²⁵

Kazak folklorunun zengin bir parçasını oluşturan şeşendik sözleri inceleyen ve bu konuda pek çok eseri olan bilim adamı Baltabay Adambayev ise Kojanasır hakkında şu bilgileri vermektedir: *“Halk arasında geniş yayılmış olan hikayelerin bir kısmı Kojanasır adı altında bilinmektedir. Kojanasır, çocukluğundan itibaren zeki, nüktedan ama saf bir çocukmuş. Yaşı küçük olsa bile etrafındaki kişilerin hatalarını, eksikliklerini eleştirir ve böylece düzeltirmiş. Kojanasır, hiç kimseye doğrudan nasihat, öğüt vermezmiş; kin beslemedik bir şekilde dolaylı bir eleştiriyile çağdaşlarının kusur kabahatlerini eleştirmiş. Kojanasır adıyla bilinen hikayelerin pek çoğu sömürücü sınıfın temsilcilerine yani hanlar, beyler, zenginler ve tüccarlara karşıymış. Kojanasır, sade bir halk temsilcisidir; her ne kadar dış bakışa saf ve uysal, kolay aldanabilecek birine benzese de, “iyi niyetli birinin atı zayıflamaz, kürkü da eskimez” denildiği gibi Kojanasır’ın emeği boşa gitmez. Onu hiçbir hırsız veya hilekar aldatamaz, tam tersine aldatayım diyenler aldanır, Kojanasır’ı yeneyim diyenler yenilir. Kojanasır sadece sömürücü sınıf ve mollaları eleştirmez, yaşadığı toplumdaki herkesle şakalaşır. Kadın-erkek, yaşça büyük veya küçük, han-kara (yani soylu olsun sıradan biri olsun) herkesle içli dışlı sohbet eder ve dalga geçermiş. Kojanasır’ın dediklerine kimse darılmaz, ona karşı kin beslemezler. Çünkü Kojanasır, bir halk temsilcisidir ve dolayısıyla onun sözü de halk bilgeliğidir. Ayrıca, Kojanasır, hayal ürünü bir kahraman değildir, onun tarihte yaşayan gerçek prototipi vardır.”*²⁶ diye Kojanasır’ın kişiliği konusunda bilgi vermektedir.

Ayrıca B. Adambayev, Kojanasır hakkında en çok çalışmanın Türk bilim adamlarına ait olduğunu ve Kojanasır adıyla bilinen efsane-hikayelerin derlenip ilk defa kitap olarak 1897 yılında İstanbul’da yayınlandığını belirtmektedir. Ve söz konusu bu hikayeler külliyyatının Rusça’ya çevrilip bu konuda ilk inceleme-deneme, ünlü türkolog akademisyen V. A. Gordlevskiy tarafından kaleme alındığını da yazmaktadır. Türk bilim adamları Mehmet Tefik Çaylak, İstanbul Üniversitesi’nin profesörü M. Fuat

²⁵ Muhtar Avezov, *Folklor Yazıları*, Haz: Ali Abbas Çınar, Bilig Yay., Ankara 1997, s. 127.

²⁶ Baltabay Adambayev, *Kazak şeşenderi turalı yel avzında saktalğan yestelikter* ((Kazak Söz Ustaları Hakkında Halk Arasındaki Hatıralar), Bilim Yay., Almatı 2008, ss. 28-29.

Köprülü ve bibliyografçı M. Tahir'in yaptıkları incelemelerden yola çıkan V. A. Gordlevskiy, Kojanasır'ın hayat tarihini belirlemektedir²⁷.

Gordlevskiy'nin bize aktardığı bilgiler şunlardır: *Kojanasır'ın gerçek ismi Hoca Nasreddin'dir. O, bir imamın çocuğu olarak doğmuş, eski usul eğitim almış. İlkinde o, halkı dolaşmış; divane, güldürme ve bakşılık-üfürükçülükle uğraşmış, kışlıklarda babası gibi imamlık da yapmış. Daha sonraları ünlü hocaların etkisiyle bakşılığı da, imamlığı da bırakmış, doğduğu Akşehir'e geri dönmüş ve öğretmenlik de yapmış. Mezarı da Akşehir'dedir. Akademisyen Gordlevskiy, Akşehir'deki üzerinde adı-soyadı ve tarih yazılmış olan mezar taşı konusunda bahseder ve şu bilgileri verir: "Hoca Nasreddin hakkındaki bazı bilgiyi, onun doğmuş olduğu ve güldürü hikayelerinde sıkça söz edilen Sivrihisar'da bulunan bilgiler de kanıtlamaktadır. Müftü Hasan XIX. yüzyılın 80. yıllarında oradaki yerel arşivi gözden geçirir, Hoca Nasreddin'in Hicri 605 yılında (Miladi 1207) Horto kışlağında doğduğunu belirtmiştir. Hicri 635 yılında Hoca Nasreddin kışlağındaki imamlığını bırakıp (şakirdi Mehmet'e teslim etmiş) Akşehir'e gitmiş. Orada Hicri 683 yılında (1285) vefat etmiş"*²⁸ diye yazmaktadır.

Böylece Kojanasır'ın tarihte gerçekten yaşamış olan zeki, bilgili ve güldürücü bir kişi olduğu sonucuna varmaktayız. Bilinçli bir şekilde din yolundaki hizmetini, ana uğraşını bırakıp öğretmenliğe geçmiş. Kendisinin eleştirici, güldürücü kabiliyetini hakimlere, faizcilere ve din adamlarına karşı kullanmış.

Kazak İlimler Akademisi'nin yayınladığı çok ciltlik "Kazak Halık Edebiyeti" adlı kitap dizisinde Kojanasır hakkında anlatılan masallar konusunda şu bilgiler verilmektedir: *"Güldürü masalları, gerçekçi masalların içinde yer alan farklı bir masal grubudur. Kazak halkının anlattığı güldürü masalların en önemli kahramanları Aldarköse ve Kojanasır'dır. Ama biz, söz konusu iki kahramanı konu edinen masalları başkaca sınıflandırıyoruz. Onlar hakkında anlatılan masalları, efsane-masal grubuna dahil ediyoruz. Çünkü Kazak folklorundaki Aldar'ın adı, basit bir tazşa gibi genel bir ad değildir. Aldar; Korkut, Asan, Jiyrenşe gibi özgeçmiş, tarihteki yeri ve kendine has özelliği kesin bilinen tarihte gerçekten yaşamış bir kimsedir. Orta Asya halkları ve Kazak masallarındaki Aldar adıyla anlatılan bütün hikayeler sadece Aldar adıyla*

²⁷ Adambayev, age., 2008, s. 29.

²⁸ Adambayev, age., 2008, ss. 29-30.

ilgilidir. Söz konusu bu hikayelerin konu açısından da diğer hikayelerden farkı vardır: Bu hikayeler basit güldürü hikayeler değildir, ama önemli toplumsal hiciv, sınıf ayrımcılığı, belli bir sosyal çekişmeleri de konu edinmektedir. Orta Asya, Yakın Doğu ve Kazak folklorundaki Kojanasır tipi, çeşidi ve tarihteki yeri bakımından farklı yere sahiptir.”²⁹

Araştırmacı-yazar Askar Avduvalioğlu’nun dediği gibi Kojanasır’ın hangi soydan geldiği konusunda da epeyce tartışılan soru vardır. Bazı araştırmacılar, “Koja”³⁰ lakabından yola çıkarak Kojanasır’ın, Kazakların Koja boyundan olduğunu ileri sürmektedir. Hatta bazı şecereciler (şecere inceleyenler) size Kojanasır’ın soyağacını bile çıkartabilirler. Ama bu hiç uygun bir fikir değildir. Aslında, “koja” Arapça bir kelime değildir, “öğretmen”, “usta” anlamındaki Eski Türkçe bir kelimedir. Eskiden bu tür meslekle uğraşan kişiye “molda” denilirdi. Demek “Kojanasır” kelimesinin anlamı Hasır Molla demektir. Ama ne yazık ki bütün Türk topluluğunun sahiplenmeye çalıştığı mirası Kazakların arasında inceleyecek kişi bulunamıyor. Örneğin, Kazak folklorundaki Kojanasır adıyla ilgili anlatılan hikayelerin Kazak bilim adamları tarafından değil, Çin’deki Milletler Üniversitesi’nin hocası Bi Hun tarafından incelenmesi ve söz konusu anlatıların Hint folkloruyla bağlantılı olduğuna dair ilmi konsepti ortaya atar³¹, diye anlatmaktadır.

Hoca Nasreddin bütün Türk halklarının ortak hazinesidir, ama onun güldürücü ve eğitici sözleri dünyaya nam salmış. Bu yüzden de her halk onu benimsemiş ve “Hoca Nasreddin bize aittir” diye sahiplenmeye çalışması doğaldır. Kazakistan sınırları içerisinde Büyük İpek Yolu üzerindeki Sırderya nehrinin kıyısında bir zamanlar Kojanasır’ın kümbet-mezarı vardı. Söz konusu kümbet-mezar nehre doğru eğik yapılmış ve öteki tarafından suya itiyormuş gibi de direnmiş. O kümbeti gören herkes gülmeden kendisini alamazmış³².

²⁹ *Kazak Halk Edebiyeti: Köp Tomdik*, Haz: Alpısbayev, T, Ezibayeva B., Kaskabasov, S., Kabdolova K., Tursınov E., KazSSC İlim Akad. M. Ö. Avezov Adındaki Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Jazuvşı Yay., C. 1 (Masallar), Almatı 1988, s. 37.

³⁰ Kazakların üç cüzüne dahil olmayan boylardan biridir; Koja boyu Araplardan, bir başka boy Töre ise Cengiz Han’ın soyundan gelmektedir.

³¹ Abdualioğlu, agm. <http://www.aikyn.kz/print.php?lan=kaz&id=129&pub=19983>, (12. 01. 2009).

³² Adambayev, age., 2008, s. 30.

“Türk Yurdu” Dergisinin “Hasreddin Hoca 800 Yaşında” başlıklı sayısında şu bilgiler vardır: Kazaklarda Nasreddin Hoca’ya büyük önem verirler. Hatta Alma Ata’da Nasreddin Hoca’nın bir mezarı vardır. Halbuki Alma Ata çok yeni bir şehirdir. Orta Asya’yı ele geçirmek isteyen Rus’lar, Şımkent, Semerkant, Buhara ve Oş gibi şehirlere hakim olabilmek için Alma Ata’da bir Rus askeri garnizonu kurmuşlar, daha sonra garnizon çevresinde Alma Ata şehri oluşmuştur.”³³

II. 3. 2. Kazakistan’daki Aldar Köse Tipi

“Aldar” kelimesi “yalan söyler” anlamına gelir. Aldar Köse, eski zamanın da, şimdiki zamanın da hikaye kahramanıdır. O, halk temsilcisi olarak akılsız idarecileri, insafsız zenginleri, ahmak kişileri, hilekar tüccarları, kurnaz insanları alaya alarak, espri ve şaka mahiyetinde, onları halk önünde gülünç duruma düşürür. İsmi ve tipinden açıkça görüldüğü gibi insanlarla alay ederek onları toplum içinde küçük düşüren biridir. Orta Asya halklarının çoğunda anlatılan Aldar Köse fıkralarının hepsinde, eski zamandaki sosyal olaylarla ilgili konular hicvedildiği için çok ilginç ve gülünç durumlar görülür. Her fıkra dalga geçme, hicvetmeyi amaçlar.

Aldar Köse’nin doğduğu zaman ve ortamına dair hiçbir bilgi olmamakla birlikte, bazı halk anlatılarına göre Aldar’ın “Janibek, Kalmak” döneminde³⁴ yaşadığı bilinmektedir, ama bazı kaynaklara göre onun hayatı ve akrabası konusunda hiçbir bilgi günümüze kadar ulaşmamıştır³⁵.

Aldar Köse tipi hakkında akademisyen Muhtar Avezov şunu yazar: “Hayat, Aldar Köse’nin başına birçok güçlükler, birçok olaylar getirmiştir. Aldar Köse’nin adı özel bir ad olmayıp, temsilidir. Cimrilik, oburluk, kurnazlık, hilekarlık, açığözlük gibi huylar Aldar Köse etrafında anlatılır.”³⁶

Bir başka eserinde ise M. Avezov: “Aldar Köse hakkındaki efsane masalları pek çok novelladan (kısa hikayelerden) ibarettir. Dindarlık ve cimrilik, ahmaklık ve kurnazlığı acımasızca alay eden halk mizahı, Aldar Köse hakkındaki masallarda özellikle çoktur. Aldarın hilesi ve zekiliği hakkındaki efsane-hikayeler halk arasında

³³ Seyfettin Sağlam, *Türk Dünyasında Nasreddin Hoca*, Türk Yurdu, Kasım 2008, C. 28, S. 255, s. 42.

³⁴ Avezov, age. 1997, s. 122.

³⁵ *Kazak Halık Edebiyeti*: C. 1 (Masallar, 1988), “Aldar Köse” Maddesi, ss. 48-50.

³⁶ Avezov, age., 1997, s. 123.

epeyce çoktur. Bu yüzdendir ki Aldar adı, timsali bir ada dönüşmüştür... Aldar'ın sosyal anlamı güçlü olan ve hakiki halk tipi olduğu epeyce net ve temiz korunmuştu. Onun mizahının tesiri, acı gülmesinin keskin yüzü halkın düşmanı olan unsurlara – zenginler ve biylere³⁷, kendi menfaatini düşünen tüccarlar ve uyanıklara, mollalar ve bakışlara karşı yönlenmiştir.”³⁸ diye yazmaktadır.

A. Konıratbayev ise şöyle yazmaktadır: “Aldar Köse, gerçekten yaşamış kimse değildir. Onun ismi Moğol, Tatar, Dağıstan masallarında bol bol geçer. “Aldar bilyan Yublar” adlı efsane de eskiden bilinmektedir. Onun tarihi-etnik özelliklerinden daha çok efsanevi-fıkra, güldürü tarafı daha üstündür. Aldar, hanları eleştirir ve böylece Korkut ve Asan Kaygı (Kazak efsaneleri) tiplerine yakınlaştırmaktadır. Aldar Köse'nin, Az-Janibek Han zamanında yaşadığına dair fikir yanlıştır. Herhalde XVI. yüzyılda bu hikayeler sık anlatılmaya başladığı için böyle söylenmiş. Oysa Aldar ve Yublar tipi Sibiry, Kırım Tatarlarında X. yüzyıldan itibaren mevcuttur. Bunlara bakarak Aldar Köse hikayelerindeki “şeytan, molla, hocaları eleştirme geleneği” İslam'ın etkisiyle doğmuş olabilir.”³⁹

Halk bilimini inceleyen M. Gabdullin şunu yazmaktadır: “Aldar Köse hakkındaki Kazak rivayetlerini alırsak, onlarda her dönemin izini bulmak mümkündür. Orada hanların hakimiyeti dönemi, daha yakın dönemlerdeki feodal ve tüccarların zamanını da görüyoruz. Demek, Aldar Köse'nin daha eski zamanlarda meydana geldiğini ve halk hayalinin onu daha geç dönemlere kadar getirdiğini söylemek mümkündür.”⁴⁰

D. Erimbetova'nın “Aldar Köse Fıkraları” adlı kitabında Aldar Köse tipinin özelliklerini şöyle ifade etmektedir:

- 1) Aldar Köse, yalancıdır (bütün hikayelerinde);
- 2) Aldatıcıdır (Aldar Köse ve Kürek Kemiği, Aldar Köse ve Alaşa Han, Aldar'ın Şık Bermes Şığaybay'a Konuk Olması, v.s.);
- 3) Aldatıcılığı ile övünür (Aldar Köse ve Kürek Kemiği, Aldar'ın Şık Bermes Şığaybay'a Konuk Olması, v.s.);

³⁷ Biy – bir anlaşmazlığı gidermek için iki tarafı dinleyerek karar bildiren kimse, kadı.

³⁸ Muhtar Avezov, *Uakıt Jene Adebiet (Zaman ve Edebiyat)*. Kazak Devlet Edebi Eserler Matbaası, Almatı 1962, ss. 57-58.

³⁹ Konıratbayev, age., 1991, s. 95-96

⁴⁰ Gabdullin, age., 1958, s.135

- 4) *Saf, bilgisiz görünür (Aldar Köse ve Arkadaşı);*
- 5) *Adetleri, gelenekleri bilir (Bütün hikayelerde);*
- 6) *Zenginlerle, cimrilerle ve hanlarla uğraşır (Aldar Köse'nin Elii At Alması, Aldar Köse Adlandırılması, Aldar Köse ve Tongak, Jiyrenşe Şeşen (Hatip) ve Aldar, Aldar Köse ve Alaşa Han);*
- 7) *Olaylar gereği farklı kimliklere bürünür, erkek iken kız gibi görünür (Aldar Köse ve Alaşa Han);*
- 8) *İnsanların zaaflarını kolayca tespit eder (Şık Bermes Şığaybay'ın evinde konuk olması);*
- 9) *Acımasızdır, insanları ağır bir şekilde cezalandırır (Aldar'ın Şık Bermes Şığaybay'a Konuk Olması, Aldar Köse Adlandırılması, Aldar Köse ile Muhtar);*
- 10) *Çok akıllıdır (Bütün hikayelerinde)⁴¹.*

A. S. İsmakova da “Mitten eposa (masala) kadar uzanan evrimi izlerken Kazak gerçekçi masalın kahramanı Aldar-Köse tipinde duralım. Aldar Köse tipinde mitik “ilk” kahramanın ve kahramanlık masalların baş kahramanın arketiplerinin izlerini bulmak mümkündür. Aldar'ı sakalı olmadığı için ona “köse” lakabı verilmiştir. Böylece saygı göstermenin bu unsuruna sahip olmayan bir ihtiyar kendisiyle alay edilmeye mahkumdur. Bu, masal kahramanının ataerkil bir dönemde oluşmuş geleneklere saygı göstermemenin açık bir belirtisidir. Ama “Allah tarafından rencide edilmiş” Aldar-Köse bambaşka davranmaktadır. Fukaranın himayecisi olan Aldar öyle şeyler yapar ki toplumdaki saygılı olan aksakallara⁴² bile ders verir; böylece aksakalların, saygının sadece dış gösteriş arazına sahip olduklarını gösterir. Aldar Köse tipi, mitten eposa doğru ilerlemedeki önemli sanatsal icattır. Söz konusu tip, Orta çağ Avrupa'sındaki geleneksel toplum anlayışından kopan ve gezici hayat ve soytarılığı yaşatan Til Ulenşpigel tipini andırmaktadır. Maceracı kahraman Aldar Köse ve onun adıyla ilgili anlatılan maceralı süjeler, folklorun kahramanın özel hayatına karşı duyduğu ilgisini

⁴¹ Daneş Erimbetova, *Aldar Köse Fıkraları*, Yesevi Yay., İstanbul 2003, s. 21-22

⁴² Aksakal – herhangi bir topluluğun ileri gelen ve sözü dinlenen şahsiyetidir.

kanıtlamaktadır. Söz konusu bu ilgi masalda kendisini göstermektedir.”⁴³ diye Aldar tipini çözümlemektedir.

Aldar Köse hikayelerinin oluştuğu zamana dair M. Avezov şunları yazmaktadır: *“Aldar Köse fıkralarının oluştuğu zamanı belirlemek mümkün değildir. Şu yüzyılda, şu toplumda oluşmuştur demek, onu belirli bir döneme ait olduğunu söylemek çok zordur. Aldar Köse’nin doğumu ve hayatı hakkında da hiç bir bilgi yoktur. 1917 Rus Bolşevik Devrimine kadar olan döneme bakacak olursak, bu dönemde toplum çeşitli sınıflara ayrılmıştır ve feodal bir yapıya sahiptir. Bu dönemin özellikleri, Aldar Köse fıkralarının konusu olmuştur. Aldar Köse fıkralarının doğuş zamanının o devre ait olduğunu tahmin edebiliriz.”*⁴⁴

*Aldar’ın şeytanlarla “dosluğunu” anlatan hikayeler ise, İslam dininin etkisiyle Kazak halkının arasında yaygınlaşan dini mitlere karşı halkın eleştirel yaklaşımını sergilemektedir. Din, üstün kurnazlığın şeytan, iblis ve cinlerde husul bulduğunu ve insanın onlara karşı aciz bir mahlûk olduğunu söylüyorsa, halk söz konusu kötü güçlere karşı Aldar’ı yani kötü güçleri yenebilecek insan aklını karşı koymaktadır.”*⁴⁵

Kazak İlimler Akademisi’nin yayınladığı çok ciltlik “Kazak Halık Edebiyeti” adlı kitap dizisinde Aldar hakkında anlatılan masallar konusunda şu bilgiler verilmektedir: *“Güldürü masalları, gerçekçi masalların içinde yer alan farklı bir masal grubudur. Kazak halkının anlattığı güldürü masalların en önemli kahramanları Aldarköse ve Kojanasır’dır. Ama biz, söz konusu iki kahramanı konu edinen masalları başkaca sınıflandırıyoruz. Onlar hakkında anlatılan masalları, efsane-masal grubuna dahil ediyoruz. Çünkü Kazak folklorundaki Aldar’ın adı, basit bir tazşa gibi genel bir ad değildir. Aldar; Korkut, Asan, Jiyrenşe gibi özgeçmiş, tarihteki yeri ve kendine has özelliği kesin bilinen tarihte gerçekten yaşamış bir kimsedir. Orta Asya halkları ve Kazak masallarındaki Aldar adıyla anlatılan bütün hikayeler sadece Aldar adıyla ilgilidir. Söz konusu bu hikayelerin konu açısından da diğer hikayelerden farkı vardır:*

⁴³ A. S. İsmakova, *Казахская художественная проза. Поэтика, жанр, стиль. (Начало XX. века и современность)* (Kazak Sanat Düz Yazısı. Poetika, janr, stil. XX. Yüzyılın Başı ve Çağdaş Dönem), Ğılım Basımevi, Almatı 1998, ss. 33-34.

⁴⁴ Avezov, age., 1997, s. 123.

⁴⁵ Muhtar Avezov, *Er Jildar Oyları, Kazakşa Jane Orısşa Jazılğan Zertteveler Makalalar, (Farklı Yıllar Düşünceleri, Kazakça Ve Rusça Yazılmış İncelemeler Makaleler)*, Haz: I. Düysembayev, Kazak Devlet Edebi Eserler Yayınevi, Almatı 1959, s. 24.

Bu hikayeler basit güldürü hikayeler değildir, ama önemli toplumsal hiciv, sınıf ayrımcılığı, belli bir sosyal çekişmeleri de konu edinmektedir.”⁴⁶

Kazak varyantında Aldar Köse'nin öldüğü söylenmez. Onun sebebini akademisyen Muhtar Avezov şöyle açıklar: *“Aldar ismi mizahi bir isimdir. Mizah ölümsüzdür. Mizah ölümsüz olduğundan dolayı Aldar isminin de ölümsüz bir tip şeklinde anlatılması şarttır. Kazak efsanelerinde Aldar'ın akrabalarının söylenmediği gibi, ölümünün söylenmesinin sebebi bunda ibarettir. Gülmek, ölmeyecek milletin tükenmeyen gücüdür.”⁴⁷*

“Kazak Şeşenderi” adlı kitabın yazarı Baltabay Adambayev, Aldar Köse hakkında şu bilgileri vermektedir: *“Kazak efsane-hikayelerin bir grubu Aldar Köse adıyla anılmaktadır. Aldar, çok kurnazlığın, nüktedanlığın sembolüdür. Gerçi Aldar Köse hakkında anlatılan efsaneler gerek içerik gerekse konusu açısından Kojanasır hikayelerine benzemektedir ama birçok farklı da mevcuttur. İlk önce, Kojanasır, bütün Türk topluluklarının ortak malıdır, Aldar Köse ise, esas Kazak topraklarında doğmuş olan kahramandır. İkincisi, Kojanasır hakkındaki hikayeler genellikle şehirlerde oturan yerleşik halkın, hayvancılıkla uğraşan halkın hayatını anlatmaktadır. Üçüncüsü, Kojanasır saf görünürlü ama kurnaz ise, Aldar Köse gerek kişiliği ile gerekse yaptıkları ile dolandırıcı kurnazın görünüşündedir. Genellikle halk; dolandırıcı, yalancı ve birine kötülük yapabilecek birini sevmez. Ama söz konusu halk, Aldar Köse'yi suçlamaz, tam tersine Aldar Köse'den yana olup onun akıl ve hilesini, kurnazlığı ve acımasızlığını uygun bulmaktadır. Çünkü Aldar Köse, aslında sömürücü sınıfa veya halka kötülük yapanlara karşı mücadele etmektedir. Efsane-hikayelere göre Aldar Köse ilk önce zenginlere karşı acımasız davranmaktadır. “Aldar Köse ve Alaşa Han” adlı efsanede Köse hanın kızıyla evlenir. Alaşa Han'ın gerçek bir kişi olduğunu ve XII.-XIII. yüzyıllarda iktidarda olduğuna dair kanıtlar mevcuttur. Öyleyse doğdukları ve vefat ettikleri tarihleri tam olarak bilinmiyorsa da şunu söylemek mümkündür: Aldar Köse ve Jiyrenşe Şeşen, Alaşa ve Janibek Han'ların zamanında yaşamış gerçek kişilerdir. Aldar Köse vefat etse de onun hüneri yok olmadı ve mutlaka devam etmektedir. Gerçekten de*

⁴⁶ *Kazak Halık Edebiyeti: Köp Tomdik*, Haz: Alpısbayev, T, Ezibayeva B., Kaskabasov, S., Kabdolova K., Tursinov E., KazSSC İlim Akad. M. Ö. Avezov Adındaki Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Jazuvşı Yayınevi, C. 1 (Masallar), Almatı 1988, s. 37.

⁴⁷ Muhtar Avezov, *Kazak Edebiyatının Tarihi*, 1960, C. 1, s. 255

Aldar Köse'nin "sözleri" her dönemde yeniden yankılanarak bugünlere kadar gelmiştir. Aldar Köse'nin kahramanlık, nüktedanlık geleneğini devam ettirenler de vardır, örneğin ünlü Turlımbet ve Şaşıar gibi kunazlar Kazak halkında çoktu. Aldar Köse hakkında anlatılan efsane-hikayeler Kazakların yanı sıra Kırgız, Özbek, Tatar, Başkurt, v.b. halklarda mevcuttur."⁴⁸

II. 3. 3. Kazakistan'daki Tazşa Bala (Keloğlan) Tipi

Tazşa Bala hakkında Kazak Ansiklopedisinde şöyle bilgi verilmektedir: *"Tazşa Bala, Kazak masalları ve aldatmaca şiirlerin kahramanıdır. Buna benzer nüshalar Özbek, Tatar, Karakalpak, Türkmen, Hakas, Buryat, Moğol halklarının sözlü edebiyatında geçer. Tazşa Bala hakkında hikayelerin meydana geldiği dönem, feodal dönemin gelişmesiyle ilgilidir. O, koyunlara bakan fakir bir çocuktur, ama hikayelerde akıllı, kıvrak zekalı, hilekar, cesur, zeki olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kıvrak zeka ve cesurluğu sayesinde her türlü engelleri aşır, bin bir beladan sağ salim kalır. Kendisi fakir olsa da hanın yanındaki cellatlara karşı çıkar, onları yener ve halkın önünde alaya alır. Adaletsizlik ve zulme karşı çıkar, kıskançlık ve cimrilik gibi olumsuz huyları da acımasızca eleştirir.*"⁴⁹

M. Gabdullin ise Tazşa Bala konusunda şunları yazmaktadır: *"Kazakların gülünç masallarının içinde en yükseği ve ayrı bir yere sahip olanları, tazşalar hakkındaki hikayelerdir. Bu masallarda tazşanın "Tazşa" olan adından başka bir adı yoksa bile, onun halk arasından çıkan kıvrak zekalı, zeki, hileli, cesur bir yiğit olduğunu görmekteyiz. O, kendisinin akli ve hüneri, gücü sayesinde birçok zor durumdan sağ salim kurtulur, her türlü sınamalardan tereddüt etmeden geçip muradına erer. Kendisi çok fakir olsa bile, han, vezir ve han askeriyle mücadele eder, onları halk önünde küçük düşürür ve alay eder. Onun bu işini seven halk "Kurnaz Tazşa", "Zeki Tazşa", "Hilekar Tazşa" diye onun adını masallarda yaşatır.*"⁵⁰

Akademisyen Muhtar Avezov ise: *"Kazak masallarında akıllı, kıvrak zekalı olarak anlatılan şahıs, Tazşa (Keloğlan)dır. Ayak Tazşa, Kurnaz Kel (Kuv Tazşa) gibi sık sık anlatılan güldürü masallarında, gülünç durumlar dışında, derin anlamlar yer*

⁴⁸ Adambayev, age., 2008, ss. 41-45.

⁴⁹ Kazak Soviyet Ansiklopedisi, "Tazşa bala" maddesi, Almatı 1975, C. 10, ss. 125.

⁵⁰ Gabdullin, age. 1958, s. 134.

almaktadır. Onun Tazşa (Keloğlan) adından başka adı yoktur. Kendisi fakir, zavallı olan kele, hiç kimsenin yardımı, iyiliği dokunmamıştır. Fakat sıkıştırıldığı birçok güç durumdan sağ salim çıkmayı başarmıştır. Gayreti, akli, sinsiliği, kıvrak zekalılığı, hazır cevaplılığı, olacakları çok çabuk sezmesi sayesinde sağ kalmasını başarmıştır. Tazşa'nın bilinen diğer bir özelliği de, daima hanlar, padişahlar, vezirler ve cellatlarla mücadele etmesidir. Bunların hepsini, akli ve hilesiyle yenmiştir. Bunlarla mücadele ederken yalan söylemesi, kurnazlık yapması, hile yapması hata değildir. Çünkü halk, kendi düşündüklerini, yapmak istediklerini "Tazşa"ya yaptırmıştır. Tazşa kurnazlığıyla hırsızdan hırsızlık, dolandırıcıdan dolandırıcılık öğrenerek iki hanı aldatıp onları rezil etmiştir. Bütün Tazşa Bala masallarında kıvrak zekalılık, şaka, nükte, alay söz konusudur. Birkaç masalda kelin kendisinin dahi halk tarafından bozguncu, suç işleyen birisi olarak görüldüğü olur. Bu durumu üst tabakaya mensup olanlar ve yabancı ilave etmiş olmalıdır."⁵¹

Kazak sanat düz yazısını inceleyen bilim adamı İsmakova A. S. ise Kazak masallarının bir kahramanı olan Tazşa Bala konusunda şunları yazmaktadır: "Dış görünüşü itibarıyla Rus folklorundaki "ahmak" tipini andırmaktadır. O, sosyal behresizdir, kandaşları tarafından rencide edilmiştir ama ruhlar onu kollamaktadır"⁵² der.

... Oluşu itibarıyla büyü inançlarına kadar uzanan, gerçekçi masallarında (bitovaya skazka) ise kurnaz soytarıya dönüşen Tazşa tipi de ilgi çekmektedir. Kahramanın dış çirkinliği onun iç güzelliğine, iyilik severliği ve dürüstlüğüne karşı konulmaktadır. Kazak büyü masallarında Tazşa tipinin iki önemli türü vardır: "Sanal", "yalan" Tazşa ve "hakiki" Tazşa. İlk tipteki kahraman geçici olarak Tazşa tipine bürünür; genellikle, damat olarak bir seri sınavdan geçmek üzere fakir Tazşa şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İkinci Tazşa olarak ise, gerçekten hiçbir şeyi olmayan fakir bir çobanı görüyoruz. Masalın bu türü ise, genellikle, söz konusu çobanın mal gütmesi süjesiyle başlar. Masaldaki gerçek Tazşa, yalan Tazşa'nın yaptığı gibi mutluluğu kendi emeğiyle değil, ama şans eseri olarak mutluluğa kavuşur. Büyü masallarındaki Tazşa, en behresiz, en basık kişidir. Herkes onu kel ve uyuz olduğu için hor görür. Ama bu kahraman

⁵¹ Muhtar Avezov, *Folklor Yazıları*, Haz: Ali Abbas Çınar, Bilig Yay., Ankara 1997, s. 112

⁵² İsmakova, age., 1998, s. 26.

gerçekçi masallarında gelişir ve aktif hareket eden kahraman, rakiplerini aldatarak yenen bir kurnaz olarak kendini göstermektedir.⁵³

Şegen Ahmetov'un "Kazak Balalar Edebiyeti" adlı ders kitabında Tazşa Bala konusunda şu bilgiler verilmektedir: "Baş kahramanı çocuk olan ve çocukların kolayca anlayabilecekleri tazşalar adıyla bilinen masallar, daha çok çocuk folkloruna dahildir. Tazşa Bala masalları, örneğin "Tazşa'nın kırk yalanı" adlı masal, çocukların dikkatlice dinlediği ve onlara nüktedanlığı ve hatipliği öğreten ustaca masallardır."⁵⁴

II. 3. 4. Kazakistan'daki Jiyrenşe Şeşen (Hatip) Tipi

1917 Bolşevik devrimi öncesindeki edebiyatta Jiyrenşe adına bağlı pek çok hikaye derlenmiş, çeşitli kitaplarda yayınlanmıştı. Ulaştığımız bilgilere göre Jiyrenşe hakkında söylenen efsaneler ve hikayelerin birçoğu İbray Altınсарın'ın 1897 yılında Orınbor'daki M. İ. Efimskiy-Mirovitskiy adındaki bir yayınevinden çıkan "Kırgız Hrestomatiyası" adlı ders kitabında "Nükteci Jirenşe" başlığı altında verilmiştir; A. A. Divayev'in "Sır-Derya Bölgesinin İstatistiği İçin Bütün Bilgiler" (Сборник материалов для статистики Сыр-Дарьинской области) adlı eserinde "Jiyrenşe" başlığı altında bir bölüm mevcuttur; 1909 yılında Gabdolhakim Gabdışev, "Jiyrenşe" adlı kitabını Kazan'daki Şaripcan ve Muhametcan Karimov kardeşlerinin yayınevinde yayınlamıştır; Jiyrenşe hakkındaki hikayeler V. V. Radloff, G. N. Potanin eserlerinde ve "Dala ualatı gazeti" (Газета степной провинции) adlı gazetenin 1889 yılındaki № 5 ve 1892 yılındaki № 2 sayılarında yayınlanmıştır⁵⁵. Ayrıca Ş. Valihanov ve İ. N. Berözin'in derleyip yayınladığı Jiyrenşe hikayeleri de mevcuttur⁵⁶.

Jiyrenşe'nin kim olduğu, nerede ve ne zaman yaşadığı net olarak bilinmemekle birlikte onun tarihte yaşayıp yaşamadığına dair her türlü fikirler öne sürülmüştür. Genel olarak Jiyrenşe'nin şahsiyeti konusundaki öne sürülmüş olan fikirleri iki önemli doğrultuda incelemek mümkündür. Birinci doğrultudaki fikirler ve bu fikirleri destekleyen bilim adamlarına göre Jiyrenşe, timsali bir tiptir. Örneğin, halk bilimini

⁵³ Seyit Kaskabasov, *Казахская волшебная сказка (Kazak Büyü Masalları)*, Almatı 1972, s. 148.

⁵⁴ Şegen Ahmetov, *Kazak Balalar Edebiyeti*, Üniversiteler İçin Ders Kitabı, Mektep Yay., Almatı 1974, ss. 52-55.

⁵⁵ *Karakalpak Edebiyatının Tarihi (Eski Zamanlardan 1917 yılında kadar)*. Haz: A. Pirmazarov, A. Murtaziyev. Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi'nin "FAN" Yay., Taşkent 1994, s. 75.

⁵⁶ Kabil Maksetov, *Karakalpak Halkının Edebi Sözlü Eserleri*, Bilim Yay., Nökis 1996, s. 139.

araştıran Konıratbayev’a göre: “Jiyrenşe gerçek hayatta olan bir kimse değildir. Onun ismi Moğol, Tatar ve Dağıstan masallarında geçer ve onunla ilgili “İren Çeçen” rivayeti de eskiden beri vardır.”⁵⁷

Kazak söz ustalığını araştıran bilim adamı Baltabay Adambayev şöyle yazar: “Aldar Köse, Kojanasır, Jiyrenşe, Karaşaş, bunlar hep bir tiptir. Tabi ki böyle kişilerin evvela hayatta oldukları mümkündür. Ama edebiyattaki kahramanlar, gerçek kişilerin ne kendisi ne de kopyasıdır; onlar halk hayalinde yeniden doğan tiplerdir” der. Jiyrenşe’ye gelince: “Şeşendik sözler yani vecizelerin ne zaman ve nerede meydana geldikleri, nasıl geliştiklerini kesin söylemek zordur. Ancak bize malum olan hatiplerin dedesi, Jiyrenşe’dir. Halk arasında anlatılan vecizelerin en köhneleri bu Jiyrenşe ismiyle anılmaktadır.”⁵⁸

İkinci bir görüşe göre Jiyrenşe Şeşen, gerçekten yaşamış bir şahsiyettir. Bu konuda L. N. Gümilev adındaki Avrasya Milli Üniversitesi’nin yayınladığı “Eltutka. El Tarihının Eygili Tulgaları” adlı ders kitabında aşağıdaki bilgi verilmektedir: “Jiyrenşe Şeşen (XV. yy.), akıllı, feraseti ve kıvrak zekası ile adı efsaneleşmiş olan Kazakların ünlü hatibidir. Efsane ve hikayelere göre o, tarihte olan ve Az-Janibek Han’ın zamanında yaşamış olan biridir; ancak tarihi eserlerde Janibek Han’ın yanında öyle birisinin mevcut olduğuna dair hiçbir bilgi yoktur. Jiyrenşe Şeşen hakkında diğer halkların eserlerinde de söz edilmektedir. Türk-Moğol, Hint-Avrupa halklarının bazılarının folklorunda da onun hakkında hikayeler mevcuttur. Kazak folklorundaki Jiyrenşe Şeşen hakkındaki efsane-hikayelerinin bazı nüshaları aynı karakter adıyla, örneğin, Karakalpak (Jiyrenşe), Kırgız (Jeerenşe Çeeçen), Türkmen (Yikrenşe) folkloruna da geçtiği görülmektedir. Jiyrenşe Şeşen hakkındaki masallar ve hikayeler Kazak folklorunda tahminen XV. yüzyıldan başlamaktadır. Bu halk yaratmalarında söz ustalığı örnekleriyle birlikte gerçekçi masallar da mevcuttur. Jiyrenşe Şeşen adıyla ilgili anlatılan hikayelerin içinde en yaygın olanları, O’nun güzel ve akıllı Karaşaş ile evlenmesi hakkında anlatılan hikayelerdir. Genel olarak Jiyrenşe Şeşen adıyla ilgili anlatılan efsane-hikayeleri üç önemli grupta değerlendirmek mümkündür. Birincisi, Jiyrenşe Şeşen’i, Janibek Han’ın hem danışmanı, hem de dostu olarak anlatan

⁵⁷ Konıratbayev, age., 1991, s. 95.

⁵⁸ Baltabay Adambayev, *Kazakların Vecizeleri*, Ana Tili Yay., Almatı 2007, s. 8-9.

hikayelerdir. Burada Kazak Hanlığı'nın oluşması ve ilerlemesinde katkıda bulunan Janibek Han'a karşı halkın duyduğu iltifatının etkisi anlaşılmaktadır. İkinci gruptaki hikayeler, Jiyrenşe Şeşen'i sosyal eşitsizliğe karşı mücadele eden biri olarak karşımıza çıkarmaktadır. Bu hikayelerde, o, hanı eleştirir; hanın eziyetine kendi aklı ve feraseti ile karşı çıkarmaktadır ve kıvrak zeka sahibi olarak tasvir edilmektedir. Üçüncü gruptaki hikayeler ise Jiyrenşe Şeşen'in toplum içerisindeki günlük çatışmalardaki söyledikleri mizahi sözleridir. Bütün bu hikayelerin sayesinde Jiyrenşe adı unutulmayıp yüzyıllardan aşarak bugünkü nesle ulaşmıştır.”⁵⁹ Kazak Halkının önemli şahsiyetleri konusunda yazılan bir başka eser olan “Tarihi Tulgalar” adlı kitapta da aynı metinle karşılaşmaktayız⁶⁰.

Kazak Ansiklopedisi ise yukarıda vermiş olduğumuz bilgilerin yanısıra şunları da vermektedir: *“Jiyrenşe Şeşen (doğduğu ve vefat ettiği yıllar belirsizdir), Kazak Hanlığı'nın kurucusu olan Janibek Han'ın zamanında (XV.-XVI. yüzyıllar) yaşamış olan ünlü hatiptir. Jiyrenşe Şeşen adı, akıl ve ferasetin örneği olarak Kazak Halkının sözlü edebiyatında önemli yere sahiptir. Halk efsanelerine göre Jiyrenşe Şeşen, fakir biriydi. O, Kazak Hanlığı'nı kurma işinde hana yardım etmiş, faydalı tavsiyelerde bulunmuş ve halkın adına konuşmuştur. Onun adıyla ilgili anlatılan birçok efsane-hikaye mevcuttur; onların birçoğu XV.-XVI. yüzyıllardan itibaren başlayan halk yaratmalarının veya birkaç neslin icra ettiği sırasında işlenip değiştiği için ortak miras haline gelmiştir.”⁶¹*

Jiyrenşe hakkında söz ederken, onun yaşadığı dönemi ve ortamını daha iyi anlayabilmek ve halk arasında bugünlerde bile söylenegelen onun yarattığı eserleri hakkında daha geniş bilgi edinmek amacıyla burada Karakalpak edebiyatını inceleyen bilim adamlarının eserlerinden de yararlanmayı doğru bulduk. Bunun birkaç önemli sebebi var.

İlk önce, Orta Asya tarihine bir baksak çağdaş Kazak, Nogay ve Karakalpakların temel budun oluşumu (etnogenezi) içine dahil olan boylar ve kabileler, XIV.-XVI.

⁵⁹ *Eltutka. El Tarihının Eygili Tulgaları: Ders Kitabı. “Jiyrenşe Şeşen” Maddesi*, Haz: M. Joldasbekulı, K. Salgaraulı, A. Seydimbek. Kül Tegin Yay., Astana 2001, ss. 77-78.

⁶⁰ *Tarihi Tulgalar. “Jirenşe Şeşen” Maddesi*, Haz: B. Togısbayev, A. Sujikova. Almatı kitap Yay., Almatı 2006, s. 127.

⁶¹ Kazakistan Milli Ansiklopedisi, *“Jiyrenşe Şeşen” Maddesi*, C. 3, Almatı 2001, s. 689.

yüzyıllarda hep birlikte aynı topraklarda yanyana oturuyorlardı; onların dahil oldukları birlik tarihte “Nogay Birliği” olarak adlandırılmaktadır. Asıl bu sebepten dolayı XV. yüzyılın ortasında Kazak Hanlığı’nı kuran Janibek, hem Kazaklar hem Nogaylar hem de Karakalpaklar için ortak han sayılıyordu⁶². Bu yüzdendir ki adı geçen halkların dilleri birbirine çok yakındır ve aynı dil grubuna dahil olmaktadır.”⁶³ Bunun yanı sıra *Konırat, Kıtay, Kıpçak, Mangıt, Keneges, Kuyın*, v.b. boy ve kabileler XV. yüzyıldaki Kazaklar ve Karakalpaklar için ortak sayılmaktaydı⁶⁴. (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Karakalpakstan ÖSSC Tarihi. 2 ciltlik, C. 1. Nökis 1975; Karakalpak ÖSSC Tarihi Üzerinde Kısa Yazılar. C.1. Taşkent 1964; *Grekov B. D.; Yakubovskiy A. Yu.* Altın Ordu ve Onun Yıkılması. Taşkent 1956; Özbek SSC Tarihi. C. 1 . Kitap 1. Taşkent 1955; v.s.)

Ayrıca Karakalpak folklorunda aynen Kazak folklorundaki gibi *Şeşenlik Sözler* yani söz ustalığı, hatiplik anlamındaki bir edebi türün mevcut olduğunu ve bu türün en önemli temsilcisi olarak Jiyrenşe’nin kabul edildiğini hesaba katmalıyız⁶⁵.

Karakalpak dilinde yazılmış bilgilere göre Jiyrenşe eskiden Abulhayır Han’ın sarayında da⁶⁶, hatta XV. yüzyılın ilk yarısında Jiyrenşe, Nogay Ulusu’nda da yaşamış⁶⁷. XV. yüzyılın ilk yarısında Abulhayır Han’ın hükümdar olduğu göçebe Özbeklerin Ulusu Deşti-Kıpçak steplerindeydi, Nogay Ulusu ise Batı Deşti-Kıpçak steplerinde komşu oturuyordu. Nogay Ulusundan ayrılan aynı boy ve kabileler gruplar halinde bütün köy olarak iki ulusun arasında göç eder, bir ulustan ikincisine geçerdi, böylece iki ulusun halkı da karışıyordu. Bu olguyu hesaba katarsak asıl bu sebeplerden dolayı XV. yüzyılın ortalarına kadar Jiyrenşe’nin hem Hogay Ulusunda hem de göçebe

⁶² *Karakalpak Edebiyatının Tarihi (Eski Zamanlardan 1917 yılında kadar)*. Haz: A. Pirnazarov, A. Murtaziyev. Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi’nin “FAN” Yay., Taşkent 1994, ss. 48-49.

⁶³ *Karakalpak Edebiyatının Tarihi* s. 49 nazaran N. A. Baskakov, *Karakalpak Dilinin Grameri Üzerine Kısa Yazılar // Karakalpakça – Rusça Sözlük*. Moskova 1958, s. 792.

⁶⁴ *Karakalpak Edebiyatının Tarihi*, s. 50.

⁶⁵ Bu konuda bkz: K. Maksetov, *Karakalpak Halkının Edebi Sözlü Eserleri*, Bilim Yay., Nökis 1996, “*Şeşenlik Sözler*” Maddesi, ss. 134-142; B. Adambayev, *Kazakların Şeşendik Sözleri (Kazakların Vecizeleri)*, Ana Tili Yay., Almatı 2007, B. Adambayev, *Halk Bilgeliği*, Mektep Yay., Almatı 1976, “*Şeşendik Sözler*” Maddesi, B. Adambayev, *Kazak Şeşenderi (Kazak Söz Ustaları) Hakkında Halk Arasındaki Hatıralar*, Bilim Yayınevi, Almatı 2008; A. Beysengaliyeva, S. Seyitkali, S. Karamendin, *Söz tapkanga kolka jok (Söz Ustalığı)*, Jazuvşı Yay., Almatı 1988.

⁶⁶ *Karakalpak Edebiyatının Tarihi* nazaran E. Jiyrenşin, *Kazak Kitaplarının Tarihinden*. Almatı 1971, s. 87.

⁶⁷ *Karakalpak Edebiyatının Tarihi* nazaran Nurmuhamedov’un 1973 yılında derlediği bilgi. Kaynak kişi: Jalgas Bazarov, Serikbay Biysenov, yazı № 88733, ss. 31-72.

Özbeklerin ulusunda da yaşadığının doğru olduğunu görmek mümkündür. Ancak şu da bir olasılıktır ki 1450 yılının başında Kerey ve Janibek Sultanlarının öncüllük ettikleri ve göçebe Özbek ulusundan ayrılan boy ve kabilelerin arasına Jiyrenşe de katılmış olabilir. Sonuç olarak Jiyrenşe, Abulhayır ve Janibek Hanlarının zamanında yani XV. yüzyılın ilk yarısında o, Nogay ve göçebe Özbek uluslarında, aynı yüzyılın ikinci yarısında ise Kazak Hanlığı sınırlarında yaşamıştır⁶⁸.

Bir başka bilgiye göre: “Orta asırlar tarihinde iki Janibek Han vardı. Onların birincisi, Altın Ordu’da 1312-1340 yıllar arasında hanlık yapmış olan Özbek Han’ın oğlu Janibek’tir. O, 1342-1357 yılları arasında han olmuştur. İkincisi ise Kazak Hanlığı’nı kuran ve 1456-1478 yılları arasında han olan Janibek Han’dır. Bize göre Jiyrenşe Şeşen, Altın Ordu hanı Janibek (1342-1357) zamanında yaşamış olmalı. Çünkü Jiyrenşe Şeşen adının sadece Kazak, Karakalpak, Arallı Özbeklerin arasında değil, ama Nogay, Başkurt, Tatarların da arasında geniş yayılmış olması, Türk boylarının birçoğunun Altın Ordu, Ak Ordu ve Nogaylı olarak yaşadıkları döneme rast gelmektedir.”⁶⁹ Bu bilgiye göre Jiyrenşe XV. yüzyılda değil XIV. yüzyılda yaşamış biri olarak kabul edilmektedir.

Bugünlerde vecize ve söz ustalığının atası olarak kabul olunan Jiyrenşe genelde Karaşas ile birlikte anılmaktadır. Karaşas da Jiyrenşe kadar akıllı, kıvrak zekalı bir hanımdır ve mükemmel bir eş sembolüne dönüşen bir tiptir. Ansiklopedik bir üslupta yazılmış olan “Yedi Hazine” adlı kitapta “Kazaklarda ilk hatip – Jiyrenşe Şeşen (XV.asır) ve ilk bilge anne – Karaşas (XV.asır)”⁷⁰ gibi bilgi verilmektedir.

Kazak İlimler Akademisi’nin yayınladığı çok ciltlik “Kazak Halık Edebiyeti” adlı kitap dizisinde Jiyrenşe hikayeleri konusunda şu bilgiler verilmektedir: “Jiyrenşe’nin de adı, Aldar’ın adı gibi genel, sembolik ada dönüşmüş. Genel olarak değerlendirirsek, Jiyrenşe adıyla anlatılan hikayelerin halk, toplum bilincinden

“Kazak Şeşenderi” adlı kitabın yazarı Baltabay Adambayev, Jiyrenşe hakkında şu bilgileri vermektedir: “Jiyrenşe, Kazak şeşenlerinin örneğidir. Onunla ilgili anlatılan hikayeler, genellikle, Ez Janibek Han adıyla ilgilidir. Efsanelere göre Jiyrenşe fakir bir

⁶⁸ Karakalpak Edebiyatının Tarihi, 1974, s. 73.

⁶⁹ Maksetov, age., 1996, s. 136.

⁷⁰ Seyit Kenjeahmetovlu; Jetti Kazına, Ana Tili Yay., Almatı 2007, s. 116.

ailenin çocuğuymuş. O daha çocukken babası vefat etmiş ve Jiyrenşe yetim kalmış. Av için seyile⁷¹ çıkan Ez Janibek han, deve güden çocuk Jiyrenşe'ye rastlar. Han:

- Devene niye köstek vurmadin, evlat? diye sormuş.

- Devemin kösteği ölmüştü, demiş çocuk.

O da, "hayvana bakacak babam vefat etmiş" anlamındaymış.

- Oturduğun köy misafirleri ağırlamak için koyun keser mi? demiş Janibek Han.

- Bulursa bir koyun, bulamazsa iki koyun keser, demiş çocuk.

Çocuğun verdiği cevabın ne olduğunu öğrenmek amacıyla han ve onun yanındakiler çocuk Jiyrenşe'nin evine misafir olurlarmış. Geldiklerinde çocuk gebe bir savlığı⁷² getirir, kesmeden önce bata⁷³ istemiş. Meğerse çocuğun deminki "bulamazsa iki koyun keserler" dediği, fukara koyunu seçerek kesmez, gebe olsa da elinde olanı keser, demekmiş. Çocuğun akli ve cömertliğini seven han, onu kendi himayesi altına almış.

Jiyrenşe, başka bir şehirde oturan nağasısını⁷⁴ ziyaret ederek şehirde gezerken han sarayının kapısında duran hanın kızıyla tanışmış. Kız, kendisine koca beğenmek için erkek gibi giyinmiş han sarayının kapısında durmuş. Eninde sonunda Jiyrenşe, han kızıyla evlenmiş, ama hanın sarayına da mal-mülküne de ilgi duymamış. Hanın tek varisi güzel Karaközayım'ı alır memleketine geri dönmüş. Han, kızı ve damadını uğurlamış ve gidecekleri yere sağ-salim ulaşmaları için onlarla birlikte kendi askerinden 40 yiğidi de göndermiş. Jiyrenşe'nin memleketine geldiklerinde Jiyrenşe misafirlerini Ez Janibek Han'ın yardımıyla ağırlamış. Ama Janibek hanın vezirleri kuskanmış ve Jiyrenşe'yi yok etmenin yolunu bulmuşlar: Jiyrenşe'nin hatununu övmeye başlamışlar. Böylece Janibek hanın Karaközayım'a ilgi duymasını istemişler. Ez Janibek de alçak vezirlerinin sözlerini dinlemiş Jiyrenşe'ye zor işleri buyurur ve düşmanlık yapmaya başlamış. Ama Jiyrenşe'nin sadık eşi onu birkaç kere ölümden kurtarmış. Karaközayım vefat edince Jiyrenşe, ikinci kere evlenmiş. İkinci eşi fukaranın kızı Karaşas sulu⁷⁵ imiş. Karaşas'ın hem akli hem de güzelliği han kızıninki kadarmış.

⁷¹ Seyil – temiz ve güzel havada yürüyüşe yapmak.

⁷² Savlık - üç yaşını aşmış kuzulu koyun.

⁷³ Bata – iyi dilek, temenni, burada yaşça büyüklerden koyun kesmeden önce "bismillah" çekmesi anlamında kullanılmış.

⁷⁴ Nağası – anne tarafında akraba olan kimseler.

⁷⁵ Suluv - güzel, alımlı, yakışıklı anlamındadır; burada Karaşas'ın lakabıdır.

Janibek hanın vezirleri bu sefer de hanın ilgi duyması için elinden geldiklerini yapmışlar. Ama Jiyrenşe ve onun eşi yine bütün zorlukları yenmiş. Efsanelere göre Jiyrenşe Şeşen, devlet işleriyle ilgilenmez. Ama aslında, efsanelerin içeriğini iyice inceler olursak Jiyrenşe, Ez Janibek Han'ın danışmanı, en büyük veziriydi. İlk Kazak Hanlığının oluşmasında emeği geçen, devleti güçlendiren tarihi emektar olarak karşımıza çıkmaktadır. Demek, Jiyrenşe Şeşen XV.-XVI. yüzyıllarda yaşamış büyük söz ustasıdır.”⁷⁶

II. 4. Bu Tiplerin Diğer Türk Boylarındaki Paralelleriyle Karşılaştırılmaları

II. 4. 1. Hoca Nasreddin Tipi. Bütün Türk dünyasında ortak olan Nasreddin Hoca; Türkiye’de Nasreddin Hoca, Azerbaycan’da *Molla Nasreddin*, Kazakistan’da *Kojanasır*, Özbekistan’da *Nasreddin Efendi*, Türkmenistan’da *Ependi*, Kırgızistan’da *Apendi*, Tatarlarda *Hasreddin Odja*, Uygurlarda *Nesirdin Ependi*, Zaydin Molda, Hristiyanlaşan Gagauzlarda ise *Nastradin* adıyla meşhurdur⁷⁷.

Türkiye’de yapılmış çalışmalara göre Nasreddin Hoca (h. 608, m. 1208-1209 veya h. 683, m. 1284) yılında Selçuklu devletinin önemli şehirlerinden Sivrihisar’ın yakınlarında Hortu köyünde dünyaya gelmiş ve 1285 yılında Akşehir’de vefat etmiştir. Bunu Fuat Köprülü 1917 tarihli “Nasteddin Hoca” adlı kitabında, o tarihten otuz yıl kadar önce Sivrihisar müftüsü Hasan Efendi’nin “Mecmua-i Maarif” adlı eserine dayandırmaktadır. İlk bilgilerini bir köy imamı olan babasının yanında öğrenmiş, sonra Akşehir’e giderek Seyyid Hayrani ve Seyyid Hacı İbrahim gibi devrin tanınmış alim ve ariflerinden ders almıştır. Ayrıca Hoca’nın Konya medresesinde okuduğu, Akşehir’de, Sivrihisar’da ders okutup imamlık ve hatiplik yaptığı sanılmaktadır⁷⁸.

Hoca Nasreddin’in doğduğu yere dair başka da fikirler ortaya konuldu. Örneğin, araştırmacı İsmail Hami Danişmenid’e göre memleketi Kastamonu diye yazsa, araştırmacı yazar Abdullah Satoğlu’ya göre onun mezarı Kayseri’dedir diye belirtir⁷⁹. Bu fikirler çoğaltılabilir.

⁷⁶ Adambayev, age., 2008, ss.45-49.

⁷⁷ Abdualioğlu, agm. <http://www.aikyn.kz/print.php?lan=kaz&id=129&pub=19983>, (12. 01. 2009).

⁷⁸ Fuat Köprülü; *Türk Edebiyatı Tarihi*, Dilek Matbaası, İstanbul, 1943, s. 304

⁷⁹ İsmailova, age., 2005, s. 26-27

Nasteddin Hoca'nın Sivrihisar ve Akşehir'de yaşadığına dair birçok vesika bulunmaktadır. İbrahim Hakkı Konyalı başbakanlık Osmanlı Arşivinde türbesinin ve medresesinin kaydını gösteren bir arşiv vesikasını yayınlamıştır⁸⁰. Nasreddin Hoca'nın adının geçtiği en eski belge ise Ebu'l-Hayr-i Rumi'nin Sarı Saltuk menkabelerini anlatan "Saltuknamesi"dir⁸¹.

Mevlana ile Nasreddin Hoca arasında rekabet var mı? elbette, bu iki büyük şahsiyetin kendi hayatlarında birbiriyle rekabet ettiğini söyleyemeyiz. Ama günümüzde gizliden gizliye böyle bir şey var mı diye sormamak elde değil. Çünkü, hoşgörünün bu iki büyük abidesinin ikisinin de Konya şehrinde oturmaları sanki rekabet ortamı doğuruyor. Mevlana zamanımızda Konya ile bütünleşmiş durumda. Konya deyince akla Mevlana, Mevlana deyince Konya akla geliyor. Peki niçin Nasreddin Hoca gelmiyor? Oysa ikisi de aynı devirde yaşamışlar. Mevlana Hazretleri sadece bir yaş büyük Hocamızdan. Mevlana 1207'de, Nasreddin Hoca ise 1208'de doğmuş. İkisi de aynı dönemin şahsiyetleridir. Burada şunu da söylemek gerekir, bu iki büyük şahsiyetten biri Belh'ten, diğeri Eskişehir'in Sivrihisar Hortu köyü'nden Konya'ya geliyor. Yani Konya'nın o dönemde böyle büyük insanları kendine çekebilme özelliğini ayrıca değerlendirmek gerekir. Günümüzde, Konya İl Yönetimi Mevlana'yı bağrına basarken, Nasreddin Hoca'yı sanki üvey evlat gibi görüyor. Çünkü Nasreddin Hoca sadece Akşehir ilçesinde var. Bunu Akşehir Belediye Başkanı Mustafa Baloğlu'nun açılışta yaptığı konuşmadan anlamak mümkün. Baloğlu, "*Türkiye'de Nasreddin Hoca'ya Akşahirliden başka hiç kimse sahip çıkmıyor. İlçe olduğumuz için birçok Nasreddin Hoca projemiz, ilçe için bir şey istemek için bahane olarak görüldüğünden ciddiye alınmıyor. Reddediliyor.*" diyor. O zaman çözüm, Akşehir ayrı bir şehir yapmakta veya özel statüye sahip bir ilçe yapmaktan geçiyor. Yani bir şekilde Akşehir ve Nasreddin Hoca, Konya ve Mevlana'nın gölgesinden çıkarılmalıdır.⁸²

Nasreddin Hoca araştırmalarında en büyük tartışma budur: Nasreddin Hoca mı Cuha'dan çıktı, Cuha mı Nasreddin Hoca'dan çıktı? Çünkü Nasreddin Hoca ve Cuha

⁸⁰ Serdar Sağlam, *Nasreddin Hoca Mizah Karakterinin Oluşum ve Gelişim Süreci Üzerine Düşünceler*, Türk Yurdu, Kasım 2008, C. 28, S. 255, s. 32.

⁸¹ P. N. Boratav, *Nasreddin Hoca*, Edebiyatçılar Derneği Yay., 2. Baskı, Ankara 1996, ss. 17, 8.

⁸² Abdulvahap Kara, "*Zaman Ve Mekan Sınırlarından Taşan Nasreddin Hoca. Uluslararası Nasreddin Hoca Sempozyumundan İzlenimler*", Türk Yurdu, Kasım 2008, C. 28, S. 255, ss. 68-69.

adına dolaşan fıkraların birçoğu birbirisinin aynısıdır. Bu durum doğal olarak kimin kimden aldığı konusunu gündeme getirmiştir. Bu konuda özellikle Avrupalı araştırmacılar tarafından şu görüşler ortaya atılmaktadır:

1. Aslında Nasreddin Hoca diye biri yaşamamıştır. IX. yüzyılda Araplar arasında yaşayan Cuha'nın fıkralarını Türkler Nasreddin Hoca'ya mal ederek anlatmaktadır.
2. Cuha ve Nasreddin Hoca ayrı ayrı kişilikler değil, ikisi de bir kişidir.
3. Cuha ve Nasreddin Hoca ayrı ayrı şahsiyetlerdir. Ama Cuha, Nasreddin Hoca'dan beş asır önce yaşamış. Türkler onun fıkralarını Nasreddin Hoca'ya mal etmişlerdir.

Bu tartışmalar yıllardır tartışılır durulur. Duman'ın ifadesine göre, Polonyalı Simeon 1618'de Akşehir'i Nasreddin Hoca'nın türbesini ziyaret etti. Anılarını yazdı. 1638'de Evliya Çelebi Akşehir'i ziyaret etti. Türbeyle ilgili gördüklerini yazdı. Evliya Çelebi seyahatnamesinde Cuha'nın mezarının Mekke'de, Nasreddin Hoca mezarının Akşehir'de olduğunu yazar. Demek ki ikisi de yaşamış şahsiyetlerdir. Cuha ile Nasreddin Hoca arasında 500 yıl var. İddia edildiği gibi, Nasreddin Hoca Cuha'dan değil, Cuha Nasreddin Hoca'dan aldı. Cuha, Arapların fıkra kahramanı olup VIII. Yüzyılda yaşamış gerçek bir kişidir. İlk Cuha kitabı 908 yılında Kitab-ı Nevadir-i Cuha adıyla yazılmıştır. Mevlana'nın Mesnevi'sinde de dört Cuha hikayesi vardır. Nasreddin Hoca ve Cuha fıkraları XIX. yüzyıla kadar birbirinden bağımsız gelişti. Nasreddin Hoca Karadeniz, Kırım ve Orta Asya ülkelerinde yayılırken, Cuha da güneyde Arap ülkelerinde revaç buldu. 1837'de yazılan Letaif adlı ilk Nasreddin Hoca kitabı 1868'de Arapça'ya çevirildi. Ancak kitap çevrilirken Nasreddin Hoca ismi değiştirilerek yerine Cuha yazılmıştır. Böylece kitap Cuha'nın Liatifeleri olup çıktı. Kitapta yer alan 238 fıkranın 100'ü Nasreddin Hoca'ya aittir. Hatta kitabın sonunda yer alan Akşehir'deki Nasreddin Hoca türbesinin resmi, alt yazıda Cuha türbesi olarak gösterilmektedir. Bu Arapça kitap daha sonra Farsça'ya çevirildi. Çevirmen bu fıkraların Cuha'nın değil, Molla Nasreddin'in olduğunu fark etti ve kitabın ismini Cuha'nın Fıkraları yerine Nasreddin Hoca'nın Fıkraları olarak değiştirdi. Böylece Nasreddin Hoca'nın Letaif'ten

alınıp Cuha'ya mal edilen fıkraları Farsça'da tekrar Molla Nasreddin olarak geri döndü. Ancak bu durum iki karakterin fıkralarının birbirine karışmasına yol açtı⁸³.

Nareddin Hoca, Türk Halklarının kültürlerinde mutlaka yer almıştır. Aradaki kopukluklar sonucu bu halklar kendileri dışında bir Nasreddin Hoca'nın varlığından habersizdirler. Nasreddin Hoca Azerbaycan'da, Molla Nasreddin adıyla tanınır. Halk, konuşmalarında onun hikayelerinden örnek verir. Molla Nasreddin adında bir de mizah dergisi çıkarılır. Doğu Türkistan'da Nasreddin Hoca, Afandi adını almıştır. Nasreddin Hoca çevresinde çok canlı bir kültür halkası oluşmuştur. Çok sayıda kitap yayınlanmış, tiyatro oyunları oynanmış, filmler çekilmiş. Özbekler Nasreddin Hoca'ya çok önem verirler, Nadridin, Apandş, Afandi adını vermişler. Birçok yerde heykeli vardır. Halk ve aydınlar Nasreddin Hoca'ya çok önem verirler. Başka bir Türk topluluğunda Nasreddin Hoca'nın olmasını kabullenemezler. Nasreddin Hoca'yı anlatan çok sayıda film çevirmişlerdir. Nasrüddin Hokand'da, Nasrüddin Buhara'da, Hoca Nasrüddin'in Sezgüzeşter, Nasüriddin'in On iki mezarı bu filmlerden bazılarıdır.⁸⁴

2008 yılının Mayıs ayında Akşehir'de düzenlenen Uluslararası Nasreddin Hoca Sempozyumun katılan Özbekistan'dan gelen gazeteci yazar Tahir Kahhar, en çok Nasreddin Hoca fıkrasının Özbekistan'da olduğunu söyler. Özbekistan'da 700 civarında olan fıkra sayısı Nasreddin Hoca'nın yurdu Türkiye'de bile 500'ü geçmediğini ifade eder.⁸⁵

Tacik kültüründe de Nasreddin Hoca fıkraları yaygındır. Taciklerin Nasreddin Hoca'sı Buharalı tüccarlar gibi giyinir. Tacikler, Nasreddin Hoca ile ilgili çizgi romanlar ve çizgi filmler hazırlamışlardır. Kazak Tatarları Nasreddin Hoca'yı kendilerinde sayarlar. Halk arasında öğüt vermek amacıyla Nasreddin Hoca fıkralarından örnek verirler. Molla Nasuriddin adında çok ünlü ve bir de Tatar şarkısı vardır. Sovyetler birliği döneminde birliğe dahil olan toplulukların her biri bir şarkıyla temsil ediliyordu. Kazan Tatarları, Molla Nasuriddin adlı şarkılarıyla temsil edilirler. Kırgız sözlü kültüründe ise Nasreddin Hoca, Apandi olarak geçer ve kendi kültürlerinin

⁸³ Kara, agm., 2008, ss. 69-70.

⁸⁴ Seyfettin Sağlam, agm., 2008, s. 42.

⁸⁵ Kara, agm., 2008, s. 69.

bir unsur olarak düşünürler. Yazıya geçirilmemiş çok sayıda Nasreddin Hoca fıkrası halk arasında yaşamaktadır.⁸⁶

Kırgızlardaki Nasreddin Hoca hakkında Dr. G. İsmailova'nın "Kırgız Mizahı ve Mizah Tipleri" adlı kitabında daha ayrıntılı bilgi bulmak üzere burada kısaca değinmek istiyoruz. "Kırgızlar da Hoca'yı Osmanlıca'dan gelme "Apendi" unvanı ile adlandırırlar. Apendi hakkında, yeterinde yaygın olmamakla birlikte, özellikle Soviyet döneminde bazı çalışmalar yapılmıştır. Nasreddin Hoca fıkraları da Kırgız halkının sözlü geleneğinde yaşar. Günümüzde Apendi ile ilgili iki binden fazla Kırgız fıkrası vardır. Bu fıkralar Kırgızların yaşam biçimini yansıtır. Kendisine göre onları dokuz gruba ayırmak mümkündür: Hoca'nın çocukluğu, evliliği ve eşi, karısı, çocuğu, komşuları, eşeği, hırsızlar, hayvanlar, Hoca ve Timurlenk. İnsan severlik, hakikat ve adalet simgesi olan Apendi, Kırgız yazarlarının eserlerinde, tiyatro sahnelerinde bizimle beraber yaşamaya devam ediyor."⁸⁷ diye yazmaktadır.

Kazan Tatarları folklorundaki Nasreddin Hoca hakkında Abdulla Ahmat'ın derlediği "Huca Nasretidin Mezeklere" adlı kitabın önsözünde şu bilgileri vermektedir: "Eldeki bilgilere göre, Huca (Nasreddin Hoca) fıkraları Doğu halkları arasında XIV.-XVI. yüzyıllarda yayılmış. XVII.-XVIII. yüzyıllarda ise doğu halklarından Batı'ya, Avrupa ve Rusya'ya yayılmış. Tatarların, Doğu halklarla sürekli ekonomik ve kültürel ilişki içinde olmaları, bu kültürlerin değişiminde büyük imkanlar sağlamış. Huca fıkralarının ne zaman, hangi yüzyılda bizim halk diline girdiğini net olarak söylemek zordur. Kazan'da Nasreddin Hoca ile ilgili ilk kitaplar 1845-1890 yıllarda yayınlanmış. Ekim Bölşevik devriminden sonra Nasreddin Hoca fıkraları 1942 yılında yayınlanmıştır. Yazar A. Ahmat tarafından hazırlanan söz konusu kitaba toplam 200 fıkra dahil olmuştu."⁸⁸

II. 4. 2. Aldar Köse Tipi. Aldar Köse tipi sadece Kazak Türklerinde değil, komşu Tatar, Başkurt halklarının da hikaye ve rivayetlerinde yer alır. Aldar Köse ismi Türkmenlere, Özbeklere ve Azerilere de yabancı değildir⁸⁹.

⁸⁶ Seyfettin Sağlam, agm., 2008, s. 43.

⁸⁷ İsmailova, age., 2005, s. 45.

⁸⁸ Hamit Yarmi, *Huca Nasretidin Mezeklere*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1962, ss. 3-9.

⁸⁹ Seyit Kaskabasov, *Kazak Halk Nesirleri*, Almatı s. 234

Kırgızlardaki Aldar Köse, fıkralarının ana temasını, içtimai hayatta karşılaştıran tezatların, çarpıklıkların, çatışmaların ve beşeri kusurların tenkidi bir şekilde sergilenişi teşkil eder. Aldar Köse mizahçı olarak Kırgız halkınca sevilen ve Kırgız sözlü geleneğinde halen yaşatılan bir tiptir. Ancak Kırgız Milli Devlet Akademisi'nin El Yazmalar Arşivi'nde Aldar Köse hakkında çok az derleme bulunmaktadır. Aldar Köse, halk arasında anlatılan çeşitli rivayetlere göre XVI. yüzyılda yaşamış. O fıkra tipi olarak daha çok Bektaşî tipine benzer. Aldar Köse doğu Türklerinin ortak dünya görüşü, yeryüzündeki varlıkları ve olayların algılayış şeklinin birleşmesiyle ortaya çıkmış, bütün Türk boyları tarafından ortaklaşa yaratılmış veya benimsenmiş fıkra tipidir.⁹⁰

II. 4. 3. Tazşa Bala (Keloğlan) Tipi. Tazşa Bala olarak bilinen kahraman, Türkiye folklorunda Keloğlan adıyla bilinmektedir. Tazşa Bala masalları, Kazak halkı edebiyatının yanı sıra Karakalpak, Kırgız halk folklorunda da mevcuttur. Karakalpak folkloru ders kitabının yazarı K. Maksetov, "Turmıs ertekleri" başlığı altında "Kırık avız ötirik aytkan şopan" adlı masaldan söz etmektedir⁹¹.

Karakalpak masalı, süje olarak, Kazak masallarındaki Tazşa Bala süjesini tekrarlamaktadır. Karakalpak masalında da Tazşa Bala bir çoban olarak karşımıza çıkar. Kazak masalında gibi Tazşa burada da çok fakir ve yetim biridir. Han, ona ustaca yalan uydurabilen birisine kızımı vereceğim demesinin üzerine Tazşa Bala han sarayına gelir ve kırk yalan içeren bir şiir okur. Hanın sınamak için sorduğu sorularına da hiç duraksamadan nüktedan cevaplar verir. Böylece hanı hayranlar içinde bırakarak han kızıyla evlenir.

II. 4. 4. Jiyrenşe Şeşen (Hatip) Tipi. Jiyrenşe Şeşen adıyla bilinen anlatılar Türk halkları arasında en çok Kazak ve Karakalpaklarda vardır. Bazı araştırmacılara örneğin, halk bilimini araştıran Konıratbayev'a göre: "*Jiyrenşe gerçek hayatta olan bir kimse değildir. Onun ismi Moğol, Tatar ve Dağıstan masallarında geçer ve onunla ilgili "İren Çeçen" rivayeti de eskiden beri vardır.*"⁹²

⁹⁰ İsmailova, age., 2005, ss. 48-49.

⁹¹ Maksetov, age., 1996, s. 187-188.

⁹² Konıratbayev, age., 1991, s. 95.

Karakalpak folklorunda “Şeşenlik sözler” adlı bir tür mevcuttur, Jiyrenşe ise bu türün en önemli temsilcisidir ve K. Maksetov’a göre Jiyrenşe Şeşen sözleri geçen yüzyılın 30. yıllarından itibaren Karakalpak halk bilimcileri tarafından halk arasından derlenmeye başlanmıştır. Derlenmiş olan nüshalar, çeşitli dergiler ve kitaplarda yayınlanmaktadır⁹³.

Karakalpak edebiyatında Jiyrenşe adına dair bilgileri şu şekilde sıralayabiliriz. “Karakalpak Edebiyatının Tarihi” adlı kitapta M. K. Nurmuhamedov’un Karakalpak yazılı edebiyatının oluşmasında dair yazdığı makalesinden bir alıntı getirilmektedir⁹⁴. Akademisyen M. K. Nurmuhamedov’a göre Soppaslı Sıpıra Jırav, Asan Kaygı ve Ormambet adlı şairlerle birlikte Nogay Birliği döneminin (XIV-XVI. yüzyıllar) şairleri arasında hatip Jiyrenşe’nin de adı geçmektedir⁹⁵. Ayrıca XV. yüzyılın şairlerine dair yazılan makalede nüktedan Jiyrenşe’ye⁹⁶ dair bilgi verilmektedir.

Adı geçen kitabın “Jiyrenşe” başlıklı bir bölümünde M. K. Nurmuhamedov Jiyrenşe hakkında günümüze kadar pek az ilmi çalışmanın yapıldığını belirtmektedir. Karakalpak edebiyatına dair yapılmış çalışmaların arasında adı geçen (“Jiyrenşe Tarihte Olan İnsan Mı? // Amuderya 1975, № 2 ve “Jiyrenşe, Yazılı Edebiyat Temsilcisi” // Amuderya 1979, № 2) iki makalenin dışında hiçbir ilmi çalışmanın bulunmadığını söylemektedir. Jiyrenşe hakkında bilim adamları iki farklı yaklaşımda bulunmaktadır. Birinci yaklaşım Jiyrenşe’yi gerçekten yaşamış olan tarihi bir kişi olarak değerlendiriyorsa (Nurmuhamedov M. N. Karakalpak Yazılı Edebiyatının Oluşması Hakkında // Amuderya 1968, № 6, s. 123; Devkarayev N. Devrim Öncesindeki Karakalpak Edebiyatı Tarihi Üzerine Kısa Yazılar. Karakalpak Devlet Yayınları, Nökis 1961, s. 22; Maksetov K. M. Karakalpak Folklorunun Estetiği, Nökis 1971, s. 55), ikinci yaklaşımdaki araştırmacılar (Kallı Ayımbetov, Halk Bilgeliği, Nökis 1968, ss. 35-36; Ahmetov S.; İsmayilov B. Karakalpak Edebiyatı. Orta Okulun 9-sınıfı İçin Ders Kitabı,

⁹³ Maksetov, age., 1996, s. 139.

⁹⁴ Bknz: M. K. Nurmuhamedov, *Karakalpak Yazılı Edebiyatının Oluşması Hakkında* // Amuderya 1968, № 6. Dergide yayınladığı bu fikri yazar “Orta Asya ve Kazakistan’ın Yarıyerleşik ve Göçebe Türk Halklarının Yazılı Edebiyatının Oluşmasına Dair” adlı kitabında (Taşkent, 1970) daha da derinletmektedir.

⁹⁵ *Karakalpak Edebiyatının Tarihi (Eski Zamanlardan 1917 yılında kadar)*. Haz: A. Pirmazarov, A. Murtaziyev. Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi’nin “FAN” Yay., Taşkent 1994, ss. 3-4.

⁹⁶ *Karakalpak Edebiyatının Tarihi*, s.4 nazaran A. Pirmazarov’un iki makalesi: “Jiyrenşe Tarihte Olan İnsan Mı? // Amuderya, 1975, № 2 ve “Jiyrenşe, Yazılı Edebiyat Temsilcisi” // Amuderya, 1979, № 2.

Nökis- Semerkant 1968, s. 31) ise yakın zamana kadar Jiyrenşe'yi bir folklor tipi olarak değerlendirdiyordu. Her iki yaklaşımdaki araştırmacılar da kendi fikirlerini kanıtlayacak kadar bilgi sunmamış durumdadırlar. Bazı araştırmacılar fikrini değiştirmekteydiler. Bu konudaki bilginin yeterli olmaması durumu, konuyla ilgiyi azaltmıştı⁹⁷. 1992 yılında ise S. Bahadırova ve K. Mambetnazarov tarafından Jiyrenşe adıyla ilgili pek çok hikaye içeren “Karakalpak Anıtları, Epsanaları Hem Şeşenlik Sözleri” adlı kitap yayınlanmıştı⁹⁸.

Nurmuhammedov'a göre Jiyrenşe hayatta olan tarihi bir ferttir. Bunun kanıtı olarak Çokan Valihanov'un: *“Janibek bir devlet adamı olarak kendi bilgeliği sayesinde Az Janibek olarak tarihe geçmişti, onun veziri ve müşaviri ise nüktedan Jiyrenşe idi.”*⁹⁹ Jiyrenşe adı XIX. yüzyıl Karakalpak klasik şairleri olan Ajiniyaz¹⁰⁰ ve Öteş¹⁰¹'in eserlerinde de geçmektedir.

Jiyrenşe biyografisine dair bilgiler Nurmuhammedov'un tarafından 1973 yılında derlenmişti. Orada Jiyrenşe'nin tarihte olan gerçek bir insan olduğunu kanıtlayan bilgiler bulunmaktadır. Örneğin kaynak kişi Kayıpnazar Rüstemov'un dediğine göre (1900 doğumlu, Kazakderya kasabasının sakini): *“Babam çok sık olarak Jiyrenşe'nin sözlerini anlatır, onun bazı “tolgav”¹⁰²larını (nağme) icra ederdi. Babam, 20.yıllarda 80 yaşında vefat etmişti. Babam derdi: “Jiyrenşe adındaki kişi, nüktedar-irticalenciymiş, şairmiş ve kendi kanatlı sözleriyle hanı bile susturabilen biriymiş derlerdi.” Benim zavallı babamın anlattığına göre Jiyrenşe Han Janibek'in zamanında yaşamış. Jiyrenşe'nin benim anlattığım tolgavları ben babamdan öğrenmişim, babam ise kendi babasında öğrenmiş”*¹⁰³

Jiyrenşe'nin babasının ismi bilinmemekle birlikte, onun fakir biri olduğu ve Jiyrenşe'nin yoksul bir ailede dünyaya geldiği rivayet edilmektedir. Bize ulaşmış olan bilgilere göre Jiyrenşe'ni kendisi de fakirmiş ve önce Karaköz, onun ölümünden sonra

⁹⁷ Karakalpak Edebiyatının Tarihi, 1994, s. 71.

⁹⁸ Maksetov, age., 1996, s. 142.

⁹⁹ Karakalpak Edebiyatının Tarihi nazaran Çokan Valihanov, Bütün Eserleri, c. 1. 1961, s. 213.

¹⁰⁰ Karakalpak Edebiyatının Tarihi nazaran Ajiniyaz (Ziyvar). Seçmeli Eserleri. Nökis 1965, s. 221.

¹⁰¹ Karakalpak Edebiyatının Tarihi nazaran Öteş Alşınbayoğlu. Seçmeli Eserleri. Nökis 1962, s. 75.

¹⁰² Tolgav – Karakalpak halkının geçmişteki büyük bir tarihi olayı anlatan, belli bir süje üzerinde kurulan ve kopuzda kendi tolgav nağmesiyle icra edilen epeyce uzun edebi eseridir. Bknz: MAKSETOV, Kabıl; Karakalpak Halkının Edebi Sözlü Eserleri, Bilim Yay., Nökis 1996, “Tolgav” Başlığı, s. 218-225.

¹⁰³ Karakalpak Edebiyatının Tarihi, 1994, ss. 71-72.

Karaşas, Karaşas'ın ölümünden sonra ise bir dulla olmak üzere üç kere evlenmiş¹⁰⁴. Karakalpakların Jiyrenşe'si, şakacı, nükteci biri olmakla birlikte aynı anda çok iyi bir şairdir. Onun yarattığı tolgav ve şiirleri bugünlerde bile halk arasında bilinmektedir.

Önemli mizah tipleri olan Hoca Nasreddin, Aldar Köse, Tazşa Bala ve Jiyrenşe Şeşen ile ilgili bilgiler yukarıdaki gibidir. Kazak halkının yanı sıra, komşu Kırgız, Karakalpak, Tatar halklarının Hoca Nasreddin, Jiyrenşe ve Aldar Köse'sini kısaca anlattık. Gördüğümüz gibi farklı isimlerle bilinse de bütün Türk boylarında mevcut olan söz konusu mizah tipler, bizim ortak hazinemizdir.

¹⁰⁴ *Karakalpak Edebiyatının Tarihi*, 1994, s. 73

III. BÖLÜM: FIKRA VE HİKAYECİK¹ GİBİ ÜRÜNLERİN YENİ MİZAH YÖNTEMLERİNE GÖRE ÇÖZÜMLENMESİ

Gülme ve mizahın çeşitli yönlerden incelenmesi ve insan hayatıyla hatta sosyal hayatla ilgisi artık anlaşılmaya başlamıştır. Ancak bu ilgiyi gülmenin bir veya birkaç türü üzerinde görmek ve yorumları da buna göre yapmak yanıltıcı olacaktır. Gülme, gerçekten tarifi son derece zor bir davranış biçimidir. Temel zorluk değişik durumlarda gülmemizle ilgilidir. Mizahın ve gülmenin ne olduğu konusunda ortaya atılan onlarca kuramı genel olarak üç önemli başlık altında toplamak mümkündür.

Mizah kuramlarını felsefi ve edebi görüşler, modern psikolojik görüşler gibi genel olarak alanlara göre sınıflandırabileceğimiz gibi, mizahı açıklayan görüşleri esas alarak, bu kuramları

- a) Üstünlük Kuramı
- b) Rahatlama Kuramı
- c) Uyumsuzluk (Zıtlık) Kuramı olarak da sınıflandırabiliriz.

Çalışmamızın IV. Bölümünü, Kazak güldürü masal-hikayeleri, efsane ve fıkralarından örnekler teşkil etmektedir. Çalışmamızın ana konusu olan Kojanasır (Hoca Nasreddin), Aldar Köse, Jiyrenşe Şeşen ve Tazşa Bala (Keloğlan) gibi önemli Kazak mizah tiplerini inceleyerek, söz konusu mizahi tiplerin adıyla ilgili anlatılan hikaye, masal, efsane, fıkraları metinler olarak sunduk. Söz konusu mizah tiplerle ilgili sunduğumuz metinleri yukarıda belirtmiş olduğumuz mizah kuramlarına göre çözümlemeye çalışalım.

Üstünlük Kuramı. En çok taraftar bulan ve en uzun süre kabul gören bu kuram Platon’dan beri münakaşa edilmektedir. Platon’a göre, gülme, zayıf ve zararsız olmak şartıyla, bir kişinin diğerleri üzerinde üstünlük kurma isteğinin ifadesidir. Platon, “gülmenin temelinde kendini bilmeme yatar. Kişi kendini olduğundan daha akıllı, daha zengin, daha namuslu sandığı sürece komiktir” demektedir. Aristoteles de aynı görüşe katılır ve “gülünçlük alt düzeyden olan insanlarda görülür. Eğer insanlar gerçek

¹ Hikayecik – *Yabancı Sözlere Karşılıklar Kılavuzu*, Haz. Ş. H. Akalın, R. Toparlı, B. T. Aksu, B. Gültekin, A. Terzi, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara 2008, s. 23, “anekdot” kelimesinin Türkçe karşılığıdır.

hayatlarından daha iyi olarak tanıtırlarsa onların hataları tragedyanın konusu olur” demektedir.

Thomas Hobbes’a göre mizah, bazılarının veya bizim daha önceki halimizle ve başkalarıyla kendimizi kıyasladıktan sonra kendimizi aniden daha üstün görmemizden doğar. Dolayısıyla insan ırkı birbiriyle sürekli savaşan fertlerin bir koleksiyonudur. Bir kavgayı kazandığımızda gülme işin içine karışır. Bir bakıma biz bu durumda kendi kendimizi kutlarız. Kendisindeki bazı yetenekleri kavrayan insanın davranışı mizah olarak kendisini gösterir.

Kısacası, üstünlük kuramcılarının ortak görüşü, gülen benlikten ayrı bir benlik söz konusu olduğu şeklindedir. Kişi kendisini sanki bir başkasıymış gibi görmekte, ikinci benlikteki olaylara, başkasına saldıran uzaklaşmış, kişilerden soyutlaşmış saçmalıklara, zayıflıklara yönelmiş kısaca zeka ve başka bir insani özellikle üstünlük duyduğumuz kişi ve olaylara güleriz. Cansız nesneler veya tabii olayları sadece taklit ederiz. Başkalarına gülerken kendimizin gülünç duruma düşmediğimize seviniriz. Bazen de daha önceki durumumuzdan daha iyi olduğumuz duygusuyla güleriz.

Kojanasır (Nasreddin Hoca), Jiyrenşe Şeşen, Aldar Köse fıkralarına ve Tazşa Bala (Keloğlan) masallarına baktığımızda yukarıda bahsettiğimiz kuramların hiçbirinin tek başına, onları açıklamaya yetmediği görülür. Buna rağmen fıkralardan bazılarının “Üstünlük” kuramlarını doğrulayan bir espriye sahip olduğunu görmekteyiz.

Kendi halimizi önceki halimizden daha iyi olarak görme ve buna bağlı olarak gülme kuramına uygun olan Kojanasır’da (Hoca Nasreddin) örnek fıkralar bulmak mümkündür.

Örneğin, Hoca’nın eşeği kaybolur, uzun bir süre arar ve bulamaz. Sonunda üzüleceği yerde şükreder. Şaşırان millet sebebini sorunca “iyi ki üzerinde ben yokmuşum, yoksa ben de kaybolacaktım” diye cevap verir.

Fıkra 1. *Bir sabah Kojanasır sevinerek sokağa çıkmış.*

- *Kojeke, bu kadar sevinmenizin sebebi nedir? – diye sormuşlar komşuları.*

- *Eşeğim kayboldu!*

- *Buna da mı sevinir insan?*

- *Sevinmez miyim? Eşeğime binseydim ben de kaybolurdum, - demiş Koja. (s.124)*

Bu fıkra üstünlük psikolojisi üzerine kuruludur. Hoca, sadece eşeğin kaybolmasına sevinmektedir, çünkü kendisi de onunla birlikte kaybolabilirdi.

Fıkra 2. *Günlerden bir gün Kojanasır eve dönmüş, bir de ne görsün – uğrular (hırsızlar) evindeki her şeyi silip süpürmüşler. Boş evine bakarak Kojanasır demiş:*

- Oh olsun uğrular, şimdi ne alacaksınız acaba? (s. 118)

Bu fıkrada hırsızlar bütün eşyasını alıp götürse de Kojanasır (Hoca Nasreddin) buna üzülme yerine durumuna sevinmektedir, hatta hırsızlarla alay etmektedir. Çünkü artık bomboş olan evinden götürebilecekleri bir şey kalmamış.

Bir başka fıkrada ise Hoca, kendi adına değil, bu sefer karısı adına sevinmektedir.

Fıkra 3. *Günlerden bir gün ocak başında ateş üfleyen Koja'nın sakalı yanmış.*

- Bir defa ateşe yaklaştım ve yüzüm böyledir (sakalı yok). Hayatı boyunca ocakla başındaki hanımımın köse olarak yaratıldığı ne güzel, - diye sevinmiş. (s.169)

Burada sakalı bir kere yanan Hoca, her gün ocak başında yemek yapan karısının iyi ki sakalının olmadığına sevinmektedir.

Henry Bergson gülme'yi "klişeleşmiş insan tavırları, dış dünyaya uyumda çekilen zorluktan kaynaklanan unutkanlıklar, aşağılanmaktan muzdarip bir kişinin görünümü doğurur" demektedir. "Kelime oyunları, aynı formüle uyan olayların doğal akışındaki sapmalar da "gülme" sebepleridir" diye yazmaktadır. Bu gülme kuramındaki unutkanlıklar, elime oyunları, aynı formüle uyan olayların doğal akışındaki sapmalar veya eksilmeler Kojanasır (Hoca Nasreddin) fıkralarında daha sık rastlanan durumlardır.

F. Türkmen'in de dediği gibi "bilhassa olayların doğal akışındaki sapmalar, Hoca'da başvuru en önemli mizah unsurudur".

Fıkra 4. *Koja sabahleyin bir bahçeye uğru girmiş ve kavun, karpuz ve havuçları torbasına koymaya başlamış. Aniden bahçenin sahibi çıkıvermiş. Biraz düşündükten sonra Koja bahçe sahibinin yüzüne dik bakarak:*

- Dün kopan fırtına beni buraya atmış, - demiş.

- Bunu da mı fırtına yaptı? – diye o kaptaki meyveleri göstermiş.

- *Fırtına beni bir buraya bir oraya attığında tuttuğum her şey elimde kalıvermiş. Onlardan kurtulmak için onları bu torbaya koyuyordum, - demiş. (s.119)*

Bu fıkrada Hoca, sebzeleri çaldığını itiraf etmektense olayın doğal akışını değiştirmektedir. Önce fırtına'yı, sonra da “tutunma olayı”nı lafa sokar ve böylece alan değiştirme yani doğal akışın seyrini değiştirme aşık bir şekilde görülmektedir. Hoca hırsızlık yerine davulun bir insanı kaldırıp kaldıramayacağını, sebzelerden tutunup tutunamayacağını ve söz konusu sebzelerden kurtulmanın en iyi yolun onları torbaya koymanın olduğu münakaşasını ortaya atmaktadır.

Üstünlük görüşünü savunanlardan biri de Anthony Ludovici'dir. “Gülmenin Sırrı” (New-York, 1951) adlı eserinde Ludovici, “Bir kişinin bazı özel durumlara ve çevresine uyum” duygusu ile gülmeyi açıklamaktadır. Gülerken dişlerin görünmesini fiziksel cesaretin kanıtlanması olarak yorumlar ve karşı tarafın korkmasının anlamı üzerine durur. Buna “Üstün Uyum” kuramı da denmektedir. En çok çocukların güldükleri şeyler üzerinde duran bu görüşe göre, çocuklar daha çok fiziksel uyumsuzluklara gülerler. Hoca'nın fıkralarında söz konusu fiziksel uyumsuzlukları da yansıtan fıkralar mevcuttur. Örneğin, Hoca'nın eşeğini satması fıkrası.

Fıkra 5. *Koja tek eşeğini satmak istemiş. Erkenden eşeğini eyerlemeye başlamış. Eyerlerken eşeğin pis kuyruğu gözüne kaçmış. Koja eşeğinin kuyruğunu kesmiş. Pazara götürmüş ama uzun zaman kimse eşeğine bakmamış.*

Sonunda biri gelip:

- Eşeğini alırdım ama kuyruğu yokmuş, - dediğinde Koja:

- Merak etme, alacak olursan kuyruğu işte bu torbadadır, - demiş. (s.123)

Üstünlük kuramının en önde gelen savunucularında Albert Rapp, “kendi kendimize gülerken, mesela çocukluk resimlerimize bakarken gülmemiz gibi, tam anlamıyla ikinci benliğimizle özdeşleşmediğimiz için, o benliğe güleriz. Kendi saçmalıklarımıza gülerken daha fazla güleriz. Çünkü yapan da gülen de biziz” demektedir. Kojanasır'ın (Hoca Nasreddin) kendi kendisi ile alay ettiği ve mizahın en üst noktaya çıktığı pek çok fıkrası mevcuttur.

Fıkra 6. *Kojanasır kırk yerinden yamalı çizmesini giyip şehre gelmiş. Onu gören biri alay etmek istemiş ve:*

-Koja, çizmelerine ne zaman yama vurdunuz? – demiş.

- Bu çizmelerde varsa varsa yama var, sen onların hangisinden bahsediyorsun? – demiş. (s. 175)

Kojanasır'ın (Hoca Nasreddin) fıkralarındaki düşünce sisteminde, kendi dışında kalan ve kendisini olduğundan daha zeki, daha zengin ve daha namuslu gören kişilerle alay ederek veya bu duygunun gülünçlüğünü ortaya çıkararak üstünlük kuramını doğrulayan pek çok fıkra vardır. Onlardan örnek verelim:

Fıkra 7. *Kojanasır ve bir bay², han sarayına gelmişler. Hizmetçiler misafirlere altın tabaklarda yemek ve altın kaşıklar koymuşlar. Bay bu altın kaşıkları çok beğenmiş ve bir tanesini belli etmeden cebine atmış.*

Bunu gören Koja demiş:

- Şimdi ben kendi cebime koyduğum altın kaşığı bunun cebinden çıkaracağım, - diyerek zenginin cebinden kaşığını almış. (s.153)

Yukarıdaki fıkroda cimri zengin, kendisini çok kurnaz saymaktadır. Yemek yedikleri altın tabak ve kaşıқта gözü kalmış, altın kaşığı çalmak istemiş. Ancak Kojanasır ondan daha kurnaz çıkmış.

Fıkra 8. *Kojanasır sokakta koşarken bir efendiye çarpmış o da sitem ederek:*

- Gözün kör mü? – demiş.

- Senin kulağın mı sağır? Benim koştüğumu duymadın mı? – demiş Koja ve koşmasına devam etmiş. (s. 177)

Bu fıkradaki düşünce de üstünlük psikolojisine dayanmaktadır. Kojanasır'ın özür dilemesi üzerine kendisini efendi, daha saygılı sanan kişiyi ependi azarlayarak haddini bildirmektedir.

² Bay – Kazakçada hem zengin, hem de erkek, koca anlamındadır.

Fıkra 9. *Han Kojanasır'ı çağırması, önüne para koymuş ve demiş:*

- Kojeke, bu bir akçe ve bir kuruştur. Bunların hangisi daha çoktur söyler misin?

- Tabi ki bir kuruş daha çoktur, - demiş Kojeke.

Bu cevaba şaşırması han: - Niye bir kuruşu çok diyorsun anlatsana, - demiş.

- Bir akçe deyince yedi harftir, bir kuruş deyince de sekizdir. Şimdi sen söyle yedi mi çok, sekiz mi? (s. 154-155)

Yukarıda geçen fıkrada üstünlük psikolojisinin birkaç örneğini görmekteyiz. Kojanasır'ı çağırarak han, onun önünde zenginliğini seriyormuş gibidir. Kojanasır'a, bir akçenin mi yoksa bir kuruşun mu daha çok olduğunu sorarak aptalca bir soru sormaktadır. Ancak Kojanasır, sorunun cevabını başka bir boyuta taşıyarak hanı cevabıyla şaşırtır. Sonra da üstüne bir darbe olarak karşı soru sormaktadır.

Kendisini daha üstün, daha iyi, daha namuslu gören birisiyle alay ederek, ona haddini bildirmek üstüne kurulmuş mizah, Kazaklarda daha çok Jiyrenşe Şeşen hikayelerinde görülmektedir. Örneğin, hanın Jiyrenşe Şeşen'in gidip deve almasıyla konuşmasını istemesi bunu kanıtlamaktadır.

Hikaye 1. *Günlerden bir gün, Han yanına yaverlerini alarak ava çıkmış.*

Canı sıkılan Han, yanına Jiyrenşe'yi çağırması ve sohbet etmeye başlamış. O gün hava, biraz rüzgârlıymış. Bir tepeden geçerken, rüzgârın kovduğu bir deve elması Han'ın önünden geçmiştir. Bunu gören Han, Jiyrenşe'yi alaya almak istemiş ve "Jiyrenşe, o deve elması nereden geliyor, nereye gidiyor acaba? Gidip bir sorsana!" demiş.

Jiyrenşe atını deve elmasına doğru koşturup, onu kamçısıyla vurarak durdurmuş. Yanında biraz durduktan sonra Han'ın yanına dönmüş.

Han, "Konuştun mu Jiyrenşe? Ne dedi deve elması? Nereden geliyor nereye gidiyor anlattı mı?" diye sorduğunda Jiyrenşe, "Efendim onu bilip de ne yapacaksınız? Azarladı beni. "Rüzgârın estiğine göre hareket ederim. Rüzgârla uçarım, vadiye konarım. Bilmiyor muydunuz? Gideceğim yeri rüzgâr bilir, konacağım yeri vadi bilir. Bunu sormaya gönderen Han mı ahmak, sormaya gelen sen mi ahmaksın?" dedi ve yoluna devam etti" demiş.

Han utancından buna bir şey diyememiş. (s.289-290)

Bunun gibi pek çok hikaye Karaşas Suluv adıyla da ilgilidir. Örneğin, hanın Karaşas’la evlenmek istemesi ve bunun üzerine Karaşas’ın başlık parası olarak istediği hayvanlar ve o hayvanların sayısı ve sembolik anlamı vasıtasıyla ifade ettiği cevabını anlatan hikaye çok güzel örnektir.

Hikaye 2. *Jiyrenşe, Han’ın yüzüne dik bakarak hiç korkmadan, “Kırk kişinin akli Han’da olur.” sözü boşunaymış. Sen gerçek bir ahmak, akılsız bir Han’mışsın. Karaşas ile evleneyim derken halktan başlık topladın da halkın alay konusu oldun. Karaşas’ın hangi düşünceyle başlık parasının sayısını belirlediğini sen anlamamışsın. Diğerini hesaba katmadan, altmış at, yetmiş atan dediğinin bile anlamını bilemedin. O dediği, “Altmış yaşına geldiğinde at oldun, yetmişe gelip atan³ oldun, böyle olup da beni nasıl alacaksın?” demekti, demiş. Han, kendisinin ne kadar ahmak olduğunu o zaman anlamış ve Karaşas ile evlenme isteğinden vazgeçmiş. (s. 277)*

Bir başka hikayede ise han, Karaşas’la evlenmek için Jiyrenşe Şeşen’e bir sürü zor iş buyurmuş. Karaşas ise kocasına hep yardım etmiş ve sonunda han kendisinin hatasını anlamış ve karı-kocayı rahat bırakmış.

Hikaye 3. *Karaşas, çok akıllı ve çok güzelmış. Bunu gören halkı da onu layığı diye Jiyrenşe ile evlendirmişler. Bu ikisinin akli Han’ın aklından bile çokmuş. Bunu Han da anlıyormuş. Bu yüzden han, Jiyrenşe’yi yok etmenin yollarını arıyormuş. Jiyrenşe’ye her türlü zor işler buyurmuş. Eğer onu yapamazsa, ölüm cezasına çarptırılacağını da ikaz etmiş. Böylece Han ve Jiyrenşe’nin arasında mücadele başlamış.*

Günlerden bir gün Han, Jiyrenşe’ye on erkek koyun vermiş ve “Bunları kırk günde kuzulatıp getir.” diye emir vermiş.

Karaşas, Han’ın bu buyruğunu nasıl gerçekleştireceğini bilemeyip şaşırان Jiyrenşe’ye, “Siz bundan korkmayın. Koyunları getirin ve kesin, onlardan yemek yapalım. Cevabını sonra Han’a bizzat kendim vereceğim.” demiş.

³ Atan – kısırlaştırılmış deve.

Belirlenmiş kırk gün geçince Karaşas, Jiyrenşe'yi yatağa yatırmış. Han gelip, Karaşas'a, Jiyrenşe'nin nerede olduğunu sormuş. Karaşas, Jiyrenşe'nin doğum yaptığını söylemiş.

O zaman Han, "O günden bu güne kadar erkek doğum mu yapar?" demiş. "Efendim, erkekler doğum yapmazsa öyleyse, erkek koyunları kuzulat diye niye emir verdiniz?" demiş Karaşas.

Han ne diyeceğini bilememiş, bu söze cevap verememiş ve halkın alay konusu olmuş. (s. 279)

Üstünlük kuramının bu açıdan değerlendirilmesi konusunda geniş malzemeyi Aldar Köse masallarında görmek mümkündür. Örneğin, "Aldar'ın Çığ Vermez Çığaybay'ın Evinde Mizafir Olması" adlı masalda Aldar Köse, adından da belli olduğu gibi çığ bile vermeyen cimri birisinin yemeğini yer, kızıyla da evlenir. Aynı üstünlük kuram psikolojisini "Aldar'ın Elli At Kazanması", "Aldar'ın Köse Adlandırılması", "Aldar Köse ve Tongak", "Jiyrenşe Şeşen ve Aldar Köse", "Aldar Köse ve Alaşa Han" adlı masallarda da görmek mümkündür.

Aynı mantığı Tazşa Bala (Keloğlan) masallarında görmek mümkündür. Örneğin, Tazşa Bala'nın bir zengini aldatması, olay Tazşa Bala'ya (Keloğlan) babasının bir iş buyurmasıyla başlar.

Örnek: *Eğer beni baban olarak biliyorsan, onlardaki ödenmeyen emeğim için o cimri, hilekâr ihtiyarın koynuna sakladığı yağın getirir misin?" demiş.*

"Tamam." demiş ve Keloğlan gece halkın uyuduğu zaman gidip yaşlı karı-kocanın evine girip ikisinin arasına yatmış.

Keloğlan, kocanın karısının sesine uydurup: "Öte yat." diyerek yaşlıya dirseğiyle bir vurmuş, sonra yaşlının sesine uydurup: "Öte yat." diyerek karısının dirseğiyle iki vurup sonunda yağı alıp götürmüş. (s. 216)

Burada Tazşa Bala, cimri ve kurnazı olan birini daha kurnaz hareketleriyle aldatır ve yağın alıp götürür. Kendilerini kurnaz, akıllı veya uyanık sananlara haddini bildiren Tazşa Başa adıyla anlatılan masallarında bunun gibi pek çok durum mevcuttur.

Uyumsuzluk kuramı. Bu kuramın temel düşüncesi, olaylar, nesneler ve nesnelerin özellikleri belli kalıp düzen içindedir. Bu kalıplara ve düzene uymayan herhangi bir şeyi fark edince güleriz. Bu bazen bir unsurun eksilmesi, bazen sıranın değişmesi, bazen de umulan şeyin olmayışı gibi durumlar olarak karşımıza çıkar. Mesela, dinleyenler arasında belli bir beklenti yaratıp o beklentiye hiç uymayan bir sonuçla karşılaştırmak gibi.

Meşhur filozoflardan İ. Kant (1724-1804) ve A. Schopenhauer (1788-1860) tarafından işlenmiş olan bu kuramda, Kant gülmeyi böylece tarif etmiştir: “Yıkılan bir umudun hiçliğe doğru ani değişiminden doğan bir duygudur” demektedir. Örnek olarak zengin bir adamın bir cenaze töreni planlaması ve bunu başaramayacağı korkusu verir. Çünkü zengin adamın “yas tutmaları için tuttuğu adamlara ne kadar çok para verirse, onların üzülecekleri yerde daha çok sevineceklerini biliyorum” demesini gösterir. Çalışmamızın metinler kısmında verdiğimiz fıkra ve güldürü hikayeleri incelediğimiz zaman uyumsuzluk kuramını kanıtlayan pek çok durumu görmekteyiz. Ancak bu durumlar sadece uyumsuzluk kuramıyla değil, ayrıca üstünlük veya rahatlama kuramlarıyla iç içe gelmektedir.

Fıkra 10. *Günlerden bir gün Koja uzaktaki akrabalarını ziyaret etmek için yola çıkmış. Biraz kumaş, hediyeler koyduğu bohçasını da yanına koyup, birileriyle sohbeta dalmış. Bir baksa o bohçası yerinde yokmuş.*

O anda Koja hiç duraksamadan:

- Bohçamı kim aldı? Kim alsa da hemen geri versin. Yoksa dünkü gibi olacak, - diye haykırmış.

Çok geçmeden:

- Şaka olsun diye almıştım, - diyerek bir tanıdığı bohçasını getirmiş ve - Dün ne olmuş? – diye sormuş.

O zaman Koja:

- Eh, dostum, dün de aynen bunun gibi bohçamı uğrular götürüp geri vermediler, - demiş. (s. 117)

Bu fıkroda Kojanasır'ın haykırarak söylemesi, onun kızması (hatta hırsızları bulana kadar herkesi dövmesi?) anlamına geliyor gibiydi. Ama sonunda “dünkü gibi

olacak”ın sadece bir hırsızlık daha olacağı anlamının çıkması uyumsuzluğu ortaya koymaktadır.

Fıkra 11. *Günlerden bir gün Kojanasır eşeğini pazara götürmüş ve aracıya bırakmış. Alacakların biri gelip yaşını ayırt etmek için eşeğin ağzını açtığında hayvan onu ısırvermiş. Başka bir alacak kuyruğunu kaldırıp baktığında çifte yemiş.*

Aracı Kojanasır’a gelmiş:

- Eyvah, eşeğinizi alacak kimse yok. Önünden geleni ısırıp, arkasından gelene çifte atıp kimseyi yaklaştırmıyor, - demiş.

O zaman Kojeke:

- Kimsenin almayacağını zaten biliyordum, - demiş. Ben onu satmak için değil, bu hayvandan benim ne gibi cefa çektiğimi millet de görsün dedim. (s. 120)

Rahatlama kuramı. Bir başka görüşler ise, gülmeyi fizyolojik bakış açısı ile açıklayan Rahatlama kuramıdır. Gülmenin açıklanması sırasında çoğu zaman üstünlük kuramı ile karıştırılan bir kuramdır. Rahatlama kuramı “Açık yürekli insanların doğal ve rahat ruh halleri kısıtlandığından yahut denetim altına alındığında içinde bulundukları sıkıntı durumdan kurtulmak için başka hareket yolları arayacaktır. Bazen taşlama, bazen de öykünme, bazen de şakaya vurarak kendilerini gösterirler ve bu durumdan hoşnut olurlar ve üzerindeki baskıdan öç almış olurlar” demektedir.

Jiyrenşe Şeşen hikayelerinde rahatlama kuramına uyan pek çok durumu görmek mümkündür. Öneğin, Jiyrenşe Şeşen’in han sarayında kendini rahat hissetmeyip, sadece kendi evine geldiğinde rahatladığı gibi.

Hikaye 4. *Jiyrenşe Şeşen, fakir biriymiş. Onun akıllı ve hatip olmasına ilgi duyan Han, onu hep yanına almış. Ama Jiyrenşe, Han’dan yana değilmiş ve hep halkın sözünü söylermiş. O, Han’ın altından yaptığı sarayında kalmayıp, kendisinin küçücük çadırına gelip uyurmuş. Kendi evine gelince rahatlayıp, keyfi yerine geliyormuş. “Hey gidi benim evim, geniş sarayım boz evim” diye gerildiğinde ayakları dizlerine kadar çadırından çıkıyormuş. (s. 292)*

Jiyrenşe Şeşen altından bile olsa han sarayında kendini rahat hissetmez, bir kişni bile sıyamayan küçücük çadırında rahatlamış.

Çalışmamızın ana konusu olan Kojanasır (Hoca Nasreddin), Aldar Köse, Jiyrenşe Şeşen ve Tazşa Bala (Keloğlan) gibi önemli Kazak mizah tiplerini inceleyerek, söz konusu mizahi tiplerin adıyla ilgili anlatılan hikaye, masal, fıkraları; üstünlük, uyumsuzluk, rahatlama kuramları açısından çözümlemeye çalıştık.

Sonuç olarak, F. Türkmen'in dediği “mizah kuramları, doğal olarak kendi yöntemlerini da birlikte getirirler. Her kuram kendi görüşünü doğrulamak için çeşitli yöntemler kullanır. Tek bir kuram, elbette, Hoca'mızın mizah anlayışını açıklayamaz. Ancak, O'nu ne kadar çok yönden incelersek, doğru olana, bilimsel olana o kadar çok yaklaşıyoruz.”⁴

Bu çalışmamızda başta ortak hazinemiz olan Kojanasır (Hoca Nasreddin) fıkraları olmak üzere Kazakistan'da sevilen ve en çok bilinen mizahi tipler olan Aldar Köse, Jiyrenşe Şeşen ve Tazşa Bala gibi isimlerle ilgili anlatılan güldürü hikaye ve masal-efsaneleri bilinen mizah kuramlarına göre incelemeye çalıştık. Bu açıdan bakıldığında çalışmamız bir ilk teşkil etmektedir; ve bu denememiz diğer mizah tiplerin ve diğer kuramların incelenmesi ile devam edecektir.

⁴ Fikret Türkmen; *Mizahta Üstünlük Teorisi ve Nasreddin Hoca Fıkraları*, “Türk Kültürü”, S. 403, Yıl: XXXIV, Kasım 1996, s. 654 (14)

IV. BÖLÜM: METİNLER

IV. 1. KOJANASIR (HOCA NASREDDİN) FIKRALARI

IV. 1. 1. Hoca ve hırsızlar

Orijinal metin	Türkiye Türkçesi
1. Bir küni üyde otırğan Kojanasır men eyeli daladan şıkkın şuvdı yestiydi. Koja şapanın jamıla salıp, dalağa şığadı. Dalağa şıksa, eki adam bir-birin kuvalap jür eken. Birevi Kojağa kelip tığılıptı. Ekinşisi Kojanın şapanın sıdırıp alıp, kaşa jöneledi. Söytse, bular urılar yeken. Eyeli: - Ne şuv eken? – dep suraydı üyge kirgen Kojadan. Oğan Koja: - Şapanın şuvı eken, - depti. 2. Kojanasır bir küni alıstağı tuğan-	1¹. Bir gün evde oturan Kojanasır ve eşi dışarıdan gelen gürültü duymuşlar. Koja kaftanını sırtına geçirerek dışarı çıkmış. Dışarı çıkıp bir baksa iki kişi birbirlerini kovalıyormuş. Biri gelip Koja'nın arkasına saklanmış. Diğerisi ise Koja'nın kaftanını kapıp kaçmış. Meğerse bunlar hırsızlarmış. Eşi: - Gürültü da neydi? - diye eve giren Koja'ya sormuş. Buna Koja: - Kaftanın gürültüsüymüş, - demiş. 2². Günlerden bir gün Koja uzaktaki

¹ Bu fıkra B. Adambayev, T. Jarkınbekova'nın hazırladığı “El Avzıman: Şeşendik Sözder, Akındık Tolğamdar, Anız Engimeler”, (Jazuvşı Yayınları, Almatı 1985) adlı kitabından alınmıştır, ss. 272-297.

² Aynı yerden, ss. 272-297.

tuvıstarın aralap kaytuğa jolğa şığıptı. Azın-avlak mata, bazarlık salınğan tüyinşegin kasına koyıptı da, birevlermen engimege kirisip ketipti. Endi bir karasa elgi koyğan tüyinşegi ornında jok bolıp şığadı. Sol kezde Kojanasır abırjımaştan: - Menin tüyinşegimdi kim aldı? Kim alsa da tez tavıp berinder. Eypese tuvra keşegidey boladı, - dep aykay saladı. Köp keşikpey: - Ezildep alıp edim, - dep bir tanısı ekelip beredi de, - Keşe ne bolıp edi? – dep suraydı. Sonda Kojanasır: - E, dostım keşe de tuvra osılay urlap eketip tüyinşegimdi sol küyde bermey ketip yedi, - depti. 3. Janbırlı tünnin birinde Koja esegin birevdin jetektep bara jatkanın	akrabalarını ziyaret etmek için yola çıkmış. Biraz kumaş, hediyeler koyduğu bohçasını da yanına koyup, birileriyle sohbeta dalmış. Bir baksa o bohçası yerinde yokmuş. O anda Koja hiç duraksamadan: - Bohçamı kim aldı? Kim alsa da hemen geri versin. Yoksa dünkü gibi olacak, - diye haykırmış. Çok geçmeden: - Şaka olsun diye almıştım, - diyerek bir tanıdığı bohçasını getirmiş ve - Dün ne olmuş? – diye sormuş. O zaman Koja: - Eh, dostum, dün de aynen bunun gibi bohçamı uğrular görürüp geri vermediler, - demiş. 3³. Yağmurlu bir gecede eşeğini birinin götürdüğünü penceresinden gören
--	---

³ Aynı yerden, ss 272-297.

⁴ Kojeke – ismin ilk hecesine –aka, - eke eklenerek söylenmesi samimiyet ve saygı belirtisidir.

⁵ İBRAYEVA, R.; Тысяча и один восточный анекдот (Bin Bir Doğu Fıkrası), Jazuvşı Yayınları, Almatı 1997, s. 67.

⁶ Aynı yerden, s. 67.

⁷ Bu fıkra B. Adambayev, T. Jarkınbekova'nın hazırladığı “El Avzınan: Şeşendik Sözder, Akındık Tolğamdar, Anız Engimeler”, (Jazuvşı Yayınları, Almatı 1985) adlı kitabından alınmıştır, ss. 272-297.

terezeden körüp kalıp sırtka jügirip şığadı. Sasıp kalğan urı: - Kojeke, jalan ayak şıkkanız kalay? Jer bolsa lay, ızğar ötip avırıp kalarsın, etigindi kiyip şıksanşı,- depti. Urıdan munday kayırımdılık kütpegen Koja kattı kısılıp kalıp, kinali jüzben: - Esektin yer-tokımının işte yekendigin aytuğa asığıp... Yerttep minin alsanşı, eytpese jayav jetektep şarşap kalarsın göy, - degen yeken. 4. Bir küni Kojanasır üyine kelse, üyi jılan jalağanday yeken. Urılar barın alıp ketipti. Bosap kalğan üyine köz jügirtken Kojanasır bılay depti: - Al, mandar! Yendi ne urlaydı yekensinder? 5. Apendinin üyine urılar tüsıpti. Üyinde ne bolsa barın alıp ketipti. Apende olardı kuvıp jetip arkasınan jüre beripti. - Nege bizdin arkamızdan jürıp kele	Koja hemen dışarı çıkmış. Şaşakalan uğru: - Kojeke⁴, yalın ayakla çıkmanız da nedir? Yer ıslak ve pistir, soğuk alıp hastalanabilirsiniz, çizmelerinizi giyip öyle çıksaydınız, - demiş. Uğrudan böyle merhamet beklemeyen Koja da utanmış ve suçlu bir ifadeyle: - Eşeğin eyerinin içeride olduğunu söyleyecektim de... Eyerleyip öyle binsene, yoksa yanında götürüp yorulursun, - demiş. 4⁵. Günlerden bir gün Kojanasır eve dönmüş, bir de ne görsün – uğrular evindeki her şeyi silip süpürmüşler. Boş evine bakarak Kojanasır demiş: - Oh olsun uğrular, şimdi ne alacaksınız acaba? 5⁶. Ependinin evine uğrular girmiş ve evinde ne varsa her şeyi götürmüşler. Ependi uğruların arkasınca yetişerek onları izlemeye başlamış. - Bizi niye izliyorsun? – diye
---	--

jatırsın? depti urılar. - Men senderdin yemes, zattarımın arkasınan jürip kele jatırmın, depti. 6. Kojanasır bir küni tanerten bir üydin bakşasına urlanıp kirip, kavın, karbız, sebizderdi torbasına koya bastaptı. Bir sette bakşanın iyesi şığıptı. Biraz oylağan son Koja elgi bakşa iyesinin betine tike karap: - Keşegi davıl meni mında alıp keldi, depti. - Munı da davıl istedi me?, dep elgisi torbadağı jemis-jiydekterdi körsetipti. - Davıl meni bir bir mına jakka, birde ol jakka laktırğanda, ustağan ernersem kolımda kala beripti. Olardan kutılayın dep olardı tormağa koya bergem, depti.	sormuşlar uğrular. - Sizi değil, eşyalarımı izliyorum, demiş Epedi. 6⁷. Koja sabahleyin bir bahçeye uğru girmiş ve kavun, karpuz ve havuçları torbasına koymaya başlamış. Aniden bahçenin sahibi çıkıvermiş. Biraz düşündükten sonra Koja bahçe sahibinin yüzüne dik bakarak: - Dün kopan fırtına beni buraya atmış, - demiş. - Bunu da mı fırtına yaptı? – diye o kaptaki meyveleri göstermiş. - Fırtına beni bir buraya bir oraya attığında tuttuğum her şey elimde kalıvermiş. Onlardan kurtulmak için onları bu torbaya koyuyordum, - demiş.
---	---

IV. 1. 2. Hoca ve eşeği

Orijinal metin	Türkiye Türkçesi
1. Bir küni Kojanasır esegin bazarğa aparıp, deldaldın kolına ustatıptı. Satın alayın degenderdin birevi kelip, jasın köreyin dep, esektin avzın aşkanında januvar onı tistepti. Baska aluvşı kuyırğın köterip karayn dese, hayvan onı tevipti. Sonda deldal Kojanasır’ğa kelip: - Oybay, eşeginizdi alatın eşkim jok. Aldınan kelgendi tistep, artınan kelgendi tevip, eşkimdi jakındatpaydı ğoy, depti. Sonda Kojeke: - Eşkimnin de almaytının onsız da bilem, depti. Men onı satayın dep yemes, bul hayvannan men ne kördim, sonı halık ta körsin, degenim ğoy. 2. Birde köşede kele jatkan	1⁸. Günlerden bir gün Kojanasır eşeğini pazara götürmüş ve aracıya bırakmış. Alacakların biri gelip yaşını ayırt etmek için eşeğin ağzını açtığında hayvan onu ısırıvermiş. Başka bir alacak kuyruğunu kaldırıp baktığında çifte yemiş. Aracı Kojanasır’a gelmiş: - Eyvah, eşeğinizi alacak kimse yok. Önünden geleni ısırıp, arkasından gelene çifte atıp kimseyi yaklaştırmıyor, - demiş. O zaman Kojeke: - Kimsenin almayacağını zaten biliyordum, - demiş. Ben onu satmak için değil, bu hayvandan benim ne gibi cefa çektiğimi millet de görsün dedim. 2⁹. Bir gün sokakta yürürken

⁸ Bu fıkra B. Adambayev, T. Jarkınbekova’nın hazırladığı “El Avzınan: Şeşendik Sözder, Akındık Tolğamdar, Anız Engimeler”, (Jazuvşı Yayınları, Almatı 1985) adlı kitabından alınmıştır, ss. 272-297.

⁹ Bu fıkra B. Adambayev, T. Jarkınbekova’nın hazırladığı “El Avzınan: Şeşendik Sözder, Akındık Tolğamdar, Anız Engimeler”, (Jazuvşı Yayınları, Almatı 1985) adlı kitabından alınmıştır, ss. 272-297.

Kojanasır eseginen jıǵılıp kalıptı da, sol jerde jata beripti. Ötip bara jatkan adamdardın biri kelip: - Va, Kojeke, bul jatısınızdın mani kalay? – depti. Sonda Koja: - Bul da bir köpten oyda jürgen is edi. Munı da tındırıp tastap, jatkanım ğoy, - degen eken. 3. Birevler: - Kojeke, bul ömirde sizdin at mingeninizdi körmedik. At aluğa kudiretiniz jetpeydi yemes, yesekten tüspeytindiginizge tanbız, - degeninde jarıktık bılay depti: - Toy boladı, toy bolğan son kışkene bolmaşı nersege tulan tutıp ökpelesüv boladı. Sonday şakta köligine üzengige ayak koymastan karǵıp minsen ökpennin kattı yekendigin halık bilip turadı. Atka	Kojanasır eşeğinden düşmüş ve düştüğü yerde uzanıp yatmış. Yanından geçenlerden biri: - Ya, Koja, bu yatmanızın ne anlamı var? – diye sormuş. O zaman Koja: - Bu da eskiden yapmasını düşündüğüm bir işti. Onu da halledip uzandım, - demiş. 3¹⁰. Birileri: - Kojeke, bu dünyada sizin ata bindiğınızı hiç görmedik. At satın alamaz durumda değilsiniz ama eşekten inmediğimize şaşıryoruz, - demişler. Koja ise: - Düğün olur, düğün oldu mu boş yere darılmak da olur. O zaman da bindiğin ata üzengiye ayaklarını sokmadan atlayıp binersen senin çok darıldığımı halk bilir. Ata üzengisiz atlamak bana kolay
---	--

¹⁰ Bu fıkra B. Adambayev, T. Jarkınbekova'nın hazırladığı "El Avzınan: Şeşendik Sözder, Akındık Tolğamdar, Anız Engimeler", (Jazuvşı Yayınları, Almatı 1985) adlı kitabından alınmıştır, ss. 272-297.

¹¹ Aynı yerden, ss. 272-297.

¹² İBRAYEVA, R.; Тысяча и один восточный анекдот (Bin Bir Doğu Fıkrası), Jazuvşı Yayınları, Almatı 1997, s. 151.

¹³ <http://www.massagan.com/anekdot.php?mod=anekdot&type=6> (12. 12. 2008) adresinden alınmış.

¹⁴ <http://www.massagan.com/anekdot.php?mod=anekdot&type=6> (12. 12. 2008) adresinden alınmış.

¹⁵ <http://www.massagan.com/anekdot.php?mod=anekdot&type=6> (12. 12. 2008) adresinden alınmış.

¹⁶ Bu fıkra B. Adambayev, T. Jarkınbekova'nın hazırladığı "El Avzınan: Şeşendik Sözder, Akındık Tolğamdar, Anız Engimeler", (Jazuvşı Yayınları, Almatı 1985) adlı kitabından alınmıştır, ss. 272-297.

¹⁷ Aynı yerden, ss. 272-297.

üzengisiz karguv mağan onay bolmas dep oylaymın. 4. Kojanın beline kamşı kıştırıp alğanın körgen birev mukatpakşı bolıp: - Belinizdeki yesek kamşınız jalğızsırap tur yeken. Jene birin kıştırıp alsanız kelisip keter yedi, -deydi. - Kudayğa şükir, -depti Koja sonda, - yesegim de jalğızsırap jür yedi. Özindey serik tabılğanına şübem jok. Kasına barıp tura ber, men jene bir kamşı satıp ekeleyin. 5. Bir küni körşisi Kojanın yesegin karızğa alayın depti. Kojanın da bergisi kelmepti de yesegim üyde jok depti. Bul tusta yesek koradan şakırıptı. - Ak sakalınnan kalay uyalmaştan ötirik aytasın Kojele, depti körşisi. - Mağan senbey, kaydağı bir yesekke senesin be?, depti Koja.	olmaz diye düşünüyorum, - demiş. 4¹¹. Kojanın beline bir kamçı soktuğunu gören biri onunla alay etmek istemiş: - Belinizdeki eşek kamçısı yalnızlık çekiyormuş. Bir tane daha soksanız yanına çok güzel gözükecekti, - demiş. - Allah’a şükür, - demiş Koja, - eşeğim de yalnızlıktan ölüyordu. Senin gibi yoldaşı bulunduğuna şüphem yoktur. Yanında bekleyedur ben bir kamçı daha satın alayım, - demiş. 5¹². Komşusu Koja’nın eşeğini ödünç almaya gelmiş. Koja da vermek istememiş ve eşeğim evde yok demiş. Bu sırada eşeği ahırda anırmış. - Nasıl da beyaz sakalından utanmadan yalan söylersin Koja, demiş komşusu. - Bana inanmayıp eşeğe mi inanacaksın şimdi, demiş Koja.
---	---

6. Kojanın yesegi joğalıp ketipti. Bu kez Kojeke yesegin endetip jürüp izdevge kirisipti. - Yesegin şınımen-ak joğalsa nege jılamaysın, kerisinşe endetip jürsin? - Yesegin anav töbenin astında dep oylağanımdan endetip jürmin. Ol jakta taba almasam, jılağanın kökesin sonda köresinder, depti. 7. Koja jalğız yesegin satpak boladı. Tanatpastan yesegine er-tokım salıptı. Söytse, yesektin kir kuyırğı közine tüsipti. Koja da yesektin kuyırğın kesipti. Bazarğa alıp barsa uzak vakıt yesegine eşkim karamaptı. En sonunda birev: - Yesegindi alatın yedim, birak kuyırğı jok yeken, degeninde Koja: - Eş vayımdama, alatın bolsan, kuyırğı mine torbada, depti. 8. Kojanın kişkentay yesegi boptı. Bir küni Koja yesegine er-tokım salıp, kasına balasın alıp minip alıptı. Jolda akırındap kele jatsa birev:	6¹³. Koja'nın eşeği kaybolmuş. Bu defasında Koja eşeğini şarkı söyleyerek aramaya başlamış. - Eşeğin gerçekten kaybolduysa niye ağlamak yerine şarkı söylüyorsun? - Eşeğim o tepeciğin altında diye düşündüğümden. Orada bulamazsam ağlamanın babasını o zaman görürsünüz, - demiş Koja. 7¹⁴. Koja tek eşeğini satmak istemiş. Erkenden eşeğini eyerlemeye başlamış. Eyerlerken eşeğin pis kuyruğu gözüne kaçmış. Koja eşeğinin kuyruğunu kesmiş. Pazara götürmüş ama uzun zaman kimse eşeğine bakmamış. Sonunda biri gelip: - Eşeğini alırdım ama kuyruğu yokmuş, - dediğinde Koja: - Merak etme, alacak olursan kuyruğu işte bu torbadadır, - demiş. 8¹⁵. Kojanasır'ın küçük bir eşeği varmış. Günlerden bir gün o eşeğini eyerleyip yanına oğlunu alıp binmiş. Yolda yavaş giderken bir kişi:
--	--

- Kojeke, yesegine janın aşımay ma? Keşirim suranız, depti. Sonda Koja: - Yesek mırza, senin osınday ağannın bar yekenin bilmeppin, keşirim suraymın, dep yesegine iyilipti. 9. Bir küni tanerten Koja kuvana dalağa şığıptı. - Kojeke, munşa kuanğanınınızdn sebebi ne?, dep suraptı körşileri. - Yesegim joğalıp ketipti! - Adam buğan kuvana ma? - Kalayşa kuanbaska? Yesegime mingen bolsam, men de joğalıp ketetin yedim, depti Koja. 10. Bir küni Koja yeseginen türem dep kulap kalıptı. Munı körgen balalar Kojağa külipti. Koja bolsa üsti basın kağıp: - Nege külesinder? Onsız da tüsetin yedim, depti.	- Kojeke, eşeğinize acımıyor musun? Af dileyin,- demiş. O zaman Koja: - Eşek efendim, ben sizin böyle bir kardeşinizin olduğunu bilmemişim, affedersiniz, - demiş ve eşeğine tazim etmiş. 9¹⁶. Bir sabah Kojanasır sevinerek sokağa çıkmış. - Kojeke, bu kadar sevinmenizin sebebi nedir? – diye sormuşlar komşuları. - Eşeğim kayboldu! - Buna da mı sevinir insan? - Sevinmez miyim? Eşeğime binseydim ben de kaybolurdum, - demiş Koja. 10¹⁷. Bir gün Kojanasır'ın attan düştüğünü gören çocuklar ona gülmüşler. Kojanasır üstünü başını silkerek: - Niye gülüyorsunuz? Zaten inecektim, der.
--	--

IV. 1. 3. Hoca'nın çocukluğu

Orijinal metin	Türkiye Türkçesi
1. Jastayınan bilgenin istegen Kojanasır mektepte okup jürgende de muğalimine ötkir suraktar koyıp, ebden mazasın alıp jüredi yeken. Bilim derejesi tömendev bolğan muğalim ol suraktarğa ne derin bilmey sasıp kaladı yeken, bırak bir küni şıday almay: - Biletindey bop kur jerge mez bolma, dep aşuvlanadı yeken. Jastayınan akıldı bop köringüvge tırıskan balalar, çskende akımak boladı, depti. Sonda Kojanasır: - Muğalim, sonda siz bala kezinizde öte akıldı bolğan şıparsız, depti. 2. Apa, köşelik, - depti Kojanasır. - Kayda, balam-av? - Küni kıska jerge. Mına miday dalada kün uzak koy. Oraz aştan öltirer.	1¹⁸. Çocukluğundan beri kendi bildiğini yapan Kojanasır okul yıllarında bile öğretmenine aksi sorular sorarak iğneler, sinirine dokunurmuş. Bilgi düzeyi düşük olan öğretmen o soruların çoğunun cevabını bilemeyip tereddüt edermiş, ama bir gün katlanamayıp: - Biliyormuş gibi havasını atarak boşuna övünme, - diye kızmış. – Küçüklüğünde akıllı gibi görünmeye çalışan çocuklar büyüyünce ahmak olurlar. O zaman Kojanasır: - Hocam, siz çocukluğunuzda çok akıllı olmuşa benziyorsunuz. – demiş. 2¹⁹. - Anneciğim göç edelim, - demiş Kojanasır. - Nereye oğlum? - Günü kısa bir yere. Bu açık ovada

¹⁸ <http://www.massagan.com/anekdot.php?mod=anekdot&type=6> (12. 12. 2008) adresinden alınmış.

¹⁹ Bu fıkra B. Adambayev, T. Jarkınbekova'nın hazırladığı "El Avzınan: Şeşendik Sözder, Akındık Tolğamdar, Anız Engimeler", (Jazuvşı Yayınları, Almatı 1985) adlı kitabından alınmıştır, ss. 272-297.

- Onda da jer bola ma yeken, kulinim-av. - Bolğanda şe? Men keşe tavda boldım. Tavdın arasında, özen boyında bir jer bar. Ol jerde kün keş şığıp, yerte batadı yeken. Senbeseniz köşelikşi, körseteyin, - degen yeken. 3. Koja mektepte bolğan kezde muğalimi: - Koja, bir künde kaşa sağat bar?, dep suraydı. - Bugin jıyırma bes boldı, depti Koja. - Kalay ol? Jıyırma tört yemes pe?, depti tankalğan ustazı. Sonda Kojanasır: - Siz keşe ğana “Kün bir sağatka uzardı” dep aytpap pa yediniz, depti. 4. Koja bala kezinde birev: - İnin ekevinnen kim ülken?, dep suraptı.	gün uzundur. Oruçta açlıktam ölürüz. - Öyle yer mi varmış, yavrucuğum. - Olmaz mı? Ben dğn dağda oldum. Dağın arasında nehir kıyısında bir yer vardır. Orada güneş geç doğup erken batarmış. İnanmıyorsanız oraya yerleşelim ki göstereyim, - demiş. 3²⁰. Koja okuldayken öğretmeni: - Koja bir günde kaç saat var? – diye sormuş. - Bugün yirmi beş saat olmuş, - demiş Kojanasır. - Nasıl yani? Yirmi dört değil miydi? – demiş şaşırılmış hocası. O zaman Kojanasır: - Siz dün “Gün şimdi bir saate uzayacak” demiştiniz, - cevabını vermiş. 4²¹. Çocukluğunda Koja’ya biri: - Kardeşinle ikinizden hanginiz büyüsünüz?- diye sormuş.
---	---

²⁰ <http://www.massagan.com/aneddot.php?mod=aneddot&type=6> (12. 12. 2008) adresinden alınmış.

²¹ ELUBAYEV, Esken, Kazak Anekdotları, Akmolinskaya Poligrafiya Yayınları, Astana 1995, ss. 2-16.

Sonda Koja: - Anam biltir ağamnın menen bir jas ülken yekendigin aytkan. Biyıl yekevmiz birdey jasta boluvımız kerek, depti.	Koja o zaman: - Annem geçen yıl kardeşimin benden bir yaş büyük olduğunu söylemişti. Şimdi ikimiz yaşıt olmalıyız, demiş.
--	---

IV. 1. 4. Hoca'nın evliliği ve eşi/oğlu

Orijinal metin	Türkiye Türkçesi
1. Eyelin yertip Koja bir joldasının üyine konakka barıptı. Şey işip otırğanda Kojanın eyelinin kolındağı altın jüzikke közi tüsken joldasının kelinşegi: - Tamaşa jüzik yeken, kaydan aldınız? – dep suraydı. “Eyelim söylep koya ma” dep küdiktengen Koja: - Men onı kudıktın kasınan ötetin sokpaktın kubıla jağındağı jalğız ösken jıñıldın tübinen tavıp alğanım jok. Öziniki, - depti asığa söylep.	1²². Yanına eşini alıp Koja bir arkadaşının evine misafirlige gelmiş. Çay üstünde Koja'nın eşinin elindeki altın yüzüğünü gören arkadaşının eşi: - Çok güzel bir yüzükmüş, nereden aldınız? – diye sormuş. Eşinin söyleyivermesinden korkan Koja: - Ben onu kuyunun yanından geçen patikanın Kible (güneybatı) tarafındaki yalnız ılgın ağacının dibinde bulmadım. Kendisinindir,- diye hızlı cevap vermiş.

²² Bu fıkra B. Adambayev, T. Jarkınbekova'nın hazırladığı “El Avzınan: Şeşendik Sözder, Akındık Tolğamdar, Anız Engimeler”, (Jazuvsı Yayınları, Almatı 1985) adlı kitabından alınmıştır, ss. 272-297.

2. Balasının üyinde oynap jürip bakır tenge tavıp alğanın körgeñ Koja onı köşege alıp şığıp: - Kimnin tengesi yeken, halıktan sura, - dep buyırıptı. - Tenge tavıp aldım, kimdiki? – dep balası aykay salğan kezde Koja: - Meniki, - dep kaltasına salıp alıptı. – Rahmet, karağım. Munı izdemegen jerim jok yedi. Kimnin balasıñ? Kimnin balası bolsan da eken siyaktı adal yekensin, - depti arkasınan kağıp. 3. Songı künderi seni eldebir oy mendep alğan terizdi. Nendey oy yekenin mağan da aytsañ, belkim jerdemim tiyer, - depti Kojağa kempiri. Sonda jarıktık teren kürsinip:	2²³. Oğlunun evinde oynarken bir bakır tenge bulduğunu gören Koja oğlunu sokağa çıkarıp: - Kimin parasıymış, halka sor, - buyurmuş. - Tenge buldum, sahibi kim? – diye oğlu haykırdığı anda Koja: - Benim,- diye parayı cebine koymuş. – Sağ ol, yavrum. Bunu aramadığım yer kalmadı. Kimin evladısın sen? Kimin evladı olsan da baban kadar adılmışsin, - demiş okşayarak. 3²⁴. Son zamanlar seni bir düşünceler sarmış gibidir. Neyin var, bana da anlatsana, belki yardım da edebilirim, - demiş Koja’ya eşi. O zaman Koja derin bir of çekerek:
---	---

²³ Aynı yerden, ss. 272-297.

²⁴ Aynı yerden, ss. 272-297.

²⁵ Bu fıkra B. Adambayev, T. Jarkınbekova’nın hazırladığı “El Avzınan: Şeşendik Sözder, Akındık Tolğamdar, Anız Engimeler”, (Jazuvşı Yayınları, Almatı 1985) adlı kitabından alınmıştır, ss. 272-297.

²⁶ İBRAYEVA, R.; Тысяча и один восточный анекдот (Bin Bir Doğu Fıkrası), Jazuvşı Yayınları, Almatı 1997, s. 74.

²⁷ İBRAYEVA, R.; Тысяча и один восточный анекдот (Bin Bir Doğu Fıkrası), Jazuvşı Yayınları, Almatı 1997, s. 120.

²⁸ <http://www.massagan.com/anekdot.php?mod=anekdot&type=6> (12. 12. 2008) adresinden alınmış.

²⁹ <http://www.massagan.com/anekdot.php?mod=anekdot&type=6> (12. 12. 2008) adresinden alınmış.

³⁰ <http://www.massagan.com/anekdot.php?mod=anekdot&type=6> (12. 12. 2008) adresinden alınmış.

³¹ ELUBAYEV, Esken, Kazak Anekdotları, Akmolinskaya Poligrafiya Yayınları, Astana 1995, ss. 2-16.

³² <http://www.massagan.com/anekdot.php?mod=anekdot&type=6> (12. 12. 2008) adresinden alınmış.

- Jaman aytpay jaksısı jok. Katın, ebden kartayıpsın. Yekevmiz otav kurğanımızğa da kırık jıldan asıptı. “Mınnın tüsin bilgenşe, birdin atın bil” degen. Tanısıp koyayıksı, osı senin atın kim? – degen yeken. 4. Senin ulın kolıma yeştene kısırtımay jürgeni kalay? – depti ulın okıtıp jürgen molda Kojekene kelip. - Sizge yeliktep jürgeni şıǵar. Öytkeni, öziniz de birevge birdene usınuvdı bilmeysiz ğoy. Renjüvdin ornına süysinbeysiz be, taksır. 5. Bir jas kisi üyleneyin depti. Birak üylenbesten burın Kojağa akıldasayın depti. - Kaşada üylendiniz?, dep suraptı küyev bala. - Kaşa jasta bolğanım yesimde jok, birak üylenenimde akımak bolğanım yesimde, depti Koja.	- Kötüyü söylemeden iyilik yoktur. Hatun epeyce yaşlanmışsın. Evleneli de kırık yıl olmuş. “Binin rengini bilmektense, birinin adını bil” demişler. Tanışalım, senin ismin neydi ya? – demiş. 4²⁵. Oǵlunu okutan bir molla Koja’ya gelip: - Oǵlunun elime bir şey sokmadığı nasıldır?- demiş. - Size benzemeye çalışmış olmalıdır. Çünkü siz kendiniz kimseye bir şey vermeyi bilmiyorsunuz ya. Kızmak yerine sevinsenize, Hocam, - demiş Kojeke. 5²⁶. Bir genç evlenmeye karar vermiş. Ama evlenmeden önce Koja’ya danışmak istemiş. - Kaç yaşınızda evlenmişsiniz? – diye sormuş damat. - Kaç yaşında olduğumu hatırlayamıyorum, ama evlendiğim zaman ahmak olduğumu çok iyi hatırlıyorum, diye cevap vermiş Koja.
--	---

6. Aş Koja üyine kelip eyeline: - Mağan tamak ber, üyde askazanğa öte jaksı keletin ayran bar yedi ğoy, depti. - Jok, depti eyeli, ayran bitti, keşe kalğanın konaktar jep ketken. - Tipten de jaksı, depti Koja, ayran tis pen askazanğa jaman keledi. - Ol kalay?, depti eyeli. Eveli ayran paydalı deysin, sosın jaman keledi deysin, bulardın kaysısı durıs? - Birinşisi durıs, ol jok bolsa yekinşisi, depti Koja. 7. Kojanasır üyleneyin degen kızın alğaşkı ret toydan bir kün burın köripti. Kızdın batindegi japkışın köterip, dünyedeki en korkınıştı kızdı köripti. Jana kelin üy işindegilerden tanısayın depti jane de küyevine suraptı: - Betimdi kimderge körsete alamn, depti. - Kimge körsetsen oğan körset, mağan körsetpesen boldı, depti jarıktık.	6²⁷. Acıkmış Koja eve dönmüş. Karısına sormuş: - Bana yiyecek versene, evde sindirim için çok faydalı olan yoğurt vardı. - Yok, demiş karısı, yoğurt bitti, dün kalanının misafirler bitirdi. - Daha iyi, demiş Koja, yoğurt dişler ve mideye zarar verir. - Nasıl yani?, demiş karısı. Önce yoğurt faydalı diyorsun, sonra yoğurt zararlı diyorsun, doğru olanı hangisi? - Doğru birincisi, o yoksa ikincisi, demiş Koja. 7²⁸. Kojanasır evleneceği kızı ilk defa düğün arifesi görmüş. Kızın yüzündeki örtüsünü kaldırır ve dünyadaki en çirkin kızı görünce çok şaşırılmış. Yeni gelin ev ahalisi ile tanışmak istemiş ve adete göre kocasına sormuş: - Yüzümü kime gösterebilirim, - demiş. - Kime göstersen göster, ancak bana gösterme yeter, - demiş Kojeye.
---	--

8. Kojanasır kiltin joğaltıp alıptı. Bakşa işinde izdep jürip eri beri jüripti. Munısını körgey eyeli: - Kojeke, kiltinizdi kayda joğaltıp ediniz?, dep suraptı. - Ey, katın, depti Kojeke, kayda joğaltkanımı bilsem izdevşi me yedim? 9. Balası köp jıl boyı bilim alıp, ğalım bop üyge kaytkanında Koja ülken toy jasaptı. Konaktarı ketken son ğalım balasın sınamak bolıp, onı kasına şakırtıp alğan Koja: - Balam, köp okıdın, bilgen körgeyin köp. Olay bolsa kolımda ne bar, taba alasın ba?, depti. - Taptım, eke, kolınızdaki nerse, özi domalak, ortasında tesigi bar deyirmen tası, depti balası. Sonda ekisi: - Durıs, birak boljavın kışkene artık boldı. Tüsinüv kabiletin jetpedi, aklın az yeken. Adamnın kolına deyirmen tas siya ma?, dep kolındaki urşık tasın laktırtıp	8²⁹. Kojanasır anahtarının kaybetmiş. Bağ içinde orada burada dolaşarak aramaya çalışmış. Bunu gören eşi: - Kojeke, anahtarı nerede kaybetmiştin? – diye sormuş. - Ah, hatun, - demiş Kojeke, nerede kaybettiğimi bilseydim böyle arar mıydım? 9³⁰. Çocuğu uzun yıllar boyunca eğitim görüp alim olarak eve döndüğünde Koja bir kutlama yapmış. Misafirler gidince alim oğlunu yanına çağırın Koja: - Yavrum, çok okudun, bildiklerin çoktur. Böyleyse elimde ne var, bulabilir misin? – demiş. - Buldum baba, elinizdeki kendisi yuvarlak içinde deliği olan değirmen taşıdır, - demiş oğlu. O zaman babası: - Doğrudur, ama tahminin biraz fazla oldu. Kavram gücün yetmedi, aklın yarım yamalakmış. İnsan eline değirmen taşı sığar mıydı? – diyerek elindeki iğ taşını
--	--

tastaptı. 10. Kojanasır tün ortasında uyıktap jatkan eyelin oyandırıp: - Könilime şabıtpen bir şumak tuvdı, depti. Eyeli de şabıtın ketirmeyin dep, tösekten turadı da oğan şamdı jağadı. Kojanasır kolına kağız kalam alıp: “Ak kağız, kara siya, Jasıl japrak, kızıl alma” dep jazadı da kaytadan uykığa ketedi yeken. 11. Koja balasın bir toyğa alıp baradı. Balası aldına kelgen бүkil tamaktı asap jeyge kirisipti. Koja balasın türtip koyadı. Birak balası: - Ata, siz bilmeysiz, almada “A” vitamini bar, balda “B” vitamini bar, jüzimde “J” vitamini bar, depti. Koja da balasına bir şapalık tartıp jiberip: - Şapalakta “Ş” vitamini bar, depti.	atmış. 10³¹. Kojanasır bir gece yarısı, uyumakta olan karısını uyandırıp: - Kalbime ilhamla bir beyit doğdu, demiş. Karısı hevesini kırmaya kıyamayıp yataktan kalkıp, ona lamba yakmış. Kojanasır eline kağıt kalem alıp: “Ak kağıt, kara mürekkep, Yeşil yaprak, kızıl elma” diye yazmış ve tekrar uykuya dalmış. 11³². Koja oğlunu bir düğüne götürmüş. Oğlu önüne koydukları yemekleri iştahlı ve gürültülü bir biçimde yemeye başlamış. Koja oğlunu dürtmüş. Ama oğlu: - Ata, siz bilmiyorsunuz, elmada “E” vitamini, balda “B” vitamini, yüzümde “Y” vitamini vardır, - demiş. Koja da oğlunu tokat vurarak: - Tokatta da “T” vitamini vardır evlat, - demiş.
--	--

IV. 1. 5. Hoca ve hayvanlar

Orijinal metin	Türkiye Türkçesi
1. Kojanasırdı it kavıp alıptı. Izalanğan ependi kolındağı baltasimen jiberip urıp, itti öltirip koyıptı. İttin iyesi Kojekendi sotka süyreydi. Sot: - Siz nege itti baltanın jüzimen yemes, dümimen urmadınız?, dep suraydı Kojanasırdan. Sonda ependi: - Eger it meni kuyrığimen kapkan bolsa, onda men de onu baltanın dümimen urğan bolar yedim. Birak ol meni ötkir tisimen tistedi ğoy, sol sebepti men de onu baltamnın ötkir jüzimen urdım, dese kerek. 2. Kojanasır koy bağıp jürip bir küni kayta-kayta tülki köredi. Yertesine tazı jetektep barsa künde mal aralap jüretin tülki zım-ziya. Arı-beri sandalıp şarşağan son kişkene köz ilindirip alayın dep tazının karğıbavın ayağına	1³³. Kojanasır'ı bir köpek ısırılmış. O da öfke içinde elindeki baltasıyla vurarak köpeği öldürüvermiş. Köpek sahibi Kojanasır'a dava açmış. Mahkeme: - Siz niye köpeği baltanın yüzüyle değil sabıyla/dümüyle vurmadınız? - diye sorar Kojanasır'a. O zaman Kojanasır: - Eğer köpek beni kuyruğuyla ısırsaydı, ben de onu baltamın düümüyle vururdum. Ama köpek beni keskin dişleriyle ısırды, o yüzden ben de onu baltamın keskin yüzüyle vurdum, - demiş. 2³⁴. Bir gün Koja koyun güderken birkaç defa tilki görmüş. Ertesi gün yanına tazısını da alsa her gün mal arasında gezen tilki yok olmuş. Oraya buraya koşturmaktan yorulan Koja biraz kestirmek istemiş ve tazının

³³ ELUBAYEV, Esken, Kazak Anekdotları, Akmolinskaya Poligrafiya Yayınları, Astana 1995, ss. 2-16.

³⁴ Bu fıkra B. Adambayev, T. Jarkınbekova'nın hazırladığı "El Avzınan: Şeşendik Sözder, Akındık Tolğamdar, Anız Engimeler", (Jazuvşı Yayınları, Almatı 1985) adlı kitabından alınmıştır, ss. 272-297.

baylap üyüktap ketipti. Oyana kelse tazı da jok, ayağındağı pıma da jok yeken. Saskaninan üyine jügirip kelip: - Beybişe, beybişe, tazı pımanı üyge ekeldi me? – depti. 3. Kojanasır tüsünde onın bir eteşi bar yekenin jane de sol eteşin birevdin satıp alğısı kelgenin köredi. Kojeke eteşin 12 tengege satamın depti. Elgisi buğan kelispey, kımbat dep, 9 tenge bereyin depti. Kojeken buğan kelispepti. Bul sette karasa oyav jatır yeken, aynalasına bir köz jügirtse, eşkim jok. Tezirek közin jumıp, bılay depti: - Jaraydı, kelistik, 9 tenge ber, depti. 4. Kojanasır bazardan yet satıp alıp üyge kele jatıptı. Bir sette it jügirip şığıp kolındağı yetin julıp eketipti. Sasıp kalğan Kojeken aynalasına karasa, özi siyaktı	tasmasını ayağına bağlayarak uykuya dalmış. Uyandığında tazı da yok, ayağındaki keçe çizmesi de yokmuş. Şaşırdığından evine koşarak gelip: - Hatun, hatun, tazı keçi çizmeyi eve getirdi mi? – demiş. 3³⁵. Koja rüyasında onun bir horozu olduğunu ve birisi de onu satın almak istediğini görmüş. Koja da horozu için 12 tenge istemiş. Karşındakisi de pahalı olduğunu ve 9 tengeye alacağını söylemiş. Koja da bir türlü kabul etmemiş. Bu anda oyanmış ve etrafına baksa kimse yokmuş. Hemen yerine yatmış, gözlerini kapatmış ve demiş: - Tamam, anlaştık, 9 tengeye al, demiş. 4³⁶. Koja pazardan et almış, eve dönüyormuş. Ansızın bir köpek çıkıvermiş ve eti kapmış. Şaşkın Koja etrafına bakmış
--	---

³⁵ İBRAYEVA, R.; Тысяча и один восточный анекдот (Bin Bir Doğu Fıkrası), Jazuvşı Yayınları, Almatı 1997, s. 152.

³⁶ İBRAYEVA, R.; Тысяча и один восточный анекдот (Bin Bir Doğu Fıkrası), Jazuvşı Yayınları, Almatı 1997, s. 120.

³⁷ <http://www.massagan.com/anekdote.php?mod=anekdote&type=6> (12. 12. 2008) adresinden alınmış.

³⁸ <http://www.massagan.com/anekdote.php?mod=anekdote&type=6> (12. 12. 2008) adresinden alınmış.

³⁹ <http://www.massagan.com/anekdote.php?mod=anekdote&type=6> (12. 12. 2008) adresinden alınmış.

⁴⁰ Bu fıkra B. Adambayev, T. Jarkınbekova'nın hazırladığı "El Avzınan: Şeşendik Sözder, Akındık Tolğamdar, Anız Engimeler", (Jazuvşı Yayınları, Almatı 1985) adlı kitabından alınmıştır, ss. 272-297.

bazardan yet satıp alıp kele jatkan tağı birevdi köredi. Kojekeken onun janına kelip, kolındağı yetin julıp alıptı. Elginin tan kalğan betine karap:

- Sen menikin al, ene, ana itte, degen yeken.

5. Koja bir toyğa barğan yeken. Toydın en kızı bastğan kezinde üyge kaytam dem kamtanadı. Sırtka şığıp karasa köptegen attın arasınan öz atın tanımay sasıp kaladı.

- Ey, halayık, dep bakırıptı, attarındı alındar, men kazır öz atımdı atıp öltirem, depti.

Jurt asıgıp üsigip öz attarın baylavlı turğan jerinen alıp kaşadı. Kojeke jalğız özi kalğan atına minip ketip kalıptı deydi.

6. Koja kele jatıp tikendi butaktın astında jatkan tülkini köripti. Atınan tınış kana tüsip, kolına tayak alğan Koja elgini urayın depti. Bildirmesten jakındap kele jatkada akılına bir oy tüsedı. “Börkimnin tısı tabıldı, astarı kaydan tabılar yeken?” dey bergende davısı kattı şığıp ketipti. Tülki de kaşıp ketipti. Ankav Kojekeken de

ve kendisi gibi pazardan et alan başka birisini görmüş. Koja onun yanına gelip onun elindeki eti kapmış. Karşındakinin şaşkın yüzünü görünce:

- Sen benimkini alabilirsin, işte o köpekten, demiş.

5³⁷. Koja bir düğüne gitmiş. Düğünün en kızdığı kısmında Koja eve dönmek istemiş, dışarı çıkıp kalabalık içinde kendi atının hangisi olduğunu kestirememiş.

- Ey, ahali, - diye haykırmış, - atlarınızı buradan götürün, ben şimdi kendi atımı vuracağım, - demiş.

Millet allak bullak herkes kendi atını alıp kaçışmış. Kojeke ise tek başına kalan kendi atına binip gitmiş.

6³⁸. Koja yolda yürürken dikenli çalının altında uzanmış bir tilkiyi görmüş. Atından sessizce inip eline dayak alıp Koja onu vurmak istemiş. Sessizce yavaş yaklaşırken aklına bir düşünce gelmiş. “Börkümün yüzü (dışı) bulundu, astarı nereden bulunacakmış acaba?” derken sessini yükseltivermiş, tilki de kaçmış. Saf

kur kol kalıptı. 7. Bir avılda ülken toy bolıp, at jarısı da ötkizilipti. Bul toyğa kasına torı bukasın alıp Kojanasır da kelipti. Toydı kılıp jürgender: - Munısı nesi?, dep surağandarında Kojekeñ: - Jastayınan jarıska katıstırsam, barın jenetin yedi, depti. 8. Atası Kojanasırdı yertip kurban aytka soyu üşin mal izdep bazarğa barsa kerek. Bir semiz koy ilige ketipti. Alıp kele jatsa, elgi koy öz denesin özi avırlap jatıp kaptı. Süyrey-süyrey şarşağan Koja semiz koyğa karap turıp: - Silen katkır donız-ay, silemdi katırdın göy,- dese, atası: - Bitti, balam, bul yendi haram, jevge bolmaydı, - dep kezdesken birevge satıp jiberipti de, Kojanı yertip bazarğa kayta jönelipti. Kelesi alğan koyı alğaşınan da semiz bolsa kerek, orta jolda turalap kaptı. Kijinip, birdene aytıp jürgen atasına Koja:	Kojanasır da eli boş kalmış. 7³⁹. Bir köyde büyük bir düğün olup at yarışı yapılmış. Bu düğüne doru bir öküzünü yanına alarak Koja da gelmiş. Düğünü idare edici: - Bu da ne? – diye sorduğunda Koja: - Yavru iken yarışa katsaydım hepsini yenerdi, - demiş. 8⁴⁰. Dedesi Hoca'yı kurban hayvanını almaya pazara götürmüş. Bir semiz koyuna rastlamışlar. Onu alıp dönerken o koyun inat ederek yere yatmış. Sürükleye sürükleye yorulan Hoca semiz koyuna bakarak: - Allah belanı versin, seni domuz, yordun beni, - dediğinde dedesi: - Oldu yavrum, bu hayvan artık haramdır, yenilemez, - diye karşına çıkana satmış, Hoca'yı yanına alarak pazara geri dönmüşler. Bir sonraki aldıkları koyun öncesinden de semiz olup orta yolda o da inat etmiş durmuş. Öfkelenip bir şeyler
---	---

- Ne dep jürsüz, - dese, - Ey, nesin suraysın, balam, aytuğa bolmaydı, eytpese, elginin del özi yeken bul da, - deydi.	söyleyen dedesine Hoca: - Dede, ne diyorsunuz? – dediğinde: - Ah, neresini soruyorsun, evlat, söylenmesi yasak da, yoksa öncekinin ta kendisiymiş bu da, - demiş.
--	--

IV. 1. 6. Hoca ve din/mollalar

Orijinal metin	Türkiye Türkçesi
1. Kojanasırğa bir top adam bir kap biydaydı özara bölise almay talasıp, ol kisige jüginipti. Sonda Kojanasır olardan: - Kuday jolımen böleyin be, kul jolımen böleyin be?” dep suraptı. Elgiler: - Kuday jolımen bölüniz, depti. Söytse, Kojanasır etilgen enbekke oray bireyine az, ekinşilerine köp beripti.	1⁴¹. Bir grup insan bir çuval buğdayı kendi aralarında paylaşamadıktan sonra Kojanasır’a gelmiş. O zaman Kojanasır: - Allah yoluyla mı böleyim, kul yoluyla mı?” diye sormuş. Onlar da: - Allah yoluyla paylaştırınız, demişler. O zaman Kojanasır yapılmış emeğe

- Munınız durıs emes, dep elgiler karsılık bildirgen eken. Sonda Kojanasır: - Onda kul jolımen bölsem, barine tendey bölemin, deydi. 2. Kojanasır yeki kün molların sabağına barmay kalıptı. Üşinşi küni barğanda molla: - Koja, yeki kün kayda boldın, - dese: - Birinşi küni şeşem teri şalbarımdı juvıp koyğan yeken, keppey kaldı da, sodan kele almadım. Kelesi küni kele jatsam, sizdin de şalbarınız jayulı tur yeken, kurttay menin şalbarım bir künde keppegende, dalaktay sizdin şalbarınız kebe koyar ma yeken dep otra joldan kaytıp ketip yem, - depti.	göre birine az, birine çok vermiş. - Bu doğru olmadı, diye insanlar karşı çıktıklarında Kojanasır: - O zaman kul yoluyla bölsem, herkese eşit vereceğim, demiş. 2⁴². Koja, molların iki gün derslerinden kalmış. Üçüncü günü gittiğinde molla: - Koja, iki gün nerelerdeydin?- demiş. - İlk günü annemin yıkadığı deri şalvarlarım kurumamış ondan dolayı gelemedim. Ertesi gün yolda yürürken sizin de şalvarlarınızın serildiğini görmüştüm, minicik benim şalvarım bir günde kurumadıysa, sizin geniş şalvarınız da kurumaz diye geri döndüm, - demiş.
---	---

⁴² Bu fıkra B. Adambayev, T. Jarkınbekova'nın hazırladığı "El Avzınan: Şeşendik Sözder, Akındık Tolğamdar, Anız Engimeler", (Jazuvşı Yayınları, Almatı 1985) adlı kitabından alınmıştır, ss. 272-297.

⁴³ Aynı yerden, ss. 272-297.

⁴⁴ Aynı yerden, ss. 272-297.

⁴⁵ İBRAYEVA, R.; Тысяча и один восточный анекдот (Bin Bir Doğu Fıkrası), Jazuvşı Yayınları, Almatı 1997, s. 120.

⁴⁶ Bu fıkra B. Adambayev, T. Jarkınbekova'nın hazırladığı "El Avzınan: Şeşendik Sözder, Akındık Tolğamdar, Anız Engimeler", (Jazuvşı Yayınları, Almatı 1985) adlı kitabından alınmıştır, ss. 272-297.

⁴⁷ Aynı yerden, ss. 272-297.

⁴⁸ Bu fıkra Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, "Şeşendik Sözder / Konuşma Ustalığı Örnekleri" (Latin Harflerine ve Türkiye Türkçesine aktaran, Dr. Metin Arıkan) kitabından alınmıştır, C. 27, ss. 134-138.

3. Kojanasır men molda körşi otırıptı. Bir küni Kojanasırdın siyırı moldanın siyırın süzip jarıp tastaptı. Kojanasır asıp-sasıp moldanın üyine kirip barıptı da: - Moldeke, sizdin siyır bizdin siyırdı tünde jarıp tastaptı, kuranınızğa karap jiberinizşi, kun tölevge jata ma yeken, jatpay ma yeken? – dep otıra ketipti. Molda kuranın ari-beri aşıptı da: - E, körşi, kuranda maldı mal jarıp tastasa, kun tölenbevge tiyis dep jazılğan yeken, - depti. - Sonda Kojanasır: - Moldeke-ay, men saskanımnan janılıs aytıppın ğoy, bizdin siyır sizdin siyırdı jarıp tastağan yeken ğoy, okası jok yendi, - dep ornınan tura bergen yeken deydi. Molda ne derin bilmey kuranın avdarıştırıp otırıp kalıptı. 4. Kojanasır ömirinde tunğış ret oraza tutıp, avzın bekitpek boladı. Ol tanerten moldamen birge seresi asın işken son túske juvık karnı aşıp, şöldep, şıday almaydı. Al, avız aşuv üşin kün batıp,	3⁴³. Kojanasır ve molla komşularmış. Bir gün Koja'nın ineği mollanın ineğini boynuzlayarak öldürmüş. Kojanasır da mollaya ne diyeceğini bilemeyip: - Moldeke, sizin inek bizim ineği geceleyin boynuzlamış, Kuran'ınıza bir baksanıza, cezası ödenir mi ödenmez midir? – demiş. Molla Kuran'ın burasına orasına bakıp karıştırdıktan sonra: - Kuran'da mal malı öldürdükten sonra ceza ödenmiyormuş diye yazıyorlar, - demiş. O zaman Koja: - Mollacığım, ben şaşırdığımdan yanlış söylemişim, bizim inek sizinkini boynuzlamış, ama anlaşmıştık artık, - deyip yerinden kalkmış. Molla da ne diyeceğini bilemeyip Kuran'ını çevirerek öyle kalmış. 4⁴⁴. Koja hayatında ilk defa oruç tutmak istemiş. O sabahleyin molla ile birlikte sahur yemeğini yedikten sonra öğleye yakın karnı acıkır, susar, atrık tahammül edemez. İftar da sadece gün
--	--

karanđı tsv gerek. Kojeke enpendi kas karayđanınŗa suvsinsiz, tamaksiz şıday almasın bilgen son y iŗın tas karanđılap javıp, terezelerin bitep, jalđız zi aldındağı aska bas saladı. Sonda kndiz avız aŗıp otırıp Kojeke:

- E, kuday, izdegenin karanđılık pa yedi! Mine, men karanđıda tamak iŗıp otırmın, - degen yeken.

5. Bir kni Kojanasır kŗede kele jatıp bir koy kredi, onı ustap alıp soyıp aldıptı. Kasınan tip bara jatkan birev:

- Nege baska birevdin koyın soyasın? Yerten makŗarda koydın iyesi kelip, koyım kayda dep surağanda ne dep javap beresin?, depti. Sonda Kojeke:

- Senin koyındı krmedim deymın, depti.

- Birak koydın zi de sol jakta senin aldına şığıp turadı.

- Tipten jaksı, depti Koja, onda men elgi koydı alıp iyesine kaytarıp berermin.

6. şahar halkı burınđı parakor kazını ornınan tsirip, ornına Kojanı saylavdı

battıktan sonradır. Kojeke de akŗama kadar susuz, yemeksiz yapamayacağını anladığında evi karanlık ederek pencerelerini kapatıp tek baŗına yemek yemeğe koyulmuŗ. Bylece gndz iftar eden Koja:

- Ah, Allah'ım, beklediğin karanlık mıydı' iŗte ben karanlıkta yemek yiyiyorum, - demiŗ.

5⁴⁵. Kojanasır sokakta bir koyun grmŗ, onu yakalayıp kesmiŗ. Yanından geŗen biri:

- Niye baŗka birisinin koyununu kestin? Yarın mahŗerde sahibi gelir, senden koyunum nerede diye hesap soracak, demiŗ. Koja da:

- Onun koyununu grmediğimi sylerim.

- Ama koyunun kendisi de senin nne ŗıkacak.

- Daha iyi, demiŗ Koja, o zaman ben onu alıp sahibine geri veririm.

6⁴⁶. şehir halkı rŗvet alan eski kadıyı makamından alıp (azletip) yerine

uyğaradı. Kojanı kuvantıp, birdene öndirip almak bolğan bir kuv jele jortıp Kojağa keledi de: - Kojeke, kolıma ülken süyinşi ustatpasanız bolmaydı. Sizdi kazı sayladık, - deydi. Uykısınan yendi turğan Koja yesinen turıp: - Burıngı kazı sizlerden para alğandığının tüsip yedi. Yendi men para berip ornına otırsam kalay boladı. “Süyinşi” de paranın jakındav ağayını ğoy, - depti. 7. Köktemnin alğaş şuvağında halıktın artına tüsip, Kojeke de bazarğa barıptı. Burın yeş bazar körmegen Koja an-tan avzın aşıp aralap jüripti. Bir karasa halık azayıp, bazar da tarkay bastaptı. Sol kezde bazardan yeş nerse almağanın tüsingen Kojeke bir nerse satıp alayın depti. Birak bazarda kumıraşılardan baska yeşkim kalpamtı. “Nesibim sol şığar” dep oylağan Kojeke ülken kumıra satıp alıp jolğa tüsıpti. Avılına jakın bir jerde özen bar	Koja’yı tayin etmeye anlaşımlar. Koja’nın gönlünü alıp bir şeyler almayı umman bir uyanık: - Kojeke, bana müjdeme karşılık büyük bir hediye vermezseniz olmaz. Sizi kadı seçtik, - demiş. Uykusundan yeni kalkmış olan Koja esneyerek: - Eski kadınız sizlerden rüşvet aldığı için yerinden olmuş. Şimdi ben de size rüşvet verip yerine geçsem ne olacak? “Müjde karşılığı” da rüşvetin yakın akrabasıdır, - demiş. 7⁴⁷. Baharın ilk günlerinde milletin peşine takılıp Koja da pazara gitmiş. Daha önce hiç pazar görmemiş Koja hayret içinde uzun uzun dolaşmış. Bir baksa millet azalmış pazar da dağılmaya başlamış. O anda pazardan hiç bir şey almadığının farkına varmış olan Koja bir şey satın almaya karar vermiş. Ama pazarda testicilerden başka kimse kalmamış. “Nasibim buymuş” diye düşünmüş ve büyük testi satın alıp yola koyulmuş. Köyüne yakın bir yerde bir nehir
--	--

yeken. Bazardan şarşap kele jatkan Koja köpirge şeyin barmay ak, üydin karsında muzdın üstimen öte salayın depti. Köktemde muz da yerip ebden jukalaptı. Koja: - Ya, Alla, saktay gör!, dep öte bastaptı. Muz bolsa zorğa şıdap tur yeken. Jağağa yakındağanda Kojeken: - Alla, saktasan sakta, saktamasan saktamay-ak koy!, degeninde, astındağı muz jarılıp, Kojeken suğa tüsipti. Kolında ustap kele jatkan kumırası da param parşa bolıp sınıp, Kojekennin özi de üsti-bası suv bolıptı. Sonda renjigen Kojeken: - Alla, sen de kızıksın! Kaljın tüsinbeysin be?, depti. 8. Bir küni Kojanasır kök esegine minip alıp, otın alğalı ağaş işine bardı. Ağaş işine kelip bir ağaşın butağına şığıp alıp, butaktı tübinen kese bastadı. Del sol uvakıtta bir jolavşısı adam kasınan öte berip buğan ayğaylap aytadı: - Ağaş kulaydı, astında kalıp ölesin göy, - dep. Duvana aytadı:	varmış. Pazardan yorgun dönen Koja köprüye kadar gitmektense tam evinin karşından buz üstünden geçmek istemiş. Baharda buz da erimiş incelmış. Koja: - Ya Allah beni koru!, diye geçmeye başlamış. Buz da zorla dayanıyormuş. Kıyıya yaklaşıncı Koja: - Allah'ın korusan koru, korumazsan da korumayıver!, dediği gibi altındaki buz kırılmış ve Koja suya düşmüş. Elinde tuttuğu testisi de param parça kırılmış kendisi de donuna kadar ıslanmış. O zaman üzülen Koja: - Allah da hayretmiş ya! Şakadan mı anlamaz! – demiş. 8⁴⁸. Bir gün Kojanasır boz eşeğine binip, odun almak için ormana gider. O, ağaçların arasına girdikten sonra bir ağaca tırmanır. Tırmandığı ağacın dallarından birine oturur ve oturduğu dalı dibinden kesmeye başlar. Tam o sırada oradan geçen bir yolcu ona: - Ağaç devrilecek, altında kalıp öleceksin, diye bağırır.
--	--

- Ay, evliye, toktap sen mağan ayt, men kaşan, kalayşa ölsem kerek? - deydi. Jolavşı toktamastan jüre berip, oğan aytı: - Sen, akımak ekensin, - dep. Sonda Kojanasır jibermesten suraptı: "Kaşan öletüğünimdi ayt." - dep. Jolavşı ebden mazasın ala bergen son aşuvlanıp: - Akımak, senin esegin üş meretebe sürinse ölesin, -depti. - Tenir jarılkasın, jasırmay mağan şınındı aytkanına, endi jüre ber, jolın bolsın, birak men üşin duğa kıl, alla tağala meni ölümnen saktap, esegime kuvat berip, meni otınımnen üyime aman jetkizüvge, - deydi. Kojanasır otının alıp, esegine artıp hem üstine özi minip aldı. Avır jükte köterip jürüvge eseginin küşi kelmedi. Otız kadam şıkpay jatıp sürinip ketken edi, Kojanasır korıkkannan: - Ya alla, - dep zarlandıptı. Şınımenen ölem be?" - depti. Biraz uvakıttan keyin esegi sürinip ketip edi, duvana: - Men ölemin, - dep aykay salıptı.	Divane Kojanasır: - Ey evliya, dur da bana deyiver; ben ne zaman ve nasıl öleceğim, der. Yolcu durmaz. O, giderken der: - Sen bir aptalmışsın. Kojanasır onu bırakmaz, ısrarla ne zaman öleceğini sorar. Onun ısrarından rahatsız olan yolcu öfkelenip: - Aptal, sen eşeğin üç kez tökezlediğinde öleceksin, der. Kojanasır: - Allah senden razı olsun, evliya. Gerçeği gizlemeden söylediğin için Allah senden razı olsun. Artık gidebilirsin, yolun açık olsun. Ama benim için dua et. Allahütealâ beni ölümden koruyup, eşeğime güç verip, odunlarımla evime selâmetle ulaştırırsın diye dua et, der. Kojanasır, odunlarını eşeğine yükler, kendisi de odunların üstüne oturur. Ama ağır yükü kaldırıp yürümeye eşeğin gücü yetmez. Daha otuz adım gitmeden eşek tökezler. Kojanasır korkuya kapılıp: - Ya Allah! diyerek ah u zar etmeye başlar. "Gerçekten de ölecek miyim?" der. Biraz sonra eşeği ikinci kez tökezler ve Kojanasır:
--	---

"Apırmay, bala-şaga, katınımdı köre kalam ba?" - depti. Biyşara esegi erenmeren akın turğan köpirge kelip jetip, del köpirdin ortasına kelgende süringenimen turmay jıgılıp ta kaldı. Kojanasır esegimenen birge jatıp ayğaylaydı: - Mine, öldim. Koş bol, katınım, süyikti balalarım, -dedi. Esegi menen duvana köpirdin üstinde jatıp aldı. Avır jügimen tura almay jatsa, duvana öldim dep Kojanasır jatıp oylaydı: - Münkir-Nenkir ne sebepti mağan gazaptı salmaydı? - dep. Del sol uvakıtta köpirge karay jakındap bir-eki kerüven bası kele jatır eken. Olardın artlarında köp kerüvenderi bar. Kerüven basılardın attarı Kojanasır menen esekten ürke bastadı jene köpirdin tarlığı sonday edi, del Kojanasır menen esektin janınan ötse kerek. Sonda kerüven basılar ayğay salıp:	- Ben öleceğim! diye bağırır. "Allah'ım, çoluk çocuğumu, eşimi göremeyecek miyim?" der. Zavallı eşeği ormanın yakınlarında bulunan köprüye güçlkle ulaşır. Köprünün ortasına geldiğinde de tökezlemekle kalmaz yere devrilir. Eşeği ile birlikte yere düşen Kojanasır: - İşte öldüm. Elveda, eşim. Elveda sevgili çocuklarım!, diye bağırır. Divane Kojanasır ile eşeği köprünün üstünde, düştükleri yerde öylece yatmaya devam ederler. Eşeği ağır yükten dolayı kalkamazken, Kojanasır öldüğüne inandığı için kalkmaz. Kojanasır orada yatarken şöyle düşünür: - Ben öldüm. Nerede Münkir-Nankir? Neden gelip sorguya çekmiyorlar, eziyet etmiyorlar bana? diye. O sırada köprüye doğru bir iki kervanbaşı geliyormuş. Arkalarında da bir kervan var. Kervanbaşılardan atları köprüye gelince Kojanasır ile eşeğinden ürküp huysuzluk etmeye başlarlar. Üstelik köprü de o kadar darmış ki, atların tam da Kojanasır ile eşeğin arasından geçmeleri gerekiyormuş. Kervanbaşılar: - Ey, kalk! Bize yol ver, geçelim,
---	---

- Ey kisi, tur, bizge jol ber, ötip ketelik, - deydi. Kojanasır javap suraytın perişte dep bilip, bularğa: - Ey, alla tağalanın perişteleri, men öz ğumırında jamandık kılğanım jok, elsizderdi renjitkenim jok, künine bes uvakit namazdı buljıtpastan ornına keltirip jıl sayın öz erkimen oraza tuttum. Ey, jaksı perişte, meni taynamandar, - deydi. Kerüven bası onı adaskan ğoy dep bilip, masirge: "Ornınnan tur." - deydi. Ol tındamay jatıp aladı: - Men jaksı kişimin, meni ayandar, sender meni Tamukka jibereyin dep tursındar goy, onan da men osında kalayın da, janğan otın işinde jürgenimşe, degende kerüven basılar munı kamşının astına alıp ura bastaptı. Bişsara Kojanasır üyine karay dem almastan kele jatır, jaksı adamdardın onı tiriltip jibergenine de kuanıştı. Jolda ölgen adamdı aruvlap kömgeli apara jatkan janazağa jolıktı. Olar buğan ayttı: "Ölgen bir baydın kızın apara jatırmız." - dep.	diye bağırırlar. Kojanasır onların sorgu melekleri olduklarını düşünür ve onlara şöyle der: - Ey Allahütealâ'nın melekleri, ben ömrüm boyunca hiç kötülük etmedim. Acizleri incitmedim. Her gün kılmam gereken beş vakit namazımı eksik kılmadım. Kendi rızamla oruç da tuttum. Ey iyi melekler, bana eziyet etmeyiniz. Kervanbaşılar onun bir deli olduğunu düşünürler. Onlar Kojanasır'a tekrar kalkmasını söylerler. Kojanasır ise dinlemez, yerinden kalkmadan: - Ben iyi bir insanım. Bana acıyın. Siz beni cehenneme göndermek istiyorsunuz değil mi? Ateşte yanacağıma burada, yattığım yerde kalayım daha iyidir, der. Bunun üzerine kervanbaşılar Kojanasır'ı kamçıyla bir güzel döverler. Zavallı Kojanasır yerinden fırlayarak kalkar ve var gücüyle kaçmaya başlar. Nefes nefese kalmış ve evine doğru koşarak giden Kojanasır, kendisini iyi insanların dirilttiği için çok mutludur. Kojanasır, yolda bir cenazeyi mezarlığa götüren insanlarla karşılaşır. Cenazeyi taşıyanlar Kojanasır'a vefat edenin bir bey kızı olduğunu söylerler.
--	--

Kojanasır oylaydı: - Meni kerüven basılar urıp edi, men tirildim hem men de bul ölgen kızdı tiriltip karayın; tiriltsem munın üşin köp siy alamın depti. - Ey, jaksı musılmandar, estinizder, - dep ayğay saladı. - Sizder, mağan ne beresinder, egerde men bul kızdı tiriltsem? - deydi. "Jomarttık kılıp, köp siy beremin, tek menin kızımdı tirilt, men senin töbennen altın hem mın jılkı beremin." - deydi bay. Kojanasır kolına soyl alıp, aykayğa karamay, ölgen kızdı ura bastadı. Kojanasır kalay ursa da kızdı ornınan turğıza almadı. Duvananın eşnerse kıla almağanın körip, hem om akılınan adaskan ğoy dep bilip, janazağa jıyılğan âdamdar onı meylinşe urdı.	Kojanasır: - Beni kervanbaşılar dövmüşlerdi ve ben dirilmiştim. Şimdi ben de şu kıızı diriltmeyi bir denesem? Başarırsam, karşılığında çok armağan alırım belki, diye düşünür. Oradakilere: - Ey, iyi Müslümanlar, dinleyin! Eğer bu kıızı diriltirsem, bana ne verirsiniz, diye bağırır. Kızın babası olan bey: - Armağanlara boğarım seni, yeter ki kıızımı dirilt. Hem başından aşağı altın dökeceğim, hem bin at vereceğim, diyerek çok cömert davranacağını bildiren bir cevap verir. Kojanasır, eline bir sopa alır, önüne arkasına bakmadan cenazeyi dövmeye başlar. Ne kadar dövse de, nasıl dövse de kıızı yerinden kaldıramaz. Cenazeye toplananlar hem bir netice elde edemediğini görünce, hem yaptıklarına bakarak onun deli olduğuna karar verirler ve onu bir güzel döverler.
---	---

IV. 1. 7. Hoca ve komşuları

Orijinal metin	Türkiye Türkçesi
1. Javın kuyıp tur yeken. Kojansır terezeden sırtka köz salsa, körşisi jügire basıp ependinin üyine kele jadır yeken deydi. Ol kire bergende Kojanasır: - Körşi-av, dalaktap janbırdan sonşa kaşkanın ne?- dep dürse koya beripti. Bu degen aspannan kuyılıp turğan Allanın nurı yemes pe? Yesi bar adam bermen karay bezektey bermey asıkpay jürüp, sol nurdın şapağatına şomıluvğa tırıspas pa? Munday engimeden son ana kisi kedimgindey ıñğaysızdanıp kalsa kerek, kaytar jolda sorğalap turğan janbırdın astında üsti malmanday bolıp, sümireyip kaytıptı. Yertesine de javın kattı javıptı. Elgi körşisi terezeden sırtka karasa, Kojanasır şapannın yetegin türüp alıp, ayağı er jerge bir tiyip, zulap keledi yeken. - Ependi-av, birevge akıl üyretkenge şebersin, özin nağıp Allanın nurına şomılmaysın?, dep suraptı bul.	1⁴⁹. Yağmur bardaktan boşanırcasına yağıyormuş. Kojanasır pencereden baksa komşusu koşarak onun evine geliyormuş. Komşusu girerken Kojanasır ona: - Ey, komşu, yağmurdan saklanmak için bu kadar koşmanın ne anlamı var? Yağmur Allah'ın göklerden yağdırdığı nuru değil midir? Akıllı başında olan kimse buraya kadar koşup gelmektense, acele etmeden yavaş yavaş yürüyerek bu nurun içinde yüzmeye çalışmaz mıdır? Böyle laftan sonra komşusu epeyce utanmış ve geri döndüğünde yağmur altında başı eğik yavaş yürümüş. Ertesi gün yağmur daha da şiddetlenmiş. Komşusu penceresinden baksa Kojanasır kaftanının eteğini kaldırıp ayağını yere dikkatle basarak koşuyormuş. Komşusu: - Ey, Ependi, birisine akıl vermenin ustasısn, kendin niye Allah nurunda

⁴⁹ ELUBAYEV, Esken, Kazak Anekdotları, Akmolinskaya Poligrafiya Yayınları, Astana 1995, ss. 2-16.

Sonda Kojeke: - Kayran karanlık-ay! Men sol Allanın nurın ayağımnen basıp ketpeyin dep, er jerden bir attap basıp asığıp kele jatkan jokpın ba?!- dese kerek. 2. - Kojeke, arağa kün salmay öspegen şaşındı kırğıza berüvinde ne sır bar? Künine şaştarazğa bir tengen boska ketip tur. Balaların bolsa jalanaş, - dep keyigen joldastarına Koja kürsine tüşip, bılay depti. - Munan yeki jıl burın “Basıma şaş şıkpaydı” dep körşimmem on tengege bastesip em. Sonan beri körşim er küni basımdı sipap körıp, tekserip ketedi. Utılsam on tengeni kağıp almakşı. 3. Kojanasır yesiktin aldında bir nerse izdep jüripti. Körşileri: - Ne bop kaldı, Kojeke, bir nerseniz	yüzmüyorsun? -diye sormuş. O zaman Kojanasır: - Hey gidi cahillik! Ben bu Allah’ın nuruna ayaklarımla basmamak için gayret göstermiyor muyum?! - demiş. 2⁵⁰. - Kojeke, her gün daha uzamamış saçlarınızı tıraş etmenin ne anlamı var? Her gün berbere bir tenge boşuna veriyorsun. Çocukların ise aç bilaç, - diye merak eden arkadaşlarına Koja of çekerek cevap vermiş: - Bundan iki yıl önce “Başımda saç bitmez” diye komşumla on tengeye bahse girmiştım. O günden beri komşum her gün başımı okşap kontrol eder. Kaybedersem on tengemi alacak, - demiş. 3⁵¹. Kojanasır avlu kapısının önünde bir şey arıyormuş. Komşuları: - Hayırdır Kojeke, bir şeyin mi
--	--

⁵⁰ Bu fıkra B. Adambayev, T. Jarkınbekova’nın hazırladığı “El Avzınan: Şeşendik Sözder, Akındık Tolğamdar, Anız Engimeler”, (Jazuvşı Yayınları, Almatı 1985) adlı kitabından alınmıştır, ss. 272-297.

⁵¹ <http://www.massagan.com/aneidot.php?mod=aneidot&type=6> (12. 12. 2008) adresinden alınmış.

⁵² Bu fıkra B. Adambayev, T. Jarkınbekova’nın hazırladığı “El Avzınan: Şeşendik Sözder, Akındık Tolğamdar, Anız Engimeler”, (Jazuvşı Yayınları, Almatı 1985) adlı kitabından alınmıştır, ss. 272-297.

⁵³ Aynı yerden, ss. 272-297.

⁵⁴ <http://www.massagan.com/aneidot.php?mod=aneidot&type=6> (12. 12. 2008) adresinden alınmış.

joğalıp ketken be?, depti. - Mörimdi joğaltıp alğam, depti Kojeke. - Kayda tūsirip alğansız? Aytınız, biz de izdestireyik, kömekteseyik. - İş jakta, yesiktin tübinde, depti Koja. - Yesiktin tübinde joğaltkan nersenizdi yendi daladan izdeysiz be?, degenderinde: - Yesiktin aldı karanğılav, osı jer jarıktav bolğan son, osında izdep jürmin, depti Kojeke. 4. Kojanasırdın körşisi künde bir nerse surap keledi yeken. Bir küni kelip, arkan suraptı. Körşisinin bul kılığınan şarşağan Kojeke teneş kana üyine kirip şığadı da: - Katın arkanğa un salıp koyıptı. Topıp tur, bere almaymın, depti. Onın bul söz Ne an-tan bolğan körşisi: - O zamandan bu zamana, arkan kap yemes koy, kalay un salıp koyasın?, depti.	kayboldu? – diye merak etmişler. - Mühürümü kaybetmiştim da, - demiş Koja. - Nerede düşürmüşün? Söyle, biz de arayalım da yardım edelim. - İçeride, avluda, demiş Koja. - Avluda kaybettiğin eşyayı şimdi sokaktan mı arayacaksın, - demişler. - Avlu biraz karanlık, burası daha ışıklı, bu yüzden burada arıyorum, - demiş Koja. 4⁵². Koja'nın komşusu ondan devamlı bir şeyler istemiş. Günlerden bir gün o, halat ödünç almaya gelmiş. Komşusundan bıkan Kojanasır sessizce evine girip çıkmış: - Hatun halatın içine un koymuş. Doludur, veremem, - demiş. Bu söze şaşırın komşusu: - O zamandan bu zamana halat çuval değil ki içine un koyasın! – demiş.
--	--

- Zatin bergisi kelmegen ne aytpaydı! Bul da solardın biri, depti Kojeke. 5. Bir küni Kojanasır yesiginin aldında oşak kurıp jatadı. Onın en yakın körşisi: - Ey, Kojeke, bul oşaktın avzın ontüstikke yemes, soltüstikke karatıp jasağanın da kalay? Jel oşakka karşı keledi, depti. Kojanasır jasağan oşağın buzıp, avzın ontüstikke karatıp janadan jasavğa kirisipti. Bul tusta yekinşi körşisi kelipti de: - Ey, Kojeke, oşaktın avzın ontüstikke karay yemes, jeldin ıgına karay ontüstik batıska karay jasamaysız ba?, dep akıl aytıptı. Koja jasağan oşağın kaytadan buzıp, yendigi kezde avzın ontüstik batıska karay ınğaylap jasavğa kirisedi. Bul kezde üşinşi körşisi kelip: - Ey, Koja, kудaydın bergen durıs jöni turğanda kim oşaktın avzın ontüstik batıska karay jasaydı? Oşaktağı otın tütep, jaksı janbaydı gой, depti.	- Eşyasını vermek istemeyen ne gibi bahane uydurmaz dersin! Bu da birisidir işte, - demiş. 5⁵³. Günlerden bir gün Koja avlusunda ocak yapıyormuş. Onun en yakın komşusu: - Ey, Koja, bu ocağın ağzını güneye doğru değil kuzeye doğru yaptığınız olur mu ya? Ruzgar ocağa karşı esecek, - demiş. Kojanasır yaptığı ocağı bozmuş ve ağzını güneye doğru yeniden yapmaya başlamış. Bu sırada ikinci bir komşusu gelmiş: - Ey, Koja, ocağın ağzını güneye doğru değil rüzgarın estiğine göre güneybatıya doğru yapın, - diye akıl vermiş. Koja yaptığı ocağı tekrar bozmuş ve ağzını güneybatıya doğru yeniden yapmaya başlamış. Bu sırada üçüncü komşusu gelmiş: - Ey, Koja, doğu taraf varken ocağın ağzını kim güneybatıya çevirir ki? Ocaktaki odun tüterek iyi yanmaz,- demiş. Koja yaptığı ocağı tekrar bozmuş ve
--	---

Kojeken jasağan oşağın kaytadan buzıp, avzın şığıska karatıp janadan jasavğa kirisedi. Bul kezde törtinşi körşisi kelip: - Ey, körşi, ömirimde alğaş ret oşaktın avzın jelge karsı jasağan kazaktı körüp turmın, depti. Bul isti doğar, halıktan uyalmaysın ba?, depti. Koja jasağan oşağın tağı da buzıp, yesiktin aldındağı yesek arbanın üstine jasay bastaptı. Bul tusta körşileri onın aynalasına jiynalıptı. İsin bitirip kolın juvıp jatkan Kojeken: - Yendi oşaktın avzın kay jakka buram desender de yerikterin, depti. 6. Kojeken ülken ağaştın kölenkesine jatıp alıp oyğa ketipti: - Bul ağaştın kanşa japırağı bolsa, menin de sonşama jılkım bolsa, depti. Munı yestigen körşisi: - Mağan da beresin be?, degeninde ızalanğan Kojeken: - Baska ağaş tabılmadı ma, depti.	ağzını doğu tarafına doğru yeniden yapmaya başlamış. Bu sırada dördüncü komşusu gelmiş: - Hey, komşu, hayatımda ilk defa ocağı rüzgara doğru çeviren bir Kazak'ı görüyorum, - demiş. Bırak bu işi, milletten utan. Koja yaptığı ocağı tekrar bozmuş ve avludaki eşek arabasının üstüne yapmaya başlamış. Bu sırada komşuları yanında toplanmış. İşini bitirip ellerini yıkarken Koja: - Şimdi ocağın ağzını ne tarafa doğru çevirseniz siz bilirsiniz, - demiş. 6⁵⁴. Kojেকে büyük bir ağacın gölgesi altında uzanmış yatmış ve düşüncelere dalmış: - Bu ağacın ne kadar yaprağı varsa o kadar yılmım olsaydı, - demiş. Bunu duyan komşusu: - Benimle de paylaşır mıydın? dediğinde, Koja kızarak: - Başka ağaç mı bulamadın, - demiş.
--	--

IV. 1. 8. Hoca ve Han

Orijinal metin	Türkiye Türkçesi
1. Birde Emir Temir el aralap kele jatıp, Kojanasırdın kakpasına üniledi. Öytkeni avlasınan konıravdın sınığırı estilip jatkan bolatın. İşke ünilgen sultan diyirmen tartıp jürgen esekti, şalkasınan tüşip uyıktap jatkan Kojanasırdı köredi de: - Ey, Koja, sen nege esiginnin moynına konırau tağıp koyğansın? – dep ayğaylaydı. Kojanasır basın köterip: - Esigim toktap kalsa, jumıs ta toktaydı. Sol sebepti, esegimnin toktausız diyirmen tartıp jürgenin sezip jatayın dep konırau baylap koydım, - depti. - Al eger de esegin bir ornında turıp alıp, moynın şaykay berse, kaytesin? Onda isin önbeydi, sen de eşnerse sezbey uyıktay beresin goy, - degen sultanğa Kojanasır: - Ey, Emir Temir-ay. Sen siyaktı akıldı esekti kaydan tabamın? – degen körinedi.	1⁵⁵. Bir gün Emir Temir halk arasında dolaşırken Kojanasır'ın evi önünde durmuş. Çünkü avludan zil sesi geliyormuş. İçe giren sultan değirmen çeken eşeği ve uzanıp uyuyan Kojanasır'ı görmüş ve demiş: - Ey, Koja, sen niye eşeğinin boynuna zil taktın? – diye haykırmış. Kojanasır da başını kaldırarak: - Eşeğim dursa, işim de durur. Bu yüzden de eşeğimin durmadan değirmen çektiğini duyayım diye zil taktım, - demiş. - Eğer eşeğin bir yerinde durup sadece boynunu sallayıp dursa, ne yaparsın? O zaman işin yürümez, sen de hiç bir şey duymadan uyur kalırsın değil mi? – diyen sultana Kojanasır şöyle cevap vermiş: - Ey, Emir Temirciğim. Senin gibi akıllı eşeği nereden bulacağım? – demiş.

⁵⁵ ABDUALİOĞLU, Askar; “Kay jerdensin Kojanasır?”Orta Asya, Kazakistan, <http://www.aikyn.kz/print.php?lan=kaz&id=129&pub=19983>(12.01.2009).

2. Birde Emir Temir Kojanasırğa “Saraydağı akımak adamdardın tizimin jasa” dep tapsırma beripti. Kojanasır sol sette-ak kinalğan keyippen: “Sen mağan odan da “akıldılardın tizimin jasa” desen, jenil bolar edi. Al sarayındağı akımaqtarğa san jetpeydi göy” degen eken. 3. Han tūs köripti. Tüsinde yeki kaskır bir yesekti talap jatır yeken. Kalay oylansa da bul tūsin joriy almağan han Kojekendi şakırtıp alıp: - Mınaday tūs kördim, mağan onı jorıp ber, depti. - Taksır, yeki kaskır, yeki vaziriniz, yesek te siz bolğaysınız, depti. 5. Kojanasır men bir bay hannın sarayına kelipti. Kızmetşiler konaktın aldına altın tabaktarda tamak pen kasına	2⁵⁶. Bir gün Emir Temir Kojanasır’a “Saraydaki ahmak kişilerin listesini yap” diye bir iş buyurmuş. Kojanasır o anda bile yorulmuş bir haliyle: “Sen bana en iyisi “Akıllıların listesini yap” buyursan daha kolay olurdu. Çünkü sarayındaki ahmakların hesapsız çoktur” demiş. 3⁵⁷. Han bir rüya görmüş. Rüyasında bir eşeği iki kurt dalamış. Ne kadar düşünse de rüyasını yoramayan han Koja’yı çağırması: - Böyle bir rüya gördüm, yorumunu söylesene, - demiş. - Efendim, iki kurt, iki veziriniz olup, eşek de sizsiniz, - demiş. 5⁵⁸. Kojanasır ve bir bay⁵⁹, han sarayına gelmişler. Hizmetçiler misafirlere altın tabaklarda yemek ve altın kaşıklar
---	---

⁵⁶ ABDUALİOĞLU, Askar; “Kay jerdensin Kojanasır?”Orta Asya, Kazakistan, <http://www.aikyn.kz/print.php?lan=kaz&id=129&pub=19983> (12.01.2009).

⁵⁷ ELUBAYEV, Esken, Kazak Anekdotları, Akmolinskaya Poligrafiya Yayınları, Astana 1995, ss. 2-16.

⁵⁸ <http://www.massagan.com/anekdote.php?mod=anekdote&type=6> (12. 12. 2008) adresinden alınmış.

⁵⁹ Bay – hem zengin, hem de erkek, koca anlamındadır.

⁶⁰ <http://www.massagan.com/anekdote.php?mod=anekdote&type=6> (12. 12. 2008) adresinden alınmış.

⁶¹ <http://www.massagan.com/anekdote.php?mod=anekdote&type=6> (12. 12. 2008) adresinden alınmış.

⁶² ELUBAYEV, Esken, Kazak Anekdotları, Akmolinskaya Poligrafiya Yayınları, Astana 1995, ss. 2-16.

⁶³ <http://www.massagan.com/anekdote.php?mod=anekdote&type=6> (12. 12. 2008) adresinden alınmış.

altın kasık koyıptı. Bay bul altın kasıktardı öte unatıp, birevin bildirmesten kaltasına salıp koyıptı. Munısın körgen Kojeke: - Men kazir öz kaltama koyğan altın kasıktı, baydın kaltasınan şıgarıp berem, dep, elgi baydın kaltasına salıp koyğan kasığın osılay şıgarıptı. 6. Han Kojekendi sarayına şakırtıptı. Engime soğıp otırıp Kojeke hanğa surak koyıptı: - Taksır, tuğan jılınız ne yedi?, depti. - Onı bilip ne isteysin? Jılan jılı tuıldım, depti han. Sonda Kojeke mırs mırs külip: - Halıktı jılanday şağıp otırğanınızın sebebi osı yeken-av, depti. 7. Han Kojanasırdı şakırıp alıp, aldına akşa koyadı da: - Kojeke, bul bir som men bir tiyın. Osılardı kaysısı köbirek?, dep suraptı. - Erine, bir tiyın köbirek, depti Kojeke.	koymuşlar. Bay bu altın kaşıkları çok beğenmiş ve bir tanesini belli etmeden cebine atmış. Bunu gören Koja demiş: - Şimdi ben kendi cebime koyduğum altın kaşığı bunun cebinden çıkaracağım, - diyerek zenginin cebinden kaşığını almış. 6⁶⁰. Han Kojanasır'ı kendi sarayına çağırılmış. Havadan sudan konuşuyorlar. Koja hana sormuş: - Efendim yılınız ne idi? – diye sormuş. - Onu bilip de ne yaparsın? Yılan yılı doğdum,- demiş han. O zaman Koja kıs kıs gülüp: - Halkı yılan gibi ısırmanızın sebebi buymuş, - demiş. 7⁶¹. Han Kojanasır'ı çağırılmış, önüne para koymuş ve demiş: - Kojeke, bu bir akçe ve bir kuruştur. Bunların hangisi daha çoktur söyler misin? - Tabi ki bir kuruş daha çoktur, - demiş Kojeke.
---	---

Onın bunısına tan kalğan han: - Nege bir tiyındı köbirek deysin, tūsindirşi, depti. - Bir som degende, altı erip, bir tiyın degeninde jeti. Yendi sen ayt, altı köp pe, jeti me? 8. Han tūs köripti. Tūsinde bir tışkan yetigin kemirip tastaptı. Han sarayındağı ğalımdarın şakırıp, tūsın jorıtadı. Bari: - Bul öte jaman tūs, taksır. Bükil janıyanız kaytı boladı, siz bolsanız jalğız kalasız, dep jorıptı. Han öte ızalanıp, barin jazalandırıptı. Akırında tūsın joriytın eşkim kalmaydı da Kojekenden suraptı. Ol bolsa: - Bul öte jaksı tūs yeken. Siz han taksır, bükil janıyanızdan da köp jasaysız, depti. 9. İşi pısıp otırğan han bir küni bükil halıktı jiynap:	Bu cevaba şaşırmış han: - Niye bir kuruşu çok diyorsun anlatsana, - demiş. - Bir akçe deyince yedi harftir, bir kuruş deyince de sekizdir. Şimdi sen söyle yedi mi çok, sekiz mi? 8⁶². Han rüya görmüş. Rüyasında çizmesinin burnunu bir fare kemirmiş. Han sarayındaki alimleri çağırıp rüyasının yorumunu sormuş. Herkes: - Bu çok kötüdür, efendim. Bütün aileniz ölecek ve siz yalnız kalacaktıysınız, diye yorumlar. Han çok kızmış ve herkesi cezalandırmış. Sonunda rüyasının yorumunu yapacak kimse kalmadığında Koja'ya sormuşlar. O da: - Bu çok iyi bir rüya. Siz han efendim, bütün ailenizden de daha uzun yaşayacaksınız, - demiş. 9⁶³. Canı sıkılan han, bir gün halkı toplayıp:
---	--

- Kimde kim, jalan muzdın üstinde yeki körpemen tündeletip şıksa, men oğan ömiri boyınşa jeterlik altın beremin. Yeger de bir jeri üsip kalatın bolsa, ölim jazasına uşıraydı, depti. Bul habardı yestigen birtalay adam kızığıptı. Olar hannın degenin jasaptı. Birak birevinin ayağı, birevinin kolu üsip avırıp kalıptı. Buğan tağı hannın jazası da kosılıp tağı kiyın boptı. Söytip jürgende han sarayına Kojanasır kelipti. Ol hannın aytkanın istey alamın dep, muzdın üstine yeki körpeni tösep, üstine eş nerse almay jatıptı. Söytkende kattı ayazdın özinen de tükte bolmay Kojanasır katpaptı. Han kalay istedin dep surap kelipti de eş nerse taba almay jatıp: - Belkim sen, tünde alısta bir jarık kördin?, dep suraptı. Sonda Kojeken alıs bir jerden elsin bir ot körgenin aytıptı. Sonda ızalanğan birak ızasın körsete almay turğan han: - Sen elgi ottın jıluvımen ısınp, aman esen kaldın, dep Kojanasırğa eş sebepsiz urısıptı.	- Kim çıplak buzun üstünde, iki yorganla geceyi donmadan geçirirse, ona hayatına yetecek kadar altın vereceğim. Eğer bir yeri donacak olursa, ölüm cezasına çarptırılacaktır, demiş. Bu haber pek çok kişinin ilgisini çekmiş. Onlar hanın söylediğini yapmışlar. Fakat birinin bacağı, diğerinin eli donup hastalanmışlar. Buna, bir darbe olarak hanın cezası da eklenmiş. Hanın sarayına bir gün Kojanasır gelmiş. O, hanın talebini gerçekleştiririm diye karar vermiş. Hanın verdiği iki yorganı buzun üstüne serip üzerine bir şey örtmeden uzanmış. Böylece sert ayazdan hiç etkilenmeyen Kojanasır donmamış. Han onun nasıl olduğunu sormaya gelmiş ve bir bahane bulamayınca: - Belki de sen, geceleyin uzaktan bir ateş gördün? - diye sormuş. O zaman Kojanasır çok uzaktan cılız bir ateş gördüğünü söylemiş. Ona kızgın olan, fakat o ana kadar öfkesini dışa vurmayan han: - Sen, o ateşin sıcaklığıyla sağ kalmışsın, diyerek Kojanasır'ı durduk yerde azarlamış.
--	---

Kojanasır janağı ottan eşbir jıluluk almağanın kanşama aytsa da han buğan könbepti. Akırında Kojeken, handı ğyine konakka şakırıptı. Şavgimdi joğarığa asıp koyıp, astına elsin janğan ot koyıp koyadı yeken. Şavgim öte joğaru asuvlı turğandıktan bul otka su kaynamaydı. - Ey, Koja, bul ne degen akımaqtık, joğarıda ilüvli turğan şavgimge mına elsin janğan ottın jıluvu kele me?, depti han. - Han taksır, alıstan köringen elsin ottın jıluvu muz üstinde jatkan adamğa jetkende, bul ot şavgimge nege jete almaydı? Bügin bolmasa da yerten kaynar, depti. Söytip, Kojanasırdın bul sözine utılğan han uyalıp üyine kaytıptı deydi.	Kojanasır o ateşten hiçbir sıcaklık almadığını ispatlamaya çalışmış. Ama han inanmamış. Sonunda Kojanasır, hanı evine davet eder. Yüksek saç ayağına çaydanlığı takar ve altına çok cılız bir ateş yakar. Çaydanlık çok yüksekte olduğu için bu cılız ateşle çay kaynamaz. - Ey, Koja, bu nasıl bir saçmalık, yüksekteki çaydanlığa ipil ipil yanan ateşin sıcaklığı ulaşır mı?- demiş. - Hanımız, çok uzaktan görünen cılız ateşin sıcaklığı buz üstünde yatan insana ulaşırken, saç ayağındaki çaydanlığa ipil ipil yanan cılız ateşin sıcaklığı niye ulaşmasın? Bugün olmazsa yarın kaynar, demiş. Böylece Kojanasır'ın sözüne yenilen han çok utanıp evine donmuş.
---	---

IV. 1. 9. Hoca ve para/borç

Orijinal metin	Türkiye Türkçesi
1. Kojeke kala sotında bas biy boptı. Sol künnen bastap, onı burın yeş tanımağandar da, köşede kele jatsa iyıgımen kağıp jürgender de onın aynalasında jiynala bastaptı. Maktav söz aytında jariskanday Kojekendi maktap, ebden könılınen şıgıvğa tırıstı. Sondaylardan birev: - Kojeke, keşe bir tús kördim, depti. Tüsimde Allanın özin kördim. Kasına periştelerin alıp, siz turalı öte jaksı söz söylep jatkan bolatın. Men de bu jakta otırıp, tındadım da öte süysindim. Bul tüsimdi kaytıp jorisak yeken, Kojeke, depti. Sonda Kojanasır: - Kim bileği, belkim, Allanın mende bir isi bar şığar. Sol üşin aldın ala jalmandap turğan şığar, dep elginin niyetin betine basıp söylepti.	1⁶⁴. Kojanasır şehir mahkemesinde baş kadı olmuş. O an bu an onu daha önce tanımayanlar ve sokakta ite-kaka geçenler onun etrafında pervane gibi dönmeye başlamış. Övmekte birbiriyle yarışmaya başlarcasına Kojanasır'ı över hatta onu yere göğ'e koyamamışlar. Öyle dalkavukaların biri: - Kojeke⁶⁵, dün bir rüya gördüm, - demiş. Rüyamda da Allah'ın kendisini gördüm. Yanına meleklerini toplamış sizin hakkınızda çok güzel şeyler söylemiş. Bu tarafta oturup ben de dinledim ve çok hoşnut oldum. Bu rüyamı nasıl yorsak acaba, Kojeke, - demiş. O zaman Kojanasır: - Kim bilir, belki, Allah'ın benimle bir işi varmış. Bunun için önceden dalkavukluk ediyor, - diye o gelen kişinin niyetini yüzüne söylemiş.

⁶⁴ ELUBAYEV, Esken, Kazak Anekdotları, Akmolinskaya Poligrafiya Yayınları, Astana 1995, ss. 2-16.

⁶⁵ Kazaklarda ismin ilk harfine –aka, -eke ekini eklemekle saygı ve samimiyet gösterilmektedir.

2. Birev Kojanasırdan karız surap kelipti. - Kojeke, kattı kısılıp turmın, 10 mın tenge bere turınızşı. Keyin 11 mın ğıp kaytaramın! Söytse Kojeke eri oylanıp, beri oylanıp: - Şınımdı aytsam, mn yesepke asa jüyrik yemespin, şatastırıp alam ba dep korkam. Odan da, yen durısı, sen elgi 11 mindi mağan ber, sosın sonın 10 mının şıtırlap turıp sağan sanap bereyin, depti. 3. Para alıp, jan saktap jürgen adamdardı körsem, jiyirkenip kuskım	2⁶⁶. Biri Kojanasır’dan para istemiş. - Kojeke, çok ihtiyacım var. Bana 10 bin tenge verebilir misiniz. Sonra ben size onu 11 bin olarak geri veririm, - demiş. Derken Kojanasır çok düşünmüş ve sonunda: - Ben hesap mesapta usta değilim, - demiş. Karıştırabilirim. Sen en iyisi bana şimdi 11 bin tenge ver, ben de sana ondan 10 binini vereyim,- demiş. 3⁶⁷. Bir düğünde rüşvet almayı seven bir kadı:
---	---

⁶⁶ ELUBAYEV, Esken, Kazak Anekdotları, Akmolinskaya Poligrafiya Yayınları, Astana 1995, ss. 2-16.

⁶⁷ Bu fıkra B. Adambayev, T. Jarkınbekova’nın hazırladığı “El Avzınan: Şeşendik Sözder, Akındık Tolğamdar, Anız Engimeler”, (Jazuvşı Yayınları, Almatı 1985) adlı kitabından alınmıştır, ss. 272-297.

⁶⁸ Bu fıkra B. Adambayev, T. Jarkınbekova’nın hazırladığı “El Avzınan: Şeşendik Sözder, Akındık Tolğamdar, Anız Engimeler”, (Jazuvşı Yayınları, Almatı 1985) adlı kitabından alınmıştır, ss. 272-297.

⁶⁹ Bu fıkra B. Adambayev, T. Jarkınbekova’nın hazırladığı “El Avzınan: Şeşendik Sözder, Akındık Tolğamdar, Anız Engimeler”, (Jazuvşı Yayınları, Almatı 1985) adlı kitabından alınmıştır, ss. 272-297.

⁷⁰ İBRAYEVA, R.; Тысяча и один восточный анекдот (Bin Bir Doğu Fıkrası), Jazuvşı Yayınları, Almatı 1997, s. 151.

⁷¹ İBRAYEVA, R.; Тысяча и один восточный анекдот (Bin Bir Doğu Fıkrası), Jazuvşı Yayınları, Almatı 1997, s. 119.

⁷² ELUBAYEV, Esken, Kazak Anekdotları, Akmolinskaya Poligrafiya Yayınları, Astana 1995, ss. 2-16.

⁷³ Kazakçada elma, almadır. Aynı anda alma, almak fiilinin olumsuzudur.

⁷⁴ Külki kerüveni. Audarğan Onalbek Kenjebek. “ara” sayasi-koğamdık, sın-sıkak jurnalı. 1915 jıldan bastap şıǵadı. 2007. sayı 8. Better 18-21

⁷⁵ Külki kerüveni. Audarğan Onalbek Kenjebek. “ara” sayasi-koğamdık, sın-sıkak jurnalı. 1915 jıldan bastap şıǵadı. 2007. sayı 8. Better 18-21

⁷⁶ Külki kerüveni. Audarğan Onalbek Kenjebek. “ara” sayasi-koğamdık, sın-sıkak jurnalı. 1915 jıldan bastap şıǵadı. 2007. sayı 8. Better 18-21

keledi, - depti bir toyda parakor kazı öz kılmısın bürkemek bolıp. Sol jerde otırğan Koja sırtka şıǵıp ketedi de şılapşın men ayna tavıp ekelip, kazıǵa: - Mınav aynaǵa kara da şılapşınǵa kusa ber. Uyalma, bul jerdegiler tanı adamdarın ǵoy, - depti. 4. Koja birevge karız berip jatıp, işek-silesi katıp külipti. Onısın yersi körgen karız aluşı: - Munın nesi külki? – dep surasa, Koja yentigin basa almay: - Budan son alıstan körgende jasırınbak oynaǵan balanın haline tüsetindigindi közime yelestetip mez bolıp turǵanım,- depti. 5. Koja bir küni oylanıp otırsa, köp kisige karız bergeni yesine tüsedı de, en ökiniştisi kimge, kanşadan karız bergenin umıtıp kalǵanın anǵaradı. “Şirkin, - dep kiyaldaydı Koja sonda, - olar da kanşa karız alǵandarın umıtıp kalıp, molırak yetip kaytarsa jaman	- Rüşvet alanları gördüğümde iğrencimden kusasım geliyor, - diye kendi suçunu gizlemek istemiş. Orada oturan Koja dışarı çıkıp, leğen ve ayna getirmiş. Kadıya: - Bu aynaya bak da leğene kusuver. Utanma, buradakiler senin tanıdıklarındır değil mi? – demiş. 4⁶⁸. Koja birine borç verirken katıla katıla gülmüş. O hareketini kaba gören borç alıcı: - Bunun neresi gülünç? – diye sorduğunda, Koja gülmeye devam edip: - Bundan sonra uzaktan beni görür görmez saklambaç oynayan çocuklar gibi saklandığını göz önümde canlandırdım, ona gülüyorum, - demiş. 5⁶⁹. Günlerden bir gün Koja birçok kimseye borç verdiğini hatırlamış, ama maalesef kime ne kadar verdiğini hatırlayamadığını anlamış. “Keşke onlar da ne kadar aldıklarını unutup fazlasıyla geri verseler ne güzel olurdu!” diye hayal etmiş.
---	--

bolmas yedi”. 6. Bir küni adamdardan birev Kojadan karızğa akşa suraprı. Sonda Koja: - Akşam bar, birak sağan bere almaymın, depti. - Mağan senbegeniniz de kalay?, dep aşulanıptı elgisi. - Jok-ey, sağan senemin göy! Birak akşamnın keri kaytıp keletinine senbeymin, depti. 7. Kojanasır bir ashanağa kırıptı. Karnın toydırıp jep akşasın tölemey ketip kalıptı. Tabak pen kasıktı da özimen alıp ketipti. Kelesi küni janınan ötip bara jatkan Kojekendi körgeñ ashana iyesi onı toktatıp, ursa bastaptı. Söytse Koja: - Ya, durıs, men kinalimin. Keşe tamağındı jep akşasın bermey ketkem. Meni saran dep oylama, keşe aşkam bolmay kalğan. Mine bugün kasık pen tabaktı satıp, akşandı tölevge keldim, depti. 8. Bir küni Kojanasır alma satıptı.	6⁷⁰. Biri Koja’dan borç istemiş. Koja ise: - Param var, ama size veremem, demiş. - Bana inanmıyormusunuz yoksa, diye haykırmış karşısındaki. - Hayır, olur mu ya! Size inanıyorum tabi ki, ama paramın geri döneceğine inanmıyorum. 7⁷¹. Koja bir lokantaya girmiş. Karnını doyurduktan sonra yemeğın parasını ödemedem çıkıp gitmiş. Yanında da tabak ve kaşığı da götürmüş. Ertesi gün lokantanın yanından geçen Koja’yı lokanta sahibi durdurur ve azarlamaya başlamış. Koja demiş: - Evet, haklısın, suç bende. Dün yemeğın parasını ödemedim. Benim cimri olduğumu sanma, sadece dün yanımda param yoktu. Bugün ise kaşık, tabağı sattım ve seninle ödeşmeye geldim, demiş. 8⁷². Günlerden bir gün Kojanasır
---	--

Kasınan ötkennin barine “Alma, alma” dep aykaylaptı. Söytse birev bir kilo alma satıp alıp, üyine kelip karasa, almaların beri şirik yeken. Kojağa kelip: - Kojeke, almaların beri şirik yeken ğoy!, depti. Sonda Kojeken müdirmesten: - Men sağan “Alma, alma” dep aytpap pa yedim, depti. 9. Kojanasır üyin satpak boladı, birak bir şartı iyelik kağızda jazılığa tiyis. Bul şartı – ülken bölmedegi kabırğağa kağılğan şege Kojanın iyeliginde kaldı, al üydin jana iyesi bul şegege iyelik ete almaydı, sondıktan Koja bul şegeni kalavınşa paydalana beredi. Alarman Kojanasırdı alanğasar eken deydi de, bul şartka kelisip, munın barın iyelik etüv kağızına tüsiredi. Birneşe jıl ötedi, Kojanasır şege turalı denene demeydi. Birde üy iyesi ulın üylendirmek boladı, toy jasaydı. Toy ebden kızğan kezde Kojanasır eski kağıdı.	elma satmış. Gelip geçen herkese “Alma, alma” diye sesleniyormuş. Biri bir kilo elma satın almış ancak evine gelince elmaların çürük olduğunu fark etmiş. Koja’ya gelip: - Kojeke, elmaların hepsi çürükmüş ya! – demiş. O zaman Koja da hiç duraksamadan: - Ben sana “Alma, alma”⁷³ diye kaç kere söylemişim, - demiş. 9⁷⁴. Kojanasır evini satmak istemiş. Ama bir şart koymuş, o da – en büyük odasının duvarındaki çivi, Kojanasır’a ait kalacakmış. Evin yeni sahibi bu çiviye sahip çıkamaz, sadece Kojanasır onu istediği gibi kullanacakmış. Alacak, Koja’yı savruk biri sanarak bu işi kabul etmiş ve bu şartını sahiplik evraklarına kaydetmiş. Evini sattıktan sonra birkaç yıl geçmiş. Koja da çivi konusunu açmamış. Günlerden bir gün evin yeni sahibi oğlunu evlendirip düğün yapmış. Düğünün en kızmış anında Kojanasır kapıyı çalmış.
--	--

Esikti aşsa, esektin şiriy baştağan öligin arkanmen süyretken Kojanasır tur. Konaktar tan-tamaşa, üy iyesi jarılıp kete jazdaydı, Kojanasırğa bakıra bastaydı. Ol: - Menin esegim öldi. Men onı şegege ilip, terisin sıpıruv üşin alıp keldim. Sizdin arızdanuğa, karsılık etüge hakınız jok. Üyge iyelik etüv kağızına karanız. Ar-uyat, bedelin saktav üşin üy iyesi kaytken künde de Kdı şığarıp salmak boladı. Ol barlık tetti demderin munın aldına tosıp, üydin jartı bağasın tölep, eren degende kutılğan eken. 10. Kün ıstıkta Ebjappar biy kızmetşisi Ependinin bastavımen iyeligin aralap jüredi. Ülken arıkka kelgende, şomılğısı kelip: - Jağada otırıp menin kiyimderimdi karayla, - deydi. Arine, Enin de salkın suğa rakattana tuskisi keledi, birak kaharlı baydı tındamavğa bolmaydı göy. Ebjappar bay	Kapıyı açsalar çürümeye başlayan eşek ölüsünü hanatla sürükleyen Kojanasır gelmiş. Misafirler çok şaşırılmışlar, düğün sahibi ise utancından ve öfkesinden patlamak üzereymiş ve Kojanasır'a bağırmaya başlamış. O zaman Kojanasır: - Eşeğin öldü. Ben de onu çiviye asarak dirisini yüzmek (sıyırmak) için geldim. Sizin de buna karşı çıkmanıza hakkınız yoktur. Ev sahipliği kağıdına bir bakın, - demiş. Zedelenmiş olsa da itibarından düşmemek için düğün sahibi ne pahasına olursa olsun Kojanasır'ı yollamak istemiş. Bütün tatlı yemekleri ikram etmiş, evin yarı fiyatını ödemiş ve zorla kurlulmuş. 10⁷⁵. Sıcak bir günde Ebjappar Kadı yanında hizmetçisi olan Ependi ile iyeliğini dolaşıyormuş. Büyük bir arığa gelince suya girmek istemiş: - Kıyıda kal ve eşyalarımı gözetle, - demiş. Tabi ki, Ependi de suya girip serinlemek istemiş ancak sert kadının da dediğini yapmalıymış. Ebjappar doya doya
---	--

rahattana kumarı kanğanşa şomılıp jağağa eren şığadı. Bay kiyinip jatkada, Apendi oğan: Taksır, sizdin kaltanızdağı akşa tavsılıp kaldı, - deydi. Nemene? – dep aşuvlanıp ketedi bay. – Menin akşamda ne ekennin kunı bar edi? - Keşiriniz, siz süngip ketkende, men suvğa batıp kettiniz be dep korkıp kettim. Sosın ötip bara jatkan salt attı jigitke bir tengeni ustattım da, “avıldan kömekke kisi şakır” dedim. - Emiyanda tört altın akşa bar edi goy. Kalğan üşevi kayda? - Keşiriniz, siz sudan şığa kelgen son, men ekinşi bir jigitti birinşi jigitti toktatuvğa jiberdim. Ekinşi jigitke de bir tenge berdim. - Kargıs atсын, al kalğan eki tenge kayda? - - Siz batıp ketseniz kuvdayı berem dep, al aman kalsanız, meşit saluvğa kosayın dep kudayğa ant-su işip edim. - Al songı tenge şe? - Men sizben osında evre-sarsanğa tüsip жүргенде, bir tenge tabatın vakıtım boldı goy dep, sizdin kaltanızdan ustap otırmın,- deпти Koja.	yüzdükten sonra kıyıya zor çıkmış ve giyiniyorken Ependi ona: - Efendim, cebinizdeki para bitmiş, - demiş. - Ne dedin? – diye kadı öfkelenmiş, - benim paramda ne işin var senin? - Affedersiniz, ama siz suya dalınca ben sizi boğuldunuz diye korktum. Sonra yanımdan geçen atlı birine bir tenge verdim ve “köyden yardıma kişi çağır” dedim, - demiş. - Cebimde dört altın akçe vardı, kalan üçü nerede? - Affedersiniz, siz sudan çıkıverdiğiniz zaman ikinci bir atlıyı, o birincisini durdurmaya göndermiştim. İkinci yiğide de bir tenge verdim, - demiş. - Lanet olsun, kalan iki tenge nerede? - Siz boğulursanız aşınızı vereceğim, sağ salım kalırsanız da cami inşaati için vereceğime dair Allah’a söz verdim, - demiş. - Tamam, son tenge ise? - Ben sizin için bu kadar endişelenirken bütün bunlar için bir tenge
--	--

11. Kojanasırdı eyeli karızğa zıgır mayın ekelüvge jumsaptı. Birak dükenşi bermeydi. Buğan eregisken ependi onun mısığın jımkırıp ketedi. Siz, nemene, esinizden avıskanbısız? – deydi eyeli munın koynındağı mısıktı körip. - Men sizdi may ekelüvge jumsap em ğoy, al siz mısıktı ekelipsiz! - Ündeme, katın, şıda. Kuday bizge mısıktı buyırttı ğoy, balkim, mayğa da karasatın bolar. Ependi osını aytıp avız jiyğanşa, esik kağıladı. Dükenşi eken. - Men kıljaktavdı unatpavşı edim, deydi ol. – Mısığımdı beriniz. Sizdin koynınızğa tıkkanınızdı balalar köripti ğoy. - Men kazır ğana onı kılkıdırayın dep edim... - Ne üşin? - Eger mısık ustağınız kelse,	kazanmadım mı diye onu da sizden aldım, - demiş. 11⁷⁶. Kojanasır'ı eşi borç olarak keten yağı getirmeye göndermiş. Ama bakkalcı borç vermemiş. Buna kızan Kojanasır, onun kedisini almış götürmüş. - Siz aklınızı mı kaçırdınız? – kocasının kucağındaki kediye gören eşi demiş. - Ben sizi keten yağı getirmeye gönderdim, siz ise kedi getirmişsiniz! - Sus, hatun, sabret. Allah bize kedi verdi, kim bilir, yağ da verir. Ependi bu sözünü bitirmeden kapı çalınmış. Gelen bakkalcıymış. - Ben alayı sevmem, kedimi geri verin, sizin onu koynunuza sakladığınızı çocuklar görmüşler, - demiş. - Ben daha şimdi onu boğacaktım.... - Niçin? - Eğer kedi beslemek istiyorsanız onu halata bağlı tutunuz. Bizim eve
--	---

arkandap koyınız. Bizdin üyge kelüvge ebden dende alıptı, keşe zıgır mayı turğan tostaktı tönkerip ketipti. Mine, karanız, eştene kalğan jok. Bul karakşının közin joymay koymaymın. - Jaraydı, endeşe, men sizge bir kadak may bereyin. Tek mısıgımdı beriniz. Kojanasır maydı osılay tapkan eken.	gelmeye alışmış, dün de keten yağı koydumuz kabı devirmiş. İşte bakın, hiç bir şey kalmadı. Bu haydutu ölürmeden bırakmam, - demiş. - Tamam o zaman, ben size bir kap yağ vereyim, ama kedimi geri verin. Kojanasır böylece yağ almış.
---	--

IV. 1. 10. Hoca ve arkadaşları

Orijinal metin	Türkiye Türkçesi
1. Koja dosın onaşa şakırıp: - Sır saktay alasin ba? – dep suraydı. - Erine, dünyede yeki sır saktağış bolsa, onın biri menmin, - degen javabın yestigen son: - Yendeşe sağan senüvge bolmaydı	1⁷⁷. Koja dostuna تنها bir yerde: - Sır saklayabilir misin? – diye sormuş. - Elbette, dünyada iki sır saklayıcı varsa onların biri benim, - cevabını duyunca: - Öyleyse sana inanmak olmaz. Bu sırrını bana söyledin. Yarın başka birisine

⁷⁷ Bu fıkra B. Adambayev, T. Jarkınbekova'nın hazırladığı "El Avzınan: Şeşendik Sözder, Akındık Tolğamdar, Anız Engimeler", (Jazuvşı Yayınları, Almatı 1985) adlı kitabından alınmıştır, ss. 272-297.

yeken. Bul kupiyandı mağan aytıp tursın. Yerten baskağa aytuvın ebden mümkün, - dep Koja kattı tünilipti. 2. Men jakında yesik aldına örik şıbıgın otırğızdım. Jemis bergen kezinde berindi örikke sılkiytıp bir toyğızbakşımnı, - deydi Koja joldastarımen otırğanda. - Oy, rahmet, Kojeke. Osı tetti lebizinizdin özine örik jegendey toyıp kaldık, - degen olardıñ sözün yestigen son Koja: - Örikke toyıp kalsandar, otırğızğan şıbıktarımdı julıp tastap, alma ağaşıñ otırğızatın. Buğan da merziminen burın elgindey toyıp kalsandar meni ter tögip enbektenüvden kutkarar yedinder, - deydi. 3. Üyine kelgen bir dosı Kojanasırdı üyinde taba almağan son onıñ yesigine “Yesek” dep jazıp ketedi. Tağı bir kezdeskenderinde elgi dosı:	de söyleyebilirsin, - diye Koja ondan umudunu kesmiş. 2⁷⁸. Ben yakında kapı önüne bir erik ağacı dikmişim. Meyve verdiği zaman hepinizi eriğe doyduracağım, - demiş arkadaşlarına Koja. - Sağ olasın, Kojeke. Bu tatlı sözünden erik yemiş kadar memnun olduk, - diyen sözünü duyunca Koja: - Eriğe doydusanız, diktiğim erik fidanının koparıp yerine elma ağacını dikeyim. Buna da zamanında önce doysanız beni bu kadar emek sarfetmekten kurardınız, - demiş. 3⁷⁹. Evine gelen bir arkadaşı Koja'yı bulamayınca onun ev kapısına “Eşek” yazıp gitmiş. Bir dahaki buluşmada arkadaşı: -Yakında sizin oralara uğramıştım, -
---	--

⁷⁸ Bu fıkra B. Adambayev, T. Jarkınbekova'nın hazırladığı “El Avzınan: Şeşendik Sözder, Akındık Tolğamdar, Anız Engimeler”, (Jazuvşı Yayınları, Almatı 1985) adlı kitabından alınmıştır, ss. 272-297.

⁷⁹ <http://www.massagan.com/aneidot.php?mod=aneidot&type=6> (12. 12. 2008) adresinden alınmış.

- Jakında sağan soğıp ketkem, depti. - Kelgenindi men de tūsindim, öytkeni yesigime atındı jazıp ketipsin, depti Kojeke.	demiş. - Geldiğini ben de anladım, çünkü kapıma ismini yazmıştın, - demiş Koja.
--	---

IV. 1. 11. Hoca kıssadan hisse

Orijinal metin	Türkiye Türkçesi
1. - Tenizdin suvı nege aşçı?- dep suraptı birev Kojanasırdan. - Tenizdin suvı kozğalıssız bir jerde turadı, sondıktan aşıp ketken göy, - depti Kojanasır. 2. Birev: - Kojeke, mandayınızğa mındağan jılkı bitse neşe jılkışı jaldar ediniz? – degende küñirene tūsip: - Siniri şıkkan kara taban kedeydin mın	1⁸⁰. - Denizin suyu niye tuzludur? – diye sormuş biri Kojanasır’a. - Denizin suyu hareket etmeden bir yerde durduğu için tuzludur, demiş. 2⁸¹. Biri Koja’ya: - Kojeke, eğer bir gün bin yılmınız olursa kaç yılmacı tutardınız? – diye sorduğunda sızlanarak:

⁸⁰ Bu fıkra B. Adambayev, T. Jarkınbekova’nın hazırladığı “El Avzınan: Şeşendik Sözder, Akındık Tolğamdar, Anız Engimeler”, (Jazuvşı Yayınları, Almatı 1985) adlı kitabından alınmıştır, ss. 272-297.

⁸¹ Aynı yerden ss. 272-297.

jılıksın bağığa kim kulşınıp tur deysin. Yesekke minip alıp özim bağam-dağı, - degen yeken. 3. Bir küni ot ürlep otırp, şapşığan jalın sakalın küydırip ketken Koja: - Bir ret otka jakındağandağı türim mınav. Ömir boyı oşakpen aralasıp jürgen kempirimnin köse bolıp jaratılğanı kaday jaksı bolğan, - dep süysingen yeken.	- Benim gibi zavallı fakirin bin yılıksına bakmak isteyen var mı ki? Eşeğıme biner kendim bakarım, - demiş. 3⁸². Günlerden bir gün ocak başında ateş ufleyen Koja'nın sakalı yanmış. - Bir defa ateşe yaklaştım ve yüzüm budur. Hayatı boyunca ocakla başındaki hanımımın köse olarak yaratıldığı ne güzel, - diye sevinmiş.
---	---

⁸² Bu fıkra B. Adambayev, T. Jarkınbekova'nın hazırladığı "El Avzınan: Şeşendik Sözder, Akındık Tolğamdar, Anız Engimeler", (Jazuvşı Yayınları, Almatı 1985) adlı kitabından alınmıştır, ss. 272-297.

⁸³ Aynı yerden, ss. 272-297.

⁸⁴ Aynı yerden, ss. 272-297.

⁸⁵ Külki kerüveni. Audarğan Onalbek Kenjebek. "ara" sayası-koğamdık, sını-sıkak jurnalı. 1915 jıldan bastap şığadı. 2007. sayı 8. Better 18-21

⁸⁶ Bu fıkra B. Adambayev, T. Jarkınbekova'nın hazırladığı "El Avzınan: Şeşendik Sözder, Akındık Tolğamdar, Anız Engimeler", (Jazuvşı Yayınları, Almatı 1985) adlı kitabından alınmıştır, ss. 272-297.

⁸⁷ Aynı yerden, ss. 272-297.

⁸⁸ Aynı yerden, ss. 272-297.

⁸⁹ Aynı yerden, ss. 272-297.

⁹⁰ Aynı yerden, ss. 272-297.

⁹¹ ABDUALİOĞLU, Askar; "Kay jerdensin Kojanasır?"Orta Asya, Kazakistan, <http://www.aikyn.kz/print.php?lan=kaz&id=129&pub=19983> (12.01.2009).

⁹² <http://www.massagan.com/anekdote.php?mod=anekdote&type=6> (12. 12. 2008) adresinden alınmış.

⁹³ Bu fıkra B. Adambayev, T. Jarkınbekova'nın hazırladığı "El Avzınan: Şeşendik Sözder, Akındık Tolğamdar, Anız Engimeler", (Jazuvşı Yayınları, Almatı 1985) adlı kitabından alınmıştır, ss. 272-297.

⁹⁴ <http://www.massagan.com/anekdote.php?mod=anekdote&type=6> (12. 12. 2008) adresinden alınmış.

⁹⁵ Bu hikaye Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, "Şeşendik Sözder / Konuşma Ustalığı Örnekleri" (Latin Harflerine ve Türkiye Türkçesine aktaran, Dr. Metin Arıkan) kitabından alınmıştır, C. 27, ss. 134-138.

⁹⁶ Bu fıkra B. Adambayev, T. Jarkınbekova'nın hazırladığı "El Avzınan: Şeşendik Sözder, Akındık Tolğamdar, Anız Engimeler", (Jazuvşı Yayınları, Almatı 1985) adlı kitabından alınmıştır, ss. 272-297.

Bu fıkra B. Adambayev, T. Jarkınbekova'nın hazırladığı "El Avzınan: Şeşendik Sözder, Akındık Tolğamdar, Anız Engimeler", (Jazuvşı Yayınları, Almatı 1985) adlı kitabından alınmıştır, ss. 272-297.

⁹⁷ Bu fıkra B. Adambayev, T. Jarkınbekova'nın hazırladığı "El Avzınan: Şeşendik Sözder, Akındık Tolğamdar, Anız Engimeler", (Jazuvşı Yayınları, Almatı 1985) adlı kitabından alınmıştır, ss. 272-297.

⁹⁸ Aynı yerden, ss. 272-297.

⁹⁹ Aynı yerden, ss. 272-297.

4. Avıldı bastarına köterip şankıldasıp urısıp jatkan yeki eyeldin kastarına kelgen Koja janjaldı toktatıp, akıl aytıptı: - Sizder bulay aykaylasıp urıssanız halık kaysınızdın akıldırak yekendiginizdi bilmeydi. Uriskanda sözdi jey, asıkpastan, babına keltirip aytu kerek. Ey, bırak, sıbırlasıp urıskanğa jetpeydi-av... 5. Koja kerildesip turğan yeki jigittin üstinen şığıp kalıp, araşağa tüsip, birin jetektep ol jerden alıp ketedi. Izadan kalşıldap kele jatkan jigit bılay şığa bere: - Kojeke, sen araşalamağanda elginin jağın ayırıp jiberetin yedim, - deydi kijine söylep. - Paydanı bilmeydi yekensin, - dep ursıptı Koja sonda jigitke, - onın jağın judırığındı avırtıp ayırğanmen ol sağan bir tenge de bermeydi. Sen odan da menin otınımdı jarıp, baltamen-ak ayırıp ber. Şeylik akşa tappağanındı köreyin.	4⁸³. Bir gün çığlıklar atarak kavga eden iki kadının yanına gelen Koja kavgayı durdurup akıl vermiş: - Böyle çığlıklar atarak yüksek sesle kavga ederseniz halk hanginizin daha akıllı olduğunu bilemez. Kavga ederken her kelimeyi yavaş yavaş söylemek lazım. Ey, ama, fısıldayarak kavga etmek gibisi yoktur... 5⁸⁴. Hoca kavga eden iki gence rastlayıp, araya girer, birisini yedekleyerek oradan alıp götürmüş. Öfke içinde olan genç: - Hoca sen araya girmeseydin, onun çene kemiğini kırardım, - demiş. - Karı bilmezmişsin, - diye Hoca onu azarlamış, - sen elini acıtarak onun çenesini kırsan da o sana bir tenge bile vermez. Sen en iyisi benim odunumu yarsana, balta ile ayırır. Bununla para kazanmadığını bir görelim.
---	---

6. Bazardan janğak satıp alıp oramalğa tüygen Kojeke üyine karay bara jatadı. Jol - jönekey bir bala edeptilikpen iyilip: “Assalavmağaleykum!” dep selem beredi. Balanın edeptiligine riyza bolğan E oğan bir janğak beredi. Bala: “Ğajap! E özine iyilip selem bergennin berine de janğak sıylay ma, kalay? Joldastarıma aytayın, olar da janğak jesin” dep oylaydı. Balalar birinen son biri Ege karsı jolığa beredi. Beri de iyilip selem beredi, al E olarğa bir-birden janğak ustatadı. Janğağı bitken son, E meşit tusında imamğa jolıgıp kaladı, ol da buğan selem beredi. - Keşiriniz, janğağım tavsıldı! – deпти E sonda abırjıp. 7. Birevler:	6⁸⁵. Pazardan ceviz satın alıp mendiline koyan Kojanasır evine dönüyormuş. Yolda bir çocuk edeplilikle eğilerek “Selamünleyküm” diye selam vermiş. Çocuğun efendiliğine memnun kalan Ependi ona bir ceviz vermiş. Çocuk ise: “Hayret! Ependi, kendisine selam veren herkese mi ceviz verir, nasıl yani? Arkadaşlarıma da söyleyeyim, onlar da ceviz yesinler” diye düşünmüş. Çocuklar da arka arkaya Ependi’ye eğilerek selam vermişler, Ependi ise onlara birer ceviz vermiş. Böylece bütün cevizi bitmiş. Ependi cami yanından geçerken bir imama rastlamış, o da Ependi’ye selam vermiş. - Kusura bakmayın cevizim bitti, - demiş Ependi utanarak.
- Kojeke, bul ömirde sizdin at mingeninizdi körmedik. At aluğa kudiretiniz jetpeydi yemes, yesekten tüşpeytindiginizge tanbız, - degeninde jarıktık bılay deпти: - Toy boladı, toy bolğan son kışkene	7⁸⁶. Birileri: - Hoceke, bu dünyada sizin ata bindiğınızı hiç görmedik. At alamaz durumda değilsiniz ama eşekten inmediğimize şaşırıyoruz, - demişler. Hoca ise: - Düğün olur, düğün oldu mu boş

bolmaşı nersege tulan tutıp ökpelesüv boladı. Sonday şakta köligine üzengige ayak koymastan karğıp minsen ökpennin kattı yekendigin halık bilip turadı. Atka üzengisiz karğuv mağan onay bolmas dep oylaymın. 8. - Kojeke, arağa kün salmay öspegen şaşındı kırğıza berüvinde ne sır bar? Künine şaştarazğa bir tengen boska ketip tur. Balaların bolsa jalanaş, - dep keyigen joldastarına Koja kürsine tüşip, bılay depti. - Munan yeki jıl burın “Basıma şaş şıkpaydı” dep körşimmem on tengege bastesip em. Sonan beri körşim er küni basımdı sipap körıp, tekserip ketedi. Utılsam on tengeni kağıp almakşı. 9. Koja köşede bir kisini toktatıp selem beredi de: - Aytşı, men sağan ne üşin selem berdim. Sebebin bilesin be? – dep suraydı. Elgi kisi kanşa oylansa da sebebin taba almay, kinalıp: - Bilmedim, özin ayta ğoy,- deydi.	yere darılmak da olur. O zaman da bindiğin ata üzengiye ayaklarını sokmadan atlayıp binersen senin çok darıldığını halk bilir. Ata üzengisiz atlamak bana kolay olmaz diye düşünüyorum, - demiş. 8⁸⁷. - Hoceke, her gün daha uzamamış saçlarınızı traş etmenin ne anlamı var? Her gün berbere bir tenge boşuna veriyorsun. Çocukların ise aç bilaç, - diye merak eden arkadaşlarına Hoca of çekerek cevap vermiş: - Bundan iki yıl önce “Başımda saç bitmez” diye komşumla on tengeye bahse girmiştim. O günden beri komşum her gün başımı okşap kontrol eder. Kaybedersem on tengemi alacak, - demiş. 9⁸⁸. Koja sokakta birini durdurup ona selam vermiş ve: - Söylesene, ben sana niçin selam verdim. Nedenini biliyor musun? – diye sormuş. O kişi ne kadar düşünse de nedenini bilemeyip, sonunda zorlanarak: - Bilemedim, kendin söylesene, -
---	---

Sonda Koja kattı aşuvlanıp: - Kaday adamsın sen özin. Özüm bilsem senen suraymın ba? – dep burılıp jüre beripti. 10. Bir adam kelip Kojağa munın sağıptı. - Tüsimde ılğiy tamaşa ölen şıgarıp jüremın, al oyansam boldı, beri yesimnen şıgıp ketedi. - Sen bılay yet, - depti sonda Koja. – Ötirik uyıktağan bolıp jat ta, tüsine yengen ölendi ınırsıp, uykısırağan bolıp eyeline jetkize ber. Ol tolık jattap bolğan son, oyana saluvın kiyın yemes koy. 11. Bir toyda bir kıljakbas Kojanı “nağaşım” dep oynap mazasın ala bergen son Koja bılay deydi: - Şırağım, sen meni birevmen şatastırıp, tanımay otırğan bolarsın. Şeşen bizdin rudın kızı bolsa nağaşın bolar yem. Birak, bizdin ru tek kana yerkekterden kuralğan. Oynasan kızı bar rularmen oyna, - dep keyigen yeken.	demiş. O zaman da Koja çok kızmış: - Ne biçim adamsın sen böyle. Bilseydim sana sorar mıydım? – diyerek arka çevirip gitmiş. 10⁸⁹. Bir kişi gelip Koja’ya derdini anlatmış. - Rüyamda hep güzel şiir yazarım, uyandım mı, hepsini unutturum, - demiş. - Sen böyle yap, - demiş Koja, - uyuyormuş gibi yap da, rüyana giren şiirleri hatununa söyleyiver. Eşin tamamını ezberledikten sonra uyanavermen zor değil ki. 11⁹⁰. Bir düğünde şakacı biri Koja’yı “dayım” diye şakalaşarak rahatsız etmiş. Koja demiş: - Yavrucuğum, sen beni biriyle karıştırıp tanımamış olmalısın. Annen bizim boydan olsaydı senin dayın olurdu. Ama bizim boy sadece erkeklerden oluşmaktadır. Şakalaşmak istiyorsan kızı olan boylarla şakalaş, - diye sitem etmiş.
---	--

12. Kojanasırğa bir top adam bir kap biydaydı özara bölise almay talasıp, ol kisige jüginipti. Sonda Kojanasır olardan: - Kuday jolimen böleyin be, kul jolimen böleyin be? dep suraptı. Elgiler: - Kuday jolimen bölünüz, depti. Söytse, Kojanasır etilgen enbekke oray bireyine az, ekinşilerine köp beripti. - Munınız durıs emes, dep elgiler karsılık bildirgen eken. Sonda Kojanasır: - Onda kul jolimen bölsem, barine tendey bölömin, deydi. 13. Bir küni Kojanasır dükenge kirip: - Mağan 99 nan berinizşi, depti. 99 nandı sanap bergen son dükenşi karasa, bir nan artılıp kalıptı, sonda ol: - Kojeke, mınanı da alıp jüz kılsanşı, degeninde:	12⁹¹. Bir grup insan bir çuval buğdayı kendi aralarında paylaşamadıktan sonra Kojanasır'a gelmiş. O zaman Kojanasır: - Allah yoluyla mı böleyim, kul yoluyla mı? diye sormuş. Onlar da: - Allah yoluyla paylaştınız, demişler. O zaman Kojanasır yapılmış emeğe göre birine az, birine çok vermiş. - Bu doğru olmadı, diye insanlar karşı çıktıklarında Kojanasır: - O zaman kul yoluyla bölsem, herkese eşit vereceğim, demiş. 13⁹². Bir gün Koja bakkala girip: - Bana 99 ekmek verin, - demiş. 99 ekmeği saydıktan sonra bir tanesinin artıldığını gören bakkalcı: - Kojeke, yüzünü birden alsana, - demiş. - Onun hepsini kim yiyecek! – demiş
---	---

- Onın berin kim jeydi!, depti Kojeke. 14. – Kojeke, yerten janbır java ma? Aytşı, depti. Sonda Kojeke aspanğa bir karap, jerge bir karap: - Janbırdın javatının yerten aytayın, depti. 15. Kojeke kırık jerinen jamavlı yeski yetigin kiyip dalağa şğıptı. Onı körge jurt kaljınğa basıp: - Koja, yetiginizge kaşan jamav tikkizdiniz?, degnde: - Bul yetikte ne bolsa jamav bar, olardı kaysısın aytıp tursın?, depti. 16. Kojanasır bazardan bir koy satıp alıp jetektep üyine alıp kele jatsa, köp şekirtter jolıgadı. Bular toptanıp medreseden sıgıp bara jatır edi. Olar munı hup bilüvşı edi hem munın kılığına er uvakıtta külüvşı edi. Sol balalar Kojanasırğa erbır kaljın külki sözder aytıp, söz suradı. Bulardı sözderine Kojanasır	Koja. 14⁹³. – Kojeke yarın yağmur yağar mı yağmaz mı? Söylesene, - demişler. O zaman Kojanasır göge bir yere bir bakıp: -Yağıp yağmayacağını yarın söyleyeyim, - demiş. 15⁹⁴. Kojanasır kırık yerinden yamalı çizmesini giyip şehre gelmiş. Onu gören biri alay etmek istemiş ve: -Koja, çizmelerine ne zaman yama vurdunuz? – demiş. - Bu çizmelerde varsa varsa yama var, sen onların hangisinden bahsediyorsun? – demiş. 16⁹⁵. Kojanasır pazardan bir koyun satın almış. Yedeğine alıp evine giderken, yolda kalabalık bir şakirt grubuyla karşılaşmış. Şakirtler toplanmışlar ve medreseden çıkıyorlarmış. Bu şakirtler Kojanasır'ı tanıyorlarmış ve her zaman
--	--

da tiyisti külküli javap kaydardı. Şekirtter ayttı: - Ras-ak, Kojeke, siz bilesiz be, erten zamanakır bolatuğının? Molda bizge ayttı: "Barındar, oynap-külinder, senderge gumır sürüvge köp kalğan jok." dep, - deydi. - Kojeke, sizge koydın ne keregi bar? Erten berimiz de ölemiz göy, - deydi. - Sen onan da munı soyıp, etimen bizdi toyğız, - deydi. - Jaraydı, balalar, - deydi Kojanasır. - Özennin jağasına barayık ta menin koyımdı tasattık kılayık, -deydi. Kojanasır hem şekirtter suvdın jağasına kelip koydı soydı. Duvana koydın etin asa bastadı. Elgi şekirtter kiyimlerin Kajanasırğa kaldırıp, özderi şomıluvğa ketisti. Olar şomılıp jürgen uvakıtta Kojanasır olardı kiyimlerin jıyıp alıp, otka jağıp jiberdi. Şekirtter kaytıp kelip Kojadan suradı: - Bizdın kiyimderimiz kayda? - dep. - Şırağım balalarım, - dep Kojanasır	onun hâl ve hareketleriyle alay ederlermiş. Onlar Kojanasır'la karşılaşıp şakalaşmaya başlarlar, ona ilginç sorular sorarlar. Kojanasır onların sorularına uygun ve güldürücü cevaplar verir. Şakirtler şöyle demişler: - Evet Kojeke, siz biliyor musunuz, yarın kıyamı günüymüş. Hocamız bize: "Gidin, gülün oynayıp eğlenin. Çok az ömrünüz kaldı" dedi. - Kojeke, koyunun size ne gereği var? Nasılsa yarın hepimiz öleceğiz. - En iyisi sen bu koyunu kes, etiyle bizi doyur. Kojanasır: - Peki çocuklar, nehrin öteki kıyısına çıkalım ve benim şu koyunu kurbanlık olarak keselim, demiş. Kojanasır ile şakirtler nehrin öteki kıyısına geçip koyunu kesmişler. Divane Kojanasır koyunun etini pişirmeye koyulmuş. Şakirtlerin hepsi giysilerini Kojanasır'a bırakıp suya girmişler. Onlar suda yüzerlerken Kojanasır yanına bırakılan giysileri toplamış ve ateşe atmış. Şakirtler sudan çıkıp Kojanasır'ın yanına dönmüşler: - Bizim giysilerimiz nerede, diye
---	--

javap berdi, -Erten zamanakır boladı, kiyimnin sizderge ne keregi bar, olardı otka jağıp jiberdim, - dedi. 17. Kojanasır köşede jügirip kele jatıp, bir kisini kağıp ketedi yeken. Ol kişi de ızalanıp: - Sokırsın ba, karamaysın ba?, depti. - Sen kerensin be? Menin jügirip kele jatkanımdı yestimep pe yedin?, depti de arı karay jügire jönelipti. 18. Birev Kojanasırdan: - Nege tanerten bari bir mında bir anda jügirip jüredi?, dep suraptı. - Bari bir jakka jügirse, jer tönkerilip kaladı, depti Kojeke. 19. Kojanasır bir küni konaktan üyge kaytıp kele jatadı yeken. Jol jönekey bir özen bar yeken. Öte kattı şöldegen üşin iyilip elgi özennin suvınan işipti. Şölin basıp, yendi turayın dep jatkada basındağı börki suğa tüsip ketedi. Sonda	sormuşlar. Kojanasır: - Yavrularım, yarın kıyamet günü. Giysilerin size ne gereği var? Onları ateşe atıverdim, diye cevap vermiş. 17⁹⁶. Kojanasır sokakta koşarken bir efendiye çarpmış o da sitem ederek: - Gözün kör mü? – demiş. - Senin kulağın mı sağır? Benim koştuğumu duymadın mı? – demiş Koja ve koşmasına devam etmiş. 18⁹⁷. Biri Kojanasır’a: - Niye sabahleyin herkes oraya buraya koşturuyor? – diye sormuş. - Herkes bir tarafa giderse yer devrilecek de ondan, - demiş Kojeke. 19⁹⁸. Kojanasır bir aştan eve dönüyormuş. Yolda bir nehre rastlamış. Çok susadığı için eğilip doya doya su içmiş. Susuzluğunu giderip tam kalkıyorken başındaki börkü suya düşmüş.
--	---

Kojeken turıp: - Eee, sen de şöldegen yekensin ğoy, jaraydı, ebden iş, şölin kağan son üyge kellersin, depti de jüre beripti. 21. Bugün tüsimde şegege basıppın. Ol setti oylağan sayın denem bürşigip, selkildey bastaymın, depti birev. Sonda Kojeke: - Yetigindi kiyip uyıktamaysın ba!, depti.	O zaman Koja: - Eee, sen de susamışsın, tamam doya doya iç, sonra eve dönersin, - diye yola koyulmuş. 20⁹⁹. Bugün rüyamda çiviye basmışım. O an aklıma geldikçe vücudum titremeye başlar, - demiş biri. O zaman da Koja: - Çizmelerinle uyumalıydın! - demiş.
--	--

IV. 2. ALDAR KÖSE MASALLARI

Aldar Köse fıkralarını Daneş Erimbetova'nın “Aldar Köse Fıkraları”¹ adlı kitabından alıyoruz.

1) ALDAR KÖSE VE KÜREK KEMİĞİ

Günlerden bir gün Aldar Köse yolda giderken kürek kemiği bulur. Onu koynuna saklayarak bir zengin adamın evine gelip orada misafir olur.

Evin et pişiren kadınına bakarak:

-Benim de bir etim var, onu kazanınızda kaynatabilir miyim?, diye sorar.

Kadın:

-Elbette, kaynatabilirsin, der.

Aldar Köse kalkıp:

-Ya kemiklerin etimi yerse?! diye, yavaşça ve şaşkınca kadına fısıldar.

Kadın ise:

-Aman Allah'ım, eti et yer demek ne saçma laf! Eğer kemik eti yerse bu evin koyunu var. Bizler onun yerine sana bir toklu veririz, der.

-Öyleyse olur, diyen Aldar Köse kolunu sıvayarak kaynamakta olan kazana kürek kemiğini atar.

Aldar Köse biraz sonra “Belki pişmiştir”, diye kazanın yanına gider: Elini sokup kazandan etsiz kürek kemiğini alır.

Kadına bakarak:

-İşte size söylemiştim ya, “Yiyecek”, diye, bakın işte, yemiş! Şimdi verin toklumu, der.

Zengin adamın karısı söylediklerinden pişmanlık duyup çaresizce, Aldar Köse'ye bir toklu verip gönderir.

¹ ERİMBETOVA, D., Aldar Köse Fıkraları, 1. Baskı, Yesevi Yayıncılık, İstanbul 2003, ss. 26-60.

Aldar Köse:

- Bu adamın eşini kandırıp da iyi etmişim!”, diye, tokluyu alarak yine başka bir zenginin köyüne gelir.

Zengine rastlayıp:

-Beyefendi, Selâmünaleyküm! Nasılsın, iyi misin? Çocukların iyi mi?, diye sorar.

Zengin:

-Allah’a şükür! der. Kocaman karnını tır tır kaşırken,

-Ey, Aldar Köse! Nereye gidiyorsun? Bu toklu ne?

-Haaa, dediğin olsun Beyefendi! Toklunun neyini sorarsın? Ben fakir olduğumdan dolayı görüp göreceğim gün, bu gündür! Falanca zengin bu tokluyu geçen sene benden almıştı. İşte bu gün onu alıp götürüyorum, dedikten sonra Bey’e bakıp:

-Benim toklumu koyunlarınıza katabilir miyim?

-Tamam, katabilirsin! der, zengin bey.

Aldar Köse yine şaşkınca:

-Ya koyunlarınız benim toklumu yerse?

-Oh, Aldar Köse, koyunun koyunu yemesi ne saçma söz! Öyle sayıklamayı bırak, kuzunu sürüye gönder. Yerse, o toklunu yiyen koyunun hepsini sana veririm!, diye zengin inanmadan konuşur.

-Haaa, öyleyse tamam Beyefendi!, diyen Aldar Köse, toklusunu sürüye katıp kendisi de zenginin evine gelir ve orada konuk olur.

Aldar Köse geceleyin kalkarak, Bey’e belli etmeden alındaki koyunların yanına gidip kendi toklusunu keser ve kanını şişman ve bakımlı koyunların ağzına sürer. Sonra kesilen toklunun etini köpeğin önüne bırakarak geri eve döner.

Aldar Köse sabahleyin güneş doğduktan sonra kalkar. Kahvaltısını yapar ve zengini yanına alıp ahıra gider. İkisi bakarlar ki toklusu yok. Zengin sağa sola bakar ve bir koyunun ağzının kanlı olduğunu fark eder.

-Eyvah, Beyefendi! Benim saçma sözlerim hep doğru çıkıyor! Dün “Koyunların toklumu yer” demedim mi? O zaman olacağı bilerek söylemişimdir.

-Aman Allah’ım! Bu ne uğursuzluk!, diye zengin adam şaşkın hâlde ağzı kanlı koyunlarının on tanesini birer birer tutup Aldar Köse’ye verir.

Aldar Köse ise memnun vaziyette:

-Hey, kürek kemiğim! Önce bir toklu oldu. Bir toklum, on koyun oldu!, diye şarkı söyleyerek köyüne döner.

2) ALDAR KÖSE VE ARKADAŞI

Bir gün Aldar Köse'nin yanına zengin bir cimri gelir ve arkadaş olurlar. O zamanlarda bir padişahın çok güzel bir kızı vardır. Bu kızı görmek isteyenlerin her görüş için bin dilda² (tenge) vermeleri gerekir.

Zengin Cimri, o padişahın kızını görmek ister ve Aldar Köse'ye yalvarır:

-Beni oraya götür ve Padişah'ın kızını bana bedava göster, der.

Aldar Köse ise arkadaşına:

-Peki, göstereyim! O kızı gören insan, her bir görüşüne bin dilda ödüyor; ama ben sana parasız göstereyim, der.

Sonra Aldar Köse arkadaşına:

-Şimdi, sen bana bir koyun ver. Sonra ben sana onu tekrar vereyim, der.

Zengin:

-Tamam, sonra vereceksen olur, diyerek bir koyun verir.

Sonra ikisi padişahın kızını görmeye giderler. İkisi padişahın sarayının önündeki ırmağın kıyısında durup yüksekçe bir yerde başlarını aşağı koyup, ayaklarını yukarı kaldırarak beklerler. Su almaya gelenler bunları görüp hâllerini sorar.

Aldar Köse:

-Biz gökten inen insanlarız, der.

Padişahın kızı bunları görmek için hizmetçileriyle gelip onlara yaklaşınca, Aldar Köse arkadaşına:

² Eskiden kullanılmış para birimi.

-İyice bak!, der.

Kız biraz hayret ederek gider.

Ertesi gün hizmetçi suya geldiğinde, onların bir koyuna balta ile vurduklarını görür.

Hizmetçi onlara:

-Ne yapıyorsunuz? diye sorar.

Onlar:

-Kesiyoruz! diye cevap verirler.

Hizmetçi koşa koşa padişahın kızına varıp:

-Gördüğümüz adamlar koyun kesmeyi bilmiyorlarmış. Bir koyunu baltalıyor!, diye olayı anlatır.

Böylece padişahın kızı yine gelip onları seyreder. Onlar da kızı bir daha görmüş olurlar.

Padişahın kızı hizmetçisine:

-Onlara git ve kesmeyi öğret! der.

Hizmetçi gider Köselere koyun kesmeyi öğretir.

Padişahın kızı, “Git, öğren, şimdi neler yapıyorlar?” diye, hizmetçiyi tekrar gönderir.

Hizmetçi gelse, görse ki iki arkadaş yere kazdıkları ocağın üstüne kazan, kazanın içine et koymuşlar, ama boyuna ocağa su dökerler. Sonra kazanın altına döktükleri suyu yakmaya çalışırlar.

Hizmetçi güler:

-Neler yapıyorsunuz? diye sorar. Onlar:

-Eti kaynatmak istiyoruz, derler.

Hizmetçi saraya döner. Padişahın kızına gördüklerini anlatır. Sonra kızı alıp beraberce yürüyerek Köselere yanına gelirler. Eti kazana koyup altına ateş yakıp pişirmeyi öğretirler.

Bu gelişinde onlar kızı iyice görürler.

Kızlar dolanıp biraz sonra tekrar gelirler. Onlar ise kazan, ekmek ve eti alıp, bir o tarafa, bir bu tarata koyarlar.

Hizmetçi:

-Şimdi ne yapıyorsunuz? derler.

-Yemek yiyoruz! deyince, kızlar gülerler.

Padişahın kızı, onlara yemek yemeği öğretir.

Akşam olunca, “Bunlar uzaktan gelen misafirlerdir”, diye padişahın kızı Aldar Köse ve zengini padişahın sarayına götürür. Onlar da misafir olarak sarayda kalırlar. Geceleyin ikisine ayrı bir odaya yatak hazırlanır. Onlar yine ayaklarını yukarı kaldırarak, başlarını aşağı sallandırır.

Bunu gören padişahın kızı ve hizmetçisi:

-Niye asılmışsınız?, diye sorar.

-Biz böyle yatarız, derler.

Kızlar onlara acırlar; hizmetçi Aldar Köse’yi, padişahın kızı da zengini yanına alır ve yatarlar. Gece boyu kızın ve hizmetçilerinin yanında yatan iki arkadaş bu durumdan hoşlanıp ertesi gün köylerine dönerler.

Yolda giderken zengin Aldar Köse’ye:

-İki tengemi³ ver! der. Aldar Köse:

-Peki, vereyim. Bekle; şimdi yanımda para yok!, der.

Zengin iki-üç gün geçtikten sonra yine:

-Paramı ver! der.

Yine bir gün arkadaşı yanına doğru gelirken, Aldar Köse eşine:

-İşte arkadaşım geliyor, parasını isteyecek. Ben yalandan hasta olayım, beni sorarsa hasta olduğumu söyle, der.

Zengin gelir:

-Arkadaşım nerde? diye sorar.

Kösenin eşi:

-Hasta! diye cevaplar.

Zengin, bu hastalığın yalancılıktan olduğunu hisseder:

-Arkadaşımı ziyaret edeyim; ölürse elimle yıkar, gömerim, der ve içeriye girer.

Aldar Köse çok hasta gibi görünür. Biraz sonra ölmüş bir insan gibi gözlerini iyice kapatırlar.

³ Tenge – Kazaklarda kullanılan para birimi

Zengin arkadaşı onun öldüğünü sanıp bir kazanda suyu iyice ısıtır, kaynatır: “Onun cesedini kendim yıkarım”, diye kaynar suları onun üzerine döker.

Köse’nin bir kat derisi yanıp soyulur. Altına çiçeği olan deve dikenini koyar. Onun dikenini etine batar. Ama, Aldar Köse bütün bu eziyetlere dayanır. Nihayet, keten bezine sarıldıktan sonra zengin arkadaş gider. Aldar Köse de tekrar dirilerek hayata döner.

3) ALDAR KÖSE VE ALAŞA HAN

Geçmiş zamanlarda Alaşa adında bir han varmış. Yine o zamanlarda Aldar Köse adlı aldatıcı bir insan varmış.

Günlerin birinde Aldar Köse Alaşa Han’a gelip:

-Affedersiniz! Bir hünerim var, size söylemeye geldim, der.

Han:

-Nasıl bir hünerin var?

Köse:

-Affedersiniz, altını tarlaya ekin gibi ekip çoğaltıyorum. Bir batman altın verseniz, ben eker, hünerimi size göstermek isterim, der.

Sonra Han:

-Eğer altını ekip biçemezsen, sana ne yapayım? diye sorar.

Aldar Köse:

-Öldürünüz! diye cevaplar.

-Tamam, diyerek bin dildelik altın verir.

Aldar Köse altını alır, eve döner.

Han her gün Aldar Köse’ye bir asker yollar: “Öğrenip gel, neler yapıyor?”, diye emir verir.

Aldar bir çift öküz alır, bir dağın eteklerine gider. Hanın askerleri geldiğinde, bir miktar altını ekiyormuş gibi yapıp yeri sürer.

Askerler:

-Ne kadar çıkar? diye sorunca:

-Yüz bin batman olur, diye cevap verir.

Geriye kalan altını Köse böylece “ekmiş(!)” olur.

Halk güzün ekinini biçtikten sonra Han, Köse’ye yine asker yollar:

-Altını getirsin! diye emreder.

Han’ın askeri Aldar Köse’nin köyüne gelir. Köse’nin evinden bir kadın seslenerek:

-Köse evde yok!, der.

Asker attan inip bakar, Köse’nin evinde oturan güzel bir kızı görür.

Asker:

-Köse nereye gitti?, diye ona sorar.

Kız:

-Bu sene yağmur yağmadığı için ağabeyimin ektiği ekin mahsul vermedi. O da Han’dan korktuğu için altın aramaya gitti.

-Bulursam gelirim, bulmazsam gelmem, dedi, diyor.

Asker:

-Siz kimsiniz?

Kız:

-Ben Köse’nin kız kardeşiyim, der.

Kız kılığına giren Aldar Köse’nin kendisidir.

Asker dönüp gördüğünü, duyduğunu, öğrendiklerini Han’a anlatır.

Han kızar, askerine:

-Hemen gidin ve onun kız kardeşini alıp getirin!, diye emir verir.

Han’ın buyruğunu duyan askerler, Aldar Köse’nin “kızkardeşini” alıp getirirler. Han, Köse’nin “kızkardeşini” kendi kızları arasına katar.

Han’ın iki kızı vardır. Köse’nin “kızkardeşiyle” üç kız olurlar. Üçü beraber oynar, birlikte gülerler, eğlenirler. Bir tabaktan yemek yer ve birbirlerine sırlarını açarlar.

Bir gün geceleyin yatarlarken Han kızının birisi:

-Ey, Huda’nın kudreti! Üçümüzden birisi erkek olsaydı, ne iyi olurdu!, der.

O zaman Köse'nin "kızkardeşi" kalkıp:

-Ben bir dua biliyorum. Onu okusak nasıl olur?, der.

Han kızları:

-Öyleyse, dua ediniz!, diye yalvarırlar.

O zaman Köse'nin "kızkardeşi" Han'ın kızlarına:

-Üç bardak su getirin!, der.

Han'ın kızlarından biri üç bardak su getirir. Üç bardak suyu yan-yana koyar. Hepsi başlarına başörtü örterler. Köse'nin "kızkardeşi" dua eder gibi fısıltı hâlinde konuşup, üç bardaktaki suya üfürmeye başlar.

Han'ın iki kızına:

-Sizler: "Allah yardım etsin! Allah'ım yardım et!" diye dua edin, der.

Hanın kızları:

-Allah yardım etsin! Allah'ım yardım et! diye dua etmeye başlarlar.

Sonra dualı suyu üçü de içerler. "Şimdi uyuyalım", diye üçü yatar.

Biraz sonra Kösenin "kızkardeşi" şımarıkça, uyanmış gibi:

- Sevgili Allah bana verdi! diye cırlıçıplak soyunur; Han kızlarına görünür.

Han kızları ise Aldar Köse'nin "kızkardeşinin" duasının güçlülüğüne çok hayret eder ve şaşırırlar. Böylece Köse, Han'ın iki kızıyla rahatça eğlenir.

Günün birinde Han'ın sevdiği bir veziri, iki kızın birini istemek üzere Han'a bir aracı yollar:

- İki kızından birini bana versin, der.

Aracı, Han'a vezirin sözünü iletir. Han düşünüp kendi kızlarını değil, Kösenin "kızkardeşini" vermek ister. Sonra onun otuz, kırk gün süren düğününü yapıp yorga kırsağı kestirip halkı ağırlamayı; büyük düğün şenliğiyle Köse'nin "kızkardeşi"ni vezirle evlendirmeyi, gelini damadın evine yollamayı düşünür.

O an Köse'nin "kızkardeşi" Han'a şöyle söyler:

-Affedersiniz! Benim yanıma iki hizmetçi kız veriniz; birinin kulağı söz duyamayacak kadar sağır olsun, birinin de dilsiz olsun, der.

Han:

-İsteğin olsun! der.

Söylediği gibi yapıp halkından iki kızı bulur ve onları Köse'nin "kızkardeşi" ile damat evine yollar.

Vezirin yurdu yedi günlük yerde imiş. Yolda giderken arkadaşları uyuduğu zaman, Köse'nin "kızkardeşi" önceki Han'ın kızlarına gösterdiği "hünerini" dilsiz hizmetçiye bile yapar. Onu rahatsız eder. Zavallı hizmetçi sağırmış. Aldar Köse'nin "kızkardeşinin" yaptığı yaramazlıklarını işaretle bile söyleyemez, korkar. Yol boyunca bir hafta böylece yaşarlar ve vezirin oturduğu yere gelirler. Vezir "yeni gelini" eve buyur eder, eğlenmeyi düşünür.

Sonra Köse'nin "kızkardeşi" vezire seslenir:

-Kaç günden beri yoldayım; gelirken toz-toprak oldum, başım vücudum kirlendi. Haftaya kadar fırsat versen çamaşırlarımı yıkar, temizlenirdim. Ve iki at hazırlatırsanız birlikte dışarı çıkar, etrafı seyredip eğlenirsek daha iyi olur. Sonra benimle ne yaparsan kendin bilirsin, der.

Vezir "yeni gelinin" isteğini kabul eder; iki atı eyerletip hazırlatır.

Köse'nin "kızkardeşi" yine vezire:

-İçki de getirseniz; içince gönlümüz hoşlanır otururuz, der.

Vezir hizmetçisine emrederek, içki getirtir. İkiisi beraber içmeye başlar. Sonra vezir iyice sarhoş olur. "Kız" vezirin evindeki hazinelerini alır ve iki ata yükleyerek yola çıkar.

Vezir kendine gelince bakar ki, iki atı yok; hazineleri bile gitmiş. "Bunu bana yapan kendi düşmanlarım!" diye düşünerek halkına iyice eziyet eder, ama hiçbirini bulamaz.

Köse'nin "kızkardeşi" yüklediği altınları kendisine ayırır. Önceki "kız olma" taktiğini bırakıp (Köse'nin) kendisi olur ve Han'ın huzuruna geldikten sonra, iki atın üzerindeki altını göstererek ona:

-Affedersiniz! Verdiğiniz altınları ektim. Seneye yağmur yağmazsa ne olur diye çok korktum. Borcumu sana ödeyemeyeceğim korkusuyla altın aramaya gittiğimde, tek kızkardeşimi vezire vermişsiniz... Bu nasıl bir baskı, bu nasıl bir eziyet! diye bas bas bağırarak sarayda sesini yankılandır ve Han'ın aklını başından alır.

Han:

-Kızkardeşine yerini buldum evlendirdim, ayıp değil; senin borcunu da affettim.

Getirdiğin altınları al, bunlarla hayatını sürdür!

Bu arada Han’a vezirin yolladığı adam gelir:

-“Kösenin kızkardeşi” ve vezirin hazinesi, hazır olan iki yörük at çalındı. Hiç hayal edemeyeceğim derecedeki bir kurnaz adama rastladım. İşte bu olayı Han’a söyle!, diye beni gönderdi, der.

Aldar:

-Bu adam, vezirin kızkardeşimi dövüp öldürdüğünü bildirmeye gelmiş, diye cazgırlık eder.

Han ise düşünür ve biraz sonra Köse’ye:

-Gel bağırp durma, bir kızımı almanı ve bana vezir olmanı isterim, der.

-Tamam! diye Köse Han’ın kızını alır ve vezir olur. Han, ikinci kızını da “karısı” kaçmış olan (eski) vezire verir. Böylece Aldar Köse de onun kızkardeşi de, vezir de Han’a damat olurlar.

4) ALDAR KÖSE’NİN ŞIK BERMES ŞIGAYBAY’A KONUK OLMASI

Çok eski zamanlarda, Şık Bermes Şıgaybay⁴ adında bir zengin varmış. Onun hiç bir şeyi eksik değilmiş, dört başı mamurmuş. Çok rahat bir hayat yaşarmış. Şık Bermes Şıgaybay, evine hiçkimseyi misafir olarak almazmış. Alsa bile yemek yedirmez imiş. Zamanın bu meşhur cimri zengini, özü doysa bile gözü doymayan bir zengin imiş. Evine gelen insana onun cevabı:

-Ey, şık haydi! imiş. (çıkıver!)

Bundan dolayı millet onu, «Şık ey!» sözünü her gelene söylediği için «şıkey» sonra da «Şıgaybay» diye adlandırmış.

Şık Bermes Şıgaybay’ın adı duyulmayan yer kalmamış. Onun «Çık, Ey’ini» öğrenmeyen insan yokmuş.

⁴ Çok cimri anlamındaki Çığ Bile Vermez

“Cimri olsa da, ben onun yemeğini yerim!” diyen bir çoğunun cesareti kırılmış.

Fakat buna karşılık Aldar’ın da “Aldar kurnaz, Aldar’ın kandıramayacağı ya da aldatamayacağı kimse yok!” şeklindeki şöhreti bütün yurda yayılmıştır. O kadar yayılmış ki, bu sözler darbimesel hâline dönmüştür. Bu durum karşısında milletten bazıları da:

-Eeee, Aldar ne kadar kurnaz olsa bile Şık Bermes Şıgaybay’ı kandıramaz! diyormuş.

Bu söz Aldar’ın kulağına ulaşır. Şık Bermes Şıgaybay’ın namını Aldar da duyar. “Şık Bermes Şıgaybay’ı cömert bir zengine (Bay’a) döndüremezsem, Aldar namım yok olsun!” diyerek, Şık Bermes Şıgaybay’ın adını yok etmek üzere yola çıkar.

Gece gündüz yürür. Şık Bermes Şıgaybay’ın yurdunu arayıp çile çeker. Nihayet halktan, yerleşim yerlerinden uzakta, insansız bir bozkırda tek bir konutta oturan Şık Bermes Şıgaybay’ın evine gelir.

İçinden, “Şık Bermes Şıgaybay! Adın kötü; halkın senin hakkında anlattıkları pek kötü! Bu yalancı acaba halktan ne istiyor!” diyerek başkalarına belli etmeden, Şıgaybay’ın bir evlik köyünde atından iner. Aldar, zengini, çadırdan gizlice gözler. Gizlice bakarken Şıgaybay’ın sucuk kızarttığını, ilk karısının ekmek yaptığını, ikinci hanımının kelle ütülediğini görür. Kızı ise turnanın tüylerini yolmaktadır.

“Buradan yemek yemezsem Aldar adım yok olsun!” diyen Köse gülümseyip eve girer.

-İyi akşamlar!

Bunlar da hızlı hareketlidirler. Aldar “akşam” sözünü söyleyinceye kadar ellerindeki aşağıya saklayıp, Şıgaybay tüysüz deriden dilimlenmiş kayışı; karısı ip eğirmeye yarayan aleti, kızı da dikilmeye başlayan gömleği; ikinci hanımı maşayı ellerine alarak oturlar. Belli etmeden ellerindeki işlerle uğraşıyorlarmış gibi yaparak, geleni görmemiş gibi yaparlar.

Aldar, içinden “Ey, beni görmezlikten gelenler; çok uyanık, çok kurnazmışsınız!” der. Aldar selâmlaşır, hâl hatır sorar ve evin baş köşesine oturur.

Bu esnada Şıgaybay da içinden:

“Hey, Köse imişsin! Halkı bitiren kurnaz sen misin? Yürüyüşün çabuktur (hızlı hareketlisin). Başından çok olaylar geçmiş, tecrübeli bir uğursuz musun? Kurnaz da olsan, uğursuz da olsan benden hiçbir şey alamazsın” der.

-Nereleri gezen kurnazsın? Nereye gidiyorsun? Ne duydun, neler biliyorsun? diye zengin, Aldar’a sorar.

-Gördüğümü mü anlatıyım, yoksa duyduğumu mu? der.

-Duyduğun belki yalan olur, gördüğünden bahset, diye zengin emreder.

Aldar kalkıp gülümseyerek hızlı hızlı anlatmaya başlar:

-Görüp bildiğim çoktur! Yolda giderken kocaman sarı bir yılan gördüm,

Kalınlığı tam senin altındaki kazı⁵ kadar.

Ekleyip çıkarmadan, gerçeği gizlemeden

Söyleyeyim, bir taşla vurdum,

Ona (yılanı) ikinci hanımın altındaki baş kadar,

(Vurunca) hamur gibi olup yere düştü

Altınızdaki (gizlediğiniz) ekmek gibi oldu.

Yalanım varsa kızın altındaki

(sakladığınız) turnanın tüyleri gibi

Sakalım yolunsun.

Bunların hepsini gördüm,

Hepsini ortaya çıkarın! der.

Aldar bunları anlattıktan sonra, zengin:

-Diline kor düşün! diyerek altında sakladığı sucuğu Aldar’ın önüne atar.

-Dilin taş olsun! Diyen karısı, ekmeğini atar.

-Çenene yılan yumurtalasın! diye, kızı turnayı atar.

-Kazanını hazırla! diyen zengin, “Başka çare yok” diye hanımına anlatır.

Karısı:

-Piş kazanım beş ay!, diye kazana eti koyar.

⁵ Kazı – atın kaburga kısmı ve yağlı etinden yapılan sucuk.

-Oturayım on ay!, diye Aldar çizmesini çıkararak, kapının olduğu duvara atar; baş köşeye rahatça oturur.

Kazan uzun süre kaynar, fakat ateşten indirilmez. “Ne kadar kaynarsan kayna!” diye gözünü büyüterek sessizce bakan Aldar da bekler.

Nihayet, zengin dayanamaz:

-Ey karı! Yatağı hazırla, yatalım. Yolda yorulup gelen misafir de belki yatar, der.

Yatak hazırlanır, yatmaya başlarlar. “Yatarsanız yatın!” diyen Aldar da yatar.

Zenginin uyuduğunu gördüğü zaman, Aldar yerinden kalkar. Kazandaki eti süzüp alır. Onun yerine baş köşede bulunan tüylü hayvan derisini doğrayıp kazana koyar.

Biraz sonra zengin, karısını uyandırır:

-Tam zamanı, bu it uyumuş. Çabucak kazanı indir! Yemeğimizi vaktinde usulüyle yedirmede, diyerek zengin söylenir.

Karısı hemen karanlıkta yemeği hazırlar.

Zengin bıçağı eline alıp:

-Yat, beyefendim yat! Bu da sana ceza! diye ağzına bir parça eti koyduğunda çiğneyemez; ısıramaz.

Öyle çiğner, böyle çiğner yiyip yutamaz.

-Etine ne olmuş! Etin hep sinirle karışık olmuş!, diyerek zengin karısına bağırır. Bağırırken ağzındaki et boğazına tıkanır ve yağ ister (sorar).

Koca karı, ufak tefek şeyler konan sandıktan tabak alır ve içine yağ koyar. Onu bilerek takip eden Aldar usulca kalkıp tabaktaki yağı alır. Onun yerine ineğin taze tezeğini bırakır.

Şıgaybay tabağı alınca, gevşek tezeği yağ diye ağzına atar. Yiyince aniden «lak» diye kusar.

-Sucuk yerine et verdin, yağ yerine tezek verdin! Bunamış aptal!, diyerek karısına tabakla bir kere vurur.

Karısının başı yarılır. Bağırarak ağlamaya başlar.

Kadının sesinden uyanmış gibi Aldar dışarıya çıkar, “Bu uğursuzun düşmanlığı bitmez! Atıma bir şeyler yaparak öcünü alabilir” diye düşünür.

Atının yanında zenginin atı da bulunmaktadır. Kendi atının alnındaki beyaz tüy (akıtma) olmazsa, ikisinin hiçbir farkı yoktur.

“Bana yapacak zararı varsa kendisine gitsin!” diyerek, atının alnındaki beyaz tüye ezilmiş tezeği sürer. Zengin atının alnına kireç sürüp beyazlatır. Sonra yerine ve yatağa yatarak uyur.

Eti ve yağı yiyenin Aldar olduğunu, onun halkın en kurnazı olduğunu zengin öğrenir ve sinirlenip: “Ey başımın belâsı! Bekle bakalım!” diye içten içe pişmanlık duyar.

Aldar uyuduğunda, zengin dışarıya çıkar; Aldar’ın atını öldürür.

“İşte, yiğidim, cezan budur!” diye gururlanarak yatağına gelir ve uyumaya başlar.

Sabahleyin zengin kalkarken Aldar’a seslenir:

-Bu kadın “Alnı beyaz tüylü bir atın öldüğünü söylüyor, belki senin atın olabilir. Atını kontrol etmeden yemek kazanını takip ediyorsun, sen ne biçim adamsın?! diye neşeli sesle güler.

Aldar Köse:

-Hangi beyaz tüylüymüş? Tezek tüylüsü varsa benimki, kireç tüylüsü ise seninkidir, der.

Zengin hemen anlar ve düşe kalka koşar. Varınca ölen atını görür. Üzgün zengin Aldar’a gelip:

-Defol, acımasız! Herşeyi tamamıyla karıştırdın!, diye sinirli sinirli bağırır.

Dışarıya çıkarken karısına:

-Deminki ekmeğini ver. O itin gölgesini görmeyeyim, çabucak yolla!, der.

Karısı ocakta hazır olan ekmeği ateşten alır.

Bunu gören Aldar koşarak çıkar:

-Ey, zenginciğim! Bilmem bundan sonra görüşecek miyiz, görüşmeyecek miyiz? İyilikle son defa vedalaşalım!, diye zengini kucaklar, sarılır; ateşten yeni çıkan sıcak ekmek zenginin göğüsünü yakar.

-Oh, tamam şimdi!, deyince, Aldar yine sarılır.

-Ey, bu iti it yesin! Al işte yiyeceğini al!, derken Aldar’ın koynunda sıcak ekmeği alıp atar.

-Bismillah, pişen aş, ağıza gelip düşen aş!, diye Aldar tekrar ekmeği yerden alır.

Zengin ondan uzaklaşmak ister, Aldar onu yine bırakmaz.

-Uğursuz! Alacak ekmeğini aldın; şimdi ne istiyorsun?, diye sorar.

Aldar:

-Bu çizmem yırtılıp, çorabımın içinden dolak bezlerim de görünüyor. Biziniz de varsa verin!, der. Zenginın kızının adı da Bizdikeş'dir.

Zengin bizini vermek istemez. Aldar da onun elini tutup ayrılmaz.

Sonunda zengin:

-Ey, alırsan al, deli! Sonra defol git!, der.

Aldar, teşekkürler diye gülerek gider.

Zenginın yanından ayrıldıktan sonra, Aldar kadına koşarak:

- Haydi kızımı giyindir!, der.

- Niye, niçin?

- Zenginle anlaştım, Bizdikeş'i götüreceğim!

- Yok olup bir daha görünme! Sen kim oluyorsun da benim kızımı alıyorsun?

- İnanmazsan, kendi kulağınla öğren!, diye Aldar dışarıya çıkarken birkaç defa zengine seslenir.

- Ey, zengin! Eşin Bizdikeş'i vermiyor!, derken Bizdikeş kelimesinin "Biz" kısmını daha yüksek sesle söyler.

- Ey, kadın, ver! Yok et, gözüme görünmesin!.. diye zengin bağırır.

- İşte, duydun mu?, der Aldar yanındaki kadına.

Kadın ise:

- Bu ihtiyar aptal mı olmuş? Milleti kandıran bir hilekâra kızını verecek kadar delirmiş mi?, diye şaşırır.

Aldar falan filan dediğini kabul etmeden çeyizini toplayıp kızı ata bindirir.

Aldar'ın oyunu böyle biter ve köyüne döner.

5) JİYRENŞE HATİP (ŞEŞEN) VE ALDAR KÖSE

Az Janibek Han'ın çağdaşı Aldar Köse, Jenibek'in devrinde yaşamış. Aldar kurnaz ve söz ustası imiş.

Günlerden bir gün Han ve beylerinin yaptığı yanlışlıkları gören Aldar Köse, milletin önünde Jenibek'in değerini düşürür. Jenibek, Aldar Köse'yi yurttan kovmak amacıyla ileri gelen idarecilerinden akıl sorar.

İleri gelenlerin bulduğu çözüm şudur:

“Zor soru soralım! Soruya cevap verirse, at başı altın vereceğiz: veremezse yurtlan kovacağız”, diye sözleşirler.

Köse'nin yanında iki ihtiyar arkadaşı varmış. Birinin sakalı ak, saçı kara; ötekini ise sakalı kara, saçı ak imiş. Aldar'ın kendisi de köseymiş.

Jenibek:

- Şimdi ona nasıl bir soru soracaksınız? der.

Halkın ileri gelenleri:

- Birincisi, Köse neden Köse olmuş, bunu bulsun. İkincisi, Köse'nin bir arkadaşı kır sakallı, kara saçlıdır, niçin?

Jenibek, Jiyrenşe'ye:

- O üç adam benim önümde cevap versin, diye emreder. Jiyrenşe, adı geçen iki ihtiyarı bulup, onlara Köse'yi de katıp üçünü Han'ın sarayına götürür.

Jiyrenşe yaklaşırken, onlara:

- Şu Han'ın sarayıdır. Han'a varıp cevap vereceksiniz, diye onları bırakıp kendisi gider.

Köse, ihtiyarlara:

- Han, bizi niye çağırılmış biliyor musunuz? diye sorar.

- İki ihtiyar:

- Bilmiyoruz, derler.

- Sonra Köse:

- Bilmiyorsanız, ben öğreteyim: Han bize zor sorular sorabilir. Bulursak bir heybe altın verirler. Bulamasak yurttan kovabilirler, der.

İki ihtiyar Köse'den:

- Jenibek'in soracak sorusunu bize öğret; altını da sen al, diye yalvarırlar.

Köse, "Tamam" der.

Köse, Han'ın soracağı soruları arkadaşlarına anlatırken, birinci ihtiyara şunu da öğretir:

"Benim sakalımın beyazlanması üzüntünün çokluğundandır. Sakalım gamın önünde bulunur. Saçını ise borkümle kaplandığı için hiçbir şey farketmeden, kara halde kalır" dersin.

Jenibek:

- Ne kaygın var? derse, sen de böyle cevapla:

"Karım kavgacı, oğlum aptal; etti mi iki; ey Han'ım! Bıçak kör, at yürümez; etti mi dört, ey Han'ım! Ben yaşlandım, malım bitti; oldu mu altı, ey Han'ım" dersin der.

Köse diğer ihtiyara da öğretir:

- Ben anamdan saçımla beraber doğdum, değil mi? Bu sakal yirmi yaşa geldiğimde çıkmaz mı? Yaşı büyük olan saç önce ağarmaz da ne olur? Eğer sakalımın yirmi yaştan başlayarak çıkacağı yanlışsa, halkımıza sorun, dersin der.

Sonra bu üç kafadar Jiyrenşe'nin daveti ile Han'ın huzuruna gelirler.

Jenibek:

-Üçünüze soru soracağım. Soruyu doğru cevaplarsanız üç heybe altın vereceğim. Cevaplayamazsanız yurttan çıkacaksınız! dedikten sonra Aldar'a:

-Köse! Senin ne sakalın ne bıyığın var. Bu neden böyledir?, diye sorar.

Köse:

-Yüzüm anneme, gövdem babama çekmiş, der.

Jenibek:

-Senin saçın kara da olsa, sakalın aktır. Senin ise, kara saçın önceden ağarmış, neden böyle oldu?

Onlar Köse'nin öğrettiği cevabı söylerler.

Jenibek üçüne üç heybe altın verir. Köse üç heybe altını kendi iri heybesine koyarak gidiverir.

Bir an ortaya Jiyrenşe gelip:

-Üç kafadar geldi mi?, diye sorar.

Jenibek:

-Gelenler sorularına cevap verdi. Köse gözümün önünde ihtiyarlara ait altınları bile heybesine doldurup götürdü. Bundan, akıllı Köse'nin onlara cevapları önceden öğrettiği anlaşıldı, der.

-Kurnaz Aldar, ihtiyarların günahına girmiş! Ben hiç olmazsa o altının yarısını hitabet gücümle kazanayım, diye Jiyrenşe, Köse'yi takip eder.

Evine ulaşmadan yakalayıp Köse'ye soru sorar:

- Yer yakındı ya, diyerek çenesinin ucuyla Han'ın sarayını işaret eder. Sonra da:

- Beyefendi, atınıza binip göstereyim. Boyum yetmiyor, der. Jiyrenşe iner, atını Köse'ye verir.

Köse, ata binip uzaklardaki bir tepeye çıkarken:

- Yerin ortası burasıdır, yurt ortası bile burasıdır. Bizi sürükleyip Han'ın önüne götürürken sen atlı, biz yaya idik; şimdi ben atlıyım, sense yaya kaldın. Adalet buyruğu dediğin de budur, diye atını kamçılar ve gidiverir.

6) ALDAR KÖSE İLE ŞEYTAN

Eski zamanlarda Aldar Köse ile Şeytan ortak olup bir yere buğday ekmişler. Ekinler olgunlaşınca Aldar Köse biçmeye başlar. Buğdayını ayrı, samanını ayrı koyarak şeytana gösterir:

- Bunun çoğunu mu alırsın, az olanını mı alırsın? der.

Şeytan:

- Tabii, çoğunu alırım, der. Öylece Aldar Köse, biçilen ekinin samanını şeytana verir. Şeytanı bile aldatmış olur.

7) ALDAR KÖSE VE ZENGİNİN OĞLU

Günlerden bir gün Aldar Köse, yolda giderken bir zenginin oğluna rastlar. Zenginin oğlu karşısındakinin Aldar olduğunu bilip:

- Ey, sen Aldar Köse'ysen, beni kandır da görelim!, der.

Aldar Köse buna:

- Benim insanı kandıracak alaca deyneğim evde kaldı. Onu getirmek için atını ver bana, sonra kandırayım, der.

Zengin oğlu inanıp atını verir.

Aldar Köse ata binince:

-Kandırdım, işte!, diyerek at üstünde yoluna gider.

8) ALDAR KÖSE VE ZENGİN ÇİFTÇİ

Köse koyununu otlatırken, bir zenginin, bir çift öküzle toprak sürdüğünü görür. Köse ona selâm verir. Sonra der ki:

- O-oh, siz çok yorulmuşsunuz, biraz dinleniniz. Çiftinizi ben süreyim!

O:

- Peki, yavrum!, diye öküzünü Köse'ye teslim edip, kendisi uyumaya başlar.

Köse, sahibi iyice uyuduğu zaman, öküzlerin kuyruklarını keser ve yere dikiverir. Öküzleri bir tepenin öbür tarafına götürür.

Biraz sonra Aldar Köse zengini uyandırır:

- Zengin, öküzlerinizin marifeti böyle miydi? Yoksa ben sürdükten sonra mı öyle oldu?... Öküzleriniz böğüre böğüre yere giriverdi. Kuyrukları böylesine görünüyor, diye yere diktiği kuyrukları gösterir.

Zengin:

- Öküz yere girebilir mi?, diyerek kuyruğu hemen çeker.

- Köse:
- Eyvah, çekmeyin, kuyruğunu koparırsınız!
- Aldar Köse'nin:
- Öküzleriniz eski huyu böyle olmalı, toprağa girdiler, demesine Zengin sinirlenir ve yere çakılı olan kuyruğu çekip koparır.

Aldar Köse:
- Ben size söylemiştim kuyruğunu koparırsınız diye, dinlemediniz!, derken acımış gibi davranır.

Sonra Köse eve döner. Mali durumu düzelir. Canı canlanıp muradına erer.

9) ALDAR KÖSE VE TONÇAK²⁴,

Bir gün Aldar Köse giderken soğuk onu çok rahatsız eder. Aldar Köse, üzerinde deriden yapılmış yeni ceketini olan bir adama rastlar. O da çok üşümüş biridir. Aldar Köse, donmamış gibi davranır ve yanındakini kandırmaya başlar.

Deri ceket giyen adam Aldar Köse'e:

- Ey, Aldar, sen niye üşümüyorsun? diye sorar.

Aldar Köse:

- Benim ceketimin bir tarafından giren soğuk öbür tarafından çıkıyor, der.

Sonra adam Aldar Köse'ye:

- Ceketini bana verir misin, diye yalvarır. Aldar Köse vermez. Sonra o, Aldar'ın peşine takılır. Sonunda Aldar Köse üzerindeki eski, yırtık ceketini verip yerine yeni ve deri ceketini alıp köyüne döner.

10) ALDAR KÖSE İLE KURNAZ OĞLAN

Eski zamanlarda Aldar Köse adında bir aldatıcı adam varmış. “Hiç kimse onu kurnazlıkta yenemez” haberini herkes duymuş. O zaman adı meşhur “Kurnaz Oğlan” olan bir çocuk, Aldar Köse’yi aramaya çıkar. Nihayet, Kurnaz Oğlan, Aldar Köse’yi bulur. İkisi selâmlaşır birbirinin hâllerini sorarlar.

Kurnaz oğlan:

- Aldar Köse dedikleri siz miydiniz? Ben sizinle yoldaş olmaya geldim, der.

Aldar Köse:

- Bana yoldaş isen, önce bir soma²⁵ (tengeye) bir koyun getir”, diyerek Kurnaz Oğlan’a bir som verir.

Oğlan bu somu alıp koşarak kır kenarındaki yaşlı bir çobana gelir. İhtiyara hâl hatır sorduktan sonra, yaşlı adam da çocuğun geliş sebebini sorar.

Kurnaz Oğlan:

- Ata, bana bir oğlak sat, der.

Yaşlı:

- Bir soma al, der.

Kurnaz Oğlan oğlağı aldıktan sonra biraz yürür. Bir an geri dönüp yaşlıya:

- Ata, oğlağım da senin olsun, bir somum da... Bana bir toklu ver, der.

Yaşlı:

- Alın, yavrucuğum, der.

- Oğlan tokluyu alarak gider ve sonradan yine yaşlıya gelir:

- Ata, oğlağım da, bir somum da, toklum bile senin olsun! Bana bir koyun ver, der.

- Sayı saymayı bilmeyen yaşlı adam, bir somun çok para olduğunu zannederek:

- Elbette, bir koyun alabilirsin, der.

Kurnaz Oğlan bir koyunu alıp Aldar Köse’ye götürür.

Aldar Köse:

- Aferin, bana arkadaş olabilirsin, der.

İkisi yoldaş olunca, başlarından çok ilginç olaylar geçer.

Günlerden bir gün. Kurnaz Oğlan, yurduna dönmek ister ve ikisi ayrılırlar. Fakat Kurnaz Oğlan'ın azıcık eşyasını geri almak için Aldar Köse'nin yanına gitmeyi düşünür ve haber yollar.

Günler ve aylar geçer: Kurnaz Oğlan'ın bildirdiği gün yaklaşır. O gün, Kurnaz Oğlan gelecek diye Aldar Köse "hastalıktan ölmüş" numarası yapar. Kurnaz Oğlan ise anlaştığı gün Aldar'ın evine varır. Eve girince köşede gizlenip oturan Aldar'ın eşini görür.

Kurnaz Oğlan:

- Yengeciğim, sağ selamet misiniz, nasılsınız? Köseciğim evde mi?, der.

Aldar Köse'nin eşi ağlamaklı vaziyette:

- Köseceğiz bu gün vefat etti, mezara götürülmedi, der.

Kurnaz oğlan:

- Köseciğimi kendi ellerimle gömerim; O, benim en yakın arkadaşım idi" derken yalandan ağlamaya da başlar.

O çevredeki evlerden dört-beş ihtiyarı toplanıp Aklar Köse'yi yıkamaya giderler. Kurnaz Oğlan, Aldar Köse'nin cesedine sıcak suları döküverir. Aldar Köse'yi tabuta koyup yüzünü beyaz bezle örttükten sonra, birkaç kişi onu kaldırır ve mezara götürürler.

O zamanlar mezarlar, ev gibi yapılmış. Evin tavanı örtük olur, kapısı, pencereleri bulunulmuş diye, eski insanlar anlatırlar; ölüleri tabutuyla götürüp sıra sıra yerleştirirlermiş. Kurnaz Oğlan ve yanındakiler Aldar Köse'yi de tabutuyla bir oyugun kenarına destekleyip koyarlar. Gelenler "ölüyü" bırakıp evlerine dönerken.

Kurnaz Oğlan:

- Köse'mi yerine iyice yerleştirdikten sonra gelirim, diye mezar içinde kalır.

Kurnaz Oğlan, Aldar'ın yalandan öldüğünü bilerek başka bir tabutun arkasına saklanır.

Bu sırada mezar odasına yorgun altı adam, hazineleriyle birlikte girerler. Onlar hırsızlar imiş. Çaldıkları eşyaları kendi aralarında paylaşmaya başlarlar. Paylaşırken hırsızların aralarında bir kılıç fazla kalır. Altısı, onu nasıl paylaşırsınız diye konuşurlar.

Birisi ortaya çıkıp:

- Kim bu ölülerin birisini vurursa, kılıcı o alsın, der.

Kenarda oturan ve cesur görünen birisi kılıcı eline alıp, bir ölüye yaklaşır.

Diğerleri:

- Genç ölüyü vur. kılıç keser. Eski ölüye kılıç geçmez, derler.

Elinde kılıcı olan hırsız, ölülere baktığında, Aldar Köse'nin tabutunun içindeki genç ölüyü farkeder.

Tam kılıcını kaldırıp vurmak üzereken, Aldar Köse korkudan:

“Oh...! Oh.! Oh...!” diye bağırır.

Ölünün sesinden çok korkan hırsızlar, eşyalarının hepsini bırakıp mezardan çıkarak kaçarlar.

Aldar Köse de hemen yüzüne örtülen beyaz bezi alır ve yere atar. Hırsızlardan kalan eşyaların kenarından tuttuğu esnada, “Köseciğim, dirilip de yetiştiniz mi?” diyen Kurnaz Oğlan da eşyaların bir ucundan tutmaya başlar. Aldar Köse ve Kurnaz Oğlan, hırsızların bıraktığı hazineleri paylaşmaya başlarlar. Paylaşırken Kurnaz Oğlan Aldar Köse'den bile çok eşya alır. Sonra vedalaşıp yurduna döner.

Böylece Aldar Köse, Kurnaz Oğlan'ı kandıramamıştır.

11) ALDAR'IN DOĞMASI

Aldar'ın babası Aldan, uysal bir adam imiş. Onun hayatı boyunca mesleği koyun bakmak (çobanlık) imiş.

Baktığı sürü zenginin olduğu için:

- Ey zengin! Senin sayende geçinmekteyim. Koyunlarını gütmek zorundayım. Emeğimin karşılığının miktarını söyleyen iyi olurdu, der işe başlamadan önce.

Zengin ise:

- Be garip adam! Nesini soruyorsun. Bizimki de göl değil, değil mi?! Yemeğini yatıp yersin. Mal desen, gütmeye gidersin; sadece bakmakla gütmeyi bilirsin. Sonrasını

ben kendim hâllerim. Ben varken senin de her şeyin olur. Acı terin yere dökülürse dökülsün. Benim mal-mülküm bitmez. Benden alırsın her şeyi: Yüz koyunu güdüp, karşılığında bunlardan birini alır gidersin, der.

Onun “yatıp yediği” gerçekleşmiş: İşten çok yorulan Aldan, başını kaldırmaya takati olmadığından, yemeğini yatıp yemiş. Sözleşme zamanı bittiğinde, zengin fakirin eline bir keçi tutturur.

- Gideceğim gideceğim, dedin, gidiyorsun. Elindeki nimeti teptin. Bu keçi, sana söz verdiğim keçi. “Aklın yoksa keçi bak” derler. Keçi ikiz doğursa ikişer olur. Gelecek seneye dörder olur. Ee dediğinde yüz olur. Elinde tutup gitsen de bu, sürülüp giden yüzün de budur. Zavallım, gidebilirsin, diye zengin onu aldatır.

Aldan şikâyet ederek Han’a gelir. Han da onu kandırır.

“Şeriat öyle”, diye hoca da aldatır.

Çarşıya gitse bu defada tüccar kandırır.

- Yanılıp geniş ettim, unutup büyük ettim, diye ekmek satanlar kandırır.

- İp diye ipekten dokudum, tüy diye yumuşak tüyden dokudum, deyip kumaş satanlar kandırır.

- Hastayla uğraşan söyler, diye bahşı, falcı kandırır.

- Gözünü yumsan güzellik görürsün, diye hırsız aldatır.

Helâl emeğini aldatıp elinden alanlar çoğaldığı zaman Aldan küsüp gamını anlatacak bir hakim bulamadığı günlerde karısı bir oğlan doğurur.

- Çocuğumun adını “Aldar” koyayım, çünkü o aldaticıların çoğaldığı zamanda doğmuştur. Beni kandıran namussuzlar onu kandıramasınlar. “Azgına da bir dur deyici” olup aldaticılara engel olsun diye adı Aldar olsun, der.

Aldan ihtiyarladığında bulduğu çocuğunu sallayıp ninni söyler. Aldaticıların namussuzluğunu destan ederek derdini anlatır:

Aldaticı arsız çoğalıp,

Ardan doydum, çocuğum

Adalet bulamayınca

Kanundan doydum, çocuğum.

Arsız zamanın eziyetinden,
Candan doydum, çocuğum.
Araya giren olsun diye,
Aldar koydum, çocuğum... der.

Çocuk, her çocuk gibi serpilir, büyür. Yeni yeni konuşmakta olan çocuğun anlamsız sözlerle dili çözülür. Aklı iyice gelişir. Babasının ninnisini bilip farkedince soru sorar:

-Baba, seni kim aldattı?

-Hakkımı vermeyen zengin aldattı. Ondan hakkımı alayım diye gidip şikâyet ettiğimde merhametsiz Han aldattı. Çarşıda dolu tüccarlar var, hep yalancı murdarlar; ben çaresizi çok kandırdılar. Pazarına gideyim, çok altını alayım. Hocası var, mollası var, bahşi-falcı yoldaşı var, aldattı. Şeytan, hırsız, sihirbaz, halkı hep onlar kandırdı.

-Büyüyeyim, yurdu dolaşıyım. Aldaticılarla uğraşagöreyim, der çocuğu.

İşte o çocuk aldaticılarla mücadeleyle gider.

12) ALDAR'IN ELLİ AT KAZANMASI

Bir ihtiyarın en küçük oğlu eline değnek alarak, beline kemer takarak, günlerce yürüyerek, uzun bir zamandan sonra büyük bir dağın eteğine kadar gelir. Onun yolunu başı bulutları aşan dağ keser. İhtiyarın dağı aşamadığını gören Aldar çok üzülür.

-İnsanı da, cinleri de yolunu bulup kandırmaya gidiyorum. Öyle bir büyük hayâlle giderken, bu dağ bana vız gelir. Ne olursa olsun, tepesine tırmanarak muhakkak bu dağı geçeceğim, der. Gece gündüz çalışarak, dağın taşlarına tırmanarak zorla tepeye ulaşır. Ve ulaşır ulaşmaz bayılıverir.

Bir müddet sonra kendine gelerek gözünü açtığında, üzerine konan baykuş kuşunu farkeder. Kuşu anında yakalayır. Kuşun ayaklarını iple bağlayarak, elinin üzerine tutar. Ve şöyle şiirle söylenir:

Bir ihtiyacımı karşılar,
Baykuş kuşu bile faydalıdır.
Yararlı olmasa bana,
Uçar gider yoluna, der.

Sonra yoluna devam eder. Giderken karşısına yumurtadan bile beyaz bir ev çıkar.
Çok güzelmiş yerleştiği yer,
Sağı solu yemyeşil.
Çeşmeden gelen suyla
Çiçek sarmış etrafını.

Aldar bu manzarayı görünce şaşırır.

Bu evin içine girmek için dağdan iner. Acaba dostun evi mi, insan evi mi, düşmanın evi mi, cinin evi mi, diye önce evin deliğinden içerisini gözetler; İçerisinde bir erkek ile kadının öpüştüğünü, beraber gülüştüğünü görür.

“Her güzel şey buradaymış”, diye Aldar düşünürken hapsiriverir.

Yiğit ile kadın, sesi duyunca korkuya kapılırlar. Kadın, yiğidi baş köşedeki sarı sandığın içine sokar ve kilitler. Tabi ki Aldar, bunları izlemektedir. Sonra yavaşça içeri girer:

-Selamünaleyküm!, diye Aldar bildiklerini, gördüklerini söylemeyip susarak oturmaya devam eder.

“Bu peri, nasıl ortaya çıkıverdi”, diye düşünen kadın, suratını asarak, onu istemediğini gösterir.

“Susarsan sus kadın, senin de, sarı sandığın da cezasını çektireceğim”, diye içinden konuşan Aldar, tebessüm ederek oturmaya devam eder.

Aradan biraz zaman geçtikten sonra, kadın tebessüm eden Aldar’a bakarak:

-Niçin gülümsüyorsun?, diye sorar.

-Şu torbadaki kımızı gördüğüm için gülümsüyorum, der Aldar.

Kadın:

-Gordüysen, iç, der.

“İç” haberini alınca Aldeken⁶ durur mu? Doyuncaya kadar kımız içer. Kımızla beraber sucuğu da yer. Kımızla sucuğa doyuktan sonra, baş köşeye gidip uzanır. Aldar’ın gülümsemesinden şüphelenen kadın, hiç bir şey demez, ona karşı gelmez.

Aldeken kımız ve sucuğa karnını doyurup, baş köşeye uzandıktan sonra kadınla şakalaşmaya başlar.

Şakalaşırken bir çok bilgi edinir. Burasının bir zengin adamın evi olduğunu, adamın çocuğu olmadığını, bu kadının, onun kırk birinci karısı olduğunu öğrenir. Bu yüzden sandık içinde gizlenen yiğidin kadınla bir yakınlığı olduğunu da hisseder.

Akşamleyin ineklerini, develerini, atlarını, keçi ile koyunlarını evine doğru süren Bay⁷, evinin baş köşesinde yatan Aldar’ı görür görmez sorar:

-Ey baykuşunu kucaklayarak yatan, sen kim oluyorsun? Allah’ın hangi kulusun?

-Ben Allah’ın talaşayım. Elimdeki de herşeyi bilen Allah’ın baykuşudur, diye Aldar cevaplar.

Bay’in hayatı boyunca istediği şey sadece tek bir evlât sahibi olmakmış. Çocuk yaptıracağım diye çok karı almış, çok falcıya gitmiş. Aldar’ın falcı olduğunu duyunca “Allah bir verir”, diye düşünerek yumuşamaya başlar.

-Sen de bir kurnaz olabilirsin, diye Bay soğuk bir yüzle Aldar’a baktıktan sonra, gidip kazanın yanına oturur.

Onlar yemeklerini yedikten sonra Bay kendisinden bahsetmeye başlar:

-Benim her şeyim vardı, hayvanlarımın sayısı yoktu. Fakat hepsi bir evlad için değmezmiş. Allah’tan çocuk isteyerek kırk kadınla evlendim. Hiçbirinden çocuk sahibi olamadım. Sonunda bütün varlığımı harcayarak, bu kadınla evlendim. Fakat, bu kadın da bana evlât vermedi. Yaşım geçiyor, yaşlanmaya başladım. Buna rağmen Allah’tan ümid kesilmez. Falcı olduğunu söylüyorsun. Baykuşun da her şeyi biliyormuş diyorsun. Neler söyleyebilirsin? Falını açıver, canım, der Bay.

-Tamam!, diye Aldar fal açmaya, bahşi-falcı rolü oynamaya başlar. Cinini çağırarak “haydi söyle” diye, kuşuna bağıra bağıra konuşur.

-Bu adam sahiden falcıymış, diye Bay sevinmeye başlar. Aldar konuşa konuşa, sarı sandığın etrafını dolaşır.

⁶ Aldar isminin samimi söylenişi.

⁷ Kazak Türkçesinde “bay” kelimesi zengin anlamında kullanılır.

Çok şey görmüştüm, ama bu iş daha zor imiş, sarı sandığı döver, kulağını sandığa dayayarak dinler ve işin çok kötü olduğunu Bay’a söyler. Sonunda falını anlatmaya başlar:

Sarı sandık içinde,
Kara belâ yatarmış.
İpek yorgan üstünde
İlginç işler yaparmış.
Yapmazmış hiçbir iş,
Sadece içer, yermiş.
Ne olduğunu sorarsan,
İki ayaklı devmiş...

Bu kara belâ, senin hanımına çocuk yaptırmıyormuş. Bu belayı buradan uzaklaştırmamız lâzım, der Aldar.

Bay, bunlara pek inanmaz. “Beni kandırarak mal kazanmak isteyen bir kurnaz olabilir; bir şeyler veririm, devî uzaklaştıracaksa uzaklaştırsın”, diye düşünür.

Bay:

-Tamam, uzaklaştır!, der.

Aldar:

-Bunu uzaklaştırmak için sıcak su lâzım, der ve su kaynatılmasını ister.

Dışarıdan gelip, bahsinin yaptıklarını izleyen kadın da “bunun gibilerin her çeşidini görmüştüm” diyerek alay ederek durur.

Kadın duruyor gülerek,
Genç kız gibi güzelleşerek.
Yiğit yatıyor titreyerek,
Nereye gidecek kaçarak.
Kadın duruyor sevinerek,
Yiğidi dev dediği için.
Yiğit yatıyor korkudan
Dev olarak tanıtıldığı için.

Aldar evin içini dolaşırken kadının baş örtüsü ucundaki anahtarı göstermeden alıverir.

Sonra bir tencere sıcak suyu alarak, sarı sandığı açıp:

-Uzaklaş dev, uzaklaş!, diye sıcak suyu yiğidin kafasına döküverir.

Hoplaya çıktı bir adam,

Her adımını on adıma eşit...

Belâ gitti evinden

Yakışıklı erkek olarak.

Kadının yüzü değişir.

Gönlü soğuk buz gibi

Az kalsın bu manzara,

Öldürecekti onu namustan.

Çaresiz kalan bu kadın

Olu verir yüzü kara.

Böylece kafası yanan yiğit kaçır gider, kadının da canı yanar. Korkudan Bay bayılıverir. Aldar, gülmekten kendisini alamaz.

Biraz zaman geçtikten sonra Bay kendisine gelir, yerinden kalkar. Şöyle der:

-Çok teşekkür ederim, belâyı evimden kovdun. Yoksa ölmüş olacaktık. Artık Allah’a inancım arttı. Hem sadaka olarak, hem yaptığın işin karşılığı olarak sana vereceğim “Ayı at” dediğim bir atım var, onu alabilirsin. “Üstelik” bu belânın tekrar etmeyeceğini kimse bilmez, bu falcı kuşunu bana sat. Fiyatını söyle.

-Sadece sizin için bu kuşumu gözden çıkarabilirim. Hiç de yalan söylemiyorum. Bu kuşu kırk at vererek satın aldığımda, onun sahibi iki gün kendisine gelemeyip pişman olmuştu. Ben de pişman olurum, elli at vererseniz, veririm, diye Aldar anlatır. Bay ise:

-Bu istediğin çok. Ben de sana kırk at vereceğim, der.

-Hayır olmaz. Vallahi bedavaya gider yoksa, kırk ata veririm benim hayatım boyunca aklımdan çıkmaz, diye Aldar, çok itiraz eder.

İki kurnaz arasındaki pazarlık çabuk bitmez. Az söylersek bir hafta, çok söylersek

bir sene sürmüş pazarlıkları.

Sonunda Aldar'ın kurnazlığı daha üstün gelmiş elli atı alarak, baykuşunu da satarak şöyle demiş:

Tekrar düştüm yollara,
En azından kuşuma,
Hoşça kal diye ağlayayım
Başka yok ya çaresi...

Bunları söyledikten sonra, sanki kuşu ile vedalaşır gibi yaparak bir hafta daha kımız içerek, et yiyerek dinlenmiş ve sonra kendi yoluna koyulmuş.

13) ALDAR KÖSE İLE MUHTAR

Eski zamanlarda tüm köy halkına ızdırap çektiren ve onları azarlayan bir muhtar varmış. Onun bu durumundan ötürü çok kişi delirmiş, bir o kadarı da ölmüş. Buna dayanamayan Aldar Köse günlerin birinde halkı için muhtardan öcünü almak ister ve karısına şöyle der:

-Hanım, ben gidip muhtarı eve misafirliğe davet edeceğim. Muhtar gelir gelmez sana “Hey, hatun! Kalk, sofrayı hazırla! Saygın misafirlerimiz var” diyeceğim, fakat sen yataktan kalkmadan duymamış gibi yatacaksın. Ben ikinci defa bağıracağım, sen yine duymamazlıktan gel. Ben sinirlenerek gelip bıçakla boğazını keserim. Sen önceden bir tavuğu kesip kanıyla bir torbayı doldurup boğazına bağlarsın. Ben güya seni boğazlıyormuş gibi torbayı keseceğim.

Sonra muhtara:

- Bak, hocam. Sinirden karımı öldürüverdim. Bunun dirilmesi için dua et, diyeceğim. Sonra ben gelip kulağına boru ile bir şeyler söyleyeceğim, sen kalk ve “Özür dilerim, derin uykuya dalmışım” diyerek işini yapmaya devam et. Tamam mı?

Karısı her şeyi anladığını söyler ve tavuğu keserek hazırlanır.

Aldar ise muhtarı davet etmek için onun yanına gider. Bir süre sonra muhtarla birlikte evine gelir ve:

- Hey, hanım! Kalk, sofrayı hazırla, misafirimiz var, diye bağırır.

Karısı hiç ses çıkarmadan yatmaya devam eder.

Aldar tekrar:

- Hey, hanım, sana kalk dedim, diye bağırır.

Yine bir ses çıkmayınca sinirlenip yanına gider ve bıçağını çıkartarak karısını “boğazlayıverir”.

Sonra acılı bir şekilde muhtara dönerek:

- Hocam, sinirlerime hakim olamadım, karımı boğazlayıvermişim. Bir şey okuyup diriltin onu, lütfen” der.

Muhtar, Aldar’ın karısının yanına giderek o duayı okur, bu duayı okur. Sonuç yok, kadın kımıldamadan yatar.

Sonra Aldar’a dönerek:

- Hanımın cennete gitmiş, oradan bilirsın, dönüş yok. Hemen cenazesini kaldıralım, der.

Bunun üzerine Aldar yerinden kalkarak eline küçük bir boru alır ve karısının kulağına:

- Ah, karıcığım, sensiz nasıl yaşayacağım, affet beni, geri dön, der.

Karısı hemen kalkar ve hiç bir şey olmamış gibi “Özür dilerim, derin uykuya dalmışım” diyerek sofra hazırlamaya başlar.

Hayretler içinde kalan muhtar, Aldar’ın sihirli borusunu kendisine vermesini ister. Fakat Aldar Köse borusunun çok değerli olduğunu, ama bir kese altına satabileceğini söyler. Muhtar hemen bir kese altın çıkararak boruyu satın alır.

Evine gelen muhtar, karısına:

- Ben gidip Han’ı eve davet edeceğim. Sonra sana “Kalk, hanım! Yemek yap!” diye bağıracağım, fakat sen kalkma. İkinci defa bağıracağım, yine kalkma. Sonra ben sinirden gelip seni boğazlayacağım ve şu elimdeki boruyla tekrar dirilteceğim. Han, bu sihirli boruyu kesinlikle ister. Ben Aldar gibi ahmak mıyım, daha pahalıya satarım, der.

Muhtar gidip Han’ı evine davet eder ve eve girer girmez:

- Hanım, kalk! Kıymetli misafirimiz var, der.

Fakat hanımı kalkmadan yatar.

- Ben sana gösteririm kalkmamanın ne demek olduğunu, diyerek sinirlenmiş numarasını yaparak karısının yanına gider ve onu gerçekten de boğazlar.

Sakinleştikten sonra boruyu alıp karısının kulağına bağırmaya başlar. Söylemediği söz, okumadağı dua kalmaz, ama karısı dirilmez.

Bunu gören Han, bir günahı olmadan karısını öldürdüğü ve kendisine yalan söylediği için muhtarın idam edilmesini emreder. Böylece Aldar Köse halkın öcünü almış olur.

14) ALDARIN EVLENMESİ⁸

Şeytanlar gidince Aldar alaca çuvalı sırtlayıp, evvelki nişanlısını almak için zenginin yurduna gelir. Belli at başı kadar altın verir. Zengin çok şaşırıp:

Yukarıdaki halkı davet ederken.

Yürüyüşlü kırsığı keser.

Aşağıdaki halkı davet ederken,

Toplayıp kırsığı keser.

At koşturup, düğün yapıp,

At yeterli yurdu toplayıp,

Zenginciğim sevindirdi.

Rakı, şarap, bal koyup

Yalan ise canı çıksın.

Halk, “kırk gün oyunu, otuz gün düğünü olup Aldar Köse zenginin küçük kızını almış” diyorlar.

⁸ Bu fıkrada bütünlük yoktur, noksandır. Kitaba manzum bölümü için alınmış olabilir.

15) ALDAR KÖSE’NİN ADLANDIRILMASI

Aldar, altmış yaşını geçip, önceki oturduğu ülkeden diğer ülkedeki bir Han’a bağlı olan kalabalık bir milletin içine gelir. Aldar’a hürmet edip gösterişli ve uygun yerden bir ev verirler. Göçerek gittiği ülkesinin soyulan zengini, tüccarı, imamı, şeytanı, Han’ı toplanarak Aldar’ı bulup, altınlarını geri almasını isterler. Dört hanın hizmetçilerinden seçilip aldatıcı kurnazı, yurdu imha etmiş acımasızdan şeytana alaca ceket giydiren altmış kişi çıkarak Aldar’ı bulup getirmeleri için gönderirler. Bunlar gizlice soruşturarak mekândan mekâna geçer. Beklenilmeyen anda tutklanacağını Aldar duyunca, evine köy halkını tamamen toplar.

Yedi koyun kesip, yemek verir:

- Beyler, buranın tuzu yemeği bana nasip olup aranızda geldim, saygı ile ağırladınız. Bu sabah Azrail benim yanıma geldi:

- Bir buçuk gün hayatın kaldı, hazırlığını yap, dedi.

“Hazırlan” dediğinde öbür dünyada hiçbir şey lâzım değil! Sizinle birlikte mezarımı kazmak zorundayım. Ben öldükten sonra yıkamaya kimse zahmet etmesin. Kendim sonra yıkanıp, giyisimi kendim giyerim. Bugün mezarımı kazmadan önce yedi koyun kestim. Bu sizinle vedalaşmam olsun. Yarın ölmenden önce daha yedi koyun keseceğim, o da beni gömdüklerin için olacak. Yedimi, kırkımı öldükten sonra, çocuklarım verir. O benim vazifem değil. İşte gidelim, mezarımı kazalım, diye Aldar söyler.

Toplanan insanlar hayrete düşerler.

Kıpkırmızı koru ağaçlarının ortasındaki meydandan “benim mezarım burada olsun; yaşarken evim otağ gibi idi, mezarım da buna benzer olsun”, diye mezarını yuvarlak şekilde kazdırır. Yan tarafından kapı yaptırır ve tepe tarafından delik bırakıp mezarını kapattırır. Geceleyin mezarın içine on güne yetecek yemek, odun ve ateş yakmak için çakmak ve maşa götürür.

Ertesi gün gene halkı toplayıp yedi koyun keserek vedalaşır. Giydiği giysilerini eliyle dağıtır, üstüne beyaz giyim giyer. Sonra eşi ve çocukları ile vedalaşır, mezarına girer.

Aldar:

-Artık mezarın ağzını kapatarak. Kuran'larınızı okuyup gidebilirsiniz, der.

Uzun ayet okunur, çocukları ve eşi ağlaşır. İmamlar Aldar'ın evine gelip, Kur'an-ı Kerim okurlar. Yedisini verirken Aldar'ı arayan altmış asker gelir.

-Ne oluyor? diye uzaktan gelen insanlar sorar.

-Bu Aldar adında alçak gönüllü adam idi. O, vefat etti; yedisini veriyoruz, diye cevap verirler.

-Keşke hayattayken elimize geçseydi, diye, eseflerini beyan eder gelenler.

-Haydi, onun mezarına gidip görelim, diye içinden biri tekifte bulunur.

Diğeri kabul eder ve mezara gelirler.

Tepesine çıkarak deliği görürler.

-Aman Allah'ım! Bunun mezarından duman çıkıyor.

Aldar Köse nice insanı ağlatmıştı, şimdi cehennemde yanıyormuş. Bu fakirin mezarına birer birer tuvaletimizi yayıp gidelim, diye altmış asker anlaşırlar.

-Haydi, başla!

Birisi mezarın deliğine işini yapmaya gider.

Aldar kızgın maşasıyla adamın kuyruğunu yakalayıp dağlar. Adam pantalanonuna sarıla sarıla, koşa koşa arkadaşlarının yanına iner.

-Tamam mı? diye sorar sırada bekleyen.

Konuşamayan adam çenesi ile deliği gösterir.

Hepsi aynı olayı yaşar. Hepsinin kuyruğu maşadan yanar. Atlarına binemeyip, hem de halktan utanarak, bir gölün yanında atlarını kesip yiyerek geçinirler. Kuyrukları iyileşinceye kadar orada kalır ve iyileştikten sonra, onlar oraların Han'ına gelirler. Onlar şikâyetlerini anlatıp Han'larının mektubunu gösterirken üzerine kıymetli ipek ve en kaliteli elbise giyen zengin bir adam Han'ın sarayına gelir. Saraya girmek için izin alır. İpekle giyinmiş ata binen adamı, Han'ın kendisi karşılar. Baş köşedeki yatağına oturtur ve şekerler tatlılar ikram eder. Sonra ondan ne sebeple geldiğini sorar.

- Muhterem Han, “çok dolaşan” köyünün Kösev (=maşa) adlı zenginiyim. Babamdan çok para ve altı yüz esir kalmıştı. Onun içinden altmış yaramazı kaçarak, haydut oldular. Onların arkasından kovalayarak geldim. Bu oturanlar onlardır. Hepsinin kuyruğunda damga vardır. İnanmazsanız soyunuz ve bakınız. Onları babam falan Han'ın yurdundan, bunları filan Han'ın ülkesinden satın almış. Kuyruklarına basılan

maşa budur, diye Aldar maşayı önüne koyar. Han askerlerini çağırır ve onları soyar. Hepsine damga basıldığını görür.

Han, altmışının anlattıklarını dinlemeden çok kızar ve onları hapse atar:

-Beyim, ne yapayım? Bunları bağlatıp memleketine mi göndereyim? Yoksa, uzaktan gelen birisine sattırıp, onların yerine altın mı vereyim? der.

-Affedersiniz, bu haydutlar, geri döndüğünde bile rahat durmazlar. En iyisi, sattırıp parasını veriniz, diye Aldar fikrini beyan eder.

Bu sırada bir padişah hırsızlardan asker toplayıp, bu tür adamları satın alıyormuş. Tüccarları bu Han'ın ülkesine gelince, altmışına bir heybe altın vererek onları satın alırlar.

Aldar ise altını aldıktan sonra köyüne gider.

Bu olaydan sonra, Aldar ismine “kösev” kelimesi eklenir.

Böylece Aldar Kösev olur. Sonradan Kösev kelimesinin son harfi düşerek Köse olmuş ve halk onu, Aldar Köse diye adlandırmıştır.

IV. 3. TAZŞA BALA (KELOĞLAN) MASALLARI

Tazşa Bala adıyla bilinen masalları Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN'in hazırladığı “Kazak Masallarından Seçmeler”¹ başlıklı kitabından alıyoruz.

Orijial metin	Türkiye Türkçesi
1) TAZŞA BALA Erte zamanda bir tazşa balanın akeşeşesi ölip, jetim kalıptı. Kunderde bir kün tazşa bazardı aralap jürse munayıp otırğan bir şaldı köredi. Tazşa şaldın □asına kelip otıradı. Şal: "Ne □ılıp jürgen balasın?" dep suraydı. Sonda tazşa: "Balası jokka bala bolayın dep jürmin." deydi. Şal: "Endeşe, balam jok edi, mağan bala bola göy!" dep tazşanı ertip, üyine alıp kelipti. Bir küni şal tazşağa: "Anav köringen ağaştın basında ak	1) KELOĞLAN Eski zamanlarda Keloğlan'ın anne ve babası ölmüş, o da yetim kalmış. Günlerden bir gün Keloğlan pazan dolaşırken üzgün hâlde oturan bir yaşlıya rast gelmiş. Keloğlan yaşlı adamın yanına gelip oturmuş. Yaşlı: "Neden dolaşıyorsun çocuk?" diye sormuş. Keloğlan da: "Çocuğu olmayana çocuk olmak için dolaşıyorum." diye cevap vermiş. Yaşlı: "Öyleyse, benim çocuğum yoktur, bana evlât ol." diyerek evine getirmiş. Bir gün yaşlı, Keloğlan'a: "Şu gördüğün ağacın tepesinde ak sarı diye bilinen kuşun yuvası var. İşte o

¹ Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN, “Kazak Masallarından Seçmeler”, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, 1. Baskı, ss. 161-184.

sarı değen kustın uyası bar, sol uyada kustın jumırtkası bar. Sen barıp kуска bildirmey, astınan bir jumırtkasın alıp kelşı." deydi. Tazşı: "Jaraydı." dep, jügirip barıp, ağaştın butaktarın sıldıratpastan basına şığadı da, kуска bildirmesten bir jumırtkasın alıp kelip, şal âkesine beredi. Sonda şal: "Endi jumırtkanı aparıp, kуска bildirmesten, uyasına salıp kele koyşı." depti. Tazşı: "Jaraydı." dep jumırtkanı aparıp, kуска bildirmesten uyağa salıp kelipti. Sonda şal: "Jaraysın, balam! Kolınnan is keledi yeken." depti. Bir küni tazşığa öğey âke-şeşesi: "Anav köringen üyde özderi bay jâne ölgenşe saran bir şal men kempir bar. Üyindegı mol tamaktan özderi de jarıp, jemeydi, kisige de nâr tatırmaydı jâne tünde jatkada ekevi kaptağı kurtın basına jastanıp, karındağı san mayın koynına alıp jatadı.	yuvada o kuşun yumurtası var. Sen gidip kuşa fark ettirmeden kuşun altından bir yumurtasını getirir misin?" demiş. Keloğlan: "Tamam." diye koşarak gidip ağacın dallarını kıpırdatmadan tepesine çıkmış ve kuşa fark ettirmeden yumurtasını alıp ihtiyar babasına getirmiş. Yaşlı babası: "Şimdi yumurtayı alıp kuşa fark ettirmeden geri yuvasına koyar mısınız?" demiş. Keloğlan da: "Tamam" demiş ve yumurtayı götürüp kuşa fark ettirmeden yuvasına geri koymuş. O zaman yaşlı: "İşe yaradın çocuğum, elinden iş geliyormuş." demiş. Günlerden bir gün Keloğlan'a üvey anne ve babası: "Şurada gördüğün evde kendileri zengin olan, ancak çok cimri bir yaşlı karı koca vardır. Evlerindeki bol yemekten kendileri de pek yemezler ve diğer insanlara da yedirtmezler. Gece uykuya yatarken ikisi torbadaki kurutlarını (kurutulmuş peynirlerini) yastık altına
---	--

Solardın jumısın tabanım tesilip, talay istesem de, jarıtıp akı bermedi, avız tolarlık tamak ta bermedi. Sonda köp akım ketip baradı. Meni âke desen, oğan ketken akım üşin sol kuv saran şaldın, koynına tığıp jatkan sarı mayın alıp kelşi." deydi. "Jaraydı." deydi de tazşa tünde jurt uyuktağan vakıtta barıp, kempir men şaldın üyine kirip, ekevinin aralığına jata kalıp, kempirdin davısına salıp: "Âri jat!" dep şaldı şıntağımen bir türtip, bir vakıtta şaldın davısına salıp: "Âri jat" dep kempirdi şıntağımen bir türtip, akırında sarı mayın alıp jönelipti. Artınşa uzamay-ak maydı joktap şal şığıptı. Şaldın özi de jasında bir kuv tazşa yeken "pâlenşe şaldın asırap alğan bir tazşa balası bar edi, sol alıp ketken sığar" dep, ornınan tura sala jügirip, tazşağa körinbey, bir jağımenen onın üyine burın jetip, kolına bir şekek alıp, tazşa üyine kire bergende, kempirdin davısına salıp, şekekti tazşanm kolına ustata beredi de:	koyup karınlarına bastırdıkları yağlarını koyunlarına alıp yatarlar. Onların işini ölesiye kadar yorulup yaptıysam da doğru dürüst emeğimin karşılığını ve karın doyuracak kadar yemek de vermediler. Onlarda emeğimin karşılığı kaldı. Eğer beni baban olarak biliyorsan, onlardaki ödenmeyen emeğim için o cimri, hilekâr ihtiyarın koynuna sakladığı yağın getirir misin?" demiş. "Tamam." demiş ve Keloğlan gece halkın uyuduğu zaman gidip yaşlı karı-kocanın evine girip ikisinin arasına yatmış ve Keloğlan, kocanın karısının sesine uydurup: "Öte yat." diyerek yaşlıya dirseğiyle bir vurmuş, sonra yaşlının sesine uydurup: "Öte yat." diyerek karısının dirseğiyle iki vurup sonunda yağı alıp götürmüş. Arkasından da çok zaman geçmeden yaşlı yağın yoklamaya başlamış. Yaşlının kendisi de gençliğinde hilekâr bir Keloğlan'mış. Nlân ihtiyarın evlât edindiği bir Keloğlan'ı vardır. Büyük ihtimal o götürmüş olabilir." diye düşünerek yerinden hemen kalkıp koşmaya başlamış ve Keloğlan'a gözükmenden başka bir yolla oğlandan önce eve ulaşp eline bir kova almış, sonra Keloğlan tam evine giderken, karının
---	--

"Şırağım maydı mağan ber de, mınav şelek pen bir şelek suv âkele ğoy!" deydi. Ankav tazşa bōten adam yekenin anğarmay, maydı berip, şelekti ala sala jügirip, suvga kete beripti. Şelekpen suvdı alıp kelip, şeşesine: "Mâ, suv!" dep berse, şeşesi: "Men sağan suv âkel deĝenim jok! May âkel demedim be?" deydi. Tazşa aldanganın bilip: "Maydın iyesi kuv neme yeken, mayın özi alıp ketken yeken, men de jeteyin! Kaysımız basım yekenbiz?"dep jügirip kete beredi. Şaldın közine tūspey tötelep barıp, burın jetip, basına bir ak javlıktı oray salıp, şaldın aldınan aykay saladı: "Tilevin kurğır, şal kayda ketip edin?" Koralı koyındı kaskır kuvıp ketti. Jügirip jetip, jıldamırak kayırıp, aydap kel! Bolmasa kaskır kırıp ketedi." deydi. Tazşanın kempir davısına salıp söylegen sözine şal nanıp, kolındağı san	sesine uydurup kovayı Keloğlan'ın eline tutuştırurken: "Evlâdım, yağı bana ver de, bu kovayla bir su getiriver." demiş. Saf Keloğlan yabancı birisi olduğunu fark etmeden yağı verip kovayı aldığı gibi suya doğru koşmuş. Kovayla suyu getirip anasına: "İşte suyun." diye vermiş. Anası da ona: "Ben sana su getirmeni söylemedim ki, yağ getirmeni istedim." demiş. Keloğlan kandırıldığını anlayıp: "Yağ sahibi hilekâr birisiymiş. Yağını kendisi götürmüş. Ben de arkasından gideyim. Görelim hangimiz üstün gelirmişiz?" deyip peşinden gitmiş. Yaşlının gözüne gözükmekten en kısa yoldan gidip önce ulaşmış ve başına bir beyaz örtü örtüp yaşlı adamın önüne çıkıp bağırıp çağırmış: "Kökün kurusun, yaşlı adam, nereye gittin sen? Bir ahır dolusu koyunu kurt götürdü. Koşarak gidip çabucak geri getir. Öyle yapmazsan kurt hepsini yer, bitirir." demiş. Keloğlan'ın, yaşlı kadının sesine uydurup söylediğı sözüne inanan yaşlı
---	---

maydı: "Al, mınanı!" dep, laktırıp tastap, koylann izdep jüre beripti. Tazşa bala şaldı aldap jiberip, maydı alıp, üyine kelipti. Manağı şal o jak, bu jakka jügirip, koydan derek taba almay, şarşap, sandalıp, kaytıp üyine kelip karasa, koylan ap-aman korasında jadır. Şal bayğuş aldanganın endi bilip: "Kap! Özim de jas vağımda osınday kulıktı köp istep edim, kartayganda aldıma kelgeni goy!" dep, erte tura sala, tazşann âkesine aytıptı: "Senin tazşan menin bir kann san mayımdı alıp ketti, mayımdı kaytanp ber! Bolmasa, tazşandı sözsiz öltiremin!" depti. Sonda tazşann âkesi bul şalğa: "Men mayındı körgenim jok! Eğer anık tazşanın alğanın sezgen bolsan, ne kılsan, o kıl, men ara tüşpeymen." depti. Mayın aldırğan şal kolına ötkir bir balta alıp, jurttan, jasınnıp, köp korımnın arasına barıp, bir tesilgen kabirdin işine	adam elindeki yağı: "Al şunu." diyerek Keloğlan'ın eline verip, koyunlarını aramaya koyulmuş. Keloğlan yaşlı adamı kandırıp yağı alıp evine gelmiş. Yaşlı adam bir o tarafa, bir bu tarafa bakınıp koyunlardan iz bulamamış, yorulmuş. Boşu boşuna dolaşıp evine dönmüş ve bakmış ki, koyunları sağ salim ahırda duruyormuş. Zavallı yaşlı, o zaman kandırıldığını anlayarak: "Eyvah, ben de gençliğimde, onun kadar hilekârlığı çok yapmışım. Yaşlandığımda demek ki başıma geldi." demiş erkenden kalkıp Keloğlan'ın babasının yanına varmış: "Senin keloğlanın benim bir karın yağımyı götürdü. Yağımyı geri ver. Vermezsen kel oğlunu hiçbir şeye bakmadan öldürürüm." demiş. O zaman Keloğlan'ın babası yaşlı adama: "Ben senin yağını görmedim. Eğer kesin Keloğlan'ın aldığını hissettiysen ne yapmak istersen onu yap, ben işinize karışmam." demiş. Yağını kaybeden yaşlı, eline bir keskin balta alıp, halka gözükmeyen, gizlenerek mezarların bulunduğu bir yere
---	--

kirip, jasıırıp jatıptı. Bul şaldın kempiri eş nârse sezbeğen kişi bolıp, manağı tazşanı, şakırıp alıp:

"Şırağım! Köp korımda âkemnin molası bar edi. Soğan mına nandı aparıp, Kur'an okıp, jep kele goy, senen başka balalarğa senbeymin." depti.

Tazşanın oyına kapelimde eş nârse tüşpey:

"Makul!" dep, nandı alıp, kete beripti. Molağa barıp, Kur'an okıp, nandı jep otırganda, kördin tesiginen bir şal arbandap şıga keledi. Kolında baltası bar. Kâdimgi andısıp jürgen şalı yekenin tazşa tani ketedi. Tazşa onaylıkpen öle koysın ba? Şaldan burın kam kıp, kolındağı baltasın julıp alıp, şaldın özine dürse koyaberipti. Şal jalınıp âzer kutılıptı.

Bular turgan şahardın hanı halkına öte katal bolıptı, elge salıktı köp salıp, kedey men jalşını zar jılatıp, sorlata beripti. Solardın katarında tazşanın âkesine de salıktı mol salıp, şal kattı kısılıptı. Bul jaydı bilgen tazşa âkesine:

"Siz kısılmanız, hannın öz altının özine bereyik!" depti.

Sodan keyin bul tazşa hannın

gitmiş, açık bir kabrin içersine saklanmış. Bu yaşlının karısı hiçbir şey görmemiş ve bilmiyormuş gibi Keloğlan'ı çağırıp:

"Evlâdım, mezarlıkta babamın kabri vardı. Oraya şu ekmeği götürür, Kur'an okuyup, yiyip gelir misin? Ben senden başka çocuklara güvenmem." demiş.

Keloğlan o an hiçbir kötü şey düşünmeyip:

"Tamam." deyip ekmeği alıp gitmiş. Kabre gelip Kur'an okuyup, ekmeği yiyip dururken kabrin deliğinden bir yaşlı adam çıka-gelmiş. Elinde de baltası varmış. Onun kendisini takip eden yaşlı adam olduğunu hemen anlamış Keloğlan. Keloğlan kolayca ölsün mü? Yaşlıdan daha atik davranıp elindeki baltayı alıp, yaşlıyı tehdit etmiş. Yaşlı, yalvarıp yakarıp zor kurtulmuş.

Onların yaşadığı şehrin hanı, halkına çok sert davranıyormuş. Halka vergiyi çok ödetip yoksulları çeşitli zorluklarla inletiyormuş. Bunlarla birlikte Keloğlan'ın babasına da vergiyi çok ödettirince yaşlı çok zorlanmış. Bu durumdan haberdar olan Keloğlan babasına:

"Siz zorlanmayın; hanın kendi altınını kendisine verelim." demiş.

Bundan sonra Keloğlan hanın

kazınasına tsp, bir kumıra dildasn alp ketipti. Ertenine han dildann joĖalĖann bilip, barlık vzirn jiynap: "Urn kalaya tavp, ustavga boladı?" dep akldasadı. Sonda bir vziri: "Kaznann esiginin aldnan unkr kazp, beluvardan batatn ır jelim toltrp koyalık. Karangda bilmegen adam tsp ketse, sĞp kete almaytn bolsn! Osnday amalmen ustalık."depti. Han os amaldi makul krip, aytkanday klp, celimdi dayarlata beripti. Kuv taza kalaya bilse de, bul amaldi bilip alp, endi kaznann esigine jolamapt. Han munmen de kaznaga tsp jrgennn kim yekenn anktap bile almağan son, oylap oylap, yekini amal istepti. Hannn bir bakravk nar bar yeken. On ustamak tgil, birev manna jakn barĖanda, davsnn barna bakrad yeken. Sol nard gerip jatkzdrp, birnee anduvı koydrıpt. EĞer nar bakrsa-ak, urn ustamak yeken.	hazinesine girip, bir mlek altn alp gtrm. Ertesi gn, han altnnn kaybolduğunu Ğrenmi, btn vezirlerini toplam ve: "Hrsz nasıl bulup yakalayabiliriz?" diye gr alveriinde bulunmu. Vezirlerinden birisi: "Hazinenin kapsnn nne ukur kazp beline kadar batabi-lecek ekilde tutkal dkelim. Karanlıkta bunu bilmeyen adam derse oradan kamayacak ekilde olsun. Byle bir hile ile yakalayalım." demi. Han bu hileyi uygun bulup sylendiği gibi yaptırcy hazrlatm. Hilekr Keloğlan bu areyi de nasıl olduysa Ğrenmi ve bir daha hazinenin kapsna yaklamam. Han byle bir areyle de hazineye girip kann kim olduğunu Ğrenemeyince ok dnp ikinci bir are bulmu. Hann ok bağrgan bir devesi varm. Onu yakalamak, tutmak bir yana, birisi yanna yaklarsa hemen tm sesiyle bağrmaya balıyormu. İte o deveyi hazinenin yanna yatnp, bir de birkaç gzc koymu. EĞer deve bağrsa hrsz yakalayacakm.
--	---

Tazşa muni da bilip, tünde kolına bir bav jonişkanı alıp barıp, alışta turıp narga körsetse, ol şöpti jeymin dep, ornınan turıp, sonınanjüredi. Taşra akıntıntp alıstay beredi. Davısı estilmeytin jerge barğan son, nardı ustap aparıp bir toğaydın kalın jerine baylap tastaptı. Ertenine jasavıldar nardı taba almay, dağdanp hanga kelip habar beripti. Han bul amali da iske aspağan son, oylap oylap, tağı bir amal tavıptı dalağa bir otav tikkizip, işine jaksı tösekte jaydınp soğan özinin kızın jatkızıp: "Kızımnenen kim söylesip, ângimesi kelisse, kızımdı soğan beremin!" dep jurtka jar salıptı. Ondağı oyı: "Eğer sol un amali köptiğine süyenip kelse, kızım almas kılışpen kolin kesip alıp kalsın; erten şahar adamdarın tegis teksereyin: "Kimnin koli kesilgen bolsa, som ustatıp, darğa astırayın!" degeni yeken. Kuv tazşa bul amaldi da bilip alıptı. Kalada bir bay kasapşı bar yeken. Tün	Keloğlan bunları da öğrenmiş ve gece eline devenin sevdiği bitkiden bir demet alıp gitmiş. Uzakta durup onu deveye gösterdiğinde deve otu yiyeceğim diye yerinden kalkıp, peşinden gitmiş. Keloğlan yavaşça oradan uzaklaşınca deve de onu takip etmiş. Sesi duyulamayan yere yaklaştığında deveyi yakalayıp bir ormanın sık yerine götürüp bağlamış. Ertesi gün hanın adamları deveyi bulamayıp şaşkın vaziyette hana gelip haber vermişler. Han, bu hilesi de tutmadığından düşünmüş taşınmış ve aklınca gene bir çare bulmuş. Dışarıya bir otağ (çadır) diktirip içerisine iyi, yumuşak döşekler döşeyip oraya kendi kızını oturtmuş ve: "Kızımla kim konuşup gönlünü alırsa, ona kızımı vereceğim." diye halka bildirmiş. Bunu yapmadaki amacı ise: "Eğer o hırsız hilesine güvenip gelirse, kızım elmas kılıçla elini kesip alsın ve ertesi günü bütün şehrin adamlarına teker teker bakayım, kimin eli kesilmişse onu yakalayıp idam ettireyim." şeklindeki düşüncesiymiş. Akıllı, hilekâr Keloğlan bunu da öğrenmiş. Şehirde zengin bir kasap varmış. Geceleyin uyuyan kasabın evine
---	--

işinde jatıp kalğan kasapşığa barıp, terezesinen: "Hanga bir koydın kamı kerek edi, terezeden bere goy." dep davıstaptı. "Hanga kerek" deĝen son lajı bar ma, bir karındı terezeden kolımen şıgarıp: "Al!" deĝende, tazşa kolındaĝı almaş kılışpen kasapşının kolin savıp tüşiripti, söytip, kann men kesilgen koldı ala jönelipti. Algi karındı suvğa toltıp, avzın baylap, onaşa otavda catkan hannın kızının kasına kelipti. Âri-beri söyleskennen keyin. tazşa sırtka sıĝıp ketüvge ruhsat surasa, kız jibermeydi. Tazşa: "Ketip kaladı, deseniz, menin kolımdı ustay turınız!" deydi. Kasapşının kesilgen kolin kızga ustatıp, karının bir jerin tesip suvdı şınıldatıp ağızın koyıp, özi ketip kalıptı. Bir vakıtta kız: "Osı nege ünsiz jatır?" dep, baykap karasa, özinin ustaganı bir kesilgen kol yeken. Kız erte tura sala, âkesine: "Urını ustap edim, öz kolin özi kesip, kasıp ketipti" deydi Han jarlık	giden Keloĝlan ona: "Kasap, hana bir koyunun karnı lâzımdı, hemen pencereden acele veriver." diye seslenmiş. "Hana lâzım." denildikten sonra çare var mı? Kasabın "Hemen bir işkembeyi pencereden "çıkarpıp "al" demesiyle birlikte Keloĝlan elindeki elmas kılıçla kasabın elini kesmiş. Böylece karın ile kesilen eli aldığı gibi oradan uzaklaşmış. O karını suyla doldurup ağızını bağlayıp ayn duran otağda yatan padişahın kızının yanına gelmiş. Oradan buradan konuştuktan sonra Keloĝlan dışarı çıkmak için izin istemiş. Ancak kız onu göndermemiş. Keloĝlan: "Gider ve geri gelmez diye düşünüyorsanız, benim elimi tutun." demiş. Kasabın kesilen kolunu kıza vermiş. İşkembenin bir tarafını delip suyunu akıtıp çıkıp gitmiş. Bir süre geçince kız: "Bu neden sessiz yatıyor?" diye bir de baksa ki kendisinin tuttuğu kesilen bir el imiş. Kız, sabah olur olmaz kalkar ve babasına: "Hırsız yakalamıştım, ancak o
--	---

kılıp, şahar adamdannın kolin tüğendese, koli kesilgen kasapşı bolıp şıgadı, han aldına alıp kelip tergegende ol körgen bilgenin aytadı. Han munın kinâsiz âkenine senip, koya beripti. Han bul amali da iske aspağan son, oylap, oylap törtinşi amaldi tavıptı. Bir küni: "Eğer un kele koysa, özim ustap alayın!" dep onaşa otavda özi jatıptı tazşa, mum da bilip, âyeldin âdemi kiyimderin kiyip bir suluv kelinşek bolıp, tünde kelip, otavga kirip, hannın kasına otırıptı. Sonda han: "Ne kılıp jürgen âyelsin?" dep suraptı. Kelinşek-tazşa: "Erim ölip edi, kaynağalanma tiğim kelmeydi, sol sebepti, taksir sizge anz ayta keldim süygenime tiyuge ruhsat berseniz yeken!" dep javap beripti. Han suluv "kelinşekke" kızıǵıp: "Olay bolsa, mağan tiy!" depti. "Kelinşek" tura kelip: "Kuldık, taksir! Olay deseniz	kendi elini kesip kaçmış gitmiş." demiş. Han emredip şehirdeki adamların teker ellerine bakmış ve kolu kesilen kasabı bulmuş. Onu hanın önüne getirip sorguya çektiklerinde, o başından geçenleri bir bir anlatmış. Han da bu adamın günahsız olduğuna inanıp onu serbest bırakmış. Han, bu hilesi de işe yaramayınca, düşünmüş taşınmış ve dördüncü hileyi bulmuş. Günlerden bir gün: "Eğer hırsız gelirse kendim yakalayayım." deyip, kurulan o-tağa kendisi yatmış. Keloğlan bunu da öğrenip hanımının güzel elbiselerini giyip, genç bir kadın seline girip, otağa girmiş ve hanın yanına oturmuş. Han: "Sen niçin dolaşıyorsun?" diye sormuş. Kadın (yani Keloğlan): "Kocam ölmüştü, kayınbiraderimle evlenmek istemiyorum. Bu sebepten size geldim. Sevdiğimle evlenmem için bana yardımcı olur musunuz?" demiş. Hanın güzel genç kadına gönlü gitmiş ve: "Öyleyse benimle evlen." demiş. Genç kadın da (Keloğlan da): "Uygun efendim. Siz söyledikten
--	---

armanım yok! Sizge tiyemin." deþti. Söytip otuşanda ordanın aldındağı dar ağaştardı körsetip, Keliñsek: "Taksir, mınav, kikayıp tuşan ağaştar nege hacet?" dep suraptı. Han: "Kinali adamdardı asıp öltiretin dar değen osı." deþti. Sonda keliñsek burın dardı körmegen kisidey bolıp tanırkap: "Yapırım ay, mummen kişini kalay asıp öltiredi yeken?" Meni asıp körsettinizşi?" deþti. Han, keliñsekti darga asuvga ingaysız, dardın körip arkan tuzağın öz moynına kiygizip, keliñseкке түsindirmek üşin: "Arkannın anav uşın sen bar küşinmen tart, birak menin ayağım jerden köterilip, men buvınıp bara jatkan kezde arkındı, boşatıp koya ber! Bolmasa men ölip kalarımın!" deþti. Keliñsek arkannın uşın kolına alıp tartınkırap, hannın öksesi jerden köterile bergen kezde ayağının uşı jerge tier timestey etip, arkannın uşın bir ağaşka	sonra benim başka dileğim yok. Ben sizinle evleneyim." demiş. Böylece otururken genç kadın (Keloğlan) sarayın önündeki idam sehpalarını gösterip: "Efendim bu idam sehpaları neye lâzım?" diye sormuş. Han: "Suç işleyen adamları asıp öldüren idam ağacı işte bu ağaşdır." demiş. O zaman genç kadın (Keloğlan) sanki daha önce idam sehpalarını görmemiş gibi şaşırıp: "Çok ilginç, bununla insanları nasıl öldürüyorsunuz. Beni asıp gösterir misiniz?" demiş. Han, genç kadını idam etmenin uygunsuz olacağını düşündüğünden, idam ipinin halkasını kendi boynuna geçirip genç kadına izah etmek için: "İpin öbür ucunu sen bütün gücünle çek. Benim ayaklarım yerden kesilip ben boğulmaya başladığımda sen ipi bırak. Eğer öyle yapmazsan ben ölebilirim." demiş. Genç kadın ipin bir ucunu eline alıp çekmeye başlamış. Ta ki hanın ayağı yerden kesilmeye başladığında (ayakların ucu yere biraz değer değermez şekilde
--	---

mıktap baylap koyıp, özi hannın kazmasına kirip, tağı bir kumıra dildasın alıp ketipti. Ertenine hannın adamdarı darga asuvlı, öli men tirinin arasında turğan handı körip, bosatıp alıptı; ordasına kirgizip, tâvıpter jınap, emdep jazıptı. Bul habar uzın eldin iyirine, kıska eldin kıyınna jayılp bolıptı. Osı hannın elimen şekeralas bir eldin ham: "Bolımsızdığan eki ret kazmasın, bir ret narın aldırıp, üşinşi ret kızın bazarğa salıp, onımen turmay, özin darğa, tartkızıp, jurtka maskara bolğanşa han bolmay-ak birevdin koyın baksa bolmay ma?" dep kelemejdepti. Bunı estigen algi han ıza bolıp: Kuday atımen ant işemin, osı isterdi istegen kuv kim bolsa da, kinâsın kesemin, mağan kelip mâlim bolsın. Birak bir tapsıratın isim bar, som onuna keltirse burnıgı kinâların salavat kılıp, kızımdı berip küyev kılamın!" dep jurtka jar şakırıptı. Munı estip, bayağı tazşa:	bırakıp) ipin ucunu bir ağaca sıkıca bağlayıp; kendisi de hanın hazinesine gidip gene bir çömlek altını götürmüş. Ertesi gün hanın adamları yan ölü vaziyetteki hanı kurtarıp o-nu saraya götürmüşler ve tedavi ettirmişler. Çok geçmeden de bu haber bütün yurda yayılmış. Bu hanın yurduyla sınır olan bir ülkenin hanı: "Güçsüzlüğü ve akılsızlığından dolayı iki defa hazinesini, bir defa devesini çaldırıp, üçüncü defa kızını pazara çıkarıp, hatta onunla da koymayıp, kendisini ağaca astırıp halka maskara rezil olmaktansa han olmayıp çoban olup birisinin koyunlarını otlatırsa daha iyidir." diyerek alay etmiş. Bunu duyan han öfkelenip: "Allah'a yemin ederim ki, bu işleri yapan kim olursa olsun suçunu affederim. Yeter ki bana gelip teslim olsun. Ona verecek çok şeyim var, onu yerine getirirse, önceki suçlarını affedip, kızımla baş göz edip, kendime damat yapacağım." diye halka ilân etmiş. Bunu duyan Keloğlan: "Hayırlısı, ne olursa olsun şansımı
--	--

"Kayır! Ne de bolsa, tâvekel, köreyin!" dep hanga kelip mâlim bolıptı. Sonda han: "Pâlen handı amalin tavıp, pende kılıp mağan âkelip bersen, barlık kinândı kesemin, kızımdı da sağan beremin!" depti. Tazşa hannın bul tapsırğan kızmetin kıyınsınbay kabil alıptı. Şahardağı bar ustalardı jıydırıp, âveli bularğa temirden bir bitev arba soktırıptı. Onın işi sırtına konırav baylatıptı jâne jup-juka tûni keden âydik bir şokpar casatıp, onı kolına alıptı. Jâne bir kök serkeni soydınp terisinin jün jağın sırtına karatıp üstüne kiyip, terinin kılığına bir neşe konıravdı tağıp baylaptı, söytip, bir körim sekildi bolıp algi arbaga minip, tûnikeden kalkan köterip şokpardı iynine salıp, manağı hannın şaharına kelip kirip, teke bolıp bakıldap, konıravlatıp aykay salıptı: "Men, men Kudaydın jiberген periştesimin! Bul şahardın hanı zalim bolıptı. Ey Bukara halik Kuday tağala senderge: "Zalim handarındı öz koldannmen ustap, baylap, menin bitev arbama salıp berüvge buynk kıldı. Sonda Kuday-tağala senderge riza boıadı. Eger onı kılmay, hanga bolıssandar, mağan buynk berdi:	deneyeyim, bir göreyim." diyerek gelip hana teslim olmuş. O zaman han: "Nlân hanı bir yolunu bularak bana getirirsen bütün suçlarını bağışlarım, kızımı da veririm." demiş. Keloğlan hanın bu isteklerini hiç yüksünmeden kabul edip, şehirdeki tüm ustaları toplayıp, evvelâ bunlara demirden bir araba (fayton) yaptırmış. Onun içine ve dışına ziller bağlatmış. Kendisine de demirden bir sopa yaptırmış ve eline almış. Bir gök keçiyi kestirip derisinin yün kısmı dışarı gelecek şekilde üzerine giyip derinin kıllarına birkaç zil daha bağlatmış. Böylece bir acayip şeye benzeyen arabasına binip sopasını eline alıp hanın şehrine varmış ve teke gibi meleyerek, zil öttürüp bağırıp çağırmış. "Ben Tanrı'nın gönderdiği meleğim. Bu şehrin hanı zalim imiş. Ey halk,Tanrı sizlere, Zalim hanları kendi ellerinizle yakalayıp, bağlayıp benim şu arabama yüklemeniz için emir verdi. Eğer bunu yaparsanız Tanrı sizden razı olur. Eğer bunları yapmayıp hanın tarafını tutarsanız
---	---

Birevindi tiri kaldırmay, kolımdağı on mın put şokparmen şaharının kirpisin tas-talkan kıp, toprak etip, şan-tozanın uşırıp jiberemin." depti. Sonda şahardın halkı tazşanın aybatınan korkıp: "Koy, öz başımızdır! amandığı kerek! Mınav Kudaydın jibergen pâlesine karsı turıp bolmas." desedi de hanın ustap baylap, bitev arbağa salıp berip, jalınıp-jalpayıp "perişte" tazşanı jöneltipti. Tazşa handı pende kılğan boyımen alıp kelip, öz hanına tapsırıptı. Sonda bul han turıp, tutkın hanğa: "İâ, mağan küle beruvşi edin, özin neğıp munday küyge uşıradın? Munan bılay külme! Menin jurtımda osmday önerli adamdarda bar!" dep maktanıptı. Akırında, eki hannın ekevi de tazşanın önerine riza bolıp, ekevi de buğan kızdarın berip, tazşanı özderine âri küyev, âri akılğoy kılıp ustaptı.	bana emir verdi. Hiç birinizi sağ bırakmadan, elimdeki ağır demir sopayla şehrinizin taşını bile toprağa çevirip toz gibi savururum." demiş. O zaman şehir halkı Keloğlan'ın heybetinden korkup: "Bırakın, bize kendi başımızın sağlığı esenliği lâzım. Bu Tanrı'nın gönderdiği felâkete karşı durmak iyi olmaz demişler ve hanı yakalayarak bağlamış ve arabaya koymuşlar. Onun yanma meleği (Keloğlan'ı) gönderirler. Keloğlan da, hanı eli kolu bağlı bir vaziyette kendi padişahına teslim etmiş. O anda bu han, esir hana: "Evet bana çok gülerdin, kendin niçin bu hâle düştün? Bundan böyle bana gülme. Benim halkımın arasında Keloğlan gibi hünerli insanlar var." demiş. Sonunda her iki han da Keloğlan'ın hünerine razı olup, ikisi de ona kızlarını vermiş, Keloğlan'ı kendilerine damat ve danışman yapmışlar.
--	---

Orijial metin	Türkiye Türkçesi
2) TAZŞA BALA Ertede bir şal men kempir bolıptı. Olardın üş balası, bes eskisi bar yeken. Bir küni ülken balası başka jerden payda kâsip kıluvğa talap etip, özine tigen eskisin soyıp alıp, etinen kempir men şalğa bir tüy ir de bermesten arkalap ketipti. Kele jatıp bir önerşi baydikine kezigipti. Bul bayğa öner üyrenüvge jaldanıptı. Önerşi bay öte kattı javız adam yeken, ol jaldanğan jığitti bir sandıkka salıp koyıp, aştan öltiripti. Üyinde kalğan ortanşı balası bul da öner üyrenbekke talap etip, ol da ağasının ketken jolımen ketip, önerşi bayğa kelip jaldanıptı. Önerşi bay onı da aştan öltiripti. Üşinşi ulı Tazşa bala o da ağalarında özine tigen enşi eskisin soyıp alıp, jartı etin âke-şeşesine berip. Olardan ruksat alıp, jürip ketipti. Kele jatsa, bir kora koyğa uşıraptı. Bir kora koydın koyşısına jolıgıp surasa, bul koylar önerşi baydiki yeken. Koyşısı bir şal yeken.	2) KELOĞLAN Evel zamanda ihtiyar bir karı koca varmış. Bunların da üç oğlu, bir keçisi varmış. Günün birinde büyük oğlan kendi hissesine düşen keçisini kesip, ailesine hiçbir şey bırakmadan başka bir semte, daha kazançlı bir iş yapmaya gitmiş. Yolda giderken giderken bir hünerli adamın evine gelmiş ve bu zengine hüner öğrenmenin karşılığında çalışmaya başlamış. Hünerli zengin de çok zalim birisiymiş, delikanlıyı sandığa kapatarak onu açlıktan öldürmüş. Evdeki ortanca oğlan da hünere heveslenerek ağabeyinin yoluyla gelerek aynı kaderi paylaşmış. Hünerli zengin bunu da aç bırakarak öldürmüş. Üçüncüsü olan Keloğlan da ağabeyleri gibi kendi payına düşen keçiyi keserek yansını ailesine bırakıp onlardan izin alarak yola koyulmuş. Keloğlan yolunda giderken yolu üzerinde bir sürü koyunla karşılaşmış. Sürünün çobanına koyunların kime ait olduğunu sormuş. Çoban da sürünün hünerli zengine ait olduğunu söylemiş. Çoban da yaşlı bir adammış.

Ol tazşadan şuraydı: "Balam, kayda barasın?" dep. Tazşa bala javap beredi: "Öner üyrenüvge baramın." dep. Sonda şal turıp aytadı: "Balam, bul sözindi eşkimge aytpa. Özin ötirik aytpa." depti. Sonan son bul bala şaldın aytkanı ras yeken dep oylap, önerşi bayğa barıptı. Baydın üyine konıp, erten jüreyin dep jatkanda, önerşi bay tazşadan şuraydı: "Balam, kayda barasın, jolın bolsın." depti. Tazşa bala javap beredi: "Men özindey er balası jokka enşiles bala bolamın." dep, sonda önerşi aytadı: "Balam sen mağan kal, bala bol, bizdin bir ak kunan koydı soyıp, toy kılıp. Asık jiligin etimen özin jep koyasın, men özim jolavşı baramın." deydi de, özi jolına ketedi. Tazşa bala: "Hoş , âke, jaksı bol." dep, üyde kaladı. Bul önerşi baydın üyinde bir kızdı bar yeken. Kız tazşa balağa aytadı: "Ağa, sen asık jilikti özin jemey, keregenin basına ilip koy. Sonda bir ak	İhtiyar Keloğlan'a nereye gittiğini sormuş. Keloğlan da, hüner öğrenmek için yola çıktığını söylemiş. Böyle deyince ihtiyar: "Oğlum bunu kimseye söyleme, hiçbir zaman yalan söyleme." demiş. Oğlan da ihtiyara hak vermiş ve böylece hünerli zengine gitmiş ve onun evinde kalmış. Ertesi günü gitmek üzereyken, hünerli zengin Keloğlan'a: "Oğlum nereye gidiyorsun, yolun açık olsun." demiş. Oğlan da: "Ben senin gibi oğlu olmayana oğul olayım diye çıkmıştım." diye cevap vermiş. O zaman hünerli: "Öyleyse benim evimde kal, benim oğlum ol, bir koçu keserek toy yaparsın, iliğini kendin yersin, ben yohılığa çıkıyorum." diyerek gitmiş. Oğlan da: "Peki" diyerek evde kalmış. Bu hünerlinin de bir kızı varmış. Kız, oğlana : "Ağabey sen iliğini yeme, evin üstüne as. O zaman bir beyaz tazı gelerek iliğe saldırır, sen baltayla tazıyı öldür"
---	--

tazı kelip, jilikke umtılar sonda sen baltanı alıp, tazını öltir" deydi. Munan son tazşa bala ak kunan koydı soyıp, toy kılıp, körşilerin şakırıp, asık jiligin özi jemey, kızdın aytkanın kılıp, kerege basına ilip koyıptı. Aytkanınday ak tazı kelip jilikke umtılıptı. Tazşa baltamen jiberip kalıptı. Birak, baltası tazığa timey, it kasıp kultılıp ketipti. Önerşi bay üyine kaytkan son, tazşa balanın munday isterdi istegenin bilip, kattı aşuv etip etip: "Bul itti aştan öltireyin" dep sandıkka salıp koyıptı. Baydın, bağanağı kızı âkesi jokta sandıktın tübin tesip, tamak berip, Tazşanı toymdınp turıptı. Osı sandıkta jatıp, baydan ne türli sikir önerin üyrene beripti. Birneşe künder otken son, tazşanın öz âkesi balaların izdep sıǵıp, önerşi baydikine kelip şuraydı: "Bir Tazşa deǵen balam bar edi, som kördiniz be?" dep. Önerşi bay:	demoş. Bundan sonra Keloǵlan beyaz koçu kesip toy yapmış, komşularını çağırmış, iliǵı yemeden kızdın söyledia doǵrultuda evin üstüne asmış. Aynen beyaz tazı gelerek iliǵe saldırmış. Bunun üzerine Keloǵlan baltayı savurmuş, fakat balta azıya isabet etmemiş. Böylece de tazı kaçıp kurtulmuş. Hünerli zengin evine döndüǵünde Keloǵlan'ın böyle işler yaptıǵına sinirlenerek: "Şunu açlıktan öldüreyim" demoş ve onu sandıǵa kapatmış. Zenginin kızı da babası yokken sandıǵın dibini delerek oradan Keloǵlan'a yemek verip kamını doyurulmuş. Böylece o sandıkta kalarak zenginin bin bir çeşit hünerlerini (şilinlerini) öğrenmeye devam etmiş. Epey bir zaman geçtikten sonra Keioǵlan'ın öz babası oǵullarını aramak için yola koyulmuş. Günler süren bir yolculuktan sonra günün birinde hünerli zenginin evim gelip: "Keloǵlan adında bir oǵlum vardı, onu gerdünüz mü?" diye sormuş. Hünerli zengin:
---	--

"Körgenim jok." dep javap beredi. Bulardın söyleşip turğan sözderin üyde sandıkta jatkan Tazşa estipti. Bay âlgidey değende tazşa: "Âke, men imandanım" dep işinen aykaylaptı. Davısının balasın tanıp, baydın sandığının şığanp alıp, tazşa men âkesi üyine kaytıptı. Tazşa jolay âkesine aytadı: "Âke, men kara kunan koy bolayın, moynıma jip tağıp jetektep barıp bazarğa sat, birak jibindi alıp kal" deydi. Balası sol jerde aytkanınşa kara kunan koy boldı da, âkesi moynına jip tağıp, bazarğa satıp, akşasın alıp, üyine kaytıadı. Ertenine balası öz kalpına tüşip kelip, âkesine aytadı: "Âke, men kara jorğa at bolayın, meni bazarğa apanp sat, pulımdı al, birak şılbinndı alıp kal." depti. Balası aytkanınşa at bolıp, ekese bazarğa apanp satıp, şılbin alıp, üyine kayttı. Ertenine balası Tazşa tağı öz kalpına tüşip, üyine kelip, âkesine aytadı:	"Görmedim." diye cevap vermiş. Bunlann konuşmasını sandıktaki Keloğlan cinlemiş ve zenginin bu cevabına karşılık olarak: "Baba, ben buradayım." diye seslenmiş. Sesinden oğlunu tanıyan baba oğlunu sandıktan kurtarmış ve Keloğlan ile babası evlerine dönmüşler. Yolda Keloğlan babasına: "Baba ben kara koç olacağım, sen de benim boynuma ip takarak beni pazara götür ve beni sat, fakat boğazıma taktığın ipini geri al." demiş. Oğlan orada hemen dediği gibi koç olmuş, babası onun boynuna bir ip geçirmiş ve pazara götürüp satmış. Daha sonra da parasını alarak evine dönmüş. Ertesi günü oğlu eski hâline dönmüş ve babasına: "Baba ben bir kara at olacağım, beni pazara götür sat, değerimi al, fakat ipini geri almayı unutma." demiş. Oğlu yine at olmuş, babası onu pazara götürerek satmış ve i-pini alarak evine dönmüş. Ertesi gün oğlu eski hâline dönerek evine gelmiş ve babasına:
--	--

"Ake, men bir jez buydalı nar taylak bolayın, sen meni bazarğa apanp sat ta pulımdı al, birak buydamdı alıp kalıp. Üyine kayta ber." deyti. Tazşa aytkanınşa taylak bolıp, âkesi bazarğa satayın dep jetektep kele jatsa, aldınan bayağı önerşi bay şığıptı. Ol aytadı: "Mağan mınav taylağındı sat" dep. Tazşa âkesi aytıptı: "Taylağımın bağası jüz dilda." dep. Sonda önerşi bay olardı aylasın bilip, jaman oyman taylaktı jüz dildağa satıp alıptı. Üyine jetektep kelip, bayağı kızdın şakıp alıp: "Mınav taylaktı ustav tur." depti de, özi pışak alıp sıgıp, taylaktı bavız dayın dep, üyine jügirip ketipti. Kız âkesinin jaman niyetin bilip, bul da pışak ala şıkkın yeken. Âkesi üyge kirgen kezinde taylaktın, buydasın pışakpen kıyıp jiberip, boşatıp koya beripti. Önerşi bay köre salıp, üyine kasıp bara jatkan taylaktı kuvıptı. Tazşa sonda tülki bolıp kaşıptı. Önerşi bay tazı bolıp kuvıptı. Önerşi bay jete bergen kezde, Tazşa tülkiden üyrek bolıp uşıptı, bay onda karşığa bolıp kuvıptı, birazdan son	"Baba ben bir bakır tasmalı buğra olacağım. Sen beni pazara götür sat; paranı al, ama tasmamı alarak eve dön." diye tembihlemiş. Keloğlan bir buğra olmuş, babası onu satmak için pazara götürürken önünden o hünerli zengin çıkmış. O: "Bana bu buğrayı sat." demiş. Baba da buğranın yüz altın olduğunu söylemiş. O zaman hünerli zengin, bunlann yaptığı hileyi anlamış ve aklına kötü bir düşünce gelmiş ve ardından da buğrayı yüz altına satın almış. Evine getirip kızına: "Bu buğrayı tutuver." diyerek kendisi bıçak almaya gitmiş. Babasının kötü niyetini sezen kız da evden bir bıçak alarak dışarı çıkmış. Babası eve girdiğinde buğranın tasmasını kesip salıvermiş. Bunu gören hünerli zengin kaçan buğrayı kovalamaya başlamış; Keloğlan da bir tilki olup kaçmış. Hünerli zengin de tazıya dönerek onu kovalamaya başlamış. Keloğlan tilkiden, ördeğe dönerek uçunca, zengin de bir şahin olmuş. Bir süre sonra Ke loğlan bir serçeye dönünce, zengin de bir çaylak
---	--

Tazşa bala torğay bolıp kaşıptı. Onda bay kırğı bolıp soruna tüsipti. Onan son Tazşa torğay kalıbına tüsip, uşıp kelip, şarbakka konıp otınptı. Bay kırğı bop kelip tayala bergende, tazşa korkıp şübere bolıp jerge tüsipti. Önerşi bay kişi bolıp kelip, şüberekti kolına alayın depti. Tazşa tan bolıp şaşalıptı. Önerşi bay tavik bolıp şükyin değende, Tazşa mısık bolıptı da, tavik bolıp jürgen önerpaz baydın jelkesin kıyıp, Ünin öşiripti. Söytip onın kızın alıp, muratına jetipti.	olarak ona yaklaşınca Keloğlan korkusundan bir kumaş parçasına dönmüş ve yere düşmüş. Hünerli zengin de insan hâline dönerek kumaş parçasını elimle alayım demiş. Bu sefer de Keloğlan dan olarak saçılmış. Bu defa hünerli zengin de tavuk olup onu yemeye başlayacağında, Keloğlan kediye dönmüş ve onun boynunu kırmış. Böylece hünerli zengini öldürüp, onun kızıyla evlenerek muradına ermiş.
---	---

Orijinal metin	Türkiye Türkçesi
3) TŪS SATIP ALĖAN TAZŞA Ertede bir bay bolıptı. Baydın üyinde jürgen bir kun bolıptı. Kun jatsa, tŭs köripti. Basman ay tuvıptı, ayağınan kŭn şıǵıptı, jüreginin basman juldız tuvıptı. Erten erte turıptı. Bir baydın sıyinn bakkan	3) RÜYA SATIN ALAN KELOĞLAN² Çok eski zamanlarda bir zengin varmış. Zenginin evinde de bir cariyeye varmış. Cariye günün birinde bir rüya görmüş. Rüyasında başından ay doğmuş, ayağından güneş çıkmış, kalbinin üzerin-

² Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN, “Kazak Masallarından Seçmeler”, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, 1. Baskı, ss. 308-326.

tazşa balağa kelipti. Bala aytıptı: "E, jeneşe, kayda barasın?" Kün aytıptı: "Senin basma jaldanğalı keldim. Sıyrı bakkan bala ayttı: "Sen ötirik ayıtasın, sen birdeme izdep barasın." Kun ayttı: "Tüsimdi izdep baramın." Bala ayttı: "Aytşı, ne kılğan tüs?" Kün ayttı: "Aytayın, uyıktap jatır edim, tüsimde: Basımnan ay tuvıptı, ayağımnan kün şğıptı, jüregimnin basman juldız tuvıptı. Sol tüsimdi izdep kelemen." Bala ayttı: "Osı tüsindi mağan satşı." Katın: "Ne berisin?" dedi. "Kunan sığar ögizim bar, sol ögizimdi bereyin." dedi. Katın ayttı:	den ise yıldız doğmuş. Cariye ertesi gün erkenden kalkmış ve zengin birinin ineğini güden Keloğlan'a gelmiş. Keloğlan: "Ah, nereye gidiyorsun?" demiş. Cariye de: "Senin sahibinin yanında çalışmak için geldim." demiş. Oğlan da: "Sen yalan söylüyorsun, aslında sen bir şey arıyorsun." demiş. Cariye de: "Rüyamı arıyorum." demiş. Oğlan: "Nasıl bir rüya, anlatsana." demiş. Cariye de: "Anlatayım, uyurken rüyamda başımdan ay doğmuş, ayağımdan gün doğmuş, yüreğimin başından yıldız doğmuş. O rüyamı arıyorum." demiş. Oğlan: "Bu rüyayı bana satar mısın?" Kadın: "Ne vereceksin?" demiş. Oğlan da: "Bu sene tosun olacak sığırim var, onu vereyim." demiş. Cariye de:
--	--

"Jaraydı, tüşimdi bereyin." Bala kunan ögizdi berdi, katın aldı, üyine ketti. Bala keşke sıyrın aydap üyine keldi. Sıyrın korağa kamadı. Temirden etik soktırdı, temir tayak soktırdı, erten erte turdı, beti kolin judı. Sıyrın jaymadı. Temir etik kiydi, temir tayaktı kolına aldı, ketti. Bir vakıтта temir etikten tengedey kaldı, temir tayaktan tebedey kaldı. Bir şaharğa keldi. Bir hannın eşiginin aldında jattı. Tün ortası bolğanda eki arğımakka altındı pâveske jekken bir hannın balası bul hannın kızın alıp kaşayın dep kelipti. Ekevi söyleşti, kız ayttı: "Tura tur! Âkem uyıktasın." Tüşin izdep kelgen bala bârin esitipti. Hannın balası tazşa balağa süyenip jatıp uyıktaptı. Bir vakıтта tazşa türegeldi, terezege keldi. Kız ayttı: "Keldin be?" Bala ayttı: "Keldim."	"Tamam rüyamı vereyim." demiş. Oğlan, tosunu verip, kadını da evine götürmüş. Akşam olunca oğlan ineklerini eve getirmiş ve onları ahıra katmış. Sonra da demirden çarık, demirden asa yaptırmış. Ertesi gün erkenden kalkmış yüzünü yıkamış, ancak ineğini çıkarmamış. Demir çarığını giymiş, demir deyneği yanına alıp ve yollara düşmüş. Bir süre yolculuk yaptıktan sonra demir çarıktan para kadar, demir deynekten de çuvaldız kadar bir kısım kalınca, o da bir şehre gelerek hanın kapısının önünde yatmış. Gece yansı olduğu zaman iki ata fayton koşan hanın oğlu, bu hanın kızını kaçırmak için buraya gelmez mi? İkisi konuşuyorlarmış. Kız: "Dur, biraz bekle, babam uyusun." demiş. Rüyasını arayan oğlan da bunların konuşmalarının hepsini duymuş. Hanın oğlu Keloğlan'a yaslanarak uyumuş. Bir süre sonra Keloğlan kalkıp pencereye gelmiş. Kız: "Geldin mi?" demiş. Oğlan: "Geldim." demiş Kız:
---	---

"Korjındı âper!" dedi kız. Bala pâyeskeden korjındı âperdi. Kız işin toltırdı. Jigitke ayttı: "Eki arğımaktı ertte!" Jigit erttedi. Eki korjındı aldı, artına bökterdi. Kız üyinen şıktı, ekevi eki arğımakka mindi, ketti. Manağı hannın balası uyıktap kaldı. Kız jıgitti tan atkan son tanıdı, hannın balası emes yekenin. Kızğa oy tüsti, kaşayın dep edi, kaşa almadı. "Kassam meni bul erkek tiri koymaydı ğoy, kaşpayın! Meni koskan kuday sıĝar tiyeyin." dedi. Bir vakıtta bir şaharğa keldi. Kız ayıttı: "E, jigitim, jerin bar ma? Âken, bar ma? Bavınn bar ma?" dedi. Jigit ayttı: "Elim de jok, âkem de jok, bavınn da jok, kaydan kelip, kay-dan turĝanımdı bilmeymin." Kız ayttı: "Endi biz osı şaharda turamız, patşaĝa melimdeyik." dedi.	"Bohçayı ver." demiş. Oĝlan faytondan bohçayı vermiş. Kız içini doldurmuş. Gence de iki atı eyerlemesini söylemiş, genç de atları eyerlemiş. İki bohçayı faytonun arkasına yerleştirmişler. Kız, evinden çıkıp, ikisi birlikte atlara binip gitmişler. Asıl hanın oĝlu ise uyuda kalmış. Şafak söktükten sonra kız bir de bakar ki, yanındaki hanın oĝlu değil. Kız, düşünmüş, taşınmış, kaçmaya çalışmış fakat ka-çamamış. Zaten kaçarsam da bu erkek beni yaşatmaz, kaçmayayım, buna beni Allah nasip etmiş, evleneyim." demiş. Bir süre sonra şehre gelmişler ve kız gence: "Ey delikanlım senin vatanın var mı? Baban var mı? Kardeşin var mı?" diye sormuş. Genç de: "Ne vatanım var, ne babam var, ne de kardeşim var, nerden geldiğimi de bilmiyorum." demiş. Kız:- "Öyleyse biz bu şehirde yaşayacağız, padişaha haber verelim." demiş.
---	--

"Jaraydı." dedi jigit. Kız ayttı: Bir üy satıp al Üyinnin sırtı jaman bolsın Üyinnin işi jaksın bolsın İşinen akkan bulak bolsın İşinde bâytetek bolsın Bâyterektin basında örik meyiz tursın! Birden avızğa tüsip tursın. Osı oramalğa dilde salıp bereyin, osığan berse alıp kel, men tura turayın, men ketedi yeken dep oylama. Eki arğımaktı alıp kız kaldı, jigit jedel jürip ketti. Tanertenden şarlap besinde bir üy taptı, üydin işine jigit enip keldi. Enip kelse, bir jigit, bir urğaşı otır yeken. "Ağaeke, üyindi satamısın?" dedi. Üydin iyesi ayıttı: "Satamın! Kir, mında akkan suv mınav, süttten appak, bâyteregim mınav, basındağı örik-meyiz anav, avızğa tamşılup bir birden tüsip turadı." dedi. Jigit ayttı: "Ne alasın?"	Genç de: "Tamam." demiş Kız: "Bir ev satın al Evinin dışı kötü olsun Evinin içi güzel olsun İçinde akar pınar olsun İçinde çınar ağacı olsun Çınarın üstünde erik, üzüm olsun Kendiliğinden ağıza düşsün. Bir mendile para koyup vereyim, bu paraya verirse al, ben burada seni bekleyeyim, beni gider diye düşünme." demiş. İki atı alan kız kalmış, genç ise koşarak gitmiş. Sabahtan öğleye kadar gezmiş, öğle saatlerinde bir ev bularak evin içine girmiş. Oraya girdiğinde bir de ne görsün bir genç kız ile oğlan oturmaz mı? "Ağam evini satar mısın?" demiş Evin sahibi: "Satarım! Gir işte surda akan su süttten beyaz, işte çınarım bu, başındaki erik üzüm teker teker ağza düşüp durur." demiş. Genç: "Ne istersin?" diye sormuş.
--	---

Üy iyesi ayttı: Senin âlin kelmes." Jigit ayıttı: "Osı Oramaldağımı bereyin, al mısın?" "Oramalınmen ber, alayın." Dedi. Jigit berdi. Üy iyesi ayttı: Katın ekevmiz sığamız, ayak-tabak, tösek-orın sende kalsın! Mağan keregi jok." dedi. Jigit ayttı: "Jaraydı." dedi. Katını men eri üyden sığıp ketti. Jigit manağı katınına keldi, kelse otır yeken. "Jigitim, üy taptın ba?" dedi. "Taptım." "Jaraydı." Ekevi arğımağın jetektep, satıp alğan üyine keldi, katını kördi. "Bârekeldi, jaraydı." dedi. Ol küni jattı. Ertesine turdı, beti kolin judı. Katını ayttı: "Men tamak pisireyin, sen barıp şahardın duvanbasına habar ber, patşanı	Ev sahibi: "Sen kaldıramazsın." demiş. Genç: "Şu mendilimdekini vereyim, alırmısın?" demiş. Oda: "Mendiliyle ver, alırım." demiş. Genç de vermiş. Ev sahibi: "Karımla çıkacağız, tabak, tencere, yatak, koltuk sende kalsın. Bunlar bize lazım değil." demiş. Genç: "Tamam." demiş. Karıyla koca çıkınca, genç de eve gelmiş. Geldiğinde kız oturuyormuş. "Gencim ev buldun mu?" demiş. Oğlan: "Buldum." demiş. Kız: "Tamam." demiş. İkisi birlikte atlarına binerek satın aldıkları eve gelmişler, kız evi görmüş. Kız: "Tamam." demiş. O gün yatmışlar. Ertesi gün kalkıp ellerini yüzlerini yıkamışlar. Oğlanın karısı: "Ben yemek pişireyim, sen git şehrin tellâlına haber ver, padişahı çağır,
---	--

şakırsın, bizdin üyimizge kelsin dep ayt." dedi. Bala ketti, duvanbasına habar berdi: "Patşanı şakırınız, bizdin üyge kelsin jâne osı şahardın jaksısının bârin de şakır." dedi. Bir vakıtta duvanbası patşanı, bârin şakırıp keldi. Jigit dastarkan jaydı, as âkelip patşanın aldına koydı. Patşa ayttı: "Apırrnay, asının tâttisin ay!" dedi. Kasındağı vâzirler ayttı: "Jigittin katının körip keleyin." Han ayttı: "Toktay tur, uyat bolar." dedi. "Ne uyatı bar?" dep vâzir körüvge ketti. Körip, kaytıp hanğa keldi. "Apırrnay, han ay! Aytsa aytkanday körkem yeken, sizdin katınıız onm kolına suv kuyoğa jaramaydı yeken." Han ayttı: "Apırrnay, körkem menin katınım ba desem!" Han jurtın jıdı, akıl suradı.	bizim evimize yemeğe gelsin." demiş. Oğlan gidip doğru haber vermiş: "Padişahı çağırın, bizim eve misanrlığe gelsin, aynı zamanda şehrin ileri gelenlerini de çağır." demiş. Neyse zaman geçmiş tel lalın haberi üzerine padişah ve şehir halkı davete icabet etmişler. Misanrlığe gelen padişahın önüne sofra serilmiş. Padişah: "Yahu bu ne kadar lezzetliymiş." demiş. Bunun üzerine padişahın yanındaki vezirler: "Gencin karısına bakıp gelelim." demişler. Bu defa han: "Durun öyle ayıp olur." demiş. Vezirler: "Neresi ayıp olur?" deyip kızı görmeye gitmişler. Kızı gören vezirler hanın yanına gelerek: "Hanım, dedikleri kadar güzelmiş. Sizin karınız gerçekten o-nun eline su bile dökemezmiş." demiş. Han: "Yahu ben en güzel kendi karımı zannediordum." demiş ve halkını toplayarak:
---	---

"Bul jigittin katının kaytıp alaman?" dedi. Jurt ayttı: "Almay nesi bar? Siz şakırıp alıp aytınız: Şeşem menin avru edi, ayu men jolbanstın ekevnen eki şelek süt savıp âkel." deniz. Sonda ol barar, sodan ol kaytıp kelmes. Sonda siz katının alarsız." dedi. Han ayttı: "Jaraydı, jurtım!" Han jigit kelsin dep şakırdı, jigit keldi. Han ayttı: "E, jigitim, ne kılıp jürgen jansın? Kaydan keldin, kaydan turdın, elin bar ma, jurtın bar ma?" dedi. Jigit ayıttı: "Aldiyar, taksir! Elim de jok, jurtım da jok kaydan kelip, kaydan turğanımdı bilmeymin." dedi. "Bilmesen menin şahanmda tur, adam sağan zorlık kılmas. Menin şeşem avruv, seni bir jumıska jumsaymın." dedi. Jigit:	"Ben bu delikanlının hanımını nasıl alırım?" diye meşveret etmiş. Halk: "Olmayacak ne var? Siz kızı çağırıp, annem hasta, ayı ile kaplanın ikisinden iki kap süt sağıp getirilirse iyileşecek, deyin. O zaman o gider ve tekrar dönemez. Böylece siz karıyı alırsınız." demişler. Han halkına: "Tamam." demiş. Han delikanlıyı: "Gelsin." diye çağırmış. Çok geçmeden delikanlı gelmiş. Han: "Evet, delikanlı, ne yapıyorsun, sen buraya nereden geldin? Nerede yaşadın, milletin, vatanın var mı?" diye sormuş. Genç: "Efendim, milletim de, vatanım da yok, nereden gelip nerede yaşadığımı da bilmiyorum." demiş. Han: "Bilmiyorsan benim şehrimde kal, kimse sana baskı yapamaz, benim annem hasta, seni bir iş için yollayacağım." demiş. Delikanlı:
---	---

"Barayın." dedi. Patşa: "Barsan ayu men jolbanstni ekevinen eki şelek süt savıp âkel, âkelmesen basındı alamın." dedi. "Jaraydı." dep jigit üyine jılap keldi. "Nege jılaysın?" dedi katını. "Jılamay kayteyin, han bir kiyn jumıska jumsadı. Ayu men jolbarıstan eki şelek süt savıp âkel, âkelmesen basındı alamın." dedi. Katını ayttı: "Korıkpay, hanğa barıp, hannan kırık kün mursat sura." dedi. Jigit jügirip hannın üyine keldi. "Aldiyar! Jumsağan jumısniızğa barayın, kırık kün mursat ber." dedi. "Jaraydı, al dedi." han. Jigit üyine keldi. Katını: "Mursat berdi me?" dedi. Jigit ayttı:	"Gideyim." demiş. Han: "Öyleyse ayı ile kaplandan iki kap süt sağıp getir, getirmez-sen kelleni uçmuş bil." demiş. Hana, "tamam" diyen delikanlı ağlayarak evine dönmüş. Karısı: "Niye ağlıyorsun?" demiş. Oğlan: "Ağlamayıp da ne yapayım, han beni zor bir işe yolladı. Ayı ile kaplandan iki kap süt getir, getirmezsen kelleni uçmuş bil dedi." demiş. Karısı: "Korkmadan hana git ve ondan kırık gün süre iste" demiş. Bunun üzerine delikanlı koşarak hanın evine gelir ve: "Efendim, göndereceğiniz işe gideyim, ancak bana kırık gün süre verin." demiş. Han da: "Tamam." demiş. Delikanlı evine dönmüş. Hanımı: "İstediğim zamanı verdi mi?" diye sormuş. Delikanlı da:
---	--

"Berdi." dedi. Katını ayttı: "Şaharğa bar, moynında arkanı bar, arkası javır, bir şabdar at satıp al." Jigit şaharğa keldi, bir şabdar attı bir jigit satamın dep, jetektep jur yeken. "Atındı satamısırı, ağeke?" dedi. "Satamın, ne beresin?" "Kaydan bileyin, özin sura." "Eki jüz som ber." "Jüz elü som bereyin." Jüz elüv som berip, arkası javıp, şabdar attı alıp üyine keldi. Katını ayttı: "Sen kırık kün üyde otır, orazandı usta, men şabdar attı alıp ketemin, semirtip âkelemin." dedi. "Jaraydı." dep bayı kaldı. Katını şabdar attı jetektep ketti. Kırık kün boldı değende şabdar attı jetektep kaytıp keldi. Şabdar attı semiripti, bayına ayttı: "Er menen tokım âkel Şabdar attı erttep kel Aldıngı ayılın bos tart Artkı ayılın berik tart Şabdar atka min! Toğaydağı ayudıaydap kel Toğaydağı jolbarıstı aydap kel."	"Verdi." demiş. Karısı: "Şehre git, boynunda halatlı, sırtı yağır olan cılız bir at satın al." demiş. Delikanlı da şehre gitmiş ve satmak için atı yedeğinde tutan gencin yanına gelmiş: "Ağabey atını satıyor musun?" "Satarım, ne vereceksin?" "Nereden bileyim, kendin söyle." "İki yüz akçe ver." "Olmaz, yüz elli akçe vereyim." demiş ve yüz elli akçe vererek atı satın alıp dönmüş. Gencin karısı: "Sen kırık gün evde otur, orucunu tut, ben cılız atı götürüp iyileştirip getireyim." demiş. Kırık güne tamam, diyen kadının kocası evde kalmış. Kadın ise cılız atı iyileştirmiş ve kocasına: "Eyer ile keçe getir. Cılız atı eyerleyip getir. Ön kolanın hanf çek. Arka kolanını sert çek. Cılız ata bin. Ormandaki ayıyı sürerek getir. Ormandaki kaplanı sürerek getir.
---	---

Toğayğa barğanda şabdar attı borbayğa salıp kal, şabdar attın davısın estigen son ayu men jolbarıs bir jerge jılar. Sonda aldırıl salıp aydap kel, aldırman han kişi jiberer: "Koysın, aydamasın, şeşem jazıldı." dep aytar. Sonda sen bolmay üyine aydap kel." dedi. Jigit şabdar attı erttedi, aldınğı ayılın bos tarttı, artkı ayılın berik tarttı. Şabdar atka mindi, bir toğayğa keldi. Şabdar attı borbayğa salıp kaldı. Şabdar attın şıngırğan davısın ayu men jolbarıs estidi, bir jerge jıyıldı. Jigit aldına salıp aydadı. Jolda köringen maldı da, jandı da jaypadı. Aldınan han kişi jiberdi, şeşem jazıldı aydap kelmesin." depti. Jigit tilin almadı, üyine aydap keldi, eki temir şelegtı kolma aldı, ayudan bir şeleg, jolbarıstan bir şeleg sütti savdı, hannın üyine kerek bolsa "me" dep âkeldi. "Keregi jok, tögip tasta." dedi han. Jigit şelegtı sütti tögip tastadı, ayu men jolbarıstı jolğa salıp kuvıp jiberdi. Jigit üyine keldi. Han elin jurtın jıydı:	Ormana vardığında cılız atı bacaklarından döv. Bağıran cılız atın sesini duyan ayı ile kaplan bir yere toplanır. O zaman onlan önüne alarak sür. Önünden han birini gönderip, bıraksın, sürmesin, annem iyileşti dedirtir. Öyle dense bile sen kabul etme onlan sür getir." demiş. Delikanlı cılız atı eyerler, ön kolanını hanf, arka kolanını sert çekmiş. Cılız ata binerek bir ormana gelmiş. Cılız atın bacaklarına vurmuş. Bunun üzerine cılız at bağırmış. Atın sesini duyan ayı ile kaplan da oraya gelmişler. Delikanlı ayı ile kaplanı önüne katmış. Yolda bu iki hayvan önüne çıkan bütün canlıları parçalamışlar. Tam bu sırada han bunların karşısına bir adam göndermiş ve: "Annem iyileşti, hayvanları getirmesin" demiş. Delikanlı ise bu sözü dinlememiş ve hayvanları evine kadar sürüp getirmiş. İki demir kap alarak ayıdan ve kaplandan birer kap süt sağmış ve hanın evine "işte" diyerek götürmüş. Han: "Lâzım değil, döküver" demiş. Delikanlı da kaptaki sütü dökmüş, ayı ile kaplanı da kovmuş. Delikanlı evine gelmiş. Han da halkını toplayarak:
---	--

"Akıl tavıp berinder, kaytıp men jigitti öltirip katının alımın?" dedi. Jurt ayttı: "�ltirmeniz, bir kıyın jumıska jumsanız, som barıp alıp kelse keldi, kelmese katının alarsız." dedi. Jigitti han şakırdı: "Ay, jigitim, bir jumıska jumsayın, haramısın?" dedi. "Baramın." dedi. "Barsan, men seni �rteymin, seksen arba seksevil �kel." dedi. Jigit ayttı: "Jaraydı, barmaymın." Han ayttı: "Barmasan basındı alamın." Jigit �yine keldi, jıladı. Katını: "Jılama, �ş k�n mursat sura." dedi. Han �ş k�n mursat berdi. "Sen, jigitim, bar, seksen arba seksevil alıp keliniz dep, hanğa ayt." dedi katın. Jigit bardı, ayttı, han seksen arba seksevil alğızdı. Bir jerge �ydi. Katın jigitke ayttı:	"Bana akıl veriniz, bu delikanlıyı nasıl bertaraf ederek karısını alırım" demiş. Halk da: "�ld�rmeyin, zor bir i�e gönderin, onu gidip getirirse, getirir. Getiremezse karısını alırsınız." demişler. Bunun �zerine delikanlıyı han �ağırması: "Ey delikanlı seni bir i�e göndereceğim, gider misin?" demiş. Oğlan da: "Giderim." demiş. "Gidersen ben seni yakacağım, seksen kağnı odun getir, eğer getiremezsen o zaman kelleni uçmuş bil" demiş. Delikanlı yine ağılayarak evine gelmiş. Karısı: "Ağılama, sen handan �� gün süre iste" demiş. Han da üç gün süreyi vermiş. Gencin karısı: "Sen git seksen kağnı odun getirin diye hana söyle" demiş. Delikanlı da gider, hana seksen kağnı odunu aldırtır. Odunu bir yere yığar, ateşi yakar, ben ateşin dört
--	--

"Ot jağar, tönirektin tört bunşın tuman etermin, sen seksevildin üstine sığıp tur. Sonda kök kepter bolıp seni köterip alıp ketermin." Seksevildi han üydi, jigit üstine şıktı. Seksevildi han örtedi, tönirektin tört burışı tuman boldı, jigittin katını kök kepter bolıp keldi de bayın köterip alıp ketti. Katını bayın üyine alıp keldi. Üş kün, üş tün saktadı, üş kün otken son, tan atkan son küldin onuna enipjatakal dedi. Bayı ertesine erte turıp, külge kelip, küldin işinde jasırınıp jattı. Tanerten han keldi: "Tiri me yeken, tiri emes pe yeken, kelmes pe yeken, köreyin." deydi. Jigit küldin işinen türe geldi. "Assalavmağaleykum, aldiyar." dedi. "Âleykumussalam jigitim." dedi han. Han jurtın jıyıp alıp aytıpdı: "Seksen arba seksevil âkelip meni örtender, âkemnin kasına bararmın, üş künde kaytıp kelermin, üş künde kelmesem, artımda kalğan jigitterim, sender kelinder." depti.	tarafından duman çıkarırım. Sen ateşin üstüne çık. O zaman gök güvercin olup seni götürürüm" demiş. Han, odunu yığmış, delikanlı üstüne çıkmış. Odunu han yakmış, odunun dört bir tarafı duman olmuş, delikanlının kansı da gök güvercin olarak oğlanı alıp götürmüş. Kansı, kocasını evine getirmiş. Onu, üç gün üç gece saklamış ve: "Üç gün geçtikten sonra şafak vakti külün içerisine yat." demiş. Kızın kocası ertesi gün erkenden kalkarak külün içerisine gizlenmiş. Sabahleyin han gelip: "Diri mi, ölü mü, gelir mi bir bakayım." demiş. Delikanlı da külün içinden ayağa kalkmış ve: "Selâmünaleyküm efendim." demiş. Han da: "Aleykümselam delikanlım." demiş. Han, tekrar halkını toplamış ve: "Seksen kağrı odun getirip beni yakın, babamın yanına gideyim, üç güne kadar dönerim. Üç günde dönmezsem, geride kalan yiğitlerim siz de gelin." demiş.
---	--

Seksen arba seksevil âkelipti, bir jerge uyıptı, handı örtepti, han küyip ketipti. Şârde tâvir, manızdı jigitter kalıptı, kız, katın kalıptı, jigit şârdi bilepti, olken hannın kızın alıptı, özi han bolıp turıptı. Bastapkı katını bir ul tavıptı. Uldı jigit tösine mingizip jatıptı. Jigit solay jatıp külipti. Bastapkı katını şuraydı: "Nege küldin, mirzam?" deydi "Âşeyin küldim." "Jok ayt oyma birdeme tūsken sıǵar." Jigit ayıttı: "Aytayın saǵan! Sen sözimdi esti, jas künimde âkeden, şeşeden jetim kalǵan edim, söytip jürgenimde bir baydın sıyrın jaydım. Jalşı bolıp sıyr jayıp jürgende, kűnderdin bir kűni bir katın keldi. Katınmen amandasıp, esendestim. "Kayda bara jatırsın?" dedim. Katın: "Bir tūs kördim." dedi. "Ne tūs, ayt?" dep suradım. Katın: "Uyıktap jatır edim, tūsimde basımnan ay tuvıptı, ayaǵımnan kün	Seksen kaǵnı odun getirilir, bir yere yıǵılır ve han içerisine a-tılır, han yakılır. Şehirde iyi, önemli, delikanlı, kız, kadınlar kalmış. Delikanlı şehri yönetmiş. Ölen hanın kızını almış. Kendisi han olmuş, ilk kansı bir oǵlan doğurmuş. Oǵlunu kucaǵına alarak yatıyormuş. Günün birinde delikanlı böyleyken gülmüş. İlk karısı: "Beyim neye güldün?" diye sormuş. Oda: "Öylesine güldüm." demiş. "Hayır söyle, senin aklına bir şey gelmiş olmalı." Delikanlı: "Söyleyeyim, sen sözümü dinle, gençliğimde ana babadan yetim kaldım. Böylece bir zenginin ineklerini güderken günlerden bir gün, yanıma bir carıye kadın geldi. Kadınla selâmlaştım. Kadına: "Nereye gidiyorsun?" dedim. Kadın da: "Bir rüya gördüm." dedi. "Nasıl bir rüya diye sordum." Kadın: "Uyurken rüyamda başımdan ay doğmuş, ayağımdan güneş çıkmış,
---	--

tuviptı, jüregimnin tusınan juldız tuviptı, osı tüsimdi izdep kelemin." dedi. "Tüsindi sat." dedim. Ol katın mağan tüsin kunan ögizge sattı. Üyge kelip keşke temirden etik, tayak soktırıp, temir etikten tengedey, temir tayaktan tebedey kalğanşa jürdim, söytip jürip sizge duşar boldım, soğan küldim." Ülken katın ayttı: "Onın nesi bar? Basınnan ay tuğanı meni aldın, ayağınnan kün tuvsa, hannın kızın aldın, jüreginnin basman juldız tuvsa mınav balan, tüs kabil boldı." dedi.	yüreğimin başında ise yıldız doğmuş, bu rüyamı arıyorum." dedi. "Rüyayı sat." dedim. O kadın rüyasını bana bir tosun karşılığında sattı. Akşamleyin eve gelerek demirden çarık, demirden asa yaptırdım. Demir ayakkabım para kadar, demir asam çuvaldız kadar kalıncaya kadar gezdim, sonunda da seninle karşılaştım. Ona güldüm." demiş. Büyük karısı: "Neyi var başından ay doğması ile beni aldın, ayağından güneş çıkmasıyla da hanın kızını aldın, kalbindeki yıldız ise şu oğlundur, rüyan gerçekleşti." demiş.
--	--

IV. 4. JİYRENŞE ŞEŞEN HİKAYELERİ

1. Jiyrenşe Şeşen ve Karaköz Ayım¹²

Orijinal metin	Türkiye Türkçesi
Ez Jenibek jayav mal karap jürgen balağa kez boladı. - Şırağım, yelsiz jerde neğıp jürsin? dep suraydı. - Jalğız tüyemnen köz jazıp kap, sonı izdep jür yedim, dep javap beredi bala. - Tüyendi tusap koysan bolmay ma? - Tüyemnin tusavı ölip kalıp yedi, - deydi bala. Ol ekem ölip kalıp yedi degen sözi yeken. - Bala, biz kay üyge konamız?	Ez³ Janibek⁴ mal güden bir çocuğa rastlamış. -Canım, تنها bir yerde ne yapıyorsun? diye sormuş. - Tek devemi kaybettim, onu arıyorum, demiş çocuk. - Devene köstek vursan olmaz mı? demiş han. - Devemin kösteği ölmüştü, demiş çocuk. O, “Babam vefat etti” demekmiş. - Yavrum, biz hangi evde konuk oluruz?

¹ Karaköz Ayım – efsanelere göre Jiyrenşe Şeşen’in ilk eşidir.

² Bu hikaye Baltabay Adambayev’in “Kazaktın Şeşendik Sözderi” (Almatı: Ana Tili Basımevi, 2007) adlı kitabından alınmıştır, ss. 16-19.

³ Ez – kadirli, değerli anlamında; halk tarafından çok sevilen Janibek Han’ın lakabıdır.

⁴ Kazak Hanı (1473-1480).

- Bir koy jeymin desenizder, kay üy bolsa da kona berersizder! Yeki koy jeymin desenizder, bizdin üyge konınızdar, deydi bala. Hannın kasındağılar: - Mıнау bir mırza bala yeken, osının üyine konayık, deydi. Kelgen son bala bir buvaz saulıktı jetektep kelip «illahi amin!» degende: - Şırağım, boydak koy jok pa? – dep yeskertedi han. - Men boydak koydın joğın mana dalada aytpap pa yedim? Yeki koy jesenizder, bizdin üyge konasızdar, degenim osı yemes pe yedi? – deydi bala. Konaktar javabına kayran kaladı. Bir күnderi Ez Jenibek han kırık vezirin jiyıp alıp:	- Bir koyun yiyelim diyorsanız herhangi bir eve gidebilirsiniz! İki koyun yiyelim diyorsanız bizim evde konuk olursunuz, demiş çocuk. Hanın yanındakiler: - Bu, cömert bir çocukmuş, onun evinde kalalım, demişler. Eve gelince çocuk, gebe bir savlığı⁵ yanında getirmiş, “İllahi amin” deyince: - Canım, koç yok mu? diye Han onu uyarmış. - Evde koçun olmadığını size orada söylemedim mi? İki koyun yerseniz bizim eve gelin dediğim işte bu değil midir?” demiş çocuk. Konuklar, çocuğun cevabına hayran kalmışlar. Günlerden bir gün, Az Janibek Han kırık vezirini toplamış ve: - Yalan ve gerçeğin arası nasıl ayırt
---	---

⁵ Savlık - üç yaşını aşmış kuzulu koyun.

⁶ Aza kanaat etmek gerekir anlamında.

⁷ Avcı kuşların gözlerini kapalı tutmak için başına geçirilen deri örtü.

⁸ Balak bav - kuşun ayağına bağlanacak bağ.

⁹ Otağın kubbesini oluşturan çubuklardan her biri.

- Mağan ötirik pen şının arası nemen ayırıladi, sonı tavıp berip kalağandarındı alındar. Taba almasandar, jazalaymın, oylanuvğa kırık kün mümkindik berdim, depti. Vezirleri kırık künde y oylap, taba almaptı, kırkıñşı kün bolğanda han vezirlerine: - Ötirik pen şının arasın nemen ayıra alatının taptındar ma? deydi. - Jok, taksır, taba almadık,- desipti vezirleri. Han: - Bastarındı alarım, dep kahar kılğanda engime estiymin dep jay kelip otırğan Jiyrenşe şeşen uezirlerge: - Anav küni han handığımın bas-basına bir künnen kırkına kırık kün millet berdi göy, endi özderin tilenip er başına bir-bir künnen millet alsandarşı! Soğan şeyin birin bolmasa, birin tabarsındar! depti. Han: - Jaraydı, bul balanın sözi durıs körinedi. Menin maksatım senderdi öltiruv	edilir, bana bunu söyleyip benden istediğınızı alın. Bulamazsanız cezalandırırım, düşünmek için size kırık gün veriyorum, demiş. Vezirleri kırık gün kadar düşünmüşler ama bulamamışlar. Kırkıncı gün gelince han vezirlerine: - Yalan ve gerçeğin arası nasıl ayırt edilir bulabildiniz mi? demiş. - Hayır, efendim, bulamadık, demiş vezirleri. Han: - Başınızı alırım, diye öfkelendiğinde sadece sohbet dinleyeyim diye aralarına gelip oturan Jiyrenşe Şeşen vezirlere: - O gün Han, hanlığıyla her birinizin başına birer gün kırkına kırık gün müddet vermiş, şimdi kendilerine yalvarıp er başına birer gün müddet daha alsanıza! O zamana kadar biriniz bulamazsa, biriniz bulursunuz! demiş. Han: - Tamam, bu çocuğun sözü doğru gibidir. Benim amacım sizi öldürmek
--	---

yemes, sinau. Akıldı bolsandar, erkaysısınnan bir-bir akıl alğanımda mende kırık kisinin akılı bolar yedi; senderde akıldan şaynam jok. Kırık kaside jok akıl bir kisiden kaydan tabıla koysın! Er başına kırık künnen millet berdim, dep tağı da oylandırıp jiberedi. Hannın aldınan şıkkın son on yeki jasar bala Jiyrenşe: - Bul sözdi birev bolmasa birev biler, sonı izdep tabamın, dep el kezedi. Korğanı bar şaharğa jetedi. Kakpanın auzında sülüktey kara kök at mingen, üstüne savıt kıyıp, sadak asınıp, nayzasın jerge şaşıp birev tur yeken. Oğan sol kakpadan kirgen-şıkkın adamnın beri de salem berisip ötedi. Jiyrenşe oğan salem bermey, moynın burmay, kerek kılmay öte şıgadı. Sonda nayzasın jerge tirep, at üstinde şirenip turğan elgi jigit: - Ey bala, senen baska osı kakpadan kirgen-şıkkın jan salem bermey ötpevşi yedi, sen nege moynındı burmay barasın? deydi.	değil sınamaktır. Akıllı olsaydınız ve her birinden birer akıl aldığımda bende kırk kişinin akılı olurdu; sizde akıl, çiğnenebilecek kadar da yokmuş. Kırk kişide olmayan akıl, bir kişide nerede bulunsun! Er başına kırk gün müddet verdim, diye bir daha düşünmeleri için izin vermiş. Han'ın huzurundan çıktıktan sonra on iki yaşındaki Jiyrenşe çocuk: - Bu sözü biri olmazsa biri bilir, onu bulayım, diye halkı dolaşmaya başlamış. Kalesi olan bir şehre gelmiş. Kapının ağzında; sülük gibi siyah bir ata binmiş, üstüne zırh giymiş, eline sadak almış, mızrağını yere dayamış biri varmış. O kapıdan gelip geçenlerin hepsi, ona selam veriyorlarmış. Jiyrenşe ona selam vermeye, hatta yüzünü çevirmeye bile lüzüm görmeyip geçmiş. O zaman, mızrağını yere dayayıp kibirlenen atlı yiğit: - Ey çocuk, senden başka bu kapıdan gelip geçen herkes, selam vermeden geçmez, sen niye yüzünü bile çevirmeden geçiyorsun? demiş.
--	---

- Birimiz attı, birimiz jayav, salemimiz kelise me? deydi bala. - Bul şahardın jönin burın körip yedin? Körip bilmegen jan siyaktı yekensin! Kel, artıma minges te bizdikine konak bol! deydi jigit. - Er tokımdı attın aldın bizge, artın senderge burınnan buyırık kılğan jene “At iyesi aldına minedi” degen söz bar, jurtındı jür de körset, jayav-ak barayın, deydi bala. Ol attı, bul jayav, üyine ertip kep meymanhanasına kirgiziyedi. Asın jep bolğan son mırza kelip: - E, konağım, engime ayt! deydi. Bala: - Birimiz jartı, birimiz bütün, engimemiz kelise me? deydi. Bul sözge şıdap otıra almay üy iyesi uyalıp şığıp ketedi. Süytse elgi jigit kız yeken. Erkek kiyimin kiyip alıp, darbazanın aldında turıp, kelgen-ketkendi sınavğa, sınanın ötken janğa tiyüvge atasınan ruksat alıptı.	- Birimiz atlı, birimiz yayan, selamımız yaraşır mı? demiş çocuk. - Bu şehri daha önce görmüş müydün? Görmemiş birine benziyorsun! Gel atıma bin, bizim evin konuğu ol! demiş yiğit. - Eyerli atın önü bize, arkası da size buyurmuş ve “At sahibi öne biner” diye bir söz vardır; yurdunu, halkını göster ben yayan gideyim, demiş çocuk. O atlı, bu yayayı evine getirmiş, misafirhanesine almış. Yemeğini yedikten sonra sahibi gelip: - Ey, misafirim, hikâye anlat! demiş. Çocuk: - Birimiz yarım, birimiz tam, hikâye sohbetimiz yaraşır mı? demiş. Bu söze dayanamayıp ev sahibi utanarak dışarı çıkmış. Meğerse o yiğit, bir kızmış. Erkek giysilerini giyip dış kapının önünde durmaya ve kapıdan gelip geçenleri sınamaya, sınamasından geçen birisi ile de evlenmeye babasından izin almış.
--	--

Olay ötken, bılay ötken jolavşının beri de munın eyel yekenin bilmey, salem berüvmen bolıptı. Tek Jiyrenşe körgen jerden atka otırısınan eyel yekenin bile koyıp “Birimiz attı, birimiz jayav” degeni “birimiz erkek, biriniz eyel, kalay salem berisemiz” degeni yeken. Özinin eyel yekenin ebden tanığanın bilip “birimiz bütün, birimiz jartı” degen sözdi estigende kızıdın uyalıp tuvra jönelgeni sol yeken. “Özimnen bilimi askan bir adam kez keldi, meni osığan bersin” dep kız ekesine söz saldıradı. Onı atası koş körip, kabıl aladı. Jorğa biye soyıp joğarğı yeldi şakırıp, töbel biye soyıp tömengi yeldi şakırıp, ülken tamaşa kılıp, kızın Jiyrenşege kosadı. Ekevi kosılğan son Jiyrenşe şeşen “men kaytamin” deydi. Kalındığı: - Siz kayda kaytasız, ekemnın menen baska ulı da jok, kızı da jok. Ekem ölgennen keyin osı devlet kimdiki boladı? Esikten tabılsa, törge ozba degen bar yemes pe? deydi. Oğan Jiyrenşe şeşen bılay deydi:	Gelip geçenlerin hepsi onun bir kız olduğunu bilemeyip selam veriyorlarmış. Sadece Jiyrenşe gördüğü anda kızın ata binişinden onun kız olduğunu anlamış ve bunun için “Birimiz atlı, birimiz yayan” demiş. Bu söz, “Birimiz erkek, birimiz kadın, nasıl selamlaşırız” demekmiş. Kendisinin bir kız olduğunu Jiyrenşe’nin anladığını farkedene kız, “Birimiz yarım, birimiz tam” sözünden dolayı utanmış. “Kendimden akıllı bir insana rastladım, beni ona versinler” diye kız, babasına selamını iletmiş. Babası da kızın istediğini kabul etmiş. Yorga bir kısrak kesip yukarıda oturan halkı çağırıp, sakar bir kısrak kesip aşağıda oturan halkı çağırıp büyük bir düğün yapmış, kızını Jiyrenşe’ye vermiş. İkisi evlendikten sonra Jiyrenşe Şeşen, “Ben eve döneceğim” demiş. Eşi: - Siz nereye gideceksiniz, babamın benden başka ne oğlu var ne de kızı. Babamın vefatından sonra bu mal-mülk kimin olacak? Eşikte bulunsa baş köşeye doğru geçme diye bir söz yok mu⁶? demiş. Jiyrenşe ona, şöyle cevap vermiş:
---	--

- Ez Jenibek degen hanımız kırık vezirine ötirik pen şınnın arasın ayırındar, dep kısım kılıp yedi. Men sonı bilüvşiler bolar ma dep izdep şıkkın yedim, deydi. - Ötirik pen şınnın arası bir-ak tutam jer. Onın menisi: közben körgeñ şın, kulakpen estigen ötirik. Kulak pen közdin arası bir-ak tutam göy. Közben körgeñ anık, kulakpen estigen tanık yemes pe? deydi kız. Jiyrenşe: - Berekeldi, izdegenim tabıldı; yendi munı men barıp, Ez Jenibek hanğa estirmesem, kırık vezirin jok jerde öltirip, kırıp tastar, dep jüruge ıñaylanadı. Onı bilgen son kız atasına kisi saldırıp: - Jat jurtkı jaralğan men eyel, mına küyeu er, el-jurtına kaytamın dep jatır. Bizdi uzatsın! depti. Atası kızının aytkanın kabıl köryedi, uzatadı. Söytip yeki kisi panalarlık üyi jok	- Az Janibek adlı Hanımız kırık vezirine, yalan ve gerçeğin arasını ayırt edin diye buyurmuş. Onlar da bulamayıp belli bir müddet istemişler. Ben de onu bilenler var mıdır diye aramaya çıkmıştım, demiş. - Yalan ve gerçeğin arası, sadece bir tutam yerdir. Onun anlamı, gözünle gördüğün gerçek; kulağınla duyduğun yalan. Göz ve kulak arası, bir tutam yerdir. Gözle gördüğün bellidir, kulakla duyduğun meçul değil midir? demiş kız. Jiyrenşe: - Aferin! Aradığım bulundu. Şimdi ben gidip bunu Az Janibek Han'a söylemezsem kırık vezirini yok yere öldürür, diye yolculuğa hazırlanmaya başlamış. Bunu anlayan kız, yine babasına selamını iletmiş: - Kız, gitmek için doğarmış. Kadın, yad yurt için yaratılmış (evinde misafirdir. Evlenince kocasının memleketine gider anlamında), bu damat bir erdir (dediği dedik anlamında), memleketine döneceğim diyor. Bizi uğurlasın! diye kişi göndermiş. Babası kızının dediğini kabul edip,
--	--

Jiyrenşe bir avız sözdin tüp-törkinin bilemin dep izdenip jürüp, kalınsız hannın kızın aladı. Han kızının akılmen, Ez Jenibek hannın bas veziri boldı deydi.

Ez Jenibektin kırık veziri hanğa: “Jiyrenşenin katını sizge layık kisi yeken, eyeldin suluvı yeken”, dep maktap, esirip söylep keledi.

Sonımen bir küni anğa şıkkanda hannın laşın kusı kaşıp ketip, Jiyrenşenin üyinin töbesine kelip konadı. Jiyrenşenin eyeli ustap alıp tületip-jelpintip koyadı.

Onı estip, kusın aluvğa hannın özi baradı. Jiyrenşe üyde jok yeken, katını üyden bürkenip şığıp, hanğa kustı alıp beredi. Han karasa, kуска tomağa tigip kiygizip, kolğap tigip kulpırtıp, balak bav yesip jarastırıp koyğan yeken.

Burın tomağanı, kolğaptı bul jurtta körgen-bilgen jan jok yeken, jenderimen ustap, “jumsak jün” dep kustın ayağına uvıktın bavın tağadı yeken. Uşkanda onısı bir kulaş bolıp şubalıp ayağına oralıp jüredi yeken. Sondıktan han ne kusına kararın da bilmey, ne katınğa kararın

ikisini uğurlamış. Böylece, iki kişinin yatabileceği kadar bir evi bile olmayan Jiyrenşe, bir sözün anlamını bulayım diye yola çıktıktan sonra, başlıksız bir han kızını almış. Han kızının yardımı ile Az Janibek Han’ın baş veziri olmuş.

Az Janibek’in kırık veziri: “Jiyrenşe’nin eşi, size layık bir kişiymiş, kadınların güzeliymiş” diye övmüşler.

Böylece günlerden bir gün ava çıktığında Han’ın doğan kuşu kaçmış ve Jiyrenşe’nin evine gelip konmuş. Jiyrenşe’nin eşi, kuşu yakalamış ve güzelleştirmiş.

Bunu duyan Han, kuşunu almaya bizzat kendisi gelmiş. Jiyrenşe evde yokmuş, eşi örtünerek çıkıp Han’ın kuşunu geri vermiş. Han bir bakmış ki kuşa, tomağa⁷ dikip giydirmiş, eline de güzel bir eldiven dikmiş, bir de güzelce balak bağ⁸ eğirmiş.

Daha önce, tomağa ve eldiven bu memlekette yokmuş; kuşu giysinin yeniyle tutarak, kuşun ayağına uvık⁹ ipini bağlıyorlarmış. Kuş uçuğunda bu ip, arkasında bir kulaç uzatılarak ayağına dolanıyormuş. Bu yüzden Han kuşa mı kadına mı bakacağını bilemeyip şaşırmış

bilmey, atınan avıp tüşip kala jazdaydı. - Biz bugün osında konamız, - deydi han. Jiyrenşe'nin kalındığı: - Üyde erkek joğın körip tursız. Alda-jalda erkek jokta konak bolamın deseniz, biraz kün arağa salıp, bir aynalıp keliniz. Kirimiz bolsa juvınıp, konak jabdığın hal kelgeninşe dayarlap turayık. Jene jigit-jelenmen kelmeniz; köp konaktı kütuvge şamamız kelmeydi, öz basınız ğana bolsın! - deydi Han “Jaraydı” dep, “onaşa keliniz” degenine demeli bolıp, könili ösip kayta beredi. Sonımen birneşe kün ötken son han jalğız özi keledi. Han kelgen son eyel aldınan şığıp, koltığınan süyep tüşirip, kolınan ustap üyge kirgizyedi. Bar düniyeligin jaynatıp, hannın zıgırın kaynatıp koyğan yeken. Körpe jayulı, tösek salulı, şımıldık kurulu tur. Handı otırğızıp koyıp, eyel tamak jabdığımen aynalıadı. Han jalğız özi otırıp oğan-buğan köz salsa, katının nerselerinin beri kesteli yeken. Jastıkta da,	ve az kalsın atından düşecekmiş. - Biz bugün bu evde kalacağız, demiş han. Jiyrenşe'nin eşi: - Evde erkeğin olmadığını görüyorsunuz. Erkek yokken konuk olmak istiyorsanız, birkaç gün sonra gelin. Pisliğimizi yıkayıp, misafir ağırlamaya hazırlanalım. Ve de yiğit yoldaşlarınızla gelmeyin, çok misafir ağırlayacak halimiz yoktur, sadece kendi başınız olsun!” demiş. Han, “Tamam” demiş. Ama kızın sözünü “tek başınıza gelin” diye anlayıp buna çok sevinmiş ve geri dönmüş. Böylece birkaç gün sonra Han, tek başına gelmiş. Han gelince kadın onu saygıyla karşılar, atından inmeye de yardım eder, elinden tutarak evine almış. Evinde ne güzel şey varsa hepsini koyup Han'ın gönlünü almış. Yorganlar serilmiş, yataklar kurulmuş, perdeler açılmış. Han'ı oturtup, kadın yemekle uğraşmaya başlamış. Han, tek başına otururken etrafına göz atınca, kadının bütün eşyasının desenli olduğunu görmüş.
--	---

körpede de, şımıldıkta da, oramal dastarkanda da berinde de kestemen tıkken bir jazu bar. Ol “bireudin yesigin kolinmen kaksan, öz yesigindi birev ayağımen teber” degen söz yedi. Han bul sözge tüsingen jok, yesi-derti eyeldin yeteginde, nepsinin jeteginde bolıp otıra beredi. Vezirdin eyeli bir vakıtta palau basıp, er türlü ıdıska salıp ekelip, hannın aldına koyıptı. Han burın palau jep körmegen bolsa kerek, er türlü ıdısta bolğan son baska-baska ğoy dep erkaysısınan bir-bir alıp tatadı. Berinin de demi birdey bolğan son, “bul kalay” dep kayran kaladı. - Taksır-ay, ıdıssının baskalığı bolmasa, beri bir tamak - deydi eyel. Hanmen biraz birge oturıp ezili jaraskan son: - Taksır, as aynısa, ne tüzeydi?, deydi. Han: - May tüzeydi, deydi.	Yastıkta da yorganda da, perdede de, masa örtüsünde de hepsinde, desenlenmiş bir yazı varmış. Yazı, “Birinın kapısını elinle çalsan, kendi kapını biri ayağıyla vurur” (birine kötülük yapsan, sana kötülüğün kat kat mislisi geri döner anlamında) diye bir sözmüş. Han bu sözü anlamamış, bütün derdi kadının eteğinde, nefsinin yedeğindeymiş. Vezirin eşi, birazdan bir pilav yapıp, her türlü kaplara koyup Han’ın önüne getirmiş. Han daha önce hiç pilav yememiş, o yüzden pilavın ne olduğunu da bilmemiş. O yüzden farklı tabaklardaki aynı pilavı farklı yemekler diye sanmış ve her tabaktan birer birer alıp tadına bakmış. Hepsinin de tadı bir olunca “bu da nasıl” diye hayran kalmış. - Efendim, kaplarının farklılığı olmazsa hepsi de bir yemektir, demiş kadın. Han ile biraz sohbet ettikten sonra kadın: - Efendim, aşın tadı bozulursa onu ne düzeltir? demiş. Han: - Yağ düzeltir, demiş.
---	---

Katın: - May aynısı, ne tüzeydi?, dep suraydı. Han: - Tuz tüzeydi, - deydi. Katın: - Tuz aynısı ne tüzeydi? – dep tağı suraydı. Han belen dey almaydı. Tağı da eyel: - Halık aynısı ne tüzeydi? dep suraydı. Han: - Halık aynısı, han tüzeydi, dep cavap beredi. - Han aynısı, kim tüzeydi? deydi. Sonda han deneme dey almay, uyalğanınan betinin terin sürte beredi. Akırında ayıbına kolındağı jüzigin sıylap, han kaytıp ketipti.	Kadın: - Yağın tadı bozulursa onu ne düzeltir? Han: - Tuz düzeltir, demiş. Kadın: - Tuzun tadı bozulursa onu ne düzeltir? demiş. Han cevap verememiş. Kadın bir başka soru sormuş: - Halk sözünden caysa onu ne düzeltir? demiş. Han: - Halk sözünden caysa onu Han düzeltir, demiş. - Han sözünden caysa onu ne düzeltir? demiş. Han yine bir şey diyememiş. Utancından yüzündeki teri silivermiş. Sonunda Han, ceza olarak elindeki yüzüğünü kadına hediye edip geri dönmüş.
---	--

2. Jiyrenşe Şeşen ve Karaşaş Suluv¹⁰¹¹¹²

Orijinal metin	Türkiye Türkçesi
Karaköz hanım ölgen son, Jiyrenşe katın almay köp jüripti. Oylağan sınına del kız kezdespeydi, kez kelgen kızdı unatpaydı. Söytip Jürgende bir jigit kezdesip, joldas bolıptı, özi köp ündemeytin adam yeken. Bir mezgilde Jiyrenşe jigitke karap: - Jol kıskartayık, deydi. Jigit javap kayırmaydı. Tağı bir kezde Jiyrenşe jigitke: - Ağaş kazan kaynatayık, deydi, jigit javap kayırmaydı. Tağı da birazdan son bir köşip ketken eldin jurtın körgende Jiyrenşe: - Mınau bir beybastak üydin jurtı	Karaköz Hanım'ın vefatından sonra Jiyrenşe, uzun zaman evlenmemiş. İsteddiği kıza rastlamamış, karşısına çıkan kızları beğenmemiş. Böylece zaman geçerken bir yiğitle tanışmış, yoldaş olmuşlar. O yiğit de pek konuşmazmış. Bir ara Jiyrenşe yiğide: - Yolu kısaltalım, demiş. Yiğit cevap vermemiş. Birazdan Jiyrenşe yine: - Tahta kazan kaynatalım, demiş, yiğit yine cevap vermemiş. Biraz zaman geçince, Jiyrenşe göç etmiş olan bir halkın yurdunu¹³ görüp: - Bu beybastak (çaresiz) bir evin

¹⁰ Suluv - güzel, alımlı, yakışıklı anlamındadır; burada Karaşaş'ın lakabıdır.

¹¹ Bu hikaye Baltabay Adambayev'in "Kazaktın Şeşendik Sözderi" (Almatı: Ana Tili Basımevi, 2007) adlı kitabından alınmıştır, ss. 20-25.

¹² Karaşaş suluv – efsaneye göre Jiyrenşe Şeşen'in ikinci eşi

¹³ Jurt/yurt - göç nedeniyle terkedilen yerdir.

yeken, deydi. Jigit oğan da javap bermeydi. Sonımen ekevi bir yelge yakındağanda, janbır kuyıp ketedi. Avıl sırtında tezek terip jürgen bir top kız janbır javıp ketken son kaptarın arkalap, avılğa karay jügire jönelyedi. Tek bir kız sırt kiyimin şeşip, kapka javıp otırıp kaladı. “Mına kızda bir sır bolar” dep, Jiyrenşe otırıp kalğan kızğa keledi. Kız askan sulu yeken, Jiyrenşege kızdın körki unaydı. Yendi akılı kaday yeken dep sınav üşin: - Sen köp kızdan nege bölünip, jalğız otırıp kaldın? deydi Jiyrenşe.	yurduymuş, demiş. Yiğit bu lafına da cevap vermemiş. Böylece onlar bir köye yaklaştımlar. Bu arada yağmur başlamış. Köy dışında birkaç kız, tezek topluyormuş. Yağmur yağmaya başlayınca kızların hepsi, tezeklerini koydukları torbalarını kapıp evlerine doğru koşmuşlar. Sadece bir tanesi orada kalmış, üzerindeki kıyafetiyle tezeklerini koyduğu torbasını örtüp oturmuş. “Bu kızda bir sır var” diye Jiyrenşe kızın yanına gelmiş. Kız çok güzelmiş ve Jiyrenşe kızın görkünü beğenmiş. Şimdi akılı nasılmış diye onu sınamak istemiş: - Neden diğer kızlarla gitmeyip sen tek başına oturuyorsun? diye sormuş.
--	---

¹⁴ Şapan – bir tür giysi, kaftan.

¹⁵ Kara – avamdan olan, halktan biri, Kazaklardaki asılzadelere “aksüyek”, avamdan birine “karasüyek” denmesinden gelmektedir.

¹⁶ Kos – sezonluk, geçici bir yer

¹⁷ Tulak – üzerinde yün çırpmaq veya oturmak için kullanılan kurutulmuş hayvan postu.

¹⁸ Kazak Türkçesinde bay kelimesi hem varlıklı, zengin anlamında; hem de koca, eş anlamında kullanılır.

¹⁹ Nasıbay – dilin altına konulmak için hazırlanmış, çok kötü kokulu keyif verici madde.

²⁰ Beybişe – çok eşli erkeğin ilk hanımı; hanım efendi.

- Men baska kızdarğa yerip akımak bolayın ba? deydi kız. - Olar kalay akımak boladı? deydi Jiyrenşe. - Olardın akımağı mınada: kele jatkan aldı bar, artı jok, şağın bulıt. Bul ötkinşi janbır, az javıp aşıladı. Al olar üyge barğanşa otındarı da, barlık kiyimderi de su boladı. Su bolğan otındarı janbaydı, kiyimderin keptire almaydı. Men otınım şapanımdı japtım, otınımın ıǵına özım otırdım; menin su bolğan jalǵız-ak, şapanım. Otınım, özge kiyimderim kurǵak; üyge barğanda otınım jarıp, şapanımdı keptirip alamin, deydi. Kızdın körkine akılı say, Karaközdey bolıp körinedi. Bul kızğa endi bir söz ayıp köreyin dep Jiyrenşe: Bürkenip jalǵız otırsın, Boyğa jetken jas bala. Unatsan, aytkan sözimdi, Külimdep közin beri kara!	- Ben başka kızların peşinden gidecek ahmak mıyım? demiş kız. - Onlar nasıl ahmak oldular? diye sormuş Jiyrenşe. - Onların ahmaklığı şundandır: Gelen bulutun önü var ama arkası yok, küçücük bir buluttur. Bu geçici bir yağmur, az zaman yağar ve güneş çıkar. Onlar eve ulaşınca odunları da üzerlerindeki giysileri de sırlıslam olacak. Islanmış odunları yanmayacak ve onlar da giysilerini kurutamayacaklar. Bense odunumu şapanımla¹⁴ örttüm, kendim de yanına oturdum, böylece benim sadece şapanım ıslanmış oldu. Odunum ve giysilerim kuru, eve gidince yakacaklarımı yakar ısınırım, şapanımı da kuruturum” diye cevap vermiş. Kızın hem güzel hem akıllı olduğunu anlayan Jiyrenşe, onu Karaköz’e benzetmiş. Bu kıza bir başka söz söyleyeyim diye: Örtünüp yalnız oturuyorsun, Boluğa ermiş genç kızım. Beğensen dediğim sözümü, Gülümse ve bana bak!
--	--

Onaşa bir sözüm bar, Akılın bolsa sen uğar. Menin atım Jiyrenşe, Jol bergen mağan han-kara, deydi. Sonda kız böğelmesten: Sırtınnan yestip kanık em, Şeşen degen atındı. Tüsine burın tanık em, Jana kördim zatındı. Aytar jerin osı ma, Könildegi datındı? dep külimsirep ön bergendey bolıp: Uvede kılıp kelip pe en, Söylesem dep osı jerge. Jalğız attı jolavşı, Avlak menen köş jerge. Kurbındı izdep tavıp al, Jas kız sözindi yesiter me? deydi. Jiyrenşe şeşen kızdı ebden unatıp işinen: «Kuday jazsa seni alarım» degen oyğa keledi. Avıl men yeki arada özen bar	Özel bir diyeceğim var, Aklın varsa anlarsın. Benim adım Jiyrenşe, Yol veren bana Han-kara¹⁵, demiş. O zaman da kız hiç duraksamadan: Zaten duymuşluğum var, Şeşen diye adını. Seni daha önce bilmedim, Şimdi gördüm yüzünü. Söyleyeceğin yer bu mudur Gönlündeki isteğini? diye gülümseyip onu beğendiğini göstermiş: Söz mü verip gelmiştin, Konuşmak için buraya. Yalnız atlı yolcu Benden uzak göç yere. Yaşıtını gidip bulsana, Genç kız sözünü işitir mi? demiş. Jiyrenşe Şeşen kızı çok beğenmiş ve “İnşallah seni alırım” diye karar vermiş. Köy ile kendisinin arasında bir nehir
---	---

yeken. - Mınav özennin ötkeli kay jerde? deydi Jiyrenşe. - Anau jerde bir ötkel bar - alıs; alısta bolsa yakın. Mına jerde bir ötkel bar- yakın; yakın da bolsa alıs, deydi kız. - Senin üyin kaysı? deydi Jiyrenşe kızğa. - Menin üyim anau – ülken ak üydin janındağı karaşa üy, deydi kız. Jiyrenşe alıs ötkelge ketkende, joldası yakın ötkelge burladı. Kızdın “alıs, alısta bolsa yakın” degeni ötkeldin suvı sayaz, astı kumkayır yeken. Jiyrenşenin atı jelip ötyedi. Al “jakın, yakın da bolsa alıs” degeni ötkeldin suvı teren, astı balşık yeken, joldasının atı batpaktap zorğa ötyedi. Arğı betke şıkkanda Jiyrenşe janındağı jigitke: - Sen kayda konasın? degende: - Men mına ak üyge konamın, deydi ol. - Yendeşe men karaşa üyge konamın,	varmış. - Bu nehrin geçidi nerede? diye Jiyrenşe sorduğunda: - Şu tarafta bir geçit var uzak, uzak da olsa yakın. Daha beride bir geçit var yakın, yakın da olsa uzaktır, demiş kız. - Senin evin hangisi? demiş Jiyrenşe kıza. - Benim evim orası – büyük beyaz evin yanındaki siyah bir evdir, demiş kız. Jiyrenşe uzaktaki geçide, yanındaki yoldaşı ise yakındakine gitmiş. Kızın “uzak da olsa yakındır” dediği geçidin suyu sıgmış, dibi de kummuş. Jiyrenşe’nin atı öteki kıyıya kolayca geçmiş. Kızın “yakın da olsa uzaktır” dediği geçit ise suyu derin ve dibi çamurlu bir geçitmiş. Yoldaşının atı ayakları çamura saplanıp, üstü başı kirlenip zar zor geçmiş. Öteki kıyıya geçince Jiyrenşe yanındaki yoldaşına: - Sen nerede kalacaksın? diye sormuş. - Ben bu beyaz evde kalacağım, demiş. - O zaman ben bu siyah evde
---	---

deydi şeşen. Söytip ekevi yeki bölünip, biri bayğa, biri kedeyge barıp tüsyedi. Bir vakıta otının arkalap manağı kız da keledi. Jiyrenşe törge jayğaskan son, üydegi kempir amandıktan keyin: - Şırağım mınau baydın üyi turğanda, bizdin koska kalay tüstin? deydi. Jiyrenşe: - Menin baspanam da osınday yedi, öz üyim terizdi bolğan son özimsinip tüstim, deydi. Jiyrenşe tüsken üy inir bolğan son, ot jaktı, kelin siyır saudı. Kempir ot basında, kız üydin irgesinde otır. Jiyrenşe törde otırıp kızğa karap basın sipaydı. Bul: “Senin kalınmalın şaşımnan köp-au” degeni yedi. Kız oğan tüsinip astındağı takır tulaktı siypadı. Ol tenimdi tapsa takır kedey bolsa da beredi degeni yedi...	kalacağım, demiş Şeşen. Böylece ikisi ayrılmış; biri zenginin evine, diğeri fakirin evine gitmiş. Birazdan odununu getirip daha önceki kız da gelmiş. Jiyrenşe baş köşeye yerleştikten sonra, evdeki yaşlı kadınla selamlaşmış. Yaşlı kadın: - Canım, yanımızdaki bu zenginin evi varken niye bizim kosa¹⁶ geldin? diye sormuş. Jiyrenşe: - Benim de evim aynen böyleydi, kendi evimi hatırladım da buraya geldim, demiş. Jiyrenşe’nin konuk olduğu ev alaca karanlık olduğundan evde ocak yakılmış, gelin inek sağmış. Yaşlı kadın ocak başında, kız ise evin girişinde oturmuş. Jiyrenşe baş köşede oturmuş, kıza bakıp başını okşamış. O da, “Senin başlığın benim saçımdan da fazladır galiba” demekmiş. Kız onun ne demek istediğini anlayıp altındaki tulağını¹⁷ okşamış. Bu da “Bana layık olanı bulsalar, kuru fakir olsa da verecekler” demekmiş...
---	---

Jiyrenşe men kız birin-biri unatkanın osılay immen uğıladı. Tan atkan son jurt turıp jaylanğan kezde bay Jiyrenşeni şakırtıp aladı. Jiyrenşe kelse, keşegi jigit mez-meyram bolıp sonda otır yeken. Amandaskannan keyin bay: - Keşegi birge kelgen kisi osı ma? deydi. Jigit, “İa”, deydi - Ekevin birge kelip yeki bölek tuskenderin kalay? deydi bay. Jiyrenşe: - Burıngının sözi bar yedi, sol esime tüşip, bölek tüstim, deydi. - Ol ne degen söz? degende Jiyrenşe: Özin bilmes isindi Bilgenderden surap bil. Ölip jatsan, nadannan Kabırındı jırak kıl! degen deydi. Bay: - Ekevin jolda ne söylestinder, ne	Jiyrenşe ve kız birbirlerini beğendiklerini, böylece ima etmişler. Sabahleyin herkes kalkınca bay¹⁸, Jiyrenşe’yi çağırması. Jiyrenşe geldiğinde, dünkü yiğit çok neşeli bir şekilde orada oturuyormuş. Selamlaştıktan sonra bay: - Dün beraber geldiğin kişi bu mu? diye sormuş. Yiğit, “Evet” demiş. - İkiniz beraber geldiniz, ama niye iki ayrı evde kaldınız? demiş bay. Jiyrenşe: - Eskiden kalma bir laf vardır, onu hatırladım da ayrı kaldım, demiş. - O da ne lafı böyle? deyince, Jiyrenşe: Kendin bilmedik bir işi Bilenlere sorup bil. Ölsen bile, cahilden Mezarını ırak kıl! demiş. Bay: - İkiniz yolculuk esnasında ne konuştunuz, ne anlattınız? deyince yiğit,
---	--

ayttındar? degende jigit tündeği jol-jönekey ayılğan sözdi bayandaydı. Jiyrenşe: - Ekevden-ekav japannın sarı dalasında keke jattık; ertürli söz aytım, birevine de joldasım söz kaytarmadı. Sonan son men de ündemey otırıp yedim, uyku keldi, mavjırap jüre almadık. Uykıdan mezi bolğan son “Jol kıskartalık” dedim. Onım engime ayt degenim yedi. Yekınşı “Ağaş kazan kaynatayık” degenim - nasıbay atıp alayık degenim yedi. Üşinşı “Beybastak üydin jurtı” degenim bir jurtta yeki bası birdey küyık kesev jatır yeken. Aytkan sözimnin birine javap kayırmağan son “Mına jigit nadan yeken, dep bölek konğan yedim” deydi. Bay Jiyrenşenin burın atın esitip bir körüge kumar bolıp jüredi yeken. Özin körip, sözün yestigen son esi ketip mal soyıp, kımız kuyadı. Beybişe: - Şırağım, bugün osında bol! dep	geceleyin yolda söylediklerini anlatmış. O zaman Jiyrenşe: - Sadece ikimiz kimsesiz sarı bozkırda ilerliyorduk. Her türlü söz söyledim, yoldaşım birine bile cevap vermedi. Ondan sonra ben de sessizce oturunca, uykum geldi, uyukladığım için yürüyemedik. Uyuklayarak yürümekten bıkınca “yolu kısaltalım” dedim. Bu, “Hikâye anlat” demekti. Sonra, “Tahta kazan kaynatalım” dedim. Bu, “Nasıbay¹⁹ alalım.” demekti. Üçüncü sözüm, “Beybastak evin yurduymuş” demek, bir yurttaki yerde bir anda iki ucu da yanmış bir maşa varmış. Bu dediklerimin hiç birine cevap vermeyince, “Bu yiğit cahilmiş diye ayrı kaldım” demiş. Bay, daha önce Jiyrenşe’nin adını duymuş ve onunla bizzat tanışmak istiyormuş. Şimdi ise kendisini görüp onun lafını duyup çok sevinmiş, koyun kesip kımız vermiş. Beybişe²⁰ de: - Canım bugün burada kal! diye
---	---

kondıradı. Bay Jiyrenşenin aklına kızıgıp kızın bergisi keledi. Kızı: - Meni bir jalğız attı kedeyge bar degeni nesi, barmaymın,- dep astan-kesten bolıp bülinedi. Kızınan bul sözdi estip ötirikşi boldım-au dep oylanıp otırğanda, Jiyrenşe: - Bay, sizdin kiynalıp otırğanınız mağan ebden battı. Könbegen balanızdı koyayık, mınau körşinizdin kızının kalın malın tölep alıp berseniz boladı,- deydi. Bay körşi jigitti şakırıp alıp, surağan malın berip, Karaşaştı Jiyrenşege kosadı. Karaşaş sulu Jiyrenşe üyde jokta avırıp kaza bolıptı. Ez Jenibek Han: - Jiyrenşege biz yestirte almaspız, özine-özi estirtsin, yeşkaysın sezdirip koymandar, dep vezirlerimen söz baylap koyadı. Bir küni Jiyrenşe şeşen elge kayta	Jiyrenşe'yi evinde yatıya kalmaya ikna etmiş. Bay, Jiyrenşe'nin aklına ilgi duyup kızını vermek istemiş. Kızı ise: - Ben sadece bir atı olan fakir birisiyle evlenmek istemiyorum, diye çok kırılmış. Kızından bu lafı duyunca babası, “Yalancı oldum” diye düşünüyorken Jiyrenşe gelip: - Efendim, sizi zor durumda görmek beni de üzdü. İstemeyen evladınızı bırakalım, bu komşu kızının başlık parasını ödeseniz olur, demiş. Bay, komşusunu çağırır, başlık parasına istediği malı verir ve böylece Karaşaş ile Jiyrenşe'yi evlendirmiş. Karaşaş suluv, Jiyrenşe evde yokken hastalanmış ve vefat etmiş. Az Janibek Han: - Jiyrenşe'ye biz bu haberi duyuramayız, kendisi kendisine duysun, kimse sırrını vermesin, diye vezirleriyle anlaşmış. Günlerden bir gün Jiyrenşe Şeşen memleketine geri dönünce, Han huzuruna
--	---

oralıp hannın üyine tüşip selemdesip otıradı. Han Jiyrenşege: - Au, şeşenim, ekesi ölgen kalay boladı?- depti. Jiyrenşe şeşen otırıp: - Ekesi ölgen askar tavı kulağanmen birdey boladı, - depti. - Şeşesi ölgen kalay boladı? - Ağar bulağı suvalğanmen birdey boladı. - Ağası ölgen kalay boladı? - On kanatı kayrılğanmen birdey boladı. - Inisi ölgen kalay boladı? - Sol kanatı kayrılğanmen birdey boladı. - Apa-karındası ölgen kalay boladı? - Uzun örisi kıskarğanmen birdey boladı. - Katını ölgen kalay boladı? - Ah!.. Menin Karaşaşım ölgen yeken goy? - deydi Jiyrenşe. Ol küyiniپ Kamşısın tayanğanda, Kamşının sabı ortasınan şart sınıp ketipti. “Katın öldi, kamşının sabı sındı”	gelip selam vermek istemiş. Han, Jiyrenşe’ye: - Ey Şeşen’im, babası ölen nasıl olur?- demiş. Jiyrenşe Şeşen: - Babası ölse, yüksek dağı çökmüş gibidir, demiş. - Annesi ölen nasıl olur? - Akan pınarı kurumuş gibidir. - Abisi ölen nasıl olur? - Sağ kanadı kırılmış gibidir. - Kardeşi ölen nasıl olur? - Sol kanadı kırılmış gibidir. - Ablası ölen nasıl olur? - Uzun soyu kısalmış gibidir. - Eşi ölen nasıl olur? - Ah!.. Benim Karaşaş’ım vefat etmiş meğer! – demiş Jiyrenşe. O üzülerек kamçısına dayandığında kamçısının sapı, ortasından kırılmış. “Hatun öldü, kamçının sapı kırıldı.”
--	--

degen söz sodan kalğan yeken. Karaşaş Jiyrenşe orta jaska kelgende kaza boladı. Jiyrenşenin burıñğı jas küni yemes, kız karastıruvğa ıñğayı kelmey, birer jıl jüredi. Er küni Ez Jenibek Han Jiyrenşege: - Şeşen, senin üylenbey jürgenin jaramaydı, pelenşenin katını yerinin tusında jaksı eyeldin biri yyedi, sonı sen al!, deydi. Jiyrenşe şeşen: - Siz uyğarğan bolsanız jaraydı, dep sol katındı aladı. Arada biraz vakıt ötkende han: - Şeşen, mına katının burıñğılarday bolatın ba, kalay? deydi. Sonda şeşen: - Kündiz ekevimiz, tünde törteumiz, deydi. Han: - Tünde törtevin kalay? degende, Jiyrenşe şeşen bılay deydi: Eri esine tüsyedi,	sözü buradan kalmış. Karaşaş, Jiyrenşe orta yaşlarına geldiğinde vefat etmiş. Jiyrenşe de eskisi gibi genç olmadığından, kız bakmaya imkânı olmaz, birkaç yıl evlenmemiş. Günlerden bir gün Az Janibek Han, Jiyrenşe'ye: - Şeşen, senin evlenmemen olmaz. Falancanın karısı, eri hayattayken iyi kadınların biriymiş, sen onunla evlen! demiş. Jiyrenşe Şeşen: - Siz öyle karar verdiyseniz tamamdır, diye o hatunu almış. Aradan biraz zaman geçince Han: - Şeşen, bu hanımın, eskileri kadar var mı nasıl? demiş. O zaman Şeşen: - Gündüzleri ikiyiz, geceleri dördüz, demiş. Han: - Gece dört olmanız nasıl? dediğinde Jiyrenşe Şeşen şöyle demiş: Erini hatırlayıp
---	--

Teris karap jatadı, Onımenen ol ekev. Karaşaştı oylaymın, Men de teris karaymın, Onımenen men ekev. Oymen tavıp joldastı Bolamız tünde biz törtev. Tan atkan son oyanıp, Tura kelsek tağı ekev! Kızday almay katın bolmas, Esik körgen makul bolmas. Kanşa jaksı körem desen de, Burıngıdan jakın bolmas. Bayı ölgen katındı aluv, Oylağanda akıl bolmas. Han men jıylğan köp şeşennin sözın tındap “ras” desipti. Ez Jenibektin alpıs biyi bolğan yeken. Bir jolı han biylerine: - Düniyede ne ölmeydi? dep surak koyğanda, alpıs biyi bir avızdan bılay	Ters dönerek yatar. Böylece o, ikidir. Karaşaş’ı düşünürüm, Ben de dönerim, Böylece ben de ikiyim. Düşüncedeki yoldaşla Gece oluyoruz dört. Sabahleyin kalkınca Bir baksak yine iki! Kız olarak almazsan Sana hatun olamaz. Ne kadar sevsen bile Eskisi kadar olmaz. Eşi ölen hatunu almak Düşününce akıl olmaz. Han ve etrafında toplanan halk, Şeşen’in dediklerini duyunca “Haktır” demişler. Az Janibek’in altmış kadısı varmış. Bir seferinde Han, kadılarına: - Dünyada ne ölmez? diye soru
---	---

depti: Ağın su ölmeydi, Askar tav ölmeydi. Aspanda ay men kün ölmeydi, Elemde kara jer ölmeydi. Sonda Jiyrenşe şeşen berine karşı şığıptı: Ağın sudın ölgeni, Altı ay kısta katkı. Askar taudın ölgeni, Basın bulttın japkanı. Ay men künnin ölgeni, Enkeyip barıp batkanı. Kara jerdin ölgeni Kar astında jatkanı. Ajal degen atkan ok, Bir Allanın kaçkanı. Dünyede ne ölmeydi? Jaksının atı ölmeydi, Ğalımın hatı ölmeydi.	sorduğunda, altmış kadısı da bir ağızdan şöyle demişler: Akan su ölmez, Yüksek dağ ölmez. Gökteki Ay ve Güneş ölmez, Dünyada kara yer ölmez. O zaman Jiyrenşe Şeşen bunlara karşı çıkıp: Akan suyun öldüğü - Altı ay kışın donduğudur. Yüksek dağın öldüğü – Başına bulutun konduğudur. Ay ve Güneş’in öldüğü – Eğilip gidip battığıdır. Kara yerin öldüğü – Kar altında yattığıdır. Ecel diye uçan ok – Bir Allah’ın kapanıdır. Dünyada ne ölmez? İyinin adı ölmez, Alimin yazısı ölmez.
--	--

Karaşaş ölip, Jiyrenşe kartayıp, akılsız eyel, parıksız bala sıylamay, Jiyrenşege buzav bakkızıp, tezek tergizip koyadı. Köriskeli kelgen Ez Jenibek Jiyrenşege dalada kezdesip: - Ua, şeşenim, tezek terip jürgenin kalay? deydi. Sonda Jiyrenşe şeşen irkilmesten: Katın şaypav, ul tentek, Ekevlyedi, ey hanım! Kerilik jendi, mal taydı, Törtevelyedi, ey hanım! Basımnan baktın tayğanın Körmeysin be, ey hanım! Arkamdağı kuv tezek, Erkimge keler bir kezek - depti.	Karaşaş vefat ettikten sonra, Jiyrenşe yaşlanmış. Akılsız hatunu ve düşüncesiz oğlu, ona saygı göstermemeye başlamışlar. Jiyrenşe'ye buzağı baktırıp, tezek toplatırlarmış. Onunla görüşmek için gelen Az Janibek, Jiyrenşe'yi dışarıda görüp: - Vay, Şeşen'im, neden tezek topluyorsun? diye sormuş. O zaman Jiyrenşe Şeşen hiç duraksamadan: Hatun aksi, oğul şımarık, İki oldu, ey Han'ım! Yaşlılık yendi, mal gitti, Dört oldu, ey Han'ım! Başımdan bahtımın gittiğini, Görmüyor musun, ey Han'ım! Fani tezek sırtımda Herkese gelir sırası, demiş.
--	--

3. On Beşinde Kasırğa Kovan Yel Gibi²¹

Orijinal metin	Türkiye Türkçesi
Bir jolı Kırgız Kızılım kart Jiyrenşege kezdesip kalıp: - Şeşen, sizden surayın degen bir joğım bar yedi. On bes lak, jiyırma bes serke, otız bes orak, kırık bes kılış, eluv bes yegeu, alpıs bes arkan, jetpis bes şider joğalttım. Osığan kulağdar bolınızşı, - deydi. - Jaraydı, deydi Jiyrenşe Şeşen. Joğınızдын jönin aytıp bereyin, öziniz taup alınız. On bes jas kuyın kuğan jelmenen ten, Jiyırma bes davıl urğan perimen ten,	Günlerden bir gün, Kızılım adlı bir Kırgız ihtiyar, Jiyrenşe'ye rastlamış ve demiş: - Şeşen, sana soracağım bir yokum vardır. On beş oğlak, yirmi beş serke²², otuz beş orak, kırk beş kılıç, elli beş törpü, altmış beş halat, yetmiş beş bukağı kaybetmişim. Bundan haberiniz olsun, demiş. - Tamam, demiş Jiyrenşe Şeşen. Yokunuzun ne olduğunu anlatayım, kendiniz bulun, demiş. On beş yaş kasırğa kovan yel gibidir. Yirmi beş yaş fırtına kopan deli gibidir.

²¹ Bu hikaye Baltabay Adambayev'in "Kazaktın Şeşendik Sözderi" (Almatı: Ana Tili Basımevi, 2007) adlı kitabından alınmıştır, ss. 25-26.

²² Beş-altı yaşlarında ve kısırlaştırılmış olan erkek keçi

Otuz bes ağıp jatkan selmenen ten, Kırık bes ayu aspas belmenen ten ... Jetpis beste könilin jermenen ten, Seksende selkildegen şal bolarsın, Bilmesen de kor bolarsın, Jüzde-düniyeden küderindi üz, Ölmesen de ölimnen kem bolarsın, deydi. - Ettegen-ay, özim jiyırma bestegi jigittey yedim, könilimnin jerdey bolğanın karaşı, - beker-ak, surağan ekenmin, dep sonda Kızılım kart jantaya ketken yeken.	Otuz beş akan bir sel gibidir. Kırk beş ayı aşamaz bir dağın sırtı gibidir. ...²³ Yetmiş beşte gönlün yer gibidir. Seksende titreyen bir yaşlı olursun Ölmesen de zavallı olursun. Yüzde dünyadan ümidini kes, Ölmezsen de ölüden beter olursun, demiş. Kızılık ihtiyar: - Eyvah! Kendimi yirmi beş yaşındaki bir yiğit olarak görüyordum, rezil oldum baksana, boşuna sormuşum, demiş.
--	---

²³ Elli beş ve altmış beş mısraları eksiktir.

4. Jiyrenşe Şeşen²⁴

Orijinal metin	Türkiye Türkçesi
Bir küni han kasına nökerlerin yertip anğa şığadı. Jolşıbay bir avuldın kasınan ötip baratkada jılkı savıp jatkan kızdı köredi. Kız kim yeken dep han kasındağı jigitterdin birevin jiberipiti. Jigit kızğa kaljındasıp: - Ak koltıktı tana kördin be? depti. - Jana ğana kördim. Sonına kök bukası ilesken, tananın jürisi tez, oğan bukanın jeterin bilmeymin, depti kız. Kızdın bul sözün elgi jigit hanğa söylepti. Han da kızın bul kaljının tüsinip, “Men bu kızdı tokal etip almasam, han degen atım kurısın” depti. Sarayına kelip, “Barıp kuda tüsip kelinder” dep kızdın üyine birneşe kisi joldaptı. Hannın joldağan adamdarı kızdın	Günlerden bir gün Han, yanına yaverlerini alıp ava çıkmış. Yolculuk esnasında bir köyün yanından geçerken kısarak sağdırtan bir kıızı görmüş. Kızın kim olduğunu öğrenmek için Han, yanındaki yiğitlerden birini göndermiş. Yiğit, kıza laf atarak: - Beyaz koltuk düve gördün mü? demiş. - Daha şimdi görmüştüm. Peşinden takılan gök boğası da vardı, düvenin yürüyüşü hızlıydı. Ona boğanın yetişip yetişemeyeceği belli değildi, demiş kız. Bu sözü yiğit, Han’a söylemiş. Han, kızın bu sözünde alayın olduğunu anlamış. “Ben kıızı kuma olarak almazsam, Han adım yok olsun!” diye ant etmiş. Sarayına gelince, “Gidip dünür olun, gelin” diye kızın evine birkaç kişiyi göndermiş. Han’ın gönderdiği kişiler, kızın

²⁴ Bu hikaye Baltabay Adambayev’in “Halık Danalığı” (Mektep Yayınları, 1976) adlı kitabından alınmıştır, s. 83.

avılına keledi. Kızdın eke-şesimesen körisip hannın selemin aytadı. Kart eke-şesesi tanğalıptı. Kızın tokaldıkka berüvge kıymaptı. Birak bermesek de han zorğa aladı dep hannan korkıptı. Bul istin kalay bolğanın tüsingen Karaşaş, kuda tüsip kelüvşilerge javabın özi aytıptı: - Hanğa salemimdi aytındar. Tokalı boluvğa kelisemin. Birak kalın maldı da özim aytam. Han bunu makul körse ertennen kalmay javabın aytsın, depti. Karaşaştın bul javabın yestigen han kattı kuanıptı. “Özi tokal boplam dep turğan Karaşaş köp kalın mal suramaydı” dep oylağan han da razılığını bildiripti. Sonda Karaşaş kalın mal retinde on bes serke, jıyırma bes koy, otız kunan-buka, kırık bes bestı aygır, elüv bes bura, alpıs at, jetpis atan depti. Karaşaştı alam degen han bunun berin halktan zorğa jıynavğa kirisedi. Bul tusta kezip jürip	köyüne gelmişler. Kızın anne-babasıyla görüşüp Han’ın selamını iletmişler. İhtiyar anne-babası çok şaşırılmışlar. Kızlarını kuma olarak vermeye kıyamamışlar ama vermezlerse, kızı zorla alacak diye Han’dan da korkmuşlar. Bu işin nasıl olduğunu anlayan Karaşaş, dünür gelenlere cevabını bizzat kendisi söylemiş: - Han’a selamımı iletin. Ben onun eşi olmaya razıyım. Ancak başlık parasını da ben belirleyeceğim. Han bunu kabul ederse, yarına beklemeden cevabını söyleyin, demiş. Karaşaş’ın cevabını duyan Han, çok sevinmiş. “Kendi isteği üzerine bana kuma olmak isteyen Karaşaş, çok başlık parası istemez” diye düşünen Han da kendi memnuniyetini bildirmiş. O zaman Karaşaş başlık parası için on beş serke²⁵, yirmi beş toklu-koç, otuz kunan²⁶– boğa, kırk beş bestı²⁷– aygır, elli beş buğra, altmış at, yetmiş atan²⁸ istemiş. Karaşaş ile evlenmek isteyen Han, gereken malı halktan zorla toplamaya başlamış. Bu
---	--

²⁵ Serke – beş altı yaşlarında ve kısırlaştırılmış olan erkek keçi.

²⁶ Kunan - üç yaşına giren erkek at.

²⁷ Besti - beş yaşındaki at

²⁸ Dört yaşından büyük ve kısırlaştırılmış deve.

eline kaytken Jiyrenşe hannın sarayına barmay, özinin kara şatırına barıp jatıp alıptı. Osılay yeki-üş kün hanmen söylespepti.

Buğan tankalğan han Jiyrenşeni şakıtııp alıp ne bolğanın suraydı. “Burın yelge kaytkanda en aldımın mağan kelip salem berip, biletinindi aytatınsın. Bul kez nege öytpedin, bunın sebebi ne?” dep suraptı. Jiyrenşe hannın betine tike karap eş müdirmesten:

- Kırık kisinin aklı anda bolar degen söz beker ayılğan yeken.

Sen nağız akımaksın, aklı jok bir han yekesin. Karaşaştı alam dep halıktan mal jıynap külkige aynaldın. Karaşaştın ne dep kalın maldın sanın aytkanın sen tüsinbepsin. Baskaların koy, alpıs at, jetpis atan degeninde de ukpapsın. Onın bunısı” Alpıs jaska kelgende at boldın, jetpiske kelgende atan boldın, bulay bola tura meni kalay alarsın?” degeni yedi depti. Han kaday akımak bolğanın yendi tüsinip, Karaşaştı aluvdan bas tartıptı.

sırada halkı dolaşıp memleketine dönen Jiyrenşe, Han sarayına gitmeden kara çadırına gidip yatmış. Böylece iki-üç gün Han’la konuşmamış bile.

Buna hayran kalan Han, Jiyrenşe’yi çağırması ve ne olduğunu sormuş. “Daha önceleri sen halkı dolaşıp memlekete döndüğünde ilk önce bana gelip selamını verirdin, görüp bildiklerini anlatırdın. Bu defa öyle yapmamanın sebebi nedir?” diye sormuş. Jiyrenşe, Han’ın yüzüne dik bakarak hiç korkmadan:

- Kırk kişinin aklı Han’da olur sözü boşunaymış.

Sen gerçek bir ahmak, akılsız bir Han’mışsın. Karaşaş ile evleneyim derken halktan başlık topladın da halkın alay konusu oldun. Karaşaş’ın hangi düşünceyle başlık parasının sayısını belirlediğini sen anlamamışsın. Diğerini hesaba katmadan, altmış at, yetmiş atan dediğinin bile anlamını bilemedin. O dediği, “Altmış yaşına geldiğinde at oldun, yetmiş gelip atan oldun, böyle olup da beni nasıl alacaksın?” demekti, demiş. Han, kendisinin ne kadar ahmak olduğunu o zaman anlamış ve Karaşaş ile evlenme isteğinden vazgeçmiş.

5. Jiyrenşe Şeşen ve Han²⁹

Orijinal metin	Türkiye Türkçesi
Karaşaş öte akıldı ve öte edemi yeke. Onı körge halık onı Jiyrenşege ten dep ekevin kosıptı. Bul ekevinin akılı hannın akılından da asıptı. Munı han da bilipti. Bıl sebepten han, Jiyrenşe'nin közin kurtuvdın jolın izdep, Jiyrenşege er türlü kiyn ister buyırıptı. Eger aytkanın istemese, ölüm jazasına uşraytının da aytıptı. Osılayşa han men Jiyrenşe arasında talas bastalıptı. Bir küni han Jiyrenşege on yerkek koy berip “Bulardı kırık künde kozdatıp ekel” dep aytadı. Karaşaş, munı kalay jasar yekem dep tankalğan Jiyrenşege aytıptı:	Karaşaş, çok akıllı ve çok güzelmış. Bunu gören halkı da onu layığı diye Jiyrenşe ile evlendirmişler. Bu ikisinin aklı Han'ın aklından bile çokmuş. Bunu Han da anlıyormuş. Bu yüzden han, Jiyrenşe'yi yok etmenin yollarını arıyormuş. Jiyrenşe'ye her türlü zor işler buyurmuş. Eğer onu yapamazsa, ölüm cezasına çarptırılacağını da ikaz etmiş. Böylece Han ve Jiyrenşe'nin arasında mücadele başlamış. Günlerden bir gün Han, Jiyrenşe'ye on erkek koyun vermiş ve “Bunları kırık günde kuzulatıp getir” diye emir vermiş. Karaşaş, Han'ın bu buyruğunu nasıl gerçekleştireceğini bilemeyip şaşırان Jiyrenşe'ye: - Siz bundan korkmayın. Koyunları

²⁹ Bu hikaye Baltabay Adambayev'in “Halık Danalığı” (Mektep Yayınları, 1976) adlı kitabından alınmıştır, s. 81.

- Siz budan korıkpınız. Koylardı alıp kelip soy, olardı jeyik. Haŋa javabın sosın özim-ak aytayın” deŋti. Üvadelesken kırık kün ötkende Karaşaş Jiyrenşe’ni jatkızıp koyadı. Han kelip Karaşaştan Jiyrenşe kayda dep suraydı. Karaşaş onın bosanıp jatkanın söyleydi. Sonda han turıp: - Ol künden bul küne yer adam bosanatın boluvşı ma yedi? deŋti. - Taksır, yerkek bosanbaytın bolsa, onda yerkek koylardı kozdatıp kel dep nege emir berdiniz? deŋti Karaşaş. Han ne derin bilmey, javap kayırılmay halkın külkisine aynalıptı.	getirin ve kesin, onlardan yemek yapalım. Cevabını sonra Han’a bizzat kendim vereceğim, demiş. Belirlenmiş kırık gün geçince Karaşaş, Jiyrenşe’yi yatağa yatırmış. Han gelip, Karaşaş’a, Jiyrenşe’nin nerede olduğunu sormuş. Karaşaş, Jiyrenşe’nin doğum yaptığını söylemiş. O zaman Han: - O günden bu güne kadar erkek doğum mu yapar? demiş. - Efendim, erkekler doğum yapmazsa, öyleyse, erkek koyunları kuzulat diye niye emir verdiniz? demiş Karaşaş. Han ne diyeceğini bilememiş, bu söze cevap verememiş ve halkın alay konusu olmuş.
--	--

6. Jiyrenşe Şeşen men Kaz³⁰

Orijinal metin	Türkiye Türkçesi
Bir küni hannın aspazdarı hannın aldına pisken kaz koyıptı. Sonda han Jiyrenşege buyrık beripti: - Bul kazdı mağan, eyelime, yeki balama jane özine ten yetip bölip ber, birevimizge köp birevimizge az bolsa jazalandıram, depti. Sonda Jiyrenşe kolına pışak alıp: - Taksır, siz bizdin başımızsınız, dep kazdın basın hanğa beripti. “Han eyelsiz bolmas, kus moyınsız bolmas” dep kazdın moynın eyelge uzatıptı. “Yeki balanız sizdin yeki kanatınız” dep kazdın yeki kanatın yeki balasına beripti. - Men bolsam ne bas yemespin, ayak ta yemespin, ortaşa bir adamnın, bul kazdın ortası mağan layık, depti.	Günlerden bir gün Han’ın aşçıları, Han’ın önüne pişmiş kaz koymuşlar. O zaman Han, Jiyrenşe’ye emir vermiş: - Bu kazı bana, hanımına, iki çocuğuma ve kendine böl, birimize fazla birimize az paylaşıtırsan seni cezalandırırım, demiş. Jiyrenşe eline bıçağı alıp: - Efendim, siz bizim başımızsınız, diye kazın kafasını Han’a vermiş. “Han hanımsız olmaz, kuş boyunsuz olmaz.” diye kazın boynunu hanımına uzatmış. “İki çocuğunuz sizin iki kanadınızdır.” diyerek kazın iki kanadını onlara vermiş. - Ben ise baş da değilim, ayak da değilim, orta bir kişiyim, bu kazın orta vücudu bana layıktır, demiş.

³⁰ Bu hikaye Baltabay Adambayev’in “Halık Danalığı” (Mektep Yayınları, 1976) adlı kitabından alınmıştır, s. 87.

7. Jiyrenşe Şeşen³¹

Orijinal metin	Türkiye Türkçesi
Bir kün Jiyrenşe şeşen jolavşı kele jatıp, bir avıldın tusına kelse, avılmen eki arada özen bar eken. Ötkelin bilmey sasıp turğanda suvdın ar jağına suv alğalı şelegimen bir kız keldi deydi. Jiyrenşe davıstap suraydı: - Bul özennin ötkeli kayda? - dep. Kız javap beredi: - Anav jakta bir ötkel bar - alıs, alıs ta bolsa jakın; berirek bir ötkel bar - jakın, jakın da bolsa alıs. Bul ne degen söz ekenin anğarmay, Jiyrenşe jakın degen ötkelge barıp, jürüp ketip edi, suvdın orta jerine barganda atı	Jiyrenşe Şeşen, bir yolculuğu sırasında bir köye gelmiş. Köye yaklaştığında, köy ile kendisinin arasında bir nehir varmış. Nehirden geçmek istemiş, ama geçit bulamayıp ne yapacağını şaşırılmış dururken, öteki kıyıdan su almak için kovasıyla bir kız gelmiş. Jiyrenşe yüksek sesle: - Bu nehrin geçidi nerede? diye sormuş. Kız şöyle cevap vermiş: - Şu tarafta bir geçit var uzak, uzak da olsa yakın. Daha beride bir geçit var yakın, yakın da olsa uzaktır. Jiyrenşe kızın yakın dediği geçide gitmiş. Geçmek için suya girmiş. Suyun orta yerine geldiği zaman atının ayakları

³¹ Bu hikaye Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, “Şeşendik Sözder / Konuşma Ustalığı Örnekleri” (Latin Harflerine ve Türkiye Türkçesine aktaran, Dr. Metin Arıkan) kitabından alınmıştır, C. 27, ss. 134-138.

³² Çorbanın bir çeşididir.

balşıkka jığılıp, üsti-bası bılğanıp kaytadan şıktı. Sonan son alıs ta bolsa yakın degen ötkelge barıp, op-onay ötip, ar jaktağı kızıdın üyine keldi deydi. Üyge kelip otırğan son Jiyrenşe kızğa karap: - Janım, karnım aşıp alıstan keldim, tamağının tetin ber, - deydi. Kız ayttı: - Bir tamak bar - aşçı, aşçı da bolsa tetti, bir tamak - tuşçı, tuşçı da bolsa aşçı. Jiyrenşe: - Aşçı da bolsa tetti degen tamağındı ekel, - deydi. Kız turıp barıp bir uvıs tuz alıp, bir ayakka salıp Jiyrenşenin aldına koydı. Jiyrenşe munı körip: - Janım, kur tuzdı kalay jeymin? deydi. Sonda kız tuzı jok kara köje kuyıp beredi. Jiyrenşe özi de danışpan, akıldı kisi, oylap otırıp bul sözderdi túsindi jene özinin üy iyesinin bergen mezirin kütpey,	çamura saplanıp, üstü başı kirlenip geri dönmüş. Daha sonra kızın uzak da olsa yakındır dediği geçide gitmiş. Öteki kıyıya kolayca geçmiş ve o kızın evine gelmiş. Eve gelip oturduktan sonra kıza: - Canım, uzak bir yerden geliyorum; çok acıktım. Yemeğinin en lezzetlisini ver, demiş. Kız: - Bir yemek var acı, acı da olsa tatlıdır. Bir yemek var tatlı, tatlı da olsa acıdır, demiş. Jiyrenşe: - Acı da olsa tatlıdır dediğin yemeği getir, demiş. Kız gidip tasa bir avuç tuz koymuş ve getirip Jiyrenşe'nin önüne koymuş. Jiyrenşe bunu görünce: - Canım, sade tuzu nasıl yiyeceğim, demiş. Bunun üzerine kız kalkmış bir tabak tuzsuz kara köje³² getirmiş. Jiyrenşe, kendisi de bir bilge olduğu için oturup düşünmüş ve kızın sözleriyle yaptıklarını kavramış. Ev sahibinin
--	--

"tetti tamağındı ber" dep surağanınan uyalıp ketedi. Sol isterinen Jiyrenşe kızdın esti ekenin anğarıp, özine kalındıkka ayttırıp aldı deydi.	ikramını beklemeden, "Yemeğinin en lezzetlisini ver" dediği için çok utanmış. Sözlerinden ve davranışlarına kızın çok akıllı olduğunu anlayıp, onunla evlenmeye karar vermiş ve kızı ailesinden istemiş.
---	--

8. Jiyrenşe Şeşen ve Aldar Köse³³

Orijinal metin	Türkiye Türkçesi
Jene bir kün Jiyrenşe şeşen bir jıynalısta bolıptı. Sonda erkim Aldar Köseni maktaptı: "Odan akıldı kisi jok, onı eşkim aldamaydı" dep. Jiyrenşe şeşen burın Aldar Köseni körgeñ jok eken, aytıptı: - Aldar Köse önkey jamandardı aldap jürgen şığar, akıldılardı aldav kayda, meni aldav oğan kıyın, - dep.	Yine bir gün, Jiyrenşe Şeşen bir toplantıya katılmış. Orada bazı insanlar, "Ondan daha akıllı kimse yoktur, onu kimse kandıramaz" diyerek Aldar Köse'yi övmüş. Jiyrenşe Şeşen, Aldar Köse'yi daha önce görmemiş. O, oradakilere: - Aldar Köse hep işe yaramazları, kötülerini kandırıyordur. Akıllı kişileri kandıramaz! Beni kandırmak onun için zordur, demiş.

³³ Bu hikaye Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, "Şeşendik Sözder / Konuşma Ustalığı Örnekleri" (Latin Harflerine ve Türkiye Türkçesine aktaran, Dr. Metin Arıkan) kitabından alınmıştır, C. 27, ss. 134-138.

Sonda jıyılğan kisiler: - Barıp baykasıp kara, - dep javap beripti. Sonda Jiyrenşe şeşen baykasuvğa Aldar Köseni izdep jüripti. Sol uvakıtta Jiyrenşe şeşen kele jatr degen habar Aldar Kösege de barıptı. Sonı esitken son Aldar Köse özinin üyinen sıgıp tavğa barıp, bir töbenin basında birese bir janına, birese bir janına, aldı-artına sandalıptı da jüripti. Sonda Jiyrenşe şeşen kele salıp suraptı Aldar Kösedem: - Neğılıp jürsin? - dep. Aldar Köse javap beripti: - Han mağın kıyın bir isti onuna keltirüvge tapsırdı, - dep. Jerdin ortasının kayda ekenin ölşep tap, - dedi. Kadamdap-kadamdap ölşev kıyın eken, ölşeviş tayağım üyimde kalıp edi, üyge barıp kelüv kıyın, - depti. Sonda Jiyrenşe şeşen: - Mina menin atımdı minip, barıp tayağındı alıp kele gıoy, - depti.	Bu sözü üzerine oradakiler: - Git de kendini bir dene, demişler. Jiyrenşe Şeşen, Aldar Köse'yi arayıp bulmak için yola çıkmış. O sırada Jiyrenşe Şeşen'in kendisini arayıp yola çıktığı haberi, Aldar Köse'ye de ulaşmış. Aldar Köse bu haberi alınca, evinden çıkmış ve o civardaki dağa tırmanıp bir tepenin eteğinde durmuş. Orada kâh tepenin o yanına, kâh bu yanına çıkıyor; bir ileri, bir geri gelip gidiyormuş. O böyle avare avare dolaşırken, Jiyrenşe Şeşen de gelmiş ve Aldar Köse'ye: - Ne yapıyorsun? diye sormuş. Aldar Köse: - Han bana çok zor bir iş buyurdu. Görevim, yerin ortasının nerede olduğunu ölçüp bulmaktır. Adımlaya adımlaya bulmak zormuş. Ölçü olarak kullandığım sopam da evde kaldı, eve gidip gelmek de zor, demiş. Jiyrenşe Şeşen: - Şu benim ata binip, sopanı al da gel, demiş ve hemen inip atını Aldar Köse'ye vermiş.
---	--

Aldar Köse: - Jaraydı, dep Jiyrenşe şeşennin atına minip alıp ayıptı: - Jiyrenşe şeşen, sen, "jer ortası - kök töbe" degen sözdi bilemisin? - dep aldap ketipti deydi. Bu künde de kazak arasında birevden birev kuvlığın ötkizgende: "Bağzı uvakıtta jer ortası - kök töbe" deydi.	Aldar Köse: - Peki, demiş. O, ata bindikten sonra: - Jiyrenşe Şeşen! Sen, “Yerin ortası gök tepedir” sözünü bilir misin? demiş ve gitmiş. İşte, Aldar Köse Jiyrenşe’yi böyle kandırmış derler. Bugün bile Kazaklar arasında bir kimse, birini kandırdığı, kurnazlığıyla yere oturttuğu zaman “Geçmişte yerin ortası gök tepeydi” der.
---	--

9. Jiyrenşe Şeşen ve Çocuk³⁴

Orijinal metin	Türkiye Türkçesi
Jiyrenşe Şeşen bir küni jolda kele jatıp aldınan karsı kezdesken bir baladan: - Düniyede barinen ne tatti, balam?,	Günlerden bir gün Jiyrenşe yolda yürürken karşına çıkan bir çocuğa: - Dünyada en tatlı şey nedir, evlat?

³⁴ Bu hikaye B. Adambayev, T. Jarkınbekova’nın hazırladığı “El Avzınan: Şeşendik Sözder, Akındık Tolğamdar, Anız Engimeler”, (Jazuvşı Yayınları, Almatı 1985) adlı kitabından alınmıştır, s. 14.

dep suraptı. Sonda bala: - Bal tattı, degen yeken. - Al, jumsakta ne jumsak? - Mamık jumsak. - Kattıda ne kattı? - Tas kattı. Bul balanın javabın tındap turğan yekinşi bala: - Osı suraktarınızğa men javap berip köreyin, ruhsat etiniz, dep ötinedi. - Al, ayta ğoy balam, ne tattı?, deydi Jiyrenşe şeşen. - Ananın süti, dep cavap beripti bala. - Ne jumsak? - Ananın kolı. - Al yendi, ne kattı? dep surağanda: - Atanın jüregi, degen yeken.	diye sormuş. O zaman çocuk: - Bal, deye cevap vermiş. - En yumuşak mı yumuşak şey nedir? sorusuna ise çocuk: - Kuş tüyü, demiş. - Sert mi sert şey nedir? diye sorduğunda ise: - Taş serttir, diye cevap vermiş. Bu çocuğun cevaplarını dinleyen bir başka çocuk: - Ben bu sorularınıza cevap verebilir miyim? diye sormuş. - Tamam, o zaman sen söyle, dünyada en tatlı şey nedir? diye Jiyrenşe sormuş. - Anne sütüdür, demiş çocuk. - Yumuşak olan şey nedir? - Annenin elleri. - En sert olan şey nedir? diye sorduğunda:
---	---

³⁵ Bata – iyi dilek, temenni, burada hayırlı dua etmek anlamında.

Şeşen yekınşı balanın cavabına riyza bolıp, batasın beripti.	- Dedenin yüreğidir, demiş çocuk. Jiyrenşe, ikinci çocuğun cevaplarından memnun kalıp ona batasını vermiş ³⁵ .
--	--

10. Jiyrenşe Şeşen ve Delikanlı³⁶

Orijinal metin	Türkiye Türkçesi
Birde Jiyrenşe serikterimen alıs joldan kele jatadı. Avılına jakındağanda joldastarının biri: - Jiyrenşe, üyinde ulın bar ma?, degende, ol: - E, bolğanda kaday! Jigit bolğan azamatım bar, deydi. Osı kezde tört jasar bala kisilerdin aldınan jügirip şığıptı. Munı körgen joldastarı: - E, nemeren de bar yeken ğoy,	Jiyrenşe yoldaşlarıyla uzun bir yolculuktan dönüyormuş. Köylerine yaklaşınca yanındakilerden biri: - Jiyrenşe, evde oğlun var mı? diye sorduğunda: - Hem de nasıl! Yiğit olan bir delikanlım vardır, demiş Jiyrenşe. O sırada dört yaşındaki bir çocuk, koşarak bu kişilerin önünden geçmiş. Bunu gören yoldaşları: - Ee, torunun da varmış, demişler.

³⁶ Bu hikaye B. Adambayev, T. Jarkınbekova'nın hazırladığı "El Avzınan: Şeşendik Sözder, Akındık Tolğamdar, Anız Engimeler", (Jazuvşı Yayınları, Almatı 1985) adlı kitabından alınmıştır, ss. 14-15.

desedi. Sonda Jiyrenşe turıp: - Ülkeni de osı, kişisi de osı, depti. Munısına joldastarı: - Ey, Jiyrenşe-ay, osını da azamatım bar dep, eldekanday yetip aytasın-au!, deydi könilderi tolmay. Sol satte Jiyrenşe kolındağı kamşısını jerge tastay saladı da, ulına “alıp ber” depti. Ulı enkeyip kamşını köterip alıp ekesine beredi. Sonda şeşen jakındağılarğa karap: - Mine, azamat degen osı yemes pe? Eger bul balam bolmasa kamşımdı kim alıp berer yedi?, degen yeken...	O zaman Jiyrenşe kalkıp: - Büyüğü de bu, küçüğü de bu, demiş. Bunun üzerine, hayal kırıklığına uğramış olan yoldaşları: - Ey, Jiyrenşe, bunu da delikanlım var diye abartıp söyledin, demişler. O anda Jiyrenşe, elindeki kamçısını yere atıp, oğluna “Kamçımı versene” diye buyurmuş. Oğlu eğilip kamçıyı almış ve babasına uzatmış. O zaman Jiyrenşe yanındakilere bakıp: - İşte delikanlı olan bu değil midir? Eğer bu oğlum olmasaydı kamçımı kim alıp verirdi? demiş...
--	--

11. Jiyrenşe Şeşen ve Han³⁷

Orijinal metin	Türkiye Türkçesi
Bir küni han hökerlerin yertip, serüyenge attanıptı. Yerikken hanğa yermek kerek, kasına Jiyrenşeni şakırıp alıp, sampıldap engimeni soğıp keledi. Kün jeldev bolsa kerek. Bir adırdan asa bergende, hannın aldınan jel kuğan bir tüp kanbak domalap, uşıp bara jatadı. - Va, Jiyrenşe, anav kanbak kaydan keledi, kayda baradı yeken? Surap kelşi! deydi han. Jiyrenşe şavıp ala jöneledi: jetip barıp, kanbaktı kamşimen urıp toktatıp, biraz bögeledi de azdan keyin koya berip, hanğa kaytıp keledi. Jel kugan kanbak bögelsin be, domalay jöneledi. - Va, Jiyrenşe, söylestin be, ne ayttı kanbak? Kaydan keledi yeken, kayda	Günlerden bir gün, Han yanına yaverlerini alarak ava çıkmış. Canı sıkılan Han, yanına Jiyrenşe'yi çağırılmış ve sohbet etmeye başlamış. O gün hava biraz rüzgârlıymış. Bir tepeden geçerken, rüzgârın kovduğu bir deve elması Han'ın önünden geçmiş. Bunu gören Han, Jiyrenşe'yi alaya almak istemiş: - Jiyrenşe, o deve elması nereden geliyor, nereye gidiyor acaba? Gidip bir sorsana! demiş. Jiyrenşe atını deve elmasına doğru koşturup onu kamçısıyla vurarak durdurmuş. Yanında biraz durduktan sonra Han'ın yanına dönmüş. Han: - Konuştun mu Jiyrenşe? Ne dedi deve elması? Nereden geliyor nereye

³⁷ Bu hikaye Aysulu BEYSENGALİYEVA; Sızdık ABİLGAZİN; Seyitkali KARAMENDİN tarafından hazırlanan “Söz tapkanga kolka jok. Küldirgi engimeler, şeşendik sözder, tolgau-termeler” (Söz Ustalıǵı), (Almatı: Jazuşı Yayınları, 1988) adlı kitabından alınmıştır, s. 17.

baradı yeken degeleylenip? deydi han. - Söylestip, taksır! Sögip saldı özimdi, dep javap beredi Jiyrenşe. - Al, ayt kanbaktın ne degenin? - Taksır, sonı surap ne kılasız. “Jeldin ötinen şıktım, ıǵına karay ıǵıp baram: jelge uşam, sayǵa konam, onın nesin suraysın? Bilmevşi me yedinder? Uşarımdı jel bileği, konarımdı say bileği. Osını surata jibergen han akımak pa, suray kelgen sen akımak pa?” dedi de, kanbak uşa jöneldi, taksır, deydi Jiyrenşe. Han uyalǵannan eşnerse dey almay kalıptı.	gidiyor anlattı mı? diye sorduǵunda Jiyrenşe: - Evet, efendim, konuştum onunla. Azarladı beni, demiş Jiyrenşe. - Hadi, anlat, deve elması ne dedi? - Efendim, onu bilip de ne yapacaksınız? Rüzgârın estiǵine göre hareket ederim. Rüzgârı uçarım, vadiye konarım. Bilmiyor muydunuz? Gideceğim yeri rüzgâr bilir, konacaǵım yeri vadi bilir. Bunu sorman için seni gönderen Han mı ahmak, sormaya gelen sen mi ahmaksın? dedi ve yoluna devam etti, demiş. Han utancından buna bir şey diyememiş.
--	---

12. Jiyrenşe Şeşen³⁸

Orijinal metin	Türkiye Türkçesi
Jolavşılup kele jatkan Jiyrenşe şeşen bir avılğa kelgende alğaşkı tildesip kezdesken eyelge: Suvırıp alğanım kalay? Suvın tamşilatkanın kalay? Oslap jatkanın kalay? Odırayğanın kalay? Kerilgenin kalay? Kekendegenin kalay? dese, eyel toktalmay, kısılmay javap kayırıptı: Suvırıp alğanım – kudiğim, Suvı tamşılağanım – kavğam, Oslıp jatkanım – astavım,	Jiyrenşe Şeşen köy köy dolaşırken bir köye gelmiş. Ve ilk karşılaştığı kadına demiş: Çıkarıp aldığın nasıl? Suyunu damlattığın nasıl? Etini kestiğin nasıl? Dik dik baktığın nasıl? Gerildiğin nasıl? Kendini beğendiğin nasıl?! – dediğinde kız hiç duraksamadan hemen cevap vermiş: Çıkarıp aldığım – kuyumdur, Suyunu damlattığım – kovamdır, Etini kestiğim – yemliktir,

³⁸ Bu hikaye Aysulu BEYSENGALİYEV; Sızdık ABİLGAZİN; Seyitkali KARAMENDİN tarafından hazırlanan “Söz tapkanga kolka jok. Küldirgi engimeler, şeşendik sözder, tolgau-termeler” (Söz Ustalığı), (Almatı: Jazuşı Yayınları, 1988) adlı kitabından alınmıştır, ss. 17-18. Bazı varyantlarda Jiyrenşe Şeşen’in daha delikanlıyken, yılki sulayan Karaşaş’ın yengesiyle bulmaca şakalarıyla laf atması şeklinde geçmektedir.

Odırandağanım jılıkm. Kerilgenim – jelim, Kekendegenim – kulınım, depti.	Dik dik baktığım – ylıkımdır, Gerildiğim – yelimdir, Kendini beğendiğim – kulunumdur, demiş.
--	---

13. Jiyrenşe Şeşen³⁹

Orijinal metin	Türkiye Türkçesi
Jiyrenşe şeşen öte kedey bolıptı. Onın akılı men şeşendigine süysingen han onı erdeayım kasına alıp jüripti. Birak Jiyrenşe hannın sözün söylemey, erkaşan da halıktın sözün söylepti. Hannın altından soktırğan sarayında kalmay, özinin kişkentay ğana şatırına kelip uyıktaydı yeken. Öz üyine kelgende könili jadırkap, jaylanıp kaladı yeken. “Ey menin üyim, ken sarayım boz üyim” dep kerilgende ayağı tizesine deyin şatırdan dalağa şığıp jatadı yeken.	Jiyrenşe Şeşen, fakir biriymiş. Onun aklına ve hatipliğine ilgi duyan Han, onu hep yanına almış. Ama Jiyrenşe, Han’dan yana değilmiş ve hep halkın sözünü söylemiş. O, Han’ın altından yaptırdığı sarayında kalmayıp, kendisinin küçücük çadırına gelip uyurmuş. Kendi evine gelince rahatlayıp keyfi yerine geliyormuş. “Hey gidi benim evim, geniş sarayım boz evim” diye gerildiğinde ayakları dizlerine kadar çadırından çıkıyormuş.

³⁹ Bu hikaye Baltabay Adambayev’in “Halık Danalığı” (Mektep Yayınları, 1976) adlı kitabından alınmıştır, s. 84.

14. Jiyrenşe Şeşen⁴⁰

Orijinal metin	Türkiye Türkçesi
Bir küni han Jiyrenşege habar salıptı: - Jiyrenşe bizdin üyge kelsin, kelgende de jolmen jürmesin, jolsızben de jürmesin! (burada jolsız - uygunsuz, kuralsız anlamında) depti. Jiyrenşe kasına bir it bir yeşki alıp, jolğa şığadı. Hannın üyine baradı. Onın kele jatkanın körge han: - Anav kim? Jolmen de jürmeydi, jolsızben de jürmeydi. Kalay kele jatır? depti. Söytip, Jiyrenşenin akılına tan kaladı.	Günlerden bir gün Han, Jiyrenşe'ye haber vermiş: - Jiyrenşe, bizim eve gelsin, geldiğinde de yolda yürümesin, yolsuzda da yürümesin! – demiş. Jiyrenşe, yanına bir köpek ve bir keçi alıp yola koyulmuş. Hanın evine geliyormuş. Onun geldiğini gören Han: - Bu da kim? Ne yolda yürür ne de yolsuzda. Nasıl yürüyen biri? demiş. Jiyrenşe'nin zekasını gören Han hayran kalmış.

15. Jiyrenşe ve Kız⁴¹

Orijinal metin	Türkiye Türkçesi
Bir küni birtalay kızdar otınğa barğan eken. Dalada janbır javıptı. Sonda kızıdardın beri otındarın tastap üyelerine kaşıptı. Birak bir kız dalada kalıp, otının kiyimimen javıp otırıptı. Sol uvakıtta burıngı zamandağı ataktı Jiyrenşe ketip bara jatır eken Kelip kızdan suraptı: - Ne sebepti özge kızdar ketip kalğanda janbırda suv bolıp, kiyiminmen otınındı bürkep otırsın? dep. Sonda kız javap beripti: - Özim suv bolsam da üyge kele salısımenen kurğak otınımdı jağıp jiberip	Günlerden bir gün, birkaç kız yakacak toplamaya çıkmış. Onlar dışarıda tezek toplarırken yağmur yağmaya başlamış. Kızların hepsi yakacaklarını atıp evlerine doğru koşmuşlar. Sadece bir tanesi orada kalmış, üzerindeki kıyafetiyle yakacaklarını örtüp oturmuş. O sırada, geçmişte adı dillere destan olan hatip Jiyrenşe oradan geçiyormuş. Jiyrenşe kızın yanına gelip: - Neden diğer kızların hepsi kaçıp gitmişken yağmurun altında, sırlıklam olup giysinle yakacaklarını örtmüş oturuyorsun? diye sormuş. Kız: - Kendim ıslanmış olsam da eve gidince kuru yakacaklarımı yakar ısınırım,

⁴⁰ Bu hikaye Baltabay Adambayev'ın "Halık Danalığı" (Mektep Yayınları, 1976) adlı kitabından alınmıştır, s. 91.

⁴¹ Bu hikaye 27. Türkiye dışındaki Türk Ed. Ant.134-138. Şeşendik Sözder / Konuşma Ustalığı Örnekleri. Latin Harflerine ve Türkiye Türkçesine aktaran : Dr. Metin Arıkan

jılınıp keptiremin, dep. Jiyrenşe şeşen kızdın atı-jönin suramay jüre beripti. Sonan son sol kızdı özinin balasına alıp beruvge oylap, kalayşa tabarın oylaptı. Sol üşin özinin balasın avıldan avılğa alıp barıp, ırıptı da jüripti. Körgen adamdar "Nege urasın?" dep surasa, Jiyrenşe: - Men ne kıl desem sonı kıladı, dep javap beripti. Barşası tan-tamaşa kalıptı. Birak kız aytıptı: - Ura beriniz, özdigimen bir nerse kılmayınşa, dep. Sonda Jiyrenşe şeşen elgi kızdın bayağı körgen kıızı ekenin bilip, balasına alıp bergen eken.	giysilerimi de kuruturum, diye cevap vermiş. Jiyrenşe Şeşen, kıza ismini sormadan yanından ayrılmış. Daha sonra da o kıızı oğluna almaya karar vermiş ve onu nereden bulacağını düşünmüş. Bu amaçla oğlunu önüne katıp köy köy dolaşmaya başlamış. Dolaşırken de oğlunu döve döve gidiyormuş. Görenler niye dövdüğünü sordukları zaman da: - Ben neyi yap desem, onu yapıyor, demiş. Bunu duyan herkes şaşırılmış. Fakat bir kız: - Dövün, kendiliğinden bir şey yapıncaya kadar dövün, demiş. Jiyrenşe, o kızın, daha önce gördüğü kız olduğunu anlamış ve onunla oğlunu evlendirmiş.
--	---

SONUÇ

“Kazak Mizahı ve Önemli Kazak Mizah Tipleri” adlı bu çalışmamızda, Kazakistan ve Rusya’daki önemli mizah çalışmaları ve Kazak mizah tiplerini inceledik.

Çalışmamızda mizah ve gülmenin ne olduğu, gülmenin temel özellikleri, Batı ve Doğuda, Rusya ve Kazakistan’da yapılmış önemli mizah çalışmaları konusunda bilgiler verilmiştir. Batı dünyasında yapılmış önemli mizah çalışmalarını kronolojik olarak vererek, ortaya konulan bütün bu düşünce ve çalışmaları ortak kabul olunan mizah kuramları açısından da değerlendirdik. Söz konusu mizah kuramları, Üstünlük Kuramı, Uyumsuzluk veya Zıtlık Kuramı, Rahatlama Kuramı ve yeni kuramlar olmak üzere dört önemli kuram olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu kuramların hiçbiri gülme ve mizahı tam olarak açıklayamadığı da vardığımız sonuçlar arasında sayılabilir.

Dünyada ve Türkiye’de bilinen ve uygulanan gülme ve mizah kuramları, bu kuramları ortaya atan bilim adamları ve filozofların arasında Aristoteles, Platon, Hobbes, Bergson, Kant, Schopenhauer, Beattie, Descartes, Morreall, Koestler, Ludovici’nin çalışmaları başta olmak üzere, özellikle, Rusya ve Kazakistan’da bilinen bilim adamları Propp, Kozintsev, Koşelev, Bahtin, Lihaçov, Borev, Ponırko, Kojakeyev, Avezov, Adambayev, Glinka, Ruskin’in kaleminden çıkan önemli mizah çalışmaları konusunda da bilgi verdik. Batı ve Doğu’daki çalışmalar Türkiye çapında bilinmektedir, ancak Rusya ve Kazakistan’da yapılmış mizah çalışmaları konusunda pek az bilgi mevcuttur. Çalışmamızda yararlandığımız Rus, Kazak, Karakalpak ve Tatar dillerinde yayınlanmış olan çalışmaların Türkiye Türkçesine kazandırılması gerektiği de vardığımız sonuçların arasındadır.

Çalışmamızın temel konusu olan Kojanasır (Hoca Nasreddin), Aldar Köse, Tazşa Bala (Keloğlan) ve Jiyrenşe Şeşen gibi önemli Kazak mizah tipleri de Türkiye’de pek bilinmemektedir. Adı geçen mizah tiplerini, bütün Türk boylarına ortak tipler ve bazı Türk boylarında bilinen tipler olarak ele alarak, söz konusu mizah tiplerle ilgili yapılan çalışmalardan söz ettik. Ancak ortak Türk mizah anlayışının birer parçası olan bu mizah tiplerinin daha ayrıntılı bir incelemeye konu olması gerektiği sonuca da vardık.

Son olarak da gülmenin, alışıldık felsefî boyutundan daha çok hayati-biyolojik boyutu ile ilgili bir olgudan bahsetmek istiyoruz. Amerikan psikoloğu *Norman Cousins*, “ölümü güldüren bir adam” olarak tıp tarihine geçti. Bundan 30 yıl önce nadir rastlanan (İngilizcesi “collagenous”) kanser hastalığına yakalanan Norman’a doktorlar çare bulamamış. Ancak o, kaldırıldığı hastaneden kendi isteği üzerine taburcu olmuş. Eve gelip durmadan komedya filmlerini izleyen Norman, birkaç günlük “gülme tedavisi”nden sonra iyileşmeye başladığını hissetmiş. Böylece hastalığını (hatta ölümü) gülme ile yenmiş. Bu örnekten gülmenin insanoğlu için ne kadar önemli bir olgu olduğu anlaşılmaktadır.

İnsanoğlu gülme fenomenine hep ilgi duymuştu. Aristoteles’in dediği gibi “gülme, bütün canlı varlıkların içinde sadece insana hasır” düşüncesi bugünlerde kullanılan “homo sapiens” ve “homo ludens” (oyun oynayan adam) ile aynı paralelde yatmaktadır. Böylece gülme, kültür teorileri ve felsefe biliminin temel sorunları arasında yer almaktadır. Ancak söz konusu gülme olayı, daha sonuna kadar incelenmiş değildir. Gülme, sosyal ilişkilerin gelişme sürecinde önemli role sahiptir. Gülme, geçmişimizle diyalog kurarak bugünümüzü ve geleceğimizi anlamamıza yardım etmektedir. Değer anlayışımız olarak da gülmenin önemi çoktur, çünkü gülme, toplumdaki bazı olumsuz olayları eleştirerek ahlaki-kültürel öneme sahip olmaktadır. Ayrıca gülme ile mizah ve mizah tipleri, her zaman onları yaratan toplumun aynası rolünü de üstlenmektedir.

NOTLAR VE AÇIKLAMALAR

Aksakal - bir anlaşmazlığı gidermek için iki tarafı dinleyerek karar bildiren kimse.

Atan – dört yaşından büyük ve kısırlaştırılmış deve.

Balak bav - kuşun ayağına bağlanacak bağ.

Bata – iyi dilek, temenni, burada hayırlı dua etmek anlamında.

Bay – Kazak Türkçesinde hem varlıklı, zengin anlamında; hem de koca, eş anlamında kullanılır.

Beybişe – çok eşli erkeğin ilk hanımı; hanım efendi.

Ez – kadirli, değerli anlamında; halk tarafından çok sevilen Janibek Han’ın lakabıdır.

Janibek – Kazak Hanı (1473-1480).

Jurt/yurt – göç nedeniyle terkedilen yerdir.

Hikayecik – *Yabancı Sözlere Karşılıklar Kılavuzu*, Haz. Ş. H. Akalın, R. Toparlı, B. T. Aksu, B. Gültekin, A. Terzi, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara 2008, s. 23, “anekdot” kelimesinin Türkçe karşılığıdır.

Kara – avamdan olan, halktan biri, Kazaklardaki asılzadelere “aksüyek”, avamdan birine “karasüyek” denmesinden gelmektedir.

Karaköz Ayım – efsanelere göre Jiyrenşe şeşen’in ilk eşidir.

Karaşas sulu – efsaneye göre Jiyrenşe şeşen’in ikinci eşi

Kos – sezonluk, geçici bir yer

Köje – çorbanın bir çeşididir.

Küy – Kazak Türklerinin halk ezgisi, nağme.

Nağası – anne tarafında akraba olan kimseler.

Nasıbay – dilin altına konulmak için hazırlanmış, çok kötü kokulu keyif verici madde.

Savlık – üç yaşını aşmış kuzulu koyun.

Serke – beş-altı yaşlarında ve kısırlaştırılmış olan erkek keçi

Suluv – güzel, alımlı, yakışıklı anlamındadır; burada Karaş'ın lakabıdır.

Şapan – bir tür giysi, kaftan.

Tulak – üzerinde yün çırpma veya oturma için kullanılan kurutulmuş hayvan postu.

Tomağa – avcı kuşların gözlerini kapalı tutmak için başına geçirilen deri örtü.

Uvık – otağın kubbesini oluşturan çubuklardan her biri.

KAYNAKÇA

ABBYY Lingvo 12 Multilingual Trial, Vıpusk: 12.0.0.356. Artikul: 5061.

ABDUALİOĞLU, Askar “*Kay Jerdensin, Kojanasır?*”, Orta Asya, Kazakistan, [http://www.aikyn.kz/print.php?lan=kaz&id=129&pub=19983\(12.01.2009\)](http://www.aikyn.kz/print.php?lan=kaz&id=129&pub=19983(12.01.2009))

ADAMBAYEV, Baltabay (1976), *Halık Danalıǵı* (Halk Bilgeliǵi), Almatı: Mektep Yayınları

- (2007), *Kazaktın Şeşendik Sözderi* (Kazakların Vecizeleri), Almatı: Ana Tili Yayınları

- (2008), *Kazak Şeşenderi Tuvralı El Avzında Saktalǵan Yestelikter* (Kazak Söz Ustaları Hakkında Halk Arasındaki Hatıralar), Almatı: Bilim Yayınevi

ADRIANOVA-PERETS, V. P. (1954), *Русский Юмор 17 Века (17. yüzyılın Rus Mizahı)*, Uçoniye zapiski MGU. S. 173

AHMAT, Abdullah (1962), *Huca Nasretdin Mezeklere*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı

AHMETOV, Z. - T. Şanbayev (1998), *Edebiyat Bilimi. Terimler Sözlüǵü*, Almatı: Ana Tili Yayınları

AKŞOLAKOV, T. - T. Jumajanova - S.Kaliyev - S. Düysebayev (2005), *Kazak Edebiyatı Ders Kitabı*, Almatı: Mektep Yayınları

ALPTEKİN, Ali Berat (2003), *Kazak Masallarından Seçmeler*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1. Baskı

ARİSTOTELES (1995), *Poetika* (çev: İsmail Tunalı), İstanbul: Remzi Kitabevi, 6. Basım

AVEZOV, Muhtar (1959), *Er Jıldar Oyları, Kazakşa Jane Orısşa Jazılǵan Zertteveler Makalalar*, (Farklı Yıllar Düşünceleri, Kazakça Ve Rusça Yazılmış İncelemeler Makaleler) (haz: I. Düysembayev), Almatı: Kazak Devlet Edebi Eserler Yayınevi

- (1960), *Kazak Edebiyatının Tarihi*, Almatı: Kazak Devlet Edebi Eserler Yayınevi, C. 1

- (1962), *Uakıt Jene Adebiet*, Almatı: Kazak Devlet Edebi Eserler Matbaası

- (1997), *Folklor Yazıları* (Haz: Ali Abbas Çınar), Ankara: Bilig Yayınları

- BAHTİN, M. M.** (1990), *Творчество Франсуа Рабле и Народная Культура Средневековья и Ренессанса, (François Rablais Eserleri ve Ortaçağ ve Rönesans Halk Kültürü)*, Moskova: Hudojestvennaya Literatura Yayınları
- BATAİLLE, Georges** (1995), *İç Deney (L'Experience Interieure)*, Çev. Mehmet Mukadder Yakupoğlu, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı
- BAUDLAİRE, Charles** (1997), *Gülmenin Özü (De Del'essence du rire généralelement du comique dans les arts plastiques)*, Çev: İrfan Yalçın, İstanbul
- BERGSON, Henri** (1997), *Gülme (Le Rire)*, Çev: Ord. Prof. Mustafa Şekip Tunç, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- BEYSENGALİYEVA, Aysulu - Sızdık Abilgazin - Seyitkali Karamendin** (1988), *Söz Tapkanga Kolka Jok. Küldirgi Engimeler, Şeşendik Sözder, Tolgav-Termeler (Söz Ustalığı)*, Almatı: Jazuşı Yayınları
- BORATAV, Pertev Naili** (1939), *Folklor ve Edebiyat*, İstanbul: Coşkun (sanat) Matbaası
- (1939), *Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul: Adam Yayıncılık ve Matbaacılık
- (1996), *Nasreddin Hoca*, Ankara: Edebiyatçılar Derneği Yayınları, 2. Baskı
- BOZYİĞİT, Esat** (1987), *Nasreddin Hoca Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme*, Ankara: Başbakanlık Basımevi
- DEVELLİOĞLU, Ferit** (2007), *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Eski ve Yeni Harflerle*, Yay. haz: Aydın Sami Güneyçal, 24. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları
- DOĞAN, Yusuf** (2006), “*Raşit Halifelerin Mizah ve Nükte Anlayışları*”, Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, Yıl: VI, Sayı: 22, Ankara
- ELÇİN, Şükrü** (1981), *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı
- ELTUTKA. EL TARİHİNİN EYGİLİ TULGALARI:** Ders Kitabı. (2001), Haz: M. Joldasbekuli, K. Salgaraulı, A. Seydimbek, Astana: Kül Tegin Yayınları
- ELUBAYEV, Esken** (1995), *Kazak Anekdotları*, Astana: Akmolinskaya Poligrafıya
- ERİMBETOVA, Daneş** (2003), *Aldar Köse Fıkraları*, İstanbul: Yesevi Yayıncılık
- FEİNBERG, Leonard** (2005), “*Mizahın Sırrı*”, Çev: Ali Çelik, Gül Özyağcıoğlu Koçsoy, Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar, C.2, Yay. haz: M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır, Ankara: Geleneksel Yayınları

- GABDULLİN, Malik** (1958), *Kazak Halkının Ağız Edebiyeti* (Kazak Halkının Sözlü Edebiyatı), Almatı: Kazakistan Memlekettik Oku-Pedagogikalık Baspası Yayınları
- GLİNKА, Konstantin** (2004), *Теория Юмора (Gülme Kuramı)*, № 389, 22 Ağustos, <http://www.lebed.com/2004/art3870.htm>, 15. 03. 2009
- HİPPOKRATES** (1997), *Gülmeye ve Deliliğe Dair / (Sur le rire et la folie)*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, 1. Baskı, İstanbul: İris Yayınları
- İBRAYEVA, R.** (1997), *Тысяча и Один Восточный Анекдот (Bin Bir Doğu Fıkrası)*, Almatı: Jazuvşı Yayınları
- İSLAM ANSİKLOPEDİSİ** (2005), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 30. Cilt
- İSMAKOVA, A. S.** (1998), *Казахская Художественная Проза. Поэтика, Жанр, Стиль. (Начало XX. века и Современность) (Kazak Sanat Düz Yazısı. Poetika, janr, stil. XX. Yüzyılın Başı ve Çağdaş Dönem)*, Almatı: Ğılım Basımevi
- İSMAİLOVA, Gulnara** (2005), *Kırgız Mizahı ve Mizah Tipleri*, İzmir: İrfan Kültür ve Eğitim Merkezi Yayınları
- KANT, İmmanuel** (2006), *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, Çev: Aziz Yardımlı, 1 Baskı, İstanbul: İdea Yayınları
- KARA, Abdulvahap** (2008), “*Zaman ve Mekan Sınırlarından Taşan Nasreddin Hoca. Uluslararası Nasreddin Hoca Sempozyumundan İzlenimler*”, Türk Yurdu, C. 28, S. 255, ss. 68-71
- KARAKALPAK EDEBİYATININ TARİHİ (Eski Zamanlardan 1917 yılında kadar)** (1994), Haz.: A. Pirnazarov, A. Murtaziyev, Taşkent: Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi’nin “FAN” Yayınları
- KARASİYOV, Leonid Vasilyeviç** (1999), “*Смех – Вестник нового мира*” (Gülme, Yeni Dünyanın Habercisi), Çelovek, №6, http://www.krotov.info/libr_min/11_k/kar/asev.html, (11. 02. 2009)
- KAZAK SOVİYET ANSİKLOPEDİSİ** (1975), Almatı: Kazak Soviyet Ensiklopediyasının Bas Redaktsiyası Yayınları
- KAZAKİSTAN: MİLLİ ANSİKLOPEDİSİ** (2001), Haz: E. Nısanbayev, Almatı: Kazak Ensiklopediyası Yayınları, C. 3
- KENJEAHMETULIV, Seyit** (2007), *Jeti Kazına*, Almatı: Ana Tili Yayınları

- KOÇ, Kenan - Ayabek Bayniyazov - Vehbi Başkapan** (2003), *Kazakşa-Türkçe Sözdik, Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Türkistan: Turan Yayınevi
- KOESTLER, Arthur** (1997), *Mizah Yaratma Eylemi* (çev: Sevinç-Özcan Kabakçıoğlu), İstanbul: Iris Yayınları
- KOJAKYEV, Temirbek** (1996), *Satira Negizderi (Hiciv Temelleri)*, Almatı: Sanat Yayınları
- KONIRATBAYEV, Avelbek** (1991), *Kazak Folklorunun Tarihi*, Almatı: Ana Tili Yayınları
- KOŞELEV, A. D./Кошелев А. Д.** (2007), “О природе комического и функции смеха”, Язык в движении. К 70-летию Л. П. Крысина (Mizahın Sıfatı ve Gülmenin İşlevine Dair // Hareketteki Dil. L.P.Krısın’ın 75 Yıl Armağanı), ss. 277-278, Moskova, http://www.krotov.info/lib_sec/11_k/kosh/elev.htm, (15. 03. 2009).
- KOZİNTSEV, A. G.**, (2007), *Человек и смех (İnsan ve Gülme)*, Sankt-Petersburg: Aleteya Yayınları, http://www.krotov.info/lib_sec/11_k/koz/inzev_01.htm#1, (15. 02. 2009)
- KÖPRÜLÜ, Fuat** (1943), *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dilek Matbaası
- KİLİNÇ, Aziz** (2007), “Üstünlük Kuramı Bağlamında Harp ve Mizah”, Milli Folklor, C: 10, Yıl: 19, Sayı: 73, ss. 55-61
- LİHAÇOV, D. S. - A. M. Pañçenko - N. V. Ponırko** (1984), “Смех в Древней Руси (Eski Rusya’daki Gülme)”, Leningrad: Nauka Yayınları
- LOTMAN, Yu. M. - B.A. Uspenskiy** (1977), “Новые Аспекты Изучения Культуры Древней Руси”. Вопросы Литературы (Eski Rusya Kültürünün Yeni Açılardan İncelenmesi, Edebiyat Problemleri), № 3
- MAKSETOV, Kabil** (1996), *Karakalpak Halkının Edebi Sözlü Eserleri*, Nökis: Bilim Yayınları
- MARİKOVSKIY, P. İ.** (1992), *Мудрость Жизни (Hayat Bilgeliği)*, Alma-Ata: KO “Paritet” Yayınları
- MORREALL, John** (1997), *Gülmeyi Ciddiye Almak*, Çev: Kubilay Arsever – Şenay Soyar, İstanbul: Iris Yayınları

- (2003), “*Gülmede Yeni Bir Teori*”, Çev: Metin Ekici, Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar, C.1, (yay. haz: Gülin Öğüt Eker, Metin Ekici, M. Öcal Oğuz, Nebi Özdemir), Ankara: Milli Folklor Yayınları

OJEGOV, S. İ.; N. Yu. ŞVEDOVA (2005), Толковый Словарь Русского языка. Российская Академия Наук, Институт Русского Языка Имени В. В. Виноградова (Rusça Anlatım Sözlüğü), 7. Baskı, Moskova

PAULOS, John Allen (2003), *Matematik ve Mizah*, Çev: Tuncer Doğan, İstanbul: Volkan Ofset

PIKANTNIYE ANEKDOTI (Müstehcen Fıkralar) (1995), Haz: R. N. Soboleva, Almatı: Jalın Yayınları

PİRGE, Selcen (2009), “*Hayvanım Ama Duyguluyum*”, Atlas Aylık Coğrafya ve Keşif Dergisi, Sayı: 193, İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama A. Ş.

PROPP, Vladimir Yakovşeviç (1976), *Проблемы Комизма и Смеха. Насмешливый Смех и Другие Виды Смеха* (Mizah ve Gülme Problemleri. Alaycı Gülme ve Gülmenin Diğer Çeşitleri), Moskova: İskusstvo Yayınları

ROSENTHAL, Franz (1997), *Erken İslam’da Mizah*, Çev: Prof. Dr. Ahmet Arslan, 1. Baskı, İstanbul: İris Yayınları

SAĞLAM, Serdar (2008), “Nasreddin Hoca Mizah Karakterinin Oluşum ve Gelişim Süreci Üzerine Düşünceler”, Türk Yurdu, C.28, S. 255, ss. 32-37

SAĞLAM, Seyfettin (2008), “Türk Dünyasında Nasreddin Hoca”, Türk Yurdu, C. 28, S. 255, ss. 40-43

SAKAOĞLU, Saim (1992), *Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca*, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi

- (1993), “*Türkiye’de Mahalli Fıkra Tipleri*”, Türklük Araştırmaları Dergisi, S. 7, Ankara

SANDERS, Barry (1999), *Öküzün A’sı. Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi (A is for ox. The Collapse of Literacy and the Rise of Violence in an Electronic Age)* (çev: Şehnaz Tahir), İstanbul: Ayrıntı Yayınları

- (2001), *Kahkahanın Zaferi: Yıkıcı Tarih Olarak Gülme (Sudden Glory: Laughter as Subversive History)*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

SEYDİMBEK, Akselev (2000), *Beypil Sözder: Kazaktın Erotikalık Folkloru*, Almatı: Temirkazık Basımevi

TARİHİ TULGALAR (2006), Haz: B. Togısbayev, A. Sujikova, Almatı: Almatıkitap Yayınları

TÜRKÇE SÖZLÜK (2005), Ankara: Türk Dil Kurumu, 10. Baskı

TÜRKMEN, Fikret (1984), *“Nasrettin Hoca Fıkralarının Yayılma Sahaları”* Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi III. Ege Üniversitesi, İzmir: Edebiyat Fakültesi Yayınları

- (1989), *“Nasreddin Hoca Fıkralarında Söz ve Hareket Komiği Hoca’ya Ait Fıkraların Ayırdedilmesi İçin Bir Metot Denemesi”*, I. Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri, Ankara, ss. 361-369

- (1996), *“Anadolu Mizahındaki Bazı İran ve Arap Kökenli Mizahi Tipler”*, Türk Dünyası İncelemeler Dergisi, İzmir

- (1996), *“Söz Sanatlarına ve Kelime Oyunlarına Dayalı Nasreddin Hoca Fıkraları Üzerine”*, “Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988”, 26 Eylül 1988 – 3 Ekim 1988, Ankara

- (1996), *“Mizahta Üstünlük Teorisi ve Nasreddin Hoca Fıkraları”*, “Türk Kültürü”, sayı: 403, yıl: XXXIV

- (1998), *“Doğu ve Batı Dünyasında Mizah Anlayışı”*, Türk Kültür Araştırmaları, Yıl:XXXIV/1-2, Ankara

- (1999), *Nasrettin Hoca Latifelerinin Şerhi, Burhaniye Tercümesi, Transkripsiyon-İnceleme-Metin*, İzmir: Akademi Kitabevi

- (1999), *“Osmanlı Döneminde Türk Mizahı”*, Osmanlı, 9 cilt içinde, ss. 162-168, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları

- (2002), *“Gülme Teorileri ve Bursa Yöresi Yörük Fıkralarının Analizi”*, “Bursa Halk Kültürü” I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu: Bildiri Kitabı, C. 2

YABANCI SÖZLERE KARŞILIKLAR SÖZLÜĞÜ (2008), Haz.: Ş. H. Akalın, R. Toparlı, B. T. Aksu, B. Gültekin, A. Terzi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

YAZIM KILAVUZU (2005), 24. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

ÖZGEÇMİŞ

1 Kasım 1984'te Kazakistan'ın Almatı Bölgesi, Narımkol ilçesinde doğdum. 1990-2001 yıllar arasında ilk ve orta öğrenimimi Almatı Bölgesi Taldıkorgan şehrinde tamamladım. 2001 yılında başladığım Almatı'daki El-Farabi Kazak Milli Üniversitesinin Şarkiyat Fakültesi Türkoloji Bölümünü 2005 yılında “Karacaoğlan Şiirlerindeki Aşk Sembolleri” başlıklı tezimi sunarak bitirdim. 2005-2006 eğitim sezonunda Türkiye Cumhuriyeti'nin açtığı eğitim programı kapsamında Ege Üniversitesi'ne gelerek bir sene Türkçe eğitimimi aldım ve 2006'da Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalında yüksek lisansa başladım. 2007'de – Work And Travel programı kapsamında 4 ay süreyle ABD'nin Los Angeles kentine giderek İngilizcemi üst düzeye çıkardım.

ÖZET

Bu çalışmada “gölme” ve “mizah” kavramları ile bu kavramlarla ilgili Aristoteles’den bu yana ortaya atılan kuramlar incelenmektedir. Doğı ve batı dünyasında, Kazakistan ve Rusya’daki mizah anlayışı ile bu konuda yapılmış önemli çalışmalar, kronolojik olarak verilmiştir. Ayrıca Kazak mizah anlayışı ve önemli Kazak mizah tipleri konusunda bilgi verilmektedir. Türk boylarının çoğunda bilinen mizahi tipler Kojanasır (Hoca Nasreddin), Aldar Köse, Tazşa Bala (Keloğlan), Jiyrenşe Şeşen (söz ustası, hatip) gibi isimler ile bu isimlerle ilgili anlatılan fıkra, efsane ve masallar çözümlenmektedir.

Anahtar Kelimeler:

Kazak mizahı, Kojanasır, Aldar Köse, Tazşa Bala (Keloğlan), Jiyrenşe Şeşen, mizah kuramları, Kazakistan ve Rusya’da yapılmış mizah çalışmaları.

ABSTRACT

In this study, we will try to research Kazakh humour and famous Kazakh humour types. Many theories exist about what humour is and what social function it serves. We gave an information in chronological order about well-known humour researches and accepted humour theories in Eastern and Western science, especially studies in Kazakhstan and Russia, that were disputed since Aristoteles. On the other hand we gave an information about Kazakh humour comprehension and well-known Kazakh humour types as Kojanasır (Hoca Nasreddin), Aldar Köse, Tazşa Bala (Keloğlan) and Jiyrenşe Şeşen (wisecracker). Also anecdotes, legends and folk-tales, about these types, are being analysed according to humour theories.

Key Words

Kazakh humour, Kojanasır, Aldar Köse, Tazşa Bala (Keloğlan), Jiyrenşe Şeşen, humour theories, humour studies in Kazakhstan and Russia.